

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΔΙΕΘΝΙΣΜΟΣ &
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ 21^ο ΑΙΩΝΑ

Πρακτικά Ημερίδας
αφιερωμένης
στα χρόνια
από την ίδρυση
του ICOMOS
(1965 - 2015)

Αθήνα, 2017

ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΤΟΠΟΘΕΣΙΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

INTERNATIONAL COUNCIL ON MONUMENTS AND SITES
HELLENIC NATIONAL COMMITTEE

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΔΙΕΘΝΙΣΜΟΣ &
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ 21^ο ΑΙΩΝΑ

Πρακτικά Ημερίδας
αφιερωμένης
στα **50** χρόνια
από την ίδρυση
του ICOMOS
(1965 - 2015)

Αθήνα, 2017

Εκδόσεις: Ελληνικό Τμήμα ICOMOS
Σειρά: Πρακτικά Ημερίδας
Επιμέλεια έκδοσης: Σοφία Σπυροπούλου
Κυριάκος Ψαρουδάκης

*Πολιτιστικός Διεθνομός &
Ελληνική Πολιτιστική Πολιτική
κατά τον 21^ο αιώνα*

Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Τσιρίκος
Παραγωγή: Digiland, ψηφιακό εκτυπωτικό κέντρο
Αθήνα, Ιούνιος 2017

Copyright © 2017 Ελληνικό Τμήμα ICOMOS
Τα διακώματα των κειμένων ανήκουν στους συγγραφείς

ISBN 978-618-83227-0-7

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

αρ.	αριθμός
αρ. πρωτ.	αριθμός πρωτοκόλλου
βλ.	βλέπε
ΔΣ	διοικητικό συμβούλιο
Εικ.	εικόνα
επιμ.	επιμελητής έκδοσης
κά.	και άλλα, και άλλοι
κλπ.	και λοιπά
κεφ.	κεφάλαιο
όπ.	όπου παραπάνω
περ.	περίπτωση
πιν.	πίνακας
π.χ.	παραδείγματος χάριν
σ.	σελίδα
υποσ.	υποσημείωση
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
φωτ.	φωτογραφία
χλμ.	χιλιόμετρα

ΑΡΚΤΙΚΟΛΕΞΑ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΓΟΚ	Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός
ΕΜΠ	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
ΕΟΤ	Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού
Επιτροπή	Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς <i>World Heritage Committee</i>
Κατάλογος	Κατάλογος Παγκόσμιας Κληρονομιάς <i>World Heritage List</i>
ΚΑΣ	Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο
ΚΠΚ	Κατάλογος Παγκόσμιας Κληρονομιάς
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΣΕΑ	Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων
ΤΑΙΠΕΔ	Ταμείο Αξιοποίησης Ιδιωτικής Περιουσίας του Δημοσίου
ΤΑΠΑ	Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων
ΤΕΕ	Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος
Σύμβαση	Σύμβαση Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς <i>World Heritage Convention</i>
ΥΠΠΟ	Υπουργείο Πολιτισμού
ΥΠΠΟΑ	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
CIVVIAH	International Committee on Historic Towns and Villages <i>Διεθνής Επιστημονική Επιτροπή Ιστορικών Πόλεων</i>
DOCOMOMO	International Committee for Documentation and Conservation of Buildings, Sites and Neighborhoods of the Modern Movement <i>Διεθνής Επιστημονική Επιτροπή για την Τεκμηρίωση και Διατήρηση Κτηρίων, Τόπων και Συνόλων του Μοντέρνου Κινήματος</i>

ICAHM	International Committee of Archaeological Heritage Management <i>Διεθνής Επιστημονική Επιτροπή για τη Διαχείριση της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς</i>
ICOFOM	International Committee for Museology <i>Διεθνής Επιτροπή για τη Μουσειολογία</i>
ICOM	International Council of Museums <i>Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων</i>
ICOMOS	International Council on Monuments and Sites <i>Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών</i>
ICORP	International Committee on Risk Preparedness <i>Διεθνής Επιστημονική Επιτροπή Πρόληψης Κινδύνων</i>
ICCROM	International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property <i>Διεθνές Κέντρο για τη Μελέτη της Διατήρησης και Αναστήλωσης των Πολιτιστικών Αγαθών</i>
IUCN	International Union for Conservation of Nature <i>Διεθνής Ένωση για τη Διατήρηση της Φύσης</i>
Panel	Πάνελ Παγκόσμιας Κληρονομιάς του ICOMOS <i>ICOMOS World Heritage Panel</i>
TICCIH	Διεθνής Επιστημονική Επιτροπή για τη Διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization <i>Εκπαιδευτικός, Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών</i>

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγικό Σημείωμα	9
Χαιρετισμοί	11
Έλενα Κόρκα Ο πολιτιστικός διεθνισμός και η συμβολή των διεθνών οργανισμών στην προσασία της πολιτιστικής κληρονομιάς	15
Σοφία Αυγερινού-Κολώνια Η συμβολή του Διεθνούς ICOMOS στο πρόγραμμα Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO: διαδικασίες και επιστημονική προσέγγιση	23
Ελένη Μαΐστρου Η συμβολή του Ελληνικού Τμήματος του ICOMOS στην προσασία των ιστορικών πόλεων και οικισμών	35
Κωνσταντίνα Μπενίση Η παρακολούθηση της κατάστασης διατήρησης των μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς. Διαπιστώσεις και συμπεράσματα	45
Δάφνη Βουδούρη Νομοθετική πολιτική για τα μνημεία στην Ελλάδα	59
Στάθης Γκότσης Από το κεντρικό βυζαντινό σταυροδρόμι της Θεσσαλονίκης στην Αμφίπολη: παρατηρήσεις σχετικά με την αντιμετώπιση των μνημείων της εποχής της κρίσης	69
Όλγα Σακαλή, Αμαλία Τσιτούρη Μνημεία «στο φως». Σκέψεις για την εκπαιδευτική αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα	87

Κυριάκος Ψαρουδάκης Πολιτιστικά μνημεία και περιβάλλον: το διαδραστικό αποτέλεσμα ανθρώπου και φύσης	101
Ιωάννα Σπηλιοπούλου Ο λέων των Βαυαρών στον συνοικισμό Πρόνοια του Ναυπλίου, το πρώτο δημόσιο μνημείο του ελληνικού κράτους: Νέες προσεγγίσεις στην ερμηνεία και προβολή του	113
Ειρήνη Γρατσιά Η δράση της MONUMENTA στην προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς	137
Άγγελος Νακάσης, Αθανάσιος Νακάσης «Πολιτιστικός Τουρισμός» κατά την Αρχαιότητα	143
Κώστας Κατσιγιάννης Το ξεκίνημα του Πολιτιστικού Τουρισμού στην Ελλάδα	153
Λουδοβίκος Βασενχόβεν Η ιστορία της έννοιας της Βιώσιμης Ανάπτυξης	161
Πέτρος Θέμελης Πολιτισμός και Ανάπτυξη	171
Εκδόσεις Ελληνικού ICOMOS	179

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

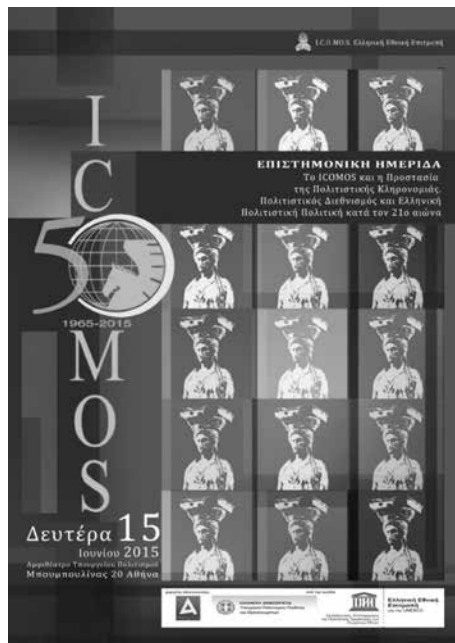
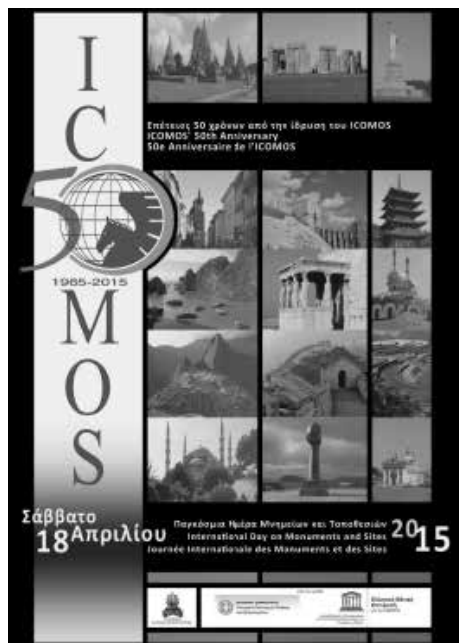
Στις 15 Ιουνίου 2015 πραγματοποιήθηκε, στο πλαίσιο εορτασμού των 50 χρόνων από την ίδρυση του Διεθνούς Συμβουλίου Μνημείων και Τοποθεσιών, επιστημονική ημερίδα με τίτλο «Πολιτιστικός Διεθνισμός και Ελληνική Πολιτιστική Πολιτική κατά τον 21ο αιώνα». Στην ημερίδα, η οποία έλαβε χώρα στο Αμφιθέατρο του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, υπό την αιγίδα του Υπουργείου και της Ελληνικής Εθνικής Επιτροπής για την UNESCO, συμμετείχαν εκπρόσωποι από φορείς και οργανισμούς του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, με ανακοινώσεις που εστιάζουν σε θέματα πολιτιστικής πολιτικής σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Στη διάρκεια της πενήντάχρονης πορείας του, το ICOMOS έχει συμβάλει καθοριστικά στη θωράκιση της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς, στοχεύοντας παράλληλα στη χάραξη κοινής πολιτικής και στρατηγικής με σεβασμό στην πολιτιστική πολυμορφία. Σε αυτό το πλαίσιο, επεξεργάστηκε και διατύπωσε αρχές και κανόνες για την προστασία των μνημείων, ευαισθητοποίησε την παγκόσμια κοινότητα, απέσπασε τα μνημεία από το στενό εθνικό τους περιβάλλον και τα ανήγαγε σε Παγκόσμια Κληρονομιά.

Το ICOMOS καλείται να επιτελέσει το έργο του, αξιολογώντας τις ριζικές αλλαγές που έχουν συντελεστεί το τελευταίο διάστημα – αλλά και παλαιότερα – σε όλα τα επίπεδα (κοινωνικό, γεωμορφολογικό, πολιτικό και οικονομικό) και επιπλέον να κατανοήσει αλλά και να διαχειριστεί ορθά το πολιτιστικό απόθεμα του πλανήτη. Η συμπλήρωση, το 2015, πενήντα χρόνων από την ίδρυση του οργανισμού, αποτελεί συμβολική μα και ουσιαστική τομή στην ιστορία του.

Ο στρατηγικός σχεδιασμός, ο (ανα)στοχασμός και η εφαρμογή της πολιτιστικής πολιτικής του ICOMOS απαιτούν τη συνδρομή όχι μόνο των μελών, αλλά και τη συμβολή φίλων και εταίρων του (θεσμικών και μη), που χρόνια τώρα μετέχουν και συνεπικουρούν στο έργο του. Σκοπός της ημερίδας που διοργανώθηκε και των ανά χείρας πρακτικών είναι να σηματοδοτήσουν την έναρξη αυτής της προσπάθειας στον ελληνικό χώρο.

Οι επιμελητές της έκδοσης

Αφίσες του Ελληνικού ICOMOS για τον εορτασμό των 50 χρόνων από την ίδρυση του Διεθνούς Συμβουλίου Μνημείων και Τοποθεσιών (Αρχείο Ελληνικού ICOMOS)

Φωτογραφίες από την ημερίδα του Ελληνικού ICOMOS «Πολιτιστικός Διεθνισμός και Ελληνική Πολιτιστική Πολιτική κατά τον 21ο αιώνα» Αμφιθέατρο Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, 15 Ιουνίου 2015 (Αρχείο Ελληνικού ICOMOS)

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ

Καλωσορίζουμε την έκδοση των πρακτικών μας σημαντικής και ουσιώδους πρωτοβουλίας του Ελληνικού ICOMOS, της διοργάνωσης μας εξαιρετικά επιτυχημένης ημερίδας για τη διαχείριση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, με αφορμή την επέτειο των πενήντα ετών από την ίδρυση του εν λόγω διεθνούς συμβουλίου.

Το ειδικότερο θέμα της εκδήλωσης που φιλοξένησε ένα πλήθος καταξιωμένων Ελλήνων επιστημόνων από διαφορετικούς τομείς του επιστητού, ήταν επίκαιρο και πολυδιάστατο: «Ο πολιτιστικός διεθνισμός και η ελληνική πολιτιστική πολιτική κατά τον 21ο αιώνα». Έτσι, στην ανά χείρας χρήσιμη έκδοση, αποτυπώνονται οι ανακοινώσεις των προσκεκλημένων εμπειρογνομόνων που κατέθεσαν τις δόκιμες και τεκμηριωμένες απόψεις τους προερχόμενες από διαφορετικές αφετηρίες, εκφράζοντας ποικίλες θεωρήσεις και συχνά επικεντρώνοντας σε ειδικότερες προεκτάσεις του πολιτιστικού εθνικισμού και διεθνισμού.

Στην εποχή μας, τη μεταποικιακή και μεταπολεμική, οι όροι – έννοιες «πολιτιστικός διεθνισμός» και «πολιτιστικός εθνικισμός», χρησιμοποιούνται ποικιλοτρόπως, συχνά διαστρεβλωμένοι, για να εξυπηρετήσουν προθέσεις και συμφέροντα πολλές φορές αντικρουόμενα. Θα τολμούσα να πω ότι πρόκειται για όρους οι οποίοι προσαρμόζονται κατά βούληση για να ικανοποιήσουν διαφορετικές διεκδικήσεις, επιθυμίες, τάσεις.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η κατάθεση σοβαρών θέσεων και έγκυρων τοποθετήσεων ειδικών επιστημόνων που έχουν επί σειρά ετών υπηρετήσει την πολιτιστική μας κληρονομιά, αποκτά βαρύνουσα σημασία. Γιατί με αυτό τον τρόπο, τουλάχιστον, περιγράφεται μια κοινή εθνική συνισταμένη, σκιαγραφείται η αντίληψη που πρεσβεύουν οι ελληνικοί φορείς επί του θέματος στην παρούσα χρονική συγκυρία, μια συνισταμένη η οποία όχι σπάνια ενσωματώνει αντίθετες μεταξύ τους απόψεις που αναμφίβολα εμπλουτίζουν στο σχετικό ακαδημαϊκό διάλογο και διευρύνουν τη γόνιμη διαλεκτική αντιπαράθεση.

Συγχαίρουμε θερμά το Ελληνικό Τμήμα του ICOMOS τόσο για τη διοργάνωση αυτής της ημερίδας όσο και για τη σπουδή των μελών και συνεργατών του να προχωρήσουν στη δημοσίευση των πρακτικών της· μια κίνηση που ελπίζουμε και ευχόμαστε να βρει μιμητές και συνεχιστές.

Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη
Γενική Γραμματέας Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού

Το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών (International Council on Monuments and Sites - ICOMOS) είναι διεθνής επαγγελματικός, μη Κυβερνητικός Οργανισμός, που έχει ως σκοπό την προώθηση της θεωρίας της μεθοδολογίας, της τεχνολογίας και της ενημέρωσης για την προστασία και την ανάδειξη των ιστορικών μνημείων και τοποθεσιών των χωρών του κόσμου. Ιδρύθηκε το 1965 στη Βαρσοβία, σε συνέχεια σχετικής απόφασης του Β' Διεθνούς Συνεδρίου Αρχιτεκτόνων και Τεχνικών Επιστημόνων για τα Ιστορικά Κτήρια, που πραγματοποιήθηκε το 1964 στη Βενετία. Κατά το συνέδριο αυτό καταρτίστηκε και ψηφίστηκε από τους εκπροσώπους της UNESCO, του Διεθνούς Κέντρου για τη Συντήρηση και Αναστήλωση των Ιστορικών Μνημείων (International Centre for Conservation and Restoration of Monuments - ICCROM), καθώς και από τους εκπροσώπους των 16 χωρών, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, το θεμελιώδες διεθνές κείμενο αρχών για επεμβάσεις στα ιστορικά μνημεία, γνωστό ως «Χάρτης της Βενετίας». Το κείμενο αυτό αποτελεί και τους βασικούς καταστατικούς στόχους του ICOMOS.

Η ίδρυση του διεθνούς αυτού οργανισμού ήρθε ως αναπόδραστο αποτέλεσμα των εκτεταμένων καταστροφών που προκάλεσε ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος και της ανάγκης να προστατευτούν τα αρχιτεκτονικά, ιστορικά και αρχαιολογικά μνημεία σε διεθνές επίπεδο. Ταυτόχρονα, το τέλος της αποικιοκρατίας έφερε στο προσκήνιο νέες χώρες που η πολιτιστική τους κληρονομιά αποτελούσε ουσιαστικό στοιχείο για τον προσδιορισμό της εθνικής τους ταυτότητας. Το ICOMOS, σε συνεργασία με άλλους διεθνείς οργανισμούς, κλήθηκε να δημιουργήσει πλαίσιο και φορείς προστασίας του παγκόσμιου πολιτιστικού αποθέματος. Σε αυτό το πλαίσιο ψηφίστηκε το 1970, στο Παρίσι, η Σύμβαση της Unesco που αφορά στα μέσα προστασίας και καταπολέμησης της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και διακίνησης της κυριότητας των πολιτιστικών αγαθών.

Σύντομα, το ICOMOS έγινε ο προνομακός εταίρος της UNESCO και τεχνικός σύμβουλος της Επιτροπής Παγκόσμιας Κληρονομιάς, η οποία ιδρύθηκε στο πλαίσιο της προαναφερθείσας ομώνυμης σύμβασης, που υιοθέτησαν όλα τα κράτη-μέλη της UNESCO το 1972. Εδώ και μισό αιώνα το ICOMOS χαράσσει πολιτική προστασίας, τεκμηρίωσης και ανάδειξης της «κουλτούρας» της κοινωνίας των πολιτών, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, μέσω της ευαισθητοποίησης και της ενημέρωσης για τη σημασία και την αξία των πολιτιστικών αγαθών. Διαμορφώνει δηλαδή και παράλληλα ασκεί πολιτική διατήρησης της πολιτισμικής μνήμης.

Το ICOMOS έχει μέλη ειδικούς επιστήμονες από όλο τον κόσμο και δραστηριοποιείται σε 104 χώρες και στις 5 ηπείρους. Είναι ο τεχνικός σύμβουλος της UNESCO σε θέματα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Με αυτήν την ιδιότητά του, εξετάζει τις προτάσεις των χωρών-μελών της UNESCO για την εγγραφή εθνικών μνημείων στον Κατάλογο της Παγκόσμιας Κληρονομιάς (Φυσικής και Πολιτιστικής). Παράλληλα με 30 Διεθνείς Ειδικές Επιστημονικές Επιτροπές μελετά εξειδικευμένα θέματα όπως τις οχυρώσεις και την αμυντική αρχιτεκτονική (ICOFORT), τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς (ICAHM), την προστασία των ιστορικών πόλεων και οικισμών (CIVVIH), τον πολιτιστικό τουρισμό (ICTC) και άλλα.

Το Ελληνικό Τμήμα του Διεθνούς Συμβουλίου Μνημείων και Τοποθεσιών ιδρύθηκε το 1972, αρχικά ως Επιστημονική Επιτροπή του Τεχνικού Επιμελητηρίου

Ελλάδας. Από το 1992 συνεχίζει τη δράση του ως ανεξάρτητο και αναγνωρισμένο επιστημονικό σωματείο. Σήμερα έχει 250 περίπου μέλη και διοικείται από 18μελές Διοικητικό Συμβούλιο, το οποίο εκλέγεται ανά τριετία. Έχει αναπτύξει έντονη δραστηριότητα στη διάσωση και την προστασία πολιτιστικών αγαθών τόσο στην Ελλάδα όσο και στο διεθνή χώρο. Για την προώθηση των στόχων του το Ελληνικό ICOMOS συντάσσει και διακινεί σε ηλεκτρονική μορφή ενημερωτικό δελτίο (4 τεύχη το χρόνο) με ειδήσεις, δραστηριότητες και προτάσεις σε θέματα προστασίας μνημείων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Οργανώνει σε ετήσια βάση εκδηλώσεις για τον εορτασμό της Παγκόσμιας Ημέρας Μνημείων σε συνεργασία με φορείς, υπηρεσίες και οργανισμούς που δραστηριοποιούνται στο χώρο της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ακόμα οργανώνει ή μετέχει, το ίδιο ή διά των μελών του σε εκατοντάδες δράσεις ετησίως, που είναι συμβατές με τους σκοπούς του.

Το Ελληνικό ICOMOS απέκτησε μόνιμη έδρα στην Αθήνα το 1998, στην οδό Πειραιώς 73, η οποία παραχωρήθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού της Ελλάδας. Σε αυτό στεγάζεται η Διοίκηση, η Γραμματεία και η Βιβλιοθήκη του, καθώς και χώροι για μόνιμες και περιοδικές εκθέσεις.

Το Ελληνικό ICOMOS βραβεύτηκε το έτος 1999 με το βραβείο Αμντί Ιπεκσί για την συνεισφορά του στην Ελληνοτουρκική προσέγγιση, μαζί με το Τουρκικό Τμήμα του ICOMOS, με το οποίο συνεργάζεται στενά για τη διάσωση μνημείων που κινδυνεύουν στις δυο χώρες. Τον Απρίλιο του 2000 βραβεύτηκε από τους δημοσιογράφους της Ελληνικής Ραδιοφωνίας στο πρόσωπο του προέδρου του, για την προσφορά στη διάσωση της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς, προκειμένου μαζί με άλλους μη κυβερνητικούς οργανισμούς να αποτελέσει μέλος της «Κυβέρνησης των Μη Κυβερνητικών».

Αθανάσιος Νακάσης
Δρ. Αρχιτέκτων Μηχανικός MSc
Πρόεδρος του Ελληνικού ICOMOS

Με αφορμή την επέτειο των 50 χρόνων από την ίδρυση του Διεθνούς Συμβουλίου Μνημείων και Τοποθεσιών, δίνεται η ευκαιρία να συζητηθεί εκ νέου το θέμα της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών υπό το πρίσμα των ευρύτερων εξελίξεων αλλά και υπό την πίεση των ολοένα μεταλλασσόμενων κοινωνικοοικονομικών διεργασιών, που αναπόφευκτα επηρεάζουν τα μνημεία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Το πολυσχιδές πεδίο της διαχείρισης και διαφύλαξης των πολιτιστικών αγαθών στη σύγχρονη κοινωνία αποτελεί πρόκληση, περισσότερο από κάθε άλλη εποχή. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να είναι καθοριστικός ο ρόλος των αρμόδιων φορέων και οργανισμών, σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο, ώστε να καταρτιστεί μία νέα στρατηγική για τη διασφάλιση της παγκόσμιας κληρονομιάς, ικανή να αντιμετωπίσει τις επιπλοκές και τις δυστοκίες που έχει επιφέρει η οικονομική συρρίκνωση των τελευταίων ετών παγκοσμίως.

Η συρρίκνωση αυτή είχε, αναπόφευκτα, επιπτώσεις και στην υλοποίηση του ποικιλόμορφου έργου των Υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού, αλλά παράλληλα κατέστησε σαφή την ανάγκη ενίσχυσης των δράσεών του και συνεργασίας με φορείς και οργανισμούς, δημόσιους και ιδιωτικούς, υπό το πρίσμα της νέας δημοσιονομικής πολιτικής. Στο πλαίσιο εξέτασης της συνεισφοράς της ιδιωτικής πρωτοβουλίας εντάσσεται και η πολιτιστική χορηγία, η οποία αποσκοπεί στη χρηματοδότηση του πολιτισμού από πόρους προερχόμενους από τον ιδιωτικό τομέα και της οποίας το θεσμικό και νομικό πλαίσιο καθορίζεται από το Ν. 3525/2007 (ΦΕΚ Α' 16/ 26.01.2007). Ο θεσμός της πολιτιστικής χορηγίας στην Ελλάδα έχει μεν εξελιχθεί σημαντικά αλλά υπάρχει ακόμα πολύς χώρος για βελτίωση και ειδικότερα σε ότι αφορά στη γραφειοκρατία που το συνοδεύει.

Στον τομέα του πολιτιστικού τουρισμού, είναι πλέον επιβεβλημένη, ειδικά για τη χώρα μας, η συστηματική κινητοποίηση, όχι μόνο των εμπλεκόμενων φορέων, αλλά και ολόκληρης της κοινωνίας με στόχο την προβολή της πολιτιστικής μας κληρονομιάς μέσω του τουρισμού, χωρίς ωστόσο να προσβάλλεται ή να αλλοιώνεται αυτή και το περιβάλλον στο οποίο ανήκει. Στον τομέα αυτό, ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο μπορούν να διαδραματίσουν και έγκριτες Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ) πολιτιστικού χαρακτήρα, οι οποίες με το κατάλληλο νομοθετικό πλαίσιο και σε συνεργασία με τις αρμόδιες δημόσιες Υπηρεσίες έχουν τη δυναμική να συμβάλουν, μέσω επενδύσεων και δράσεων, στην προβολή και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, η οποία αποτελεί κύριο πόρο για την αιεφόρο ανάπτυξη και την κοινωνική συνοχή.

Έλενα Κόρκα
Δρ. Αρχαιολόγος,
Προϊσταμένη της Γενικής Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων
και Πολιτιστικής Κληρονομιάς του ΥΠΠΟΑ

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΔΙΕΘΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

ΕΛΕΝΑ ΚΟΡΚΑ

Δρ. Αρχαιολόγος, Γενική Διευθύντρια Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ΥΠΠΟΑ)
Μέλος ΔΣ Ελληνικής Επιτροπής ICOMOS, Υπεύθυνη Διεθνών Θεμάτων

Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί σήμερα μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις και φλέγον ζήτημα σε διεθνές επίπεδο. Πολιτιστικοί θησαυροί σε ολόκληρο τον κόσμο απειλούνται από κινδύνους, τόσο ανθρωπογενούς προέλευσης (ένοπλες συγκρούσεις, ανεξέλεγκτη αστική ανάπτυξη, παράνομη διακίνηση πολιτιστικών αγαθών) όσο και από φυσικούς παράγοντες (κλιματικές αλλαγές, σεισμούς, πυρκαγιές, πλημμύρες κ.ά.). Μία νέα απειλή που προέκυψε τα τελευταία χρόνια, η παγκόσμια οικονομική κρίση, έρχεται να προστεθεί στους ήδη υπάρχοντες κινδύνους, καθιστώντας ακόμα πιο δύσκολο και απαιτητικό το εγχείρημα προστασίας του παγκόσμιου πολιτιστικού αποθέματος.

Για την αντιμετώπιση της νέας πρόκλησης είναι απαραίτητη η κινητοποίηση δυνάμεων σε εθνικό και σε διεθνές επίπεδο. Για πολλά χρόνια, κυριαρχούσε η αντίληψη της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών υπό το πρίσμα του «εθνικισμού». Η ανατροπή αυτής της αντίληψης πραγματοποιήθηκε σταδιακά κατά τον 20ο αιώνα και, σήμερα, που διανύουμε τη δεύτερη δεκαετία του 21ου αιώνα, ο ενεργός ρόλος της διεθνούς κοινότητας και η θέσπιση ευρύτερου και ισχυρότερου πλαισίου διεθνούς δικαίου για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών αποτελούν τη νέα τάξη πραγμάτων (Βουδούρη-Στρατή 1999, Σταματούδη 2011). Στο νέο αυτό πλαίσιο, στην Ελλάδα, το κράτος παραμένει ο βασικός, αρμόδιος φορέας προστασίας και διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς του. Προβάνει στη θέσπιση ειδικής νομοθεσίας (Voudouri 2006, 2008, 2010, Pantos 2000) και συντονίζει τις δράσεις διαφόρων δημόσιων και ιδιωτικών φορέων, αλλά πλέον επικουρείται σημαντικά και ουσιαστικά από μεγάλους διεθνείς οργανισμούς, όπως είναι ο Εκπαιδευτικός, Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών (UNESCO), το Συμβούλιο της Ευρώπης, το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών (ICOMOS) και το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM).

Στη διεθνοποίηση της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς καταλυτικός υπήρξε ο ρόλος της UNESCO (Bandarin 2007, Ζερβάκη 2010). Έργο της είναι η προώθηση και αξιοποίηση των στοιχείων που ενώνουν τους λαούς, προς όφελος της παγκόσμιας κοινότητας, μέσω ενός ανοιχτού, ουσιαστικού διαλόγου με σεβασμό στις αξίες κάθε πολιτισμού και κουλτούρας. Η UNESCO, διασφαλίζοντας διεθνή πρότυπα για την προστασία της παγκόσμιας κληρονομιάς, δίνει τη δυνατό-

τητα στα κράτη-μέλη να προστατεύουν την εθνική πολιτιστική τους κληρονομιά προς όφελος των μελλοντικών γενιών και παράλληλα να αναπτύξουν συνέργειες με άλλα κράτη σε διεθνές επίπεδο.

Η Γενική Συνέλευση των κρατών-μελών της UNESCO (συνολικά 191), διαπιστώνοντας ότι η πολιτιστική και φυσική κληρονομιά απειλείται ολοένα και περισσότερο όχι μόνον από τη συνήθη φθορά, αλλά και από την εξέλιξη της κοινωνικής και οικονομικής ζωής και θεωρώντας ότι η φθορά ή η εξαφάνιση κάποιου από τα αγαθά αυτά καθιστά «ολοθρίως πτωχότερη την κληρονομιά όλων των λαών του κόσμου», υπέγραψαν στο Παρίσι, στις 16 Νοεμβρίου του 1972, τη Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς. Με τη Σύμβαση συστήθηκε και η ομώνυμη Επιτροπή (World Heritage Committee), που αποτελείται από εμπειρογνώμονες – αντιπροσώπους 21 κρατών-μελών.

Καθώς τα πολιτιστικά αγαθά εκτίθενται σε μια σειρά από κινδύνους, η UNESCO εντάσσει, μέσα από καθορισμένες διαδικασίες, τις πλέον απειλούμενες περιοχές στον «Κατάλογο της Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε Κίνδυνο». Ειδικότερα για τα πολιτιστικά αγαθά που απειλούνται από πολέμους και ένοπλες συγκρούσεις, ένα φαινόμενο που παίρνει ολοένα και μεγαλύτερες διαστάσεις τις τελευταίες δεκαετίες, η συμβολή των διεθνών οργανισμών είναι απαραίτητη και έχει αποδειχθεί, πολλές φορές, αποτελεσματική. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της παλιάς πόλης του Dubrovnik στην Κροατία, η οποία υπέστη σοβαρότατες ζημιές κατά τις ένοπλες συρράξεις του 1991. Η πόλη εντάχθηκε άμεσα στον Κατάλογο των Πολιτιστικών Αγαθών σε Κίνδυνο και η UNESCO παρείχε τεχνική και οικονομική βοήθεια στην κυβέρνηση της Κροατίας για την επισκευή και αναστήλωση των κτηρίων και των μνημείων της πόλης. Επτά χρόνια αργότερα, με την ολοκλήρωση του προγράμματος αποκατάστασης, η πόλη βγήκε από τον Κατάλογο των Πολιτιστικών Αγαθών σε Κίνδυνο.

Η αρχή της διεθνούς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε πολεμική περίοδο τέθηκε για πρώτη φορά στο προσκήνιο με το Δίκαιο της Χάγης 1899/1907. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την αρπαγή και καταστροφή πλείστων πολιτιστικών θησαυρών της Ευρώπης, έγινε κοινή πεποίθηση στη διεθνή Κοινότητα η ανάγκη διαφύλαξης των πολιτιστικών αγαθών σε περιπτώσεις πολέμου. Η UNESCO ανέλαβε το έργο σύνταξης του κειμένου της Διεθνούς Σύμβασης για την Προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών σε περίπτωση Ένοπλης Σύρραξης, η οποία υπεγράφη στη Χάγη, στις 14 Μαΐου 1954 και είναι γνωστή ως Σύμβαση της Χάγης (Στρατή 2001, 451). Με το κείμενο αυτό η έννοια του πολιτιστικού αγαθού διευρύνθηκε σημαντικά, καθώς, παράλληλα με το καλλιτεχνικό, προστέθηκε και το ιστορικό, αρχαιολογικό και επιστημονικό ενδιαφέρον, ενώ το αγαθό συνδέθηκε με το έδαφος της χώρας στην οποία βρίσκεται. Η μη συμμόρφωση των μερών με τις διατάξεις της σύμβασης, όπως διαπιστώθηκε στις περιπτώσεις πρόσφατων συρράξεων τόσο σε ευρωπαϊκό έδαφος (Γιουγκοσλαβία, Ουκρανία) όσο, κυρίως, στην Ασία (Ιράκ, Αφγανιστάν, Συρία και αλλού), καταλήγει στην ολοκληρωτική εξαφάνιση τεκμηρίων της εθνικής και πολιτιστικής ταυτότητας των λαών και

κατά συνέπεια στην απώλεια της συλλογικής μνήμης και της ιστορίας.

Σε χώρες με κοινωνική αστάθεια, λόγω ένοπλων συρράξεων, εντείνεται το παγκόσμιο πρόβλημα της παράνομης διακίνησης πολιτιστικών αγαθών, που θεωρείται μία από τις μεγαλύτερες απειλές της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς. Η παράνομη διακίνηση είναι ένα από τα πιο σημαντικά διεθνή εγκλήματα (Γραμματικάκη-Αλεξίου 2002). Πρόκειται για μια μάστιγα που πλήττει τόσο τις χώρες προέλευσης, όσο και τις χώρες διέλευσης αλλά και τελικού προορισμού των κλεμμένων έργων. Η λεηλασία της πολιτιστικής κληρονομιάς του Ιράκ (1980-2003 και πρόσφατα), η απόσπαση δεκάδων αρχαιοτήτων από το Μουσείο του Καΐρου μετά τα γεγονότα της 25ης Ιανουαρίου 2011, οι καταστροφικές για την ανθρωπότητα και τον πολιτισμό συνέπειες της δράσης τζιχαντιστών στη Μέση Ανατολή (Συρία, Ιράκ) αποτελούν μερικές μόνο από τις περιπτώσεις που καλείται να αντιμετωπίσει η UNESCO και η διεθνής Κοινότητα εν γένει στο πλαίσιο δημιουργίας θεσμικού πλαισίου για την προστασία και διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς.¹

Συμβουλευτικά όργανα της UNESCO και αρωγοί στο πολυεπίπεδο αυτό εγχειρίημα, τόσο σε περίοδο ειρήνης όσο και πόλεμος, είναι διεθνείς οργανισμοί και επιτροπές όπως ο διακυβερνητικός οργανισμός ICCROM (Διεθνές Κέντρο Μελετών για τη Συντήρηση και Αποκατάσταση των Πολιτιστικών Αγαθών) και οι μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί, IUCN (Παγκόσμια Ένωση Διατήρησης της Φύσης) και ICOMOS (Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών).

Το ICCROM είναι διεθνής διακυβερνητικός οργανισμός με έδρα τη Ρώμη. Ιδρύθηκε από την UNESCO το 1956 και θεσμικά του καθήκοντα είναι η διεξαγωγή έρευνας στη συντήρηση, την αναστήλωση, την τεκμηρίωση και γενικά την εκπαίδευση, καθώς και η οργάνωση προγραμμάτων και εκστρατειών ευαισθητοποίησης του κοινού για τη διατήρηση της υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Επίσης, είναι το αρμόδιο όργανο της UNESCO που εξετάζει τα αιτήματα των κρατών-μελών για διεθνή αρωγή και συνεισφέρει σε δράσεις για την ανάπτυξη υποδομών και δεξιοτήτων.

Το ICOMOS,² ο επίσημος τεχνικός σύμβουλος της UNESCO, αξιολογώντας τους ολόενα και αυξανόμενους κινδύνους που απειλούν τα μνημεία, τα σύνολα και τους κινητούς πολιτιστικούς θησαυρούς του πλανήτη, συνέστησε διεθνείς επισημονικές επιτροπές (28), προκειμένου να αντιμετωπιστούν συνολικά, αλλά και κατά περίπτωση, τα θέματα προστασίας της κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται οι Διεθνείς Επισημονικές Επιτροπές για την

---

¹ Η UNESCO έχει καταρτίσει και αναρτήσει στην ιστοσελίδα της (www.unesco.org/culture/natlaws) ψηφιακή βάση δεδομένων με καταγεγραμμένη την εθνική νομοθεσία των κρατών-μελών που αφορά στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

² Οι στόχοι και οι δράσεις του ICOMOS αναρτώνται στην επίσημη ιστοσελίδα του (www.icomos.org), ενώ το κάθε κράτος έχει τη δική του Επιτροπή που εκπροσωπεί το ICOMOS στη χώρα της.

προστασία μνημείων αρχαιολογικής κληρονομιάς (ICAHM) και για την Πρόληψη Κινδύνων (ICORP).

Το ICAHM³ είναι η αρμόδια Επιτροπή του ICOMOS,⁴ που ασχολείται με τα μνημεία, τα τοπία και τους αρχαιολογικούς χώρους. Συνεργάζεται με διεθνείς και εθνικούς φορείς, επιδιώκοντας την ανάπτυξη και τη διάδοση αποτελεσματικών προτύπων και πρακτικών για τη διαχείριση των πολιτιστικών πόρων και την προώθηση της αρχαιολογικής έρευνας. Στις δράσεις της Επιτροπής περιλαμβάνεται η ενίσχυση του παγκόσμιου δικτύου αρχαιολόγων και εμπειρογνομόνων, η οργάνωση συνεδρίων και ημεριδίων, η δημοσίευση εκδόσεων για βέλτιστες πρακτικές διαχείρισης της αρχαιολογικής κληρονομιάς, η προώθηση πρωτοβουλιών για την προστασία μνημείων, η οργάνωση αποστολών εμπειρογνομόνων για την αξιολόγηση των υποψήφιας για ένταξη και των ενταγμένων στον κατάλογο της UNESCO μνημείων, καθώς και η υποστήριξη των υποψηφιοτήτων με συγκριτικές μελέτες και σχέδια διαχείρισης.

Η Επιτροπή Πρόληψης Κινδύνων (ICORP) είναι μία από τις διεθνείς επιστημονικές επιτροπές του ICOMOS με ενεργό δράση στο σχεδιασμό μεθόδων και εργαλείων για τη συστηματική και αποτελεσματική διαχείριση κινδύνων και καταστροφών φυσικής ή ανθρώπινης προέλευσης. Μέσα από την ανάπτυξη ενός δικτύου εμπειρογνομόνων και ειδικών σε θέματα συντήρησης και αποκατάστασης μνημείων, η Επιτροπή στοχεύει στη στήριξη και προώθηση των αρχών και των δράσεων του ICOMOS. Η συνεργασία με εθνικούς, διεθνείς και μη κυβερνητικούς φορείς, η ενημέρωση και η εκπαίδευση για θέματα πολιτιστικής διαχείρισης, η μελέτη και αξιολόγηση της πολυπλοκότητας των κατά περίπτωση κινδύνων, στους οποίους είναι εκτεθειμένη η πολιτιστική κληρονομιά και η αναζήτηση και εξασφάλιση των απαιτούμενων πόρων από τα αποθεματικά του ICOMOS για την θωράκιση του πολιτιστικού αποθέματος από απειλές ποικίλης φύσης, όπως οι καταστροφές από ένοπλες συρράξεις, ακραία καιρικά φαινόμενα και σεισμούς, είναι μερικά από τα πεδία δράσης της επιτροπής. Το ICORP εκπροσωπεί, επίσης, το ICOMOS στη διεθνή Επιτροπή «Μπλε Ασπίδα» (Blue Shield), η οποία συστάθηκε το 1996 για την προστασία μνημείων, ιστορικών τόπων, μουσείων και αρχείων από πολεμικές επιχειρήσεις ή φυσικές καταστροφές. Ο σημαντικός ρόλος της εν λόγω επιτροπής αναγνωρίστηκε και με το Β΄ Πρωτόκολλο της Συνθήκης της Χάγης, που υπογράφηκε το 1999 από 84 χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα.

Το Ελληνικό ICOMOS διοργάνωσε το 2012 σε συνεργασία με το ICAHM και με τη συμμετοχή του ICORP, διεθνές συνέδριο με θέμα «Το μέλλον της διαχείρισης και της προστασίας της αρχαιολογικής κληρονομιάς σε καιρό οικονομικής κρίσης». Το θέμα του συνεδρίου, επίκαιρο τότε όσο και σήμερα, ήταν η διαχεί-

³Βλ. διαδικτυακό ιστότοπο: icahm.icomos.org.

⁴Βλ. διαδικτυακό ιστότοπο: icorp.icomos.org

ριση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο οικονομικής κρίσης. Η νέα αυτή απειλή έχει ήδη δημιουργήσει σοβαρό αντίκτυπο στη διατήρηση της υλικής και άυλης κληρονομιάς και προκαλεί σοβαρή ανησυχία για πολλούς λαούς. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής της Ανατολικής Μεσογείου, η οποία συνεχίζει να αντιμετωπίζει πολλές και σοβαρές ανθρωπογενείς και φυσικές καταστροφές. Το συνέδριο, το οποίο διεξήχθη υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού και της Ελληνικής Εθνικής Επιτροπής για την UNESCO, προσήλκυσε επιστήμονες και εμπειρογνώμονες από όλον τον κόσμο, οι οποίοι τοποθετήθηκαν με ανακοινώσεις επί ποικίλων θεμάτων για την εξεύρεση λύσεων, ώστε η παγκόσμια κληρονομιά να μην αποτελέσει μία «παράπλευρη απώλεια» της κρίσης. Οι θεματικές ενότητες του συνεδρίου αφορούσαν, μεταξύ άλλων, στην παρουσίαση βέλτιστων πρακτικών βιώσιμης ανάπτυξης, στην εκπόνηση σχεδίων διαχείρισης και πρόληψης κινδύνων, στην έρευνα και στη συμβολή των νέων τεχνολογιών, στην παράνομη διακίνηση πολιτιστικών αγαθών και στο ρόλο της παγκόσμιας οικονομίας για την προστασία της κληρονομιάς. Το σύνολο των ανακοινώσεων, καθώς και τα πορίσματα του συνεδρίου δημοσιεύτηκαν σε τόμο (Κόρκα 2014), που εκδόθηκε το Δεκέμβριο του 2014.

Για πρώτη φορά στην Ελλάδα και με αφορμή τη νέα οικονομική κατάσταση που είχε ήδη διαμορφωθεί στη χώρα μας λόγω της οικονομικής κρίσης, η διεθνής αυτή συνάντηση αποτέλεσε ένα ηχηρό σήμα κινδύνου στην παγκόσμια κοινότητα για τη νέα απειλή και παράλληλα ενεργοποίησε και ανέδειξε τη δυναμική της συνεργασίας μεταξύ κρατών και διεθνών οργανισμών για την προστασία της παγκόσμιας κληρονομιάς. Το συνέδριο ανέδειξε μία ιδιαίτερα σημαντική πτυχή της οικονομικής κρίσης, αυτή των επιπτώσεων στον πολιτισμό και στα μνημεία και έθεσε τις βάσεις για νέες διεθνείς συνεργασίες.

Η οικονομική και κοινωνική κρίση στη χώρα μας και οι συνέπειές τους για τον πολιτισμό, καθιστούν επιτακτική την ανάγκη συνέργειας της Πολιτείας με τους θεσμοθετημένους και έγκριτους διεθνείς οργανισμούς για την προστασία των μνημείων. Σε αυτό το πλαίσιο η συνεργασία με το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών, θα συμβάλει καθοριστικά στην οργάνωση και υλοποίηση προγραμμάτων προστασίας και στην ευαισθητοποίηση του κοινού, ώστε ο πολιτισμός να αποτελέσει πυλώνα στο σχεδιασμό της βιώσιμης ανάπτυξης.

Ο εορτασμός, το 2015, των 50 χρόνων από την ίδρυση του ICOMOS πρέπει να λειτουργήσει ως ξεκίνημα μίας νέας εποχής με συνεργασίες προς όφελος της πολιτιστικής κληρονομιάς σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Το μέλλον των μνημείων αποτελεί μεγάλη πρόκληση για τη σύγχρονη Ελλάδα. Το Ελληνικό Τμήμα του ICOMOS, με την πολυετή εμπειρία και την τεχνογνωσία του, μπορεί να συνδράμει ουσιαστικά στο πολυσχιδές έργο των Υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού με:

- (α) Την υποβολή προτάσεων στις αρμόδιες Υπηρεσίες και Αρχές της Πολιτείας (Μάργαρη 2006) και στους σχετικούς διεθνείς οργανισμούς για την προστασία, τη διάσωση και την ανάδειξη Μνημείων και Τοποθεσιών, κατά περιπτώ-

ση ή σε μόνιμη βάση, ενδεχόμενα και με την ιδιότητα του ειδικού συμβούλου του Κράτους και της Ελληνικής Επιτροπής της UNESCO. Σε αυτό το πλαίσιο ο συμβουλευτικός ρόλος του σε θέματα ετοιμασίας υποψηφιοτήτων για τον κατάλογο μνημείων και χώρων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO, καθώς και παρακολούθησης και διαχείρισης των ενταγμένων πολιτιστικών αγαθών, θα συνδράμει στην ενεργή και αποτελεσματική συμβολή της χώρας μας για την επίτευξη των στόχων της Σύμβασης της Παγκόσμιας Κληρονομιάς.

(β) Την υποστήριξη του έργου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας με εκστρατεία για την ενημέρωση και την ανάπτυξη του ενδιαφέροντος για την Πολιτιστική Κληρονομιά του τόπου μας και τη διάσωσή της, ενεργοποιώντας όλη την κοινωνία (αυτοδιοίκηση, πολιτιστικούς συλλόγους, σωματεία κτλ.).

(γ) Τη διοργάνωση συνεδριών και σεμιναρίων σχετικών με τις τεχνικές της προστασίας, συντήρησης, αποκατάστασης και ανάδειξης των μνημείων σε συνεργασία με τις Υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού.

(δ) Τη συνεργασία κάθε μορφής με τα Εθνικά Τμήματα του ICOMOS όλων των χωρών και κατά προτεραιότητα των γειτονικών για την προώθηση προγραμμάτων και κοινών στόχων.

Η δράση των διεθνών κυβερνητικών και μη κυβερνητικών οργανισμών, της κοινωνίας των πολιτών και του ιδιωτικού τομέα, αναμφίβολα συμβάλλουν στην από κοινού εννοιολογική επεξεργασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, των στόχων και των πολιτικών προστασίας της, καθώς και στην ευαισθητοποίηση της κοινωνίας (Μπρεδήμας 1994). Ωστόσο, η δυναμική της προσφοράς της έγκειται στις συνέργειες και τις συνεργασίες, που μπορούν και που επιβάλλεται να αναπτυχθούν στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, προκειμένου να αντιμετωπιστούν με το πλέον αποτελεσματικό τρόπο φυσικές και ανθρωπογενείς καταστροφές, που απειλούν το παγκόσμιο πολιτιστικό απόθεμα. Ο κάθε φορέας χωριστά, σε εθνικό ή σε διεθνές επίπεδο, έχει συνεισφέρει με τον τρόπο του και ανάλογα με το πεδίο δράσης του (επιστημονικό, γνωστικό κτλ) στη δημιουργία θεσμικού πλαισίου (διεθνείς χάρτες και συμβάσεις) και στην εφαρμογή πρακτικών για τη θωράκιση της πολιτιστικής κληρονομιάς (Roukounas 1995. Poullos 2014). Ο συγκερασμός και η αξιοποίηση του συνόλου αυτής της τεχνογνωσίας, της εμπειρίας και της κατάρτισης μπορεί να δημιουργήσει ένα πρωτοποριακό και αποδοτικό συνεργατικό περιβάλλον με νέες και αποτελεσματικές διαδικασίες διαχείρισης και προστασίας της παγκόσμιας κληρονομιάς και να αποτελέσει σημείο αναφοράς και forum ανταλλαγής απόψεων για όλα τα κράτη του κόσμου.

Οι τρέχουσες οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές και ανισορροπίες, καθιστούν αναγκαία, περισσότερο, ίσως, από κάθε άλλη φορά στη σύγχρονη ιστορία, την ενίσχυση της διεθνούς συνεργασίας, με σκοπό να μπορούν όλες οι χώρες, αναπτυσσόμενες και μη, να δημιουργήσουν πολιτιστική πολιτική, βιώσιμη και ανταγωνιστική σε εθνικό και διεθνές επίπεδο (Silberman 2007. Barthel-Bouchier 2012.

Zervaki-Dousi 2003). Το υπόβαθρο υπάρχει. Η πρόκληση για την προώθηση της εμπειρογνωμοσύνης και της διασυνοριακής συνεργασίας είναι μπροστά μας. Η αποδοχή αυτής της πρόκλησης θα δώσει τη δυνατότητα να δημιουργηθούν προδιαγραφές και σχέδια διαχείρισης κινδύνων της πολιτιστικής κληρονομιάς με παγκόσμια εφαρμογή, να κατασταλεί η ολοένα και αυξανόμενη παράνομη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών και να δοθεί νέα ώθηση ανάπτυξης σε συνδυασμό με τη διαφύλαξη και την προβολή του πολιτισμού (Βουδούρη 1992).

Η χώρα μας, μεταξύ πολλών άλλων, καλείται να προστατεύσει την πολιτιστική της κληρονομιά κάτω από ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες, λαμβάνοντας υπόψη και αξιολογώντας τις ριζικές αλλαγές που έχουν συντελεστεί τα τελευταία χρόνια σε όλα τα επίπεδα (κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό). Η συνεργασία του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού με το ICOMOS και τις επιστημονικές επιτροπές του, μπορεί να δημιουργήσει τις συνθήκες και τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη διεθνών συνεργασιών, εποικοδομητικού διαλόγου και ανταλλαγής επιστημονικών γνώσεων και εμπειριών, σχετικά με τις αρχές και τα τεχνικά, νομοθετικά και διοικητικά μέσα για την προστασία, την αποκατάσταση, την ανάδειξη και τη διαχείριση αγαθών, μνημείων και τοποθεσιών.

Έλενα Κόρκα
Εφταλιώτη 6, 11525, Νέο Ψυχικό
ekorka@culture.gr

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bandarin, F. 2007. *World Heritage – Challenges for the Millenium*, UNESCO World Heritage Centre.
- Barthel-Bouchier, D. 2012. *Cultural Heritage and the Challenge of Sustainability*, Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
- Βουδούρη, Δ. 1992. *Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στην προοπτική της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς* (εκδ. Παπαζήσης), Αθήνα.
- Βουδούρη, Δ. – Α. Στρατή. 1999. *Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο* (κείμενα) (εκδ. Αντ. Ν.Σάκκουλα), Αθήνα – Κομοτηνή.
- Voudouri, D. 2006. “Une Nouvelle Convention Internationale relative au Patrimoine Culturel, sous le signe de la Reconnaissance de la Diversité Culturelle : La Convention pour la Sauvegarde du Patrimoine Culturel Immatériel”, *Revue Hellénique de Droit International* 57, pp.103-148.
- Voudouri, D. 2008. “Greek legislation concerning the international movement of antiquities and its ideological and political dimensions”, in D. Damaskos, D. Plantzos (eds.), *Archaeology and Hellenic Identity in Twentieth-Century Greece*, 3rd Supplement, Benaki Museum, Athens, 2008, pp.125-139.
- Voudouri, D. 2010. “Law and the Politics of the Past: Legal Protection of Cultural Heritage in Greece”, *International Journal of Cultural Property*, 5.3, pp.547-568.
- Γραμματικάκη- Αλεξίου, Α. 2002. *Διεθνής Διακίνηση Πολιτιστικών Αγαθών και Ιδιωτικό Δίκαιο* (εκδ. Αντ. Ν.Σάκκουλα), Αθήνα- Θεσσαλονίκη.

Zervaki, A. and E.Dousi. 2003. "Cultural landscapes: a model for integrated management" in *Culture and Regional Development in Europe: Cultural, Political and Social Perspectives*, eds A.Deffner, D.Konstantakopoulos, Y. Psychari, University of Thessaly Press, Volos, pp.459-470.

Ζερβάκη, Α. 2010. «Η έννοια της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας: Η συμβολή της UNESCO» στο *Δημοσιεύματα Έδρας UNESCO Πανεπιστημίου Μακεδονίας*. (εκδ. Αντ. Ν.Σάκκουλα), Αθήνα.

Korka, E. 2014. Ed. *The protection of archaeological heritage in times of Economic crisis*. Proceedings of the regional conference "From Past Experience to New Approaches and Synergies: The Future of Protection Management for Archaeological Heritage in Times of Economic Crisis", New Acropolis Museum, 23-25 May 2012, (Cambridge Scholars Publishing), Cambridge.

Μάργαρη, Ζ. 2006. «Πολιτικές του πολιτισμού: πολιτιστική κληρονομιά και τοπική αυτοδιοίκηση», στο *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής*, 30 Νοεμβρίου-2 Δεκεμβρίου 2006, Εταιρεία Μελετών Νοτιοανατολικής Αττικής, επιμ. Α.Στεφανής, Αθήνα, σσ. 715-726.

Μπρεδήμας, Α. 1994. «Η συμμετοχή της Ελλάδας στην ΟΥΝΕΣΚΟ», στο *Διεθνείς Οργανισμοί και Ελληνική Δημόσια Διοίκηση*, Πάντειο Πανεπιστήμιο/Κέντρο Ευρωπαϊκών Υποθέσεων, Αθήνα, σσ.183-207.

Pantos, A. P. 2000, "Greece and Greek Legislation about Antiquities", in *Cultural property: Return and Illicit Trade Proceedings of the Meeting*, ed. S. Samartzidou, Athens, pp 15-28.

Poulios, I. 2014. "Discussing strategy in heritage conservation", *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*. 4.1, pp.16-34.

Roukounas, I. 1995. "International Regulations and Internal Measures of Protection of the Archaeological Heritage", in *Archaeological Heritage: Current Trends in its Legal Protection* (International 9 Conference, Athens 26-27 November 1992), Sakkoulas Bros/Institute of Constitutional Research, Athens, 117.

Silberman, N. A. 2007. "Sustainable" Heritage? Public Archaeological Interpretation and the Marketed Past". In *Archaeology and Capitalism: From Ethics to Politics*, One World Archaeology Series 54. Walnut Creek, CA: Left Coast Press. eds. Y. Hamilakis and P. Duke, pp.179-193.

Σταματούδη, Ε. 2011. «Αρχές και τάσεις στο δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς», στο *Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών*, (εκδ. Σάκκουλας), Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίστη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίστη, επιμ. Α. Κρίστη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σσ. 149-165.

Στρατή, Α. 2001. «Νέοι κανόνες για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών στις ένοπλες συρράξεις: Το δεύτερο πρωτόκολλο της Χάγης του 1954», *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου* τ.21 (ειδικό τεύχος αφιέρωμα στη μνήμη Κ.Ιωάννου) Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης, σσ. 451-484.

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ICOMOS ΣΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ UNESCO: ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΣΟΦΙΑ ΑΥΓΕΡΙΝΟΥ-ΚΟΛΩΝΙΑ

Δρ. Αρχιτέκτων Μηχανικός, Καθηγήτρια ΕΜΠ, Μέλος Διεθνούς Εκτελεστικής Επιτροπής ICOMOS,
Μέλος ΔΣ Ελληνικής Επιτροπής ICOMOS, Αντιπρόεδρος

Υπερασπίζοντας τη μνήμη και την ιστορία: Ίδρυση και σκοποί του ICOMOS:

Οι εκτεταμένες καταστροφές των ευρωπαϊκών πόλεων κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς και οι απώλειες των κινητών έργων τέχνης ευαισθητοποίησαν τους ειδικούς, οι οποίοι κινητοποιήθηκαν για την προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς με σχετικές παρεμβάσεις τους προς τις μεταπολεμικές κυβερνήσεις. Η καταστροφή των πολιτιστικών αγαθών των λαών της Ευρώπης κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου προκάλεσε την κινητοποίηση της Διεθνούς Κοινότητας, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα νομικό πλαίσιο, που θα προστατεύει τον πολιτιστικό πλούτο των λαών.

Μια σειρά πρωτοβουλιών αναλήφθηκε, στη συνέχεια, από την νεοϊδρυθείσα UNESCO, όπως οι διατάξεις για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, που συμπεριλήφθηκαν μεταξύ των διατάξεων της Σύμβασης της Γενεύης (1949) για το ανθρωπιστικό δίκαιο και της Σύμβασης για την Προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών σε Περίπτωση Ένοπλης Σύρραξης (Χάγη 14/5/1954) ως συνέχεια της αρχής της διεθνούς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε πολεμική περίοδο.

Τα ζητήματα αυτά απασχόλησαν, ακολούθως, το πρώτο συνέδριο αρχιτεκτόνων και ειδικών για τα θέματα προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, που πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι (1957), όπου προτάθηκε σειρά μέτρων για την προστασία και την ένταξη των μνημείων στο ευρύτερό τους περιβάλλον (Αυγερινού-Κολώνια 2015Α, 2015Β). Όταν μερικά χρόνια αργότερα τα ζητήματα αυτά διατυπώθηκαν πιο ολοκληρωμένα, συμπεριλήφθηκαν στη Διεθνή Χάρτα για τη Συντήρηση Μνημείων και Τοποθεσιών, γνωστή ως Χάρτα της Βενετίας, καθώς αποτέλεσε το 13ο κείμενο αποφάσεων του δεύτερου Διεθνούς Συνεδρίου Αρχιτεκτόνων και Τεχνικών της Προστασίας, που πραγματοποιήθηκε στη Βενετία το 1964.

Αν και συμπληρώθηκαν πενήντα χρόνια από τη σύνταξή της, η Χάρτα της Βενετίας παραμένει πρωτοποριακό κείμενο θεωρώντας ότι το μνημείο δεν αποτελεί μεμονωμένο γεγονός, αλλά αναπόσπαστο μέρος του ευρύτερου περιβάλλοντός του. Επίσης, εισάγει την έννοια της βιωσιμότητας της αρχιτεκτονικής κληρονο-

μάς (Αυγερινού-Κολώνια 2015B), θεωρώντας ότι τα μνημεία θα πρέπει να διασωθούν και να προστατευθούν, ώστε οι επόμενες γενεές να παραλάβουν ό,τι οι προηγούμενες κληροδότησαν στην ανθρωπότητα. Από αυτή ακριβώς την αρχή απορρέει ο βασικός σκοπός ίδρυσης του Διεθνούς Συμβουλίου Μνημείων και Τοποθεσιών (ICOMOS) που φέτος κλείνει τα 50 χρόνια από την ίδρυσή του.¹

Το ICOMOS αποτελεί θεσμικά τον τεχνικό σύμβουλο της UNESCO για την Παγκόσμια Κληρονομιά και σήμερα διαθέτει 9.500 μέλη από 144 χώρες, τα οποία οργανώνονται σε 110 Εθνικές και 28 Διεθνείς Επιστημονικές Επιτροπές.

Ο χαρακτήρας του ICOMOS είναι επιστημονικός και επαγγελματικός και από την ίδρυση του, το 1965, παραμένει προσηλωμένο στην παγκόσμια αποστολή του. Το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών αποτελεί forum συζήτησης και προβληματισμού για την προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς και δραστηριοποιείται για την προστασία της, σε συνεργασία με αδελφές οργανώσεις και την UNESCO. Για τον ίδιο σκοπό συνεργάζεται με δημόσιες αρχές, οργανισμούς, επαγγελματίες και ιδιώτες, ενώ παρακολουθεί, προβληματίζεται, ενημερώνεται και ενημερώνει το ευρύτερο κοινό για τις αρχές, τις τεχνικές και τις πολιτικές διατήρησης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς και προωθεί την εκπαίδευση στον τομέα της προστασίας. Επίσης, ενθαρρύνει την υιοθέτηση και εφαρμογή των διεθνών συμβάσεων, συστάσεων και άλλων ρυθμιστικών κειμένων και, τέλος, εργάζεται για τη διάσωση των πολιτιστικών αγαθών, που διατρέχουν φυσικούς κινδύνους, απειλούνται από πολιτικές συγκρούσεις ή την οικονομική κρίση, στο πλαίσιο των διεθνών συνθηκών και συμβάσεων, όπως είναι η Σύμβαση της Χάγης (1954). Το ICOMOS με το παγκόσμιο δίκτυό του υποστηρίζει την εφαρμογή της Σύμβασης Παγκόσμιας Κληρονομιάς (1972) διατυπώνοντας εισηγήσεις, γνωμοδοτήσεις και προτάσεις για την Πολιτιστική Κληρονομιά σε όλες τις περιοχές του κόσμου με σκοπό να επιτύχει κατά το δυνατόν την ευρύτερη προστασία της.

Συμβάλλοντας στην προστασία της παγκόσμιας κληρονομιάς: η συμβολή του ICOMOS στη δημιουργία της Σύμβασης Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO

Το ICOMOS είναι ο μόνος, ίσως, επιστημονικός – επαγγελματικός οργανισμός μεταξύ όλων των διεθνών θεσμικών οργάνων και οργανισμών, που διαθέτει έναν πολυσχιδή διεπιστημονικό χαρακτήρα, καθώς συνενώνει τη συνολική εμπειρία και τις γνώσεις επιστημόνων από όλους τους κλάδους και τα επαγγέλματα, που εμπλέκονται στην προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς καλύπτοντας όλες σχεδόν τις γεω-πολιτιστικές ενότητες της γης. Αυτή η παγκόσμια διεπιστημονική και πολυπολιτισμική μοναδικότητα, καθιστά το ICOMOS, προνομιακό σύμβουλο της UNESCO για τη Σύμβαση Παγκόσμιας Κληρονομιάς.

¹ Βλ. <http://www.icomos.org/en/about-icomos/mission-and-vision/mission-and-vision>.

Η UNESCO προετοίμασε, με τη βοήθεια του ICOMOS, ένα document σχετικά με την προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, που τελικά θεσπίστηκε στο Παρίσι το 1972 ως Διεθνής Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας (Φυσικής και Πολιτιστικής) Κληρονομιάς² και κυρώθηκε από την Ελλάδα με το νόμο 1126/1981. Βασική αποστολή της Σύμβασης είναι να αναγνωριστούν τα οικουμενικής αξίας φυσικά και πολιτιστικά αγαθά, τα οποία θα πρέπει να υιοθετηθούν από την παγκόσμια κοινότητα και να διασωθούν για τις επερχόμενες γενιές, υποδεικνύοντας με το παράδειγμά τους την ανάγκη και τους τρόπους να διασωθεί η Φυσική και Πολιτιστική Κληρονομιά. Η Σύμβαση του Παρισιού αποτελεί ένα βαθύτατα πρωτοποριακό βήμα (Parent 1984, 1988. Pressouyre 2001) που επικυρώνει θεσμικά τις θεωρητικές κατευθύνσεις της Χάρτας της Βενετίας, αναγνωρίζει την ενότητα φύσης και πολιτισμού και συμβάλλει σε ένα παγκόσμιο κίνημα για την προστασία, το οποίο βασίζεται αφενός σε μια δυναμική προσέγγιση της έννοιας της κληρονομιάς και αφετέρου στη βιώσιμη προστασία της. Σύμφωνα με τη δήλωση της Βουδαπέστης (2002) και την απόφαση της Ν.Ζηλανδίας (2007) η Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς ορίζει τους στρατηγικούς σκοπούς της από τα πέντε C.³

α) Credibility: ενίσχυση της αξιοπιστίας του καταλόγου φυσικής και πολιτιστικής παγκόσμιας κληρονομιάς ως γεωγραφικά ισορροπημένη μαρτυρία της μοναδικής παγκόσμιας αξίας της.

β) Conservation: αποτελεσματική διατήρηση των αγαθών Παγκόσμιας Κληρονομιάς.

γ) Capacity-building measures: προώθηση αναγκαίων μέτρων για την ανάπτυξη ικανοτήτων.

δ) Communication: αύξηση της ευαισθητοποίησης και της συμμετοχής του κοινού, στήριξη της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω της επικοινωνίας.

ε) Communities: ενίσχυση του ρόλου των κοινωνιών στην εφαρμογή της Σύμβασης.

Η Σύμβαση και ο Κατάλογος Παγκόσμιας Κληρονομιάς αποτελούν παγκόσμια πράξη νομικού, τεχνικού και πρακτικού χαρακτήρα, με στόχο να συμβάλουν στην προστασία και διάσωση της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, μέσω της διεθνούς αλληλεγγύης. Τα κράτη-μέλη της UNESCO αναλαμβάνουν την υποχρέωση να καταρτίζουν κατάλογο των εθνικών μνημείων, συνόλων και τοποθεσιών τους, που αξίζει να περιληφθούν λόγω της εξέχουσας οικουμενικής αξίας τους στον Κατάλογο. Προκειμένου, όμως, να αποφεύγεται κάθε υποκειμενικότη-

² Βλ. <http://whc.unesco.org/en/convention/>

³(Βλ. <http://whc.unesco.org/en/decisions/1217/>, <http://whc.unesco.org/en/decisions/5197/>)

τα κατά την αξιολόγηση τους, είναι καλό να χρησιμοποιούνται τα ευρύτερα αποδεκτά κριτήρια, που έχουν διατυπωθεί από τη διεθνή κοινότητα, μετά από πολλά χρόνια μελέτης, συνεχή έρευνα και συγκρίσεις.⁴ Το έργο αυτό αναλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, οι σύμβουλοι οργανισμοί της UNESCO για την Παγκόσμια Κληρονομιά, το ICOMOS για την πολιτιστική κληρονομιά και η Διεθνής Ένωση για τη Διατήρηση της Φύσης (IUCN), αντιστοίχα, για τη φυσική κληρονομιά. Ένας τρίτος Συμβουλευτικός Οργανισμός είναι το Διεθνές Κέντρο για τη Μελέτη της Διατήρησης και Αποκατάστασης των Πολιτιστικών Αγαθών (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property - ICCROM), μια διακυβερνητική οργάνωση, που επιτελεί δραστηριότητες κατάρτισης και παρέχει στην UNESCO εμπειρογνομosύνες και συμβουλές σχετικά με τη διατήρηση των πολιτιστικών αγαθών.

Το ICOMOS, ως τεχνικός σύμβουλος της UNESCO για τα πολιτιστικά και τα μεικτά (πολιτιστικά και φυσικά), αξιολογεί τα υποψήφια αγαθά προκειμένου να ενταχθούν στον Παγκόσμιο Κατάλογο Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Για λογαριασμό της UNESCO παρακολουθεί, επίσης, την κατάσταση διατήρησης των αγαθών, που ήδη έχουν ενταχθεί στον Κατάλογο και γνωμοδοτεί για τις αιτήσεις που υποβάλλονται διεθνώς για παροχή τεχνικής βοήθειας. Τέλος, παρέχει συμβουλές και υποστηρίζει την ανάπτυξη ικανοτήτων.

Το έργο του ICOMOS για τη διαδικασία ένταξης των αγαθών στον Κατάλογο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Όλες οι χώρες, που έχουν υπογράψει τη Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά, και έχουν δεσμευτεί για την προστασία της Φυσικής και Πολιτιστικής Κληρονομιάς τους, μπορούν να υποβάλουν προτάσεις για καταχώριση στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO⁵ πολιτιστικών και φυσικών αγαθών της επικράτειάς τους. Σήμερα 1031 αγαθά είναι εγγεγραμμένα στον Παγκόσμιο Κατάλογο: 802 πολιτιστικά, 197φυσικά και 32 μεικτά.⁶

Το πρώτο βήμα για κάθε ενδιαφερομένη χώρα είναι η «καταγραφή» των αγαθών που βρίσκονται εντός των συνόρων της και κρίνονται ως παγκοσμίου ενδιαφέροντος. Αυτή η «καταγραφή» γνωστή ως Ενδεικτικός Κατάλογος (Tentative List), μπορεί να ενημερώνεται ανά πάσα στιγμή και περιλαμβάνει αγαθά, που πρόκειται να προταθούν για εγγραφή στον Παγκόσμιο Κατάλογο τα επόμενα χρόνια.⁷

⁴ Βλ. <http://whc.unesco.org/en/criteria/>

⁵ Για τα 18 μνημεία της Ελλάδας που περιλαμβάνονται στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς βλ. whc.unesco.org/en/statesparties/gr.

⁶ Βλ. <http://whc.unesco.org/en/list/stat>.

⁷ Βλ. <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/>

Η ένταξη στον Ενδεικτικό Κατάλογο αποτελεί το πρώτο σημαντικό βήμα μιας υποψηφιότητας για τον Παγκόσμιο Κατάλογο και αποτελεί απαραίτητο εργαλείο, προκειμένου ένα κράτος-μέλος της UNESCO να προγραμματίσει την υποβολή ενός φάκελου υποψηφιότητας. Το Κέντρο Παγκόσμιας Κληρονομιάς (World Heritage Center) της UNESCO προσφέρει συμβουλές και βοήθεια στο κράτος-μέλος για την προετοιμασία αυτού του φακέλου, που πρέπει να είναι πλήρης κατά το δυνατόν, διαθέτοντας τα απαραίτητα έγγραφα και χάρτες που πρέπει να περιλαμβάνονται σ' αυτόν.

Ο φάκελος υποψηφιότητας υποβάλλεται στο Κέντρο Παγκόσμιας Κληρονομιάς για έναν προκαταρκτικό έλεγχο, κυρίως ως προς την πληρότητα του.⁸ Μόλις αυτός ο έλεγχος υποψηφιότητας ολοκληρωθεί, το Κέντρο Παγκόσμιας Κληρονομιάς τον στέλνει στους αντιστοιχούς συμβουλευτικούς οργανισμούς, προκειμένου να αξιολογηθεί.

Η διαδικασία αξιολόγησης, αναφορικά με τα πολιτιστικά και τα μεικτά (φυσικά και πολιτιστικά) αγαθά, διενεργείται από τη Μονάδα Παγκόσμιας Κληρονομιάς (World Heritage Unit) του ICOMOS, στην οποία εργάζεται μια μικρή ομάδα τεχνικών στελεχών και από το Πάνελ Παγκόσμιας Κληρονομιάς (Panel World Heritage), μια ομάδα εργασίας στην οποία συμμετέχουν το εκλεγμένο Γραφείο (αποτελούμενο από τον πρόεδρο, τους πέντε αντιπρόεδρους, τον γενικό γραμματέα και τον ταμία), οι προερχόμενοι από τις διεθνείς επιστημονικές επιτροπές εμπειρογνώμονες (experts) του ICOMOS και οι σύμβουλοι (advisors) του ICOMOS. Το Panel ετοιμάζει τις αξιολογήσεις και τις συστάσεις του ICOMOS για κάθε υποψηφιότητα. Κάθε μέλος του μελετά λεπτομερώς και εισηγείται έναν η δύο φακέλους υποψηφιότητας. Οι σύμβουλοι, αντίστοιχα, ολοκληρώνουν και συνθέτουν τις αξιολογήσεις του ICOMOS, ενώ διατυπώνουν τις συστάσεις και αναλαμβάνουν την παρουσίαση τους προς την Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO.

Όλα τα εμπλεκόμενα στελέχη του ICOMOS στη διαδικασία αξιολόγησης των φακέλων υποψηφιότητας, αλλά και των εμπειρογνομοσυνών, που αφορούν στην Παγκόσμια Κληρονομιά δεσμεύονται από τους κανόνες ηθικής (ethical commitments),⁹ σύμφωνα με τους οποίους θεωρείται ασύμβατη η συμμετοχή τους στην προετοιμασία των υπό εξέταση υποψηφιοτήτων, καθώς και σε κάθε σχετική διαδικασία, που αφορά στη χώρα τους. Επίσης θεωρείται απόρρητο και μη κοινοποιήσιμο κάθε θέμα που αφορά στη διαδικασία αυτή πριν από την ολοκλήρωσή της.

Η διαδικασία αξιολόγησης ξεκινά με μια λεπτομερή εξέταση διαδικαστικού χαρακτήρα όσον αφορά κυρίως στην πληρότητα των φακέλων σύμφωνα με τους

⁸ Βλ. <http://whc.unesco.org/en/nominations>

⁹ Οι πληροφορίες αυτές βασίζονται στις εμπειρίες της υπογράφουσας από τη συμμετοχή της στο Πάνελ και στην ομάδα εργασίας του ICOMOS από το 2007 μέχρι σήμερα.

όρους της UNESCO, η οποία διεξάγεται από τη μονάδα Παγκόσμιας Κληρονομιάς του ICOMOS. Ακολούθως διενεργείται από το ICOMOS η επιλογή των εμπειρογνομόνων για την προετοιμασία της αξιολόγησης. Οι εμπειρογνώμονες επιλέγονται έπειτα από διαβούλευση με τα εκλεγμένα στελέχη στα κεντρικά όργανα του ICOMOS και κατά περίπτωση με τις εθνικές και διεθνείς επιστημονικές επιτροπές. Το ICOMOS επιλέγει, τελικά, τους εμπειρογνώμονες ανάλογα με τις απαιτήσεις της εκάστοτε περίπτωσης και σύμφωνα με την κατανόηση και την εμπειρία τους στον τομέα της διαχείρισης των πολιτιστικών τοποθεσιών, μνημείων, τοπίων ή πόλεων, την πρακτική τους στη διατήρηση και τις γνώσεις τους στην εκάστοτε περιοχή και στον πολιτισμό της κατηγορίας μνημείου.

Η πρώτη ομάδα εμπειρογνομόνων έχει ως αποστολή την επιτόπου διερεύνηση και αξιολόγηση της κατάστασης του υποψήφιου αγαθού και τη σύνταξη μιας σχετικής έκθεσης προς το ICOMOS (mission report). Συγκεκριμένα, ελέγχονται επί τόπου οι απαιτήσεις που τίθενται από την Επιτροπή σε σχέση με την αυθεντικότητα, την ακεραιότητα, τη διατήρηση και τις συνιστώμενες κατευθύνσεις διαχείρισης του υποψηφίου αγαθού Παγκόσμιας Κληρονομιάς. Στο ίδιο πλαίσιο, εάν οι εμπειρογνώμονες που τοποθετούνται σε αυτή την αποστολή επιθυμούν να υποβάλουν παρατηρήσεις για τις πολιτιστικές αξίες, μπορούν να το πράξουν, αλλά κύρια αποστολή τους παραμένει η έκθεση με έμφαση στην αυθεντικότητα και την κατάσταση διατήρησης και διαχείρισης του μνημείου.

Η έκθεση για την τεχνική αποστολή αξιολόγησης αποτελεί θεμελιώδη συνιστώσα των πρώτων φάσεων της διαδικασίας γενικής αξιολόγησης, επειδή αποτελεί βασικό δεδομένο για την προετοιμασία των συστάσεων προς την Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO. Η έκθεση αυτή εισάγει στη συζήτηση μια επικαιροποιημένη ανάλυση για την κατάσταση της διατήρησης και της διαχείρισης του αγαθού. Δεν υπάρχει προκαθορισμένη μορφή ή έκταση για τις εκθέσεις αξιολόγησης, λόγω της μεγάλης ποικιλομορφίας των πολιτιστικών αγαθών που προτείνονται για εγγραφή στον Κατάλογο. Η έκθεση διαρθρώνεται σύμφωνα με τα προαναφερθέντα ζητήματα και με όποια συμπληρωματικά στοιχεία κρίνει αναγκαία ο εμπειρογνώμονας.

Μια δεύτερη ομάδα εμπειρογνομόνων πραγματοποιεί παράλληλη διαδικασία αξιολογώντας εξ αποστάσεως τα υποψήφια αγαθά, με βασικό σκοπό να γνωμοδοτήσουν για την εξέχουσα οικουμενική αξία του υποψηφίου αγαθού (Outstanding Universal Value/OUV) συντάσσοντας μια σχετική έκθεση (desk review). Αν κριθεί αναγκαίο, πραγματοποιείται συμπληρωματική γνωμοδότηση από επιφανείς ειδικούς επιστήμονες, αλλά κυρίως από τις διεθνείς επιστημονικές επιτροπές ή αδελφές οργανώσεις, όπως η σχετική με την κληρονομιά του 20ου αιώνα, DOCOMOMO, το TICCIH για τη Διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς, η IFLA για τα θέματα των πολιτιστικών και φυσικών τοπίων κ.ά.

Οι σύμβουλοι του ICOMOS συγκεντρώνουν όλες τις εκθέσεις που έχουν εκπονηθεί από τις επί τόπου και τις εξ αποστάσεως αξιολογήσεις, προκειμένου να συ-

ντάξουν την εισήγηση τους στο Panel Παγκόσμιας Κληρονομιάς του ICOMOS. Το Panel συνεδριάζει συνήθως τον τελευταίο μήνα κάθε έτους με σκοπό να εξετάσει προκαταρκτικά, να ζητήσει διευκρινίσεις ή συμπληρώσεις που κρίνονται αναγκαίες για κάθε φάκελο υποψηφιότητας και να καθορίσει συλλογικά τις συστάσεις του ICOMOS, που θα απευθύνει προς την Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO.

Κατά τη διάρκεια αυτής της πρώτης ετησίας συνεδρίασης συζητούνται διεξοδικά τα στοιχεία των φακέλων υποψηφιότητας σύμφωνα με τις κατευθυντήριες οδηγίες της UNESCO¹⁰ ως εξής:

Η εξέχουσα οικουμενική αξία (Outstanding Universal Value - OUV)

Ένα αγαθό, προκειμένου να θεωρείται εξέχουσα οικουμενικής αξίας, πρέπει να ανταποκρίνεται στις συνθήκες ακεραιότητας και αυθεντικότητας. Όλα τα υποψήφια αγαθά για εγγραφή στον Κατάλογο πρέπει να εξασφαλίζουν τις προϋποθέσεις της αυθεντικότητας (authenticity), εκπληρώνοντας τις προϋποθέσεις γνησιότητας, των πολιτιστικών τους αξιών και της ακεραιότητας (integrity), δηλαδή το μέτρο του συνόλου και της ακεραιότητας των χαρακτηριστικών τους. Πρέπει δε να είναι προστατευόμενα από ένα θεσμικό και οργανωτικό πλαίσιο προστασίας και διαχείρισης.

Τα κριτήρια επιλογής

Κάθε υποψήφιο αγαθό πρέπει να χαρακτηρίζεται από εξέχουσα οικουμενική αξία (OUV) και να πληροί τουλάχιστον ένα από τα δέκα κριτήρια επιλογής, όπως αυτά έχουν διαμορφωθεί από τις κατευθυντήριες οδηγίες της UNESCO (Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention), τα οποία μετά από το 2005 οργανώθηκαν σε ενιαία ομάδα των δέκα κριτηρίων, εκ των οποίων τα έξι είναι πολιτιστικά και τα τέσσερα φυσικά κριτήρια.

Το σύστημα προστασίας και διαχείρισης

Όλα τα ακίνητα, εγγεγραμμένα στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς αγαθά πρέπει να έχουν επαρκή μακροπρόθεσμη νομοθετική, κανονιστική, θεσμική προστασία και διαχείριση για τη διασφάλιση της διατήρησης και της προστασίας τους. Η προστασία αυτή θα πρέπει να περιλαμβάνει σαφή και επαρκώς προσδιορισμένα όρια. Αντίστοιχα η επισπεύδουσα χώρα θα πρέπει να αποδεικνύει ότι μπορεί να εφαρμόσει την κατάλληλη προστασία σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο για το προτεινόμενο αγαθό.

¹⁰ Βλ. <http://whc.unesco.org/en/guidelines/>

Ζώνες προστασίας/ουδέτερες ζώνες

Για τους σκοπούς της αποτελεσματικής προστασίας του υποψηφίου αγαθού, επιβάλλεται η ύπαρξη μιας ουδέτερης ζώνης που θα πρέπει να περιβάλλει το υποψήφιο αγαθό. Η ζώνη αυτή έχει συμπληρωματικό νομικό χαρακτήρα και περιλαμβάνει συνήθως περιορισμούς, που αφορούν στις χρήσεις και τις κατασκευές που περιλαμβάνονται σ' αυτήν, ώστε να παρέχεται μια επιπλέον προστασία στο υποψήφιο αγαθό.

Σύστημα διαχείρισης

Κάθε υποψήφιο αγαθό θα πρέπει να διαθέτει το κατάλληλο σχέδιο διαχείρισης, ή άλλο τεκμηριωμένο σύστημα διαχείρισης, το οποίο να προσδιορίζει πώς θα διατηρηθεί η εξέχουσα οικουμενική αξία του ακινήτου, μέσω συμμετοχικών διαδικασιών κατά προτίμηση, επειδή ο σκοπός ενός συστήματος διαχείρισης είναι να διασφαλίσει την αποτελεσματική προστασία του υποψηφίου αγαθού για τις παρούσες και τις μελλοντικές γενιές. Τα αγαθά παγκόσμιας κληρονομιάς μπορεί να αποκτήσουν διαφορετικές, οικολογικά και πολιτιστικά, βιώσιμες χρήσεις, στο παρόν ή το μέλλον. Μια τέτοια βιώσιμη χρήση δεν θα πρέπει όμως να έχει αρνητικό αντίκτυπο στην εξέχουσα οικουμενική αξία, την ακεραιότητα ή και την αυθεντικότητα του ακινήτου. Επιπλέον, η εν λόγω χρήση πρέπει να είναι οικολογικά και πολιτιστικά βιώσιμη.

Μετά από τις αναγκαίες επικοινωνίες που πραγματοποιούνται έπειτα από την πρώτη ετήσια συνεδρίαση του Panel και την επεξεργασία όλων των δεδομένων από το προσωπικό της Μονάδας Παγκόσμιας Κληρονομιάς του ICOMOS, πραγματοποιείται η δεύτερη συνεδρίαση του Panel, συνήθως στις αρχές Μαρτίου κάθε χρόνου, οπότε συντάσσεται η τελική έκθεση του ICOMOS προς την Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO για τις υποψηφιότητες που έχουν τεθεί υπόψη του κατά την τρέχουσα περίοδο γνωμοδοτώντας αν:

- Υφίσταται η εξέχουσα οικουμενική αξία (OUV).
- Η κατάσταση του υποψηφίου αγαθού ανταποκρίνεται στις οδηγίες της UNESCO και πληροί τα κριτήρια καθώς και τις προϋποθέσεις αυθεντικότητας και ακεραιότητας.
- Η νομοθετική προστασία είναι επαρκής.
- Το υφιστάμενο σύστημα διαχείρισης είναι ικανοποιητικό.

Η τελική έκθεση αξιολόγησης του ICOMOS τελικά περιλαμβάνει τρεις βασικές ενότητες:

- Τη σύνοψη της υποψηφιότητας.
- Τις εκτιμήσεις για την υποψηφιότητα από το ICOMOS.
- Τις συστάσεις του ICOMOS.

Τελικά, οι συστάσεις του ICOMOS προς την Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO είναι για κάθε αγαθό μία από τις ακόλουθες:

- Εγγραφή (inscription), εφόσον το αγαθό πληροί όλες τις προαναφερθείσες προϋποθέσεις.

- Αναπομπή (Refer back), εφόσον η οικουμενική αξία έχει αναγνωριστεί και η ίδια υποψηφιότητα με τροποποιήσεις μπορεί να υποβληθεί εκ νέου εντός τριών ετών χωρίς να χρειάζεται νέα επί τόπου αποστολή.
- Αναβολή (Defer), οπότε το αγαθό μπορεί να υποβληθεί εκ νέου μετά από 18 μήνες ως νέα πρόταση επειδή χρειάζεται μια νέα τεκμηρίωση. Συνεπώς χρειάζεται μια νέα επί τόπου αποστολή και αξιολόγηση.
- Μη εγγραφή: (Not to inscribe) όταν η υποψηφιότητα του αγαθού δεν μπορεί να υποβληθεί πάλι, πλην εξαιρετικών περιστάσεων.

Όταν έχει πλέον ολοκληρωθεί η διαδικασία αξιολόγησης εκ μέρους του ICOMOS και αφού αυτή έχει παραληφθεί από την UNESCO, η τελική απόφαση για την εγγραφή του αγαθού εναπόκειται στην διακυβερνητική Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς, η οποία συνεδριάζει μια φορά το χρόνο με θέμα την εγγραφή νέων αγαθών στον Κατάλογο. Κατά τη διαδικασία αυτή οι συστάσεις και η τελική πρόταση παρουσιάζονται από τους Σύμβουλους του ICOMOS στην Επιτροπή, η οποία συζητά επ' αυτών μέχρι να προκύψει συναίνεση. Αν η υποψηφιότητα κριθεί θετικά η Επιτροπή αποφασίζει την εγγραφή του αγαθού στον Παγκόσμιο Κατάλογο. Δεν αποκλείεται όμως να αναβάλει την απόφασή της, αν κριθεί ότι χρειάζονται επιπλέον στοιχεία.

Πέραν της συμβολής του στην διαδικασία παγκόσμιας κληρονομιάς, το ICOMOS υποστηρίζει τεχνικά και επιστημονικά το Κέντρο Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε ζητήματα αρμοδιότητάς του, παρέχει τεχνικές συμβουλές για αιτήματα τεχνικής και επιστημονικής βοήθειας και συμβάλλει στην Παρακολούθηση της Κατάστασης της Διατήρησης.¹¹

Με τη διαδικασία αυτή η UNESCO παρακολουθεί περιοδικά την κατάσταση διατήρησης των αγαθών που βρίσκονται στον κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς. Επίσης, παρακολουθεί την κατάσταση των αγαθών που έχουν περιληφθεί στον κατάλογο των αγαθών που βρίσκονται σε κίνδυνο και απειλούνται η ακεραιότητα και η αυθεντικότητά τους. Οι εκθέσεις κατάστασης της διατήρησης απαντούν, είτε σε αιτήματα της Επιτροπής Παγκόσμιας Κληρονομιάς και των χωρών μελών της UNESCO, είτε σε αιτήματα και πληροφορίες που λαμβάνονται μέσω του Κέντρου Παγκόσμιας Κληρονομιάς.

Η Παγκόσμια Στρατηγική του ICOMOS αφορά, κατά προτεραιότητα, στην ενίσχυση του επιστημονικού του δυναμικού και βασίζεται κατά προτεραιότητα στο έργο των Εθνικών και Διεθνών Επιστημονικών του Επιτροπών, οι οποίες προαγ-

¹¹State of Conservation – SOC. Βλ. <http://whc.unesco.org/en/soc/>

ματοποιούν πληθώρα επιστημονικών δραστηριοτήτων (συνέδρια, επιστημονικές συναντήσεις, σεμινάρια κá). Πραγματοποιεί ακόμη θεματικές μελέτες σχετικά με την Παγκόσμια Κληρονομιά (π.χ. Πολιτιστικά Τοπία του Ειρηνικού, βραχογραφίες της βόρειας Αφρικής, βραχογραφίες Λατινικής Αμερικής & Καραϊβικής κλπ.). Το επιστημονικό έργο του υποστηρίζεται τέλος από το Κέντρο Τεκμηρίωσης, που έχει ιδρύσει, καθώς και από τα κοινωνικά του δίκτυα.

Η διεθνής διοίκηση του ICOMOS που εκλέχτηκε στη Φλωρεντία το Νοέμβριο του 2014 έχει αναπτύξει σημαντικές πρωτοβουλίες, προκειμένου να βελτιώσει την ποιότητα του έργου του στον τομέα της παγκόσμιας κληρονομιάς, θεωρώντας ότι η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά πρέπει να είναι ένα συνεχώς ενισχυόμενο βασικό εργαλείο για την παγκόσμια προσπάθεια προστασίας της κληρονομιάς της ανθρωπότητας.

Το ICOMOS οφείλει να υπηρετεί την παγκόσμια αποστολή του παρακολουθώντας τις παγκόσμιες εξελίξεις και ενισχύοντας ρωμαλέα την προστασία της κληρονομιάς, υποστηρίζοντας την παρακολούθηση και την κατανόησή της και διατυπώνοντας προτάσεις θεραπείας στο παγκόσμιο επίπεδο, αλλά και για κάθε κοινωνία και ιδιαίτερο πολιτισμό.

Σοφία Αυγερινού-Κολώνια
Πατησίων 42, 10682 Αθήνα
skolonia@arch.ntua.gr

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αυγερινού - Κολώνια, Σ. 2015α. «Νέες τάσεις για την προστασία και ανάδειξη της αστικής κληρονομιάς μέσα από τις νέες τάσεις προβληματισμού και σχεδιασμού των πόλεων», στο *Αρχιτεκτονικές Σπουδές και Αρχιτεκτονική Κληρονομιά*, επιμ. Κ.Καραδήμας-Ε.Κωνσταντινίδου, (εκδ. ΑΡΧΕΤΥ-ΠΟ), Αθήνα, σσ. 204-215.

Αυγερινού - Κολώνια, Σ. 2015β. «Νεότερες προσεγγίσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς», στο *Τιμητικός Τόμος Ιωσήφ Στεφάνου*, επιμ. Α. Βασιλαρά, Σύρος, σσ. 117-131.

Parent, M. 1984. "La problématique du Patrimoine Culturel", in *MONUMENTUM, The International Journal of Architectural Conservation*, A special Issue 1984: The World Heritage Convention.

Parent, M. 1988. «Η ιδέα της Παγκόσμιας Κληρονομιάς», *Courrier της UNESCO*, ελληνική έκδοση, Οκτώβριος 1988, σ. 32.

Pressouyre, L. 2001. «Το παρελθόν δεν είναι μόνο από πέτρα», *Courrier της UNESCO*, ελληνική έκδοση, Φεβρουάριος, σσ. 18-19.

Σύμβαση = N.1126, Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά 1972, Περί κυρώσεως της εις Παρισίους την 23ην Νοεμβρίου 1972 υπογραφείσης Διεθνούς Συμβάσεως δια την Προστασίας της Παγκοσμίου Πολιτιστικής και Φυσικής κληρονομιάς, ΦΕΚ 32, Τεύχος Α' 10.2.1981

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

"Unesco World Heritage Centre", διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://whc.unesco.org/>

"International Council on Monuments and Sites", διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://www.icomos.org/fr/>

"UNESCO Tentative Lists", διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/>

"The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention", διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://whc.unesco.org/en/guidelines/>

"World Heritage List Nomination", διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://whc.unesco.org/en/nominations>

Εικ. 1. Δελφοί- Θόλος
(Προσωπικό αρχείο Σ. Αυγερινού - Κολώνια)

Εικ. 2. Δελφοί- Ο ναός του Απόλλωνα
(Προσωπικό αρχείο Σ. Αυγερινού - Κολώνια)

Εικ. 3. Μετέωρα
(Προσωπικό αρχείο Σ. Αυγερινού - Κολώνια)

Εικ. 4. Ακρόπολη-Παρθενών
(Προσωπικό αρχείο Σ. Αυγερινού - Κολώνια)

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ICOMOS ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΙΣΜΩΝ

ΕΛΕΝΗ ΜΑΪΣΤΡΟΥ

Καθηγήτρια Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου

Μέλος της CIVVIH-ICOMOS

Με αφορμή τα 50 χρόνια από την ίδρυση του Διεθνούς Συμβουλίου Μνημείων και Τοποθεσιών-ICOMOS, το 1965, επιχειρείται με την παρούσα ανακοίνωση η καταγραφή της σχετικής με τις Ιστορικές Πόλεις και Οικισμούς επιστημονικής δραστηριότητας, η οποία πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία του Ελληνικού ICOMOS και του Ελληνικού Τμήματος της Επιτροπής Ιστορικών Πόλεων και Οικισμών (CIVVIH).

Η διεθνής Επιτροπή Ιστορικών Πόλεων και Οικισμών ιδρύθηκε τον Δεκέμβριο του 1982, έξι χρόνια μετά το κείμενο οδηγιών της Unesco “Recommendation Concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas” (Warsaw-Nairobi 1976) και πέντε χρόνια πριν την υιοθέτηση από το διεθνές ICOMOS της Χάρτας Ιστορικών Πόλεων (Washington Charter 1987), που καταρτίστηκε μετά από 12 χρόνια προετοιμασίας. Το πρώτο έργο που ανέλαβε η Επιτροπή, αμέσως μετά την ίδρυσή της, ήταν η επίσπευση της σύνταξης της Χάρτας Ιστορικών Πόλεων. Πρόκειται για ένα σημαντικό κείμενο που συμπληρώνει την χάρτα της Βενετίας και καθορίζει τις αρχές, τους στόχους και τις μεθόδους για την προστασία ιστορικών πόλεων, οικισμών, ιστορικών κέντρων και γειτονιών με το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον τους.

Τα μέλη του Ελληνικού ICOMOS, τα οποία συμμετέχουν στη διεθνή Επιστημονική Επιτροπή Ιστορικών Πόλεων και Οικισμών CIVVIH¹ με τη συμπαράσταση των εκάστοτε προέδρων² και των μελών του ΔΣ του ICOMOS, ανέλαβαν, από το 1989, πρωτοβουλίες ανάδειξης των χαρακτηριστικών και των προβλημάτων των ιστορικών πόλεων, με στόχο την προστασία τους. Αναπτύχθηκε μια σημαντική δραστηριότητα διοργάνωσης επιστημονικών συναντήσεων και ημερίδων σε συ-

¹ Σήμερα στη διεθνή Επιστημονική Επιτροπή ιστορικών πόλεων και Οικισμών CIVVIH-ICOMOS συμμετέχουν εκ μέρους του Ελληνικού ICOMOS οι Σ. Αυγερινού-Κολώνια, Ε. Μαΐστρου, Μ. Δανιήλ, Γ. Τσιλιμπίγκας ως expert members και οι Ε. Οικονομοπούλου, Μ. Σαβράμη, Μ. Τσιτιμάκη, Τ. Μιχαλάκη ως associate members.

² Πρόεδρος του Ελληνικού ICOMOS ο Ν. Αγραντώνης μέχρι το 2011 και ο Α. Νακάσης από το 2011 ως σήμερα. Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει και στη συμβολή του εκλιπόντος αντιπροέδρου του Ελληνικού ICOMOS Δ, Κωνσταντίου.

νεργασία με δήμους, τοπικά Τεχνικά Επιμελητήρια (ΤΕΕ) και Νομαρχίες, με τη συμμετοχή ειδικών επιστημόνων και τοπικών φορέων, τα οποία παρακολούθησαν οι τοπικές κοινωνίες. Επιλέχθηκαν πόλεις με σημαντική ιστορική κληρονομιά, με στόχο την ανάδειξη των ιστορικών χαρακτηριστικών τους μέσα από σχετικές εισηγήσεις, την ενίσχυση της αυτογνωσίας στις τοπικές κοινότητες και την παρουσίαση προβληματισμών, αλλά και καλών πρακτικών διατήρησης και αποκατάστασης. Για τις περισσότερες επιστημονικές συναντήσεις εκδόθηκαν Πρακτικά με οικονομική ενίσχυση των φορέων που συμμετείχαν στη διοργάνωση.

Επιστημονικές Συναντήσεις και Συνέδρια στον Ελληνικό χώρο.

Στην **Άρτα**, οργανώθηκε το **1989** από το Ελληνικό Τμήμα του ICOMOS, το ΤΕΕ, και τον Δήμο Αρταίων, τριήμερη Επιστημονική Συνάντηση με θέμα: «Νέες πόλεις πάνω σε παλιές». Αναδείχθηκαν τα επάλληλα ιστορικά στρώματα και ο βυζαντινός πλούτος της πόλης και παράλληλα παρουσιάστηκαν καλές πρακτικές και μελέτες προστασίας άλλων ιστορικών πόλεων στον ελληνικό χώρο.

Στη **Ρόδο**, πραγματοποιήθηκε το **1993** το δεύτερο επιστημονικό Συνέδριο με θέμα «Νέες πόλεις πάνω σε παλιές». Μέσα από τις εισηγήσεις, αναδείχθηκε η μακρά ιστορία της πόλης, όπως αυτή αποτυπώνεται στον σημερινό οικιστικό ιστό, αναπτύχθηκαν θεωρητικές προσεγγίσεις και παρουσιάστηκαν παραδείγματα νεώτερου σχεδιασμού και επεμβάσεων μέσα σε παλιές πόλεις στον ελληνικό χώρο. Παρουσιάστηκαν, επίσης, παραδείγματα τεκμηρίωσης και προτάσεων προστασίας και ανάπλασης ιστορικών αστικών συνόλων και εισηγήσεις σχετικές με τη διαχείριση αρχαιολογικών χώρων που βρίσκονται εντός του ιστού της πόλης. Το συνέδριο οργανώθηκε από το Ελληνικό Τμήμα του ICOMOS, την τότε ΚΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, την τότε 4η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και το παράρτημα Δωδεκανήσου του ΤΕΕ. Τα Πρακτικά της επιστημονικής συνάντησης εκδόθηκαν από το Υπουργείο Πολιτισμού.

Στη **Σπάρτη**, το **1994**, οργανώθηκε από το Ελληνικό Τμήμα του ICOMOS, σε συνεργασία με το ΤΕΕ κεντρικής και νότιας Πελοποννήσου και το Δήμο Σπαρτιατών, το τρίτο σχετικό συνέδριο με θέμα «Νέες Πόλεις Πάνω σε Παλιές. Το παράδειγμα της Σπάρτης» με στόχο και πάλι να συμβάλει στην ανάδειξη του ιστορικού και μνημειακού περιβάλλοντος της πόλης. Παράλληλα, αναπτύχθηκαν θέματα Πολιτικής Προστασίας και Πολεοδομικών Μέτρων Προστασίας, καθώς και παραδείγματα μεταλλαγών και σύγχρονων παρεμβάσεων άλλων ιστορικών πόλεων από τον ελληνικό χώρο. Με αφορμή το συνέδριο και με χορηγό το περιοδικό *Building*, εκδόθηκε τεύχος με μεταφρασμένες στα ελληνικά τις βασικές «Διεθνείς αποφάσεις για την Προστασία και Ανάδειξη της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς». Το τεύχος περιλαμβάνει την Χάρτα της Βενετίας (1964), τη Διακήρυξη του Άμστερνταμ (1975), τη Σύμβαση της Γρανάδας (1985), την Χάρτα για την Προστασία των Ιστορικών πόλεων (1987), κατευθυντήριες οδηγίες για την εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση και την Χάρτα του ICOMOS για τον Πολιτιστικό Τουρισμό (1976).

Στην **Αθήνα**, το **1993**, πραγματοποιήθηκε επιστημονικό διήμερο εργασίας με θέμα «Τουρισμός και Μνημεία. Πολιτιστικός Τουρισμός» που οργανώθηκε από το ΤΕΕ και το Ελληνικό Τμήμα του ICOMOS .

Στο **Ρέθυμνο**, το **1999**, οργανώθηκε από το Ελληνικό Τμήμα του ICOMOS, με τη συνεργασία του Δήμου Ρεθύμνης και του τμήματος Δυτικής Κρήτης του ΤΕΕ, διεθνής επιστημονική συνάντηση με θέμα «Προστασία και Ανάπλαση Παλιάς Πόλης». Στο πλαίσιο της συνάντησης παρουσιάστηκαν οι μελέτες και οι δράσεις προστασίας και ανάδειξης που έχουν πραγματοποιηθεί για την πόλη αλλά και τα προβλήματα που αυτή αντιμετωπίζει. Παρουσιάστηκαν, επίσης, εμπειρίες από τα τεχνικά γραφεία των ιστορικών πόλεων Ρόδου, Χανίων και Ηρακλείου, ενώ οι ξένοι προσκεκλημένοι κατέθεσαν τις σχετικές με τη διαχείριση ιστορικών πόλεων εμπειρίες τους από το διεθνή χώρο.

Στη **Σπάρτη**, το **2001**, οργανώθηκε από το Ελληνικό Τμήμα του ICOMOS, με τη συνεργασία του Δήμου και του ΤΕΕ Σπάρτης, επιστημονική συνάντηση της Διαρκούς Διάσκεψης των Ιστορικών Πόλεων της Μεσογείου με θέμα: «Πόλη, Δημοκρατία και Πολιτική». Στόχοι της συνάντησης ήταν: (α) η διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ της τοπικής αυτοδιοίκησης και της κεντρικής διοίκησης, όσον αφορά στην προστασία και ανάπτυξη ιστορικών πόλεων και ο ιδιαίτερος ρόλος του πολίτη, (β) η παρουσίαση παραδειγμάτων προστασίας και ανάπτυξης στο πλαίσιο ευρωπαϊκών προγραμμάτων και (γ) η ανάδειξη των ειδικών προβλημάτων προστασίας στην πόλη Σπάρτης, σε συνέχεια του προηγούμενου συνεδρίου του 1994. Κατά τη διάρκεια της συνάντησης αναπτύχθηκαν θεωρητικές προσεγγίσεις για την πόλη, ζητήματα αισθητικής του αστικού περιβάλλοντος και της εικόνας των πόλεων, ο ρόλος της πόλης στην παγκόσμια ιστορία ως παράγοντος πολιτισμού, παραδείγματα προστασίας και ανάπτυξης, καθώς και ζητήματα νομοθεσίας και οικονομίας.

Στην **Κέρκυρα**, το **2002**, στις 18 Απριλίου, ημέρα εορτασμού της Παγκόσμιας Ημέρας Μνημείων και Τοποθεσιών και 20 χρόνια μετά την ίδρυση της Επιτροπής Ιστορικών Πόλεων, οργανώθηκε με τη συνεργασία του ICOMOS, του Δήμου και του ΤΕΕ Κερκύρας, διεθνής επιστημονική συνάντηση με θέμα «Προστασία και Ανάπτυξη των Ιστορικών Πόλεων στον 21ο αιώνα» (**Εικ. 1**). Στόχοι της συνάντησης ήταν η ανάδειξη της ιδιαίτερης πολιτιστικής κληρονομιάς της ιστορικής πόλης της Κέρκυρας και η προώθηση του προβληματισμού πάνω στην προστασία και την αιεφόρο ανάπτυξη. Οι εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν επικεντρώθηκαν στη σημασία της αναβάθμισης της κατοικίας για την προστασία και διατήρηση των ιστορικών πόλεων και στις θετικές και αρνητικές εμπειρίες από την ανάπτυξη του τουρισμού. Επίσης, παρουσιάστηκε η σημασία της παρακολούθησης της εφαρμογής των σχεδίων (monitoring) και των προγραμμάτων διαχείρισης για την προστασία και την αιεφόρο ανάπτυξη των ιστορικών πόλεων.

Με την ευκαιρία της επιστημονικής συνάντησης κυκλοφόρησαν δύο εκδόσεις με τίτλο «Προστασία και Ανάπτυξη των Ιστορικών Πόλεων τον 21ο αιώνα». Στην

πρώτη έκδοση περιλαμβάνονται περιλήψεις των πρακτικών των συνεδρίων που πραγματοποιήθηκαν στην Κέρκυρα (2002) και στο Ρέθυμνο (1999) και πλήρη πρακτικά της επιστημονικής συνάντησης στην Σπάρτη (2001) στην ελληνική, αγγλική και γαλλική γλώσσα. Δημοσιεύτηκαν επίσης, για δεύτερη φορά, η Χάρτα Ιστορικών Πόλεων και η Χάρτα του Πολιτιστικού Τουρισμού. Στη δεύτερη έκδοση, επίσης τρίγλωσση (ελληνικά, αγγλικά, γαλλικά) περιλαμβάνονται τα πλήρη πρακτικά της επιστημονικής συνάντησης στην Κέρκυρα.

Στη **Ρόδο**, το **2003**, οργανώθηκε το 7ο Παγκόσμιο Συνέδριο του Οργανισμού Πόλεων Παγκόσμιας Κληρονομιάς, σε συνεργασία με τη διεθνή Επιτροπή Ιστορικών Πόλεων. Στο πλαίσιο αυτό πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία του Ελληνικού Τμήματος της Επιτροπής Ιστορικών Πόλεων επιστημονικό σεμινάριο με τίτλο “The town as an educational field for the Preservation and management of the cultural heritage”.

Στην **Πάτρα**, το **2006**, οργανώθηκε, με πρωτοβουλία του Ελληνικού Τμήματος του ICOMOS και σε συνεργασία με το Δήμο Πατρέων και το ΤΕΕ Πατρών, επιστημονικό Συμπόσιο της διεθνούς Επιστημονικής Επιτροπής Ιστορικών Πόλεων (CIVVIH) με θέμα «Ιστορικές πόλεις-λιμάνια στη Μεσόγειο και πολεοδομικές παρεμβάσεις στον 20ο αιώνα» (**Εικ. 2**). Στόχοι της συνάντησης αυτής ήταν η διερεύνηση και η ανάδειξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των ιστορικών πόλεων της Μεσογείου και η σύσταση Υποεπιτροπής Μεσογείου για την από κοινού αντιμετώπιση των προβλημάτων, σύμφωνα με απόφαση που είχε ληφθεί το 2005 σε Γενική Συνέλευση της CIVVIH-ICOMOS στη Κωνσταντινούπολη. Ως ειδικότερος στόχος της υποεπιτροπής ορίστηκε η ανάπτυξη της αλληλεγγύης στο χώρο της Μεσογείου για την προστασία, διαχείριση και ανάπτυξη των ιστορικών πόλεων της Μεσογείου μέσα από κοινές συναντήσεις συνεργασίας και προώθηση σχετικών μελετών και ερευνών.

Στο πλαίσιο της συνάντησης παρουσιάστηκαν τα χαρακτηριστικά της πολεοδομικής και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας της Πάτρας, αλλά και άλλων ιστορικών πόλεων-λιμανιών της Μεσογείου. Οι εισηγήσεις των συμμετεχόντων μετέφεραν εμπειρίες από την εφαρμογή πολεοδομικών προγραμμάτων ή σχεδίων και από τις δύο πλευρές της Μεσογείου, αναδεικνύοντας την ανάγκη της εξειδικευμένης προσέγγισης των προβλημάτων των ιστορικών πόλεων της Μεσογείου και την ανάγκη ανταλλαγής εμπειριών και κοινών προσπαθειών για τη βιώσιμη προστασία και ανάπτυξή τους. Από την ελληνική ομάδα, διατυπώθηκε πρόταση για τη συγκρότηση κοινής Βάσης Δεδομένων που θα καταγράφει τα χαρακτηριστικά των Μεσογειακών πόλεων-λιμανιών.

Σε εφαρμογή του προαναφερόμενου προβληματισμού συντάχθηκε, με ευθύνη της Επιτροπής Ιστορικών Πόλεων και σε συνεργασία με το ΤΕΕ (Τμήμα Δυτικής Ελλάδος), έκθεση ιστορικών πόλεων-λιμανιών του ελληνικού χώρου. Παρουσιάστηκαν τα βασικά χαρακτηριστικά της πολεοδομικής και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας και πολεοδομικές παρεμβάσεις που πραγματοποιούνται τα τελευταία

χρόνια στην Πάτρα, την Κέρκυρα, τη Ρόδο, το Ναύπλιο, το Ηράκλειο, την Καβάλα και το Λαύριο. Τα πρακτικά του συνεδρίου τυπώθηκαν στα ελληνικά, αγγλικά και γαλλικά και περιλαμβάνουν εκτός από τις εισηγήσεις των συμμετεχόντων, την παρουσίαση της έκθεσης και τον Κανονισμό Λειτουργίας της Υποεπιτροπής CIVVH για τη Μεσόγειο.

Στην **Κέρκυρα, το 2008**, στις 18 Απριλίου, ημέρα εορτασμού της Παγκόσμιας Ημέρας Μνημείων και Τοποθεσιών, πραγματοποιήθηκε η δεύτερη συνάντηση της Υποεπιτροπής CIVVH για τη Μεσόγειο και παράλληλα γιορτάστηκε η εγγραφή της ιστορικής πόλης της Κέρκυρας στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO.

Η συνάντηση έδωσε την ευκαιρία να παρουσιαστούν τα ιδιαίτερα πολιτιστικά χαρακτηριστικά της πόλης της Κέρκυρας που οδήγησαν στην εγγραφή της στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, καθώς και το σχέδιο διαχείρισης που συντάχθηκε στο πλαίσιο της υποβολής της υποψηφιότητάς της. Έδωσε, επίσης, την ευκαιρία να παρουσιαστούν μέσα από μελέτες ο πολυπολιτισμικός χαρακτήρας των πόλεων της Μεσογείου, καθώς και τα ειδικά προβλήματα που παρουσιάζονται στη διαδικασία ανάπτυξής τους. Προβλήματα που δημιουργούνται από τη χάραξη μεγάλων αξόνων κυκλοφορίας, από την εγκατάσταση νέων τουριστικών μονάδων στη θέση παλαιών οικιστικών πυρήνων, από ελλείψεις υποδομών, από την εισαγωγή νέων χρήσεων και κατασκευών μέσα στα ιστορικά κέντρα ή στις παρυφές τους, που καταστρέφουν την κλίμακα του άμεσου δομημένου περιβάλλοντος, ή καταστρέφουν το φυσικό τους περιβάλλον και τους αρχαιολογικούς χώρους, από αναπλάσεις του δημόσιου χώρου που δεν σέβονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τόπου, προβλήματα έλλειψης οικονομικών πόρων, αλλά και πιο ειδικά προβλήματα που προκύπτουν από τα κλιματικά χαρακτηριστικά και τη γεωγραφική τους θέση. Ειδικότερα, όπως προέκυψε από τα παραδείγματα που παρουσιάστηκαν, ο τουρισμός αποτελεί τη μεγαλύτερη ίσως πρόκληση του μέλλοντος για τις παραθαλάσσιες πόλεις της Μεσογείου και πρέπει να αντιμετωπιστεί σωστά για να αποφευχθούν οι αλλοιώσεις που μπορεί να προκαλέσει στον ιδιαίτερο χαρακτήρα των πόλεων.

Στο πλαίσιο της συνάντησης κατατέθηκαν και προτάσεις για την αναγκαιότητα προσδιορισμού των ανεκτών επεμβάσεων στις ιστορικές πόλεις, σύνταξης σχεδίων διαχείρισης και ανάγκης ανάμειξης του τοπικού πληθυσμού, αναφέρθηκαν θετικές εμπειρίες από έργα αποκατάστασης και τέθηκαν βασικά ερωτήματα σχετικά με τους μετασχηματισμούς των ιστορικών πόλεων για προβληματισμό. Διαπιστώθηκε ότι υπάρχει ανάγκη βαθύτερης έρευνας για την εξεύρεση τρόπων ρύθμισης όλων των παραπάνω προβλημάτων.

Συζητήθηκε, επίσης, η ανάγκη ανασύνταξης της «Χάρτας Ιστορικών Πόλεων», για την προσαρμογή της στις σύγχρονες συνθήκες και για την ανάδειξη της έννοιας της «ιστορικής πόλης», σε μία εποχή που πολλές άλλες ορολογίες εμφανίζονται σε διεθνείς χάρτες όπως το «ιστορικό αστικό τοπίο», «η πόλη ως οικοσύστημα»

κλπ. Η ανάγκη συμπλήρωσης της Χάρτας Ιστορικών Πόλεων του 1987, είχε επισημανθεί σε προηγούμενη συνάντηση της CIVVIH στο Ελσίνκι. Προτάθηκε από την ελληνική ομάδα η οργάνωση συνάντησης εργασίας στην Αθήνα για το επόμενο έτος, με αποκλειστικό σκοπό την συζήτηση για την ανασύνταξη της Χάρτας.

Στην **Αθήνα**, το **2009**, πραγματοποιήθηκε συνάντηση εργασίας του διεθνούς τμήματος της CIVVIH-ICOMOS, που οργανώθηκε από τα μέλη του Ελληνικού ICOMOS, σε συνεργασία με το ΤΕΕ και τη Σχολή Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ, για να συζητηθεί το θέμα της Χάρτας Ιστορικών Πόλεων. Αποφασίστηκε ότι η ισχύουσα Χάρτα Ιστορικών Πόλεων (Washington Charter) θα έπρεπε να διατηρηθεί, καθώς αποτελεί «ιστορικό κείμενο» και να συνταχθεί ένα νέο κείμενο αρχών και οδηγιών, το οποίο θα συμπληρώνει και θα επικαιροποιεί τόσο την Χάρτα Ιστορικών Πόλεων, όσο και τα άλλα σχετικά κείμενα.

Την πρώτη ημέρα της συνάντησης, η οποία ήταν ανοικτή στο κοινό, τα μέλη της Επιτροπής παρουσίασαν διεθνείς χάρτες και οδηγίες που αναφέρονται στην προστασία και ανάπτυξη ιστορικών πόλεων. Ειδικότερα, παρουσιάστηκαν οι ακόλουθες: Norm of Quito (1967), Nairobi Recommendation (1976), Athens Charter (2003), Vienna Memorandum (2005) και Bordeaux Discussion (2009).

Τη δεύτερη ημέρα, μετά από σχετική συζήτηση και εισηγήσεις των μελών της Επιτροπής, αποφασίστηκαν οι ενότητες του νέου κειμένου, το οποίο θα περιλαμβάνει στοιχεία που δεν έχουν αναφερθεί σε προηγούμενα κείμενα, ή δεν έχουν αναλυθεί επαρκώς. Οι ενότητες θα διαρθρώνονται ως εξής: Ορισμοί, Όφεις των αλλαγών, Κριτήρια Παρέμβασης Προτάσεις και Στρατηγικές, οι οποίες θα συμβάλλουν στη διαχείριση των αλλαγών που πραγματοποιούνται στις ιστορικές πόλεις κατά τη διάρκεια της εξέλιξής τους. Στο τελικό κείμενο αποφασίστηκε να υπάρχουν οι απαραίτητες παραπομπές στα προϋπάρχοντα κείμενα οδηγιών. Στην επταμελή επιτροπή της συγγραφής το τελικού κειμένου συμμετείχαν από την Ελλάδα οι κκ Σοφία Αυγερινού-Κολώνια και Ελένη Μαΐστρου.

Το κείμενο οριστικοποιήθηκε στην Valletta το 2010 και εγκρίθηκε από το διεθνές τμήμα του ICOMOS στην 17η Γενική Συνέλευσή του, το Νοέμβριο του 2011, στο Παρίσι.

Στη **Σύρο**, το **2015**, πραγματοποιήθηκε η ετήσια συνάντηση της διεθνούς Επιστημονικής Επιτροπής Ιστορικών Πόλεων και επιστημονικό συμπόσιο, που επικεντρώθηκε σε δυο θεματικές ενότητες: (α) Χωρικοί μετασχηματισμοί και διαχείριση του ιστορικού αστικού τοπίου και (β) Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη ιστορικών πόλεων και αστικών περιόχων (**Εικ. 3, 4**).

Ελληνική συμμετοχή σε επιστημονικές συναντήσεις και συνέδρια στο διεθνή χώρο.

Η ελληνική παρουσία στη Διεθνή Επιστημονική Επιτροπή ICOMOS-CIVVIH για

τις Ιστορικές Πόλεις και Οικισμούς, είναι σημαντική καθώς η Σοφία Αυγερινού-Κολώνια, καθηγήτρια της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ, από το 2002 ως το 2010, ήταν εκλεγμένη Αντιπρόεδρος της Επιτροπής και από το 2010 ως σήμερα είναι εκλεγμένη Πρόεδρος.

Επίσης τα μέλη του Ελληνικού ICOMOS, Σοφία Αυγερινού-Κολώνια και Ελένη Μαΐστρου, με τη συνεργασία ενίοτε και νεωτέρων μελών, συμμετέχουν με εισηγήσεις και στη διαμόρφωση των συμπερασμάτων, σε μια σειρά επιστημονικών συναντήσεων στον ευρωπαϊκό χώρο μεταφέροντας τα αποτελέσματα και τις εμπειρίες των συναντήσεων στον ελληνικό χώρο. Ορισμένες από τις επιστημονικές αυτές συναντήσεις είναι οι ακόλουθες:

- Στο **Porto**, το 2001, με θέμα «Η άυλη διάσταση της ιστορικής πόλης».
- Στο **Eger**, το 2003, με θέμα «Καινοτομίες και νέες παρεμβάσεις στην ιστορική πόλη»
- Στο **Nancy**, το 2004, με αντικείμενο την παρουσίαση των εργαλείων και των διαδικασιών ανάπλασης ιστορικών πόλεων καθώς και τον σχολιασμό των αποτελεσμάτων τους. Κατά τη συνάντηση, παρουσιάστηκε επίσης η πορεία των ευρωπαϊκών προγραμμάτων ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς, SUIT, PICTURE και APPEAR,
- Στην **Κωνσταντινούπολη**, το 2005, με θέμα «Τα προβλήματα των ιστορικών κέντρων σε μητροπολιτικές περιφέρειες».
- Στο **Edirne**, το 2009, συνάντηση της υποεπιτροπής της Μεσογείου με θέμα «Μεσογειακές πόλεις παγκόσμιας κληρονομιάς. Η περίπτωση του Edirne»
- Στην **Κύπρο**, το 2010, συνάντηση της υποεπιτροπής της Μεσογείου με θέμα «Σχέδια Διαχείρισης Ιστορικών πόλεων της Μεσογείου και αειφορία»
- Στη **Valletta**, το 2010, με θέμα «Πολεοδομική Προστασία ως βασικό συστατικό της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης». Στην επιστημονική αυτή συνάντηση εγκρίθηκε και η τελική μορφή του κειμένου «Οι αρχές της Valletta για την προστασία και διαχείριση των ιστορικών πόλεων, οικισμών και αστικών περιοχών»
- Στη **Νάπολη**, το 2012, με θέμα «Ο ρόλος της ολοκληρωμένης προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς για μια δημιουργική, ανθεκτική και βιώσιμη πόλη»
- Στη **Σμύρνη**, το 2012, συνάντηση της υποεπιτροπής της Μεσογείου με θέμα «Πολυστρωματικές ιστορικές πόλεις»
- Στην **Alanya**, το 2014, συνάντηση της υποεπιτροπής της Μεσογείου με θέμα «Οχυρωμένες πόλεις στη Μεσόγειο τον 21ο αιώνα»

Οι παραπάνω επιστημονικές συναντήσεις, συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός σημαντικού σώματος θεωρητικών θέσεων στα ζητήματα της προστασίας και διαχείρισης των ιστορικών πόλεων και οικισμών, κατέγραψαν κοινά προβλήματα και βοήθησαν στην ανταλλαγή προβληματισμών και εμπειριών σχετικών με καλές πρακτικές εφαρμογής.

Θα πρέπει, τέλος, να σημειωθεί και η οικονομική συμβολή του ΤΕΕ σε όλες σχεδόν τις επιστημονικές διοργανώσεις της Επιτροπής στην Ελλάδα και στον διεθνή χώρο.

Ελένη Μαΐστρου
Χανιώτου 13, 15452 Ψυχικό
elmais@central.ntua.gr

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Campos, J. 2002. *Porto. “A Dimensão Intangível na Cidade Histórica”*, Porto.

Coletta, T. ed. 2012. “The role of the integrated conservation of cultural heritage for a creative resilient and sustainable city”, in *Acta of the ICOMOS CIVVIH symposium*, Naples.

ICOMOS. 1993. *Νέες πόλεις πάνω σε παλιές. Το παράδειγμα της Ρόδου*, Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου, Ρόδος 27-30 Σεπτεμβρίου, (Επτάλοφος Α.Ε.Β.Ε.), Αθήνα.

ICOMOS. 1994. *Νέες πόλεις πάνω σε παλιές. Το παράδειγμα της Σπάρτης*, Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου, Σπάρτη 18-20 Φεβρουαρίου 1994, Αθήνα.

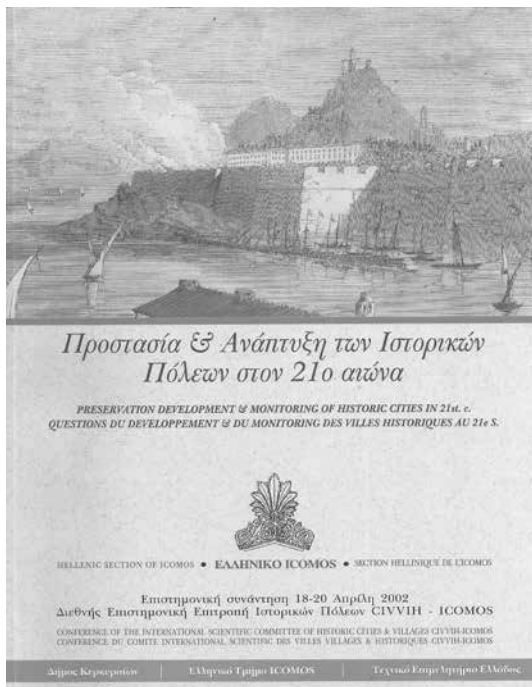
ICOMOS. 2002. *Είκοσι χρόνια για τις ιστορικές πόλεις. Προστασία και Ανάπτυξη των Ιστορικών Πόλεων στον 21ο αιώνα, Περίληψεις πρακτικών συνεδρίων (δίγλωσσο τεύχος) στην Κέρκυρα (2002) στο Ρέθυμνο (1999) και στη Σπάρτη (2001).*

ICOMOS. 2002. *Προστασία και Ανάπτυξη των Ιστορικών Πόλεων στον 21ο αιώνα*, Πρακτικά συνεδρίου (δίγλωσσο τεύχος) στην Κέρκυρα το 2002. Έκδοση Δήμος Κερκυραίων, Ελληνικό Τμήμα ICOMOS και ΤΕΕ.

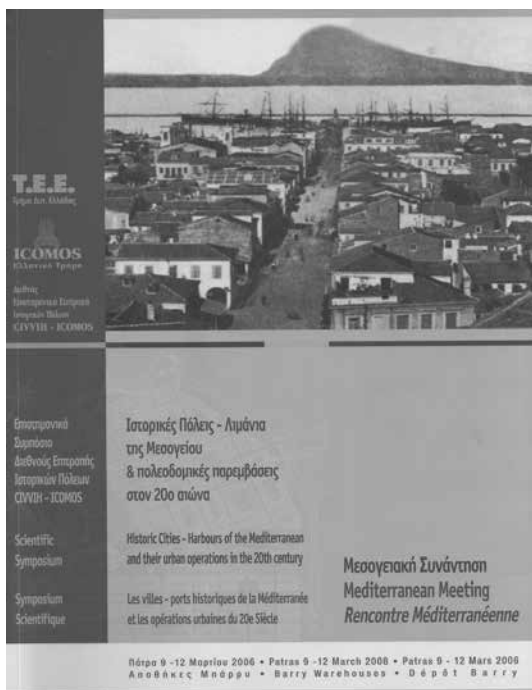
ICOMOS. 2006. *Ιστορικές πόλεις- λιμάνια της Μεσογείου και πολεοδομικές παρεμβάσεις στον 20ο αιώνα*, Πρακτικά Μεσογειακής συνάντησης 9-12 Μαρτίου στην Πάτρα, έκδοση ΤΕΕ τμ. Δ. Ελλάδας και Ελληνικό Τμήμα ICOMOS (τριγλωσσο τεύχος).

The Valletta Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas, Adopted by the 17th ICOMOS General Assembly on 28 November 2011.

Εικ. 1. Εξώφυλλο της έκδοσης των πρακτικών της επιστημονικής συνάντησης του Ελληνικού ICOMOS στην Κέφκωρα (2002)

Εικ. 2. Εξώφυλλο της έκδοσης των πρακτικών του επιστημονικού συμποσίου του CIVVH-ICOMOS στην Πάτρα (2006)

Εικ. 3. Αφίσα της ετήσιας συνάντησης και του επιστημονικού συμποσίου του CIVVIH-ICOMOS στη Σύρο (2015)

Εικ. 4. Αναμνηστική φωτογραφία των μελών του CIVVIH-ICOMOS κατά την ετήσια συνάντησή του στη Σύρο (2015)

Η ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ. ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΜΠΕΝΙΣΗ

Msc Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη του Τμήματος Εποπτείας Ελληνικών & Αλλοδαπών Επιστημονικών Ιδρυμάτων & Συντονισμού Θεμάτων Διεθνών Συνεργασιών και Οργανισμών της Διεύθυνσης Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων του ΥΠΠΟΑ

Η Σύμβαση της UNESCO για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς (Παρίσι, 1972) αποτελεί το πλέον διαδεδομένο διεθνές νομικό κείμενο για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Σημαντικό χαρακτηριστικό της Σύμβασης αποτελεί η σύνδεση, σε ένα ενιαίο κείμενο, των εννοιών της προστασίας του πολιτιστικού περιβάλλοντος και της διατήρησης της φύσης (Κόνσολα 1995, 74), στοιχείο πρωτοποριακό την εποχή κατάρτισής της. Επιπλέον, η Σύμβαση αναγνώρισε τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος αλληλεπιδρά με τη φύση, καθώς και την ανάγκη διατήρησης της ισορροπίας μεταξύ των δύο αυτών παραγόντων.

Η Σύμβαση αριθμεί μέχρι σήμερα 191 κράτη-μέλη, ενώ στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς (ΚΠΚ) έχουν εγγραφεί 1031 φυσικά και πολιτιστικά μνημεία και χώροι που βρίσκονται σε 163 χώρες.¹ Καθώς διανύει την πέμπτη δεκαετία από την κατάρτισή της, έχει διαμορφώσει μέσα από τους θεσμούς και τις διαδικασίες που προβλέπονται σε αυτήν, και αξιοποιώντας τη διεθνή εμπειρία, μια κοινή αντίληψη για το περιεχόμενο της προστασίας της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς, η οποία, αν και αναφέρεται στα μνημεία και στις θέσεις που είναι εγγεγραμμένα στον ΚΠΚ, δίνει κατευθύνσεις για τη βέλτιστη διαχείριση των μνημείων συνολικά.

Η συμβολή της Σύμβασης στην καθιέρωση υψηλών προδιαγραφών για την προστασία και διατήρηση της παγκόσμιας κληρονομιάς είναι καθοριστική, δεδομένου ότι έχει επιδείξει ιδιαίτερη δυναμική, καθώς και δυνατότητα διαρκούς προσαρμογής της αντίληψης περί προστασίας στις νέες συνθήκες και αναδυόμενες προκλήσεις (Ζερβάκη 2010, 73). Στο πλαίσιο αυτό είναι χαρακτηριστική η διαρκής επικαιροποίηση των Επικριτικών Οδηγιών της Σύμβασης, ώστε να ανταποκρίνονται στις εξελισσόμενες ανάγκες της προστασίας. Όμως, η μοναδικότητά της ως εργαλείου για την προστασία της παγκόσμιας κληρονομιάς, συνδέεται κυρίως με το γεγονός ότι με επίκεντρο τη Σύμβαση έχει αναπτυχθεί ένα πολυεπίπεδο σύστημα προστασίας, το οποίο περιλαμβάνει αφενός όργανα και διαδικασίες και

¹ Στοιχεία μέχρι και την 39η Σύνοδο της Επιτροπής Παγκόσμιας Κληρονομιάς, Βόννη 2015.

αφετέρου ένα δίκτυο επικοινωνίας και συνεργασίας, τόσο μεταξύ διακυβερνητικών και επιστημονικών οργανώσεων, όσο και μεταξύ διεθνών και περιφερειακών ή τοπικών δομών (Ζερβάκη 2010, 71).

Κομβικό σημείο για την εφαρμογή της Σύμβασης αποτελεί η κατάρτιση του Καταλόγου Παγκόσμιας Κληρονομιάς, ο οποίος έχει αποκτήσει μεγάλη αναγνώριση παγκοσμίως ενώ η ένταξη μνημείων σε αυτόν, διαδικασία που καθίσταται ολοένα και πιο απαιτητική, θεωρείται ότι προσδίδει ιδιαίτερο γόητρο και διασφαλίζει τη διεθνή προβολή και αναγνώριση της Εξέχουσας Οικουμενικής τους Αξίας. Πέραν όμως αυτών, η εγγραφή ενός μνημείου στον ΚΠΚ θεωρείται ότι διαδραματίζει καταλυτικό ρόλο στην ευαισθητοποίηση της τοπικής και διεθνούς κοινότητας για την ανάγκη προστασίας και συντήρησής του, το εντάσσει σε ένα σύστημα διεθνούς εποπτείας που διασφαλίζει τη διατήρηση της ακεραιότητας και των αξιών του ενώ παράλληλα η παγκόσμια προβολή του δημιουργεί δυνατότητες για οικονομική και τεχνική υποστήριξη από ποικίλες πηγές.

Η ευρεία προβολή και αναγνώριση του Καταλόγου των Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς συχνά επισκιάζει μια άλλη λιγότερο γνωστή πτυχή της Σύμβασης, η οποία όμως αποτελεί το δεύτερο βασικό πυλώνα για την εφαρμογή της. Πρόκειται για την παρακολούθηση (monitoring) της κατάστασης διατήρησης των εγγεγραμμένων στον κατάλογο μνημείων, διαδικασία η οποία απορρέει από το άρθρο 4 της Σύμβασης και στην οποία δίνεται ιδιαίτερη έμφαση κατά την πιο πρόσφατη περίοδο εφαρμογής της. Συγκεκριμένα, η Σύμβαση προβλέπει την υποχρέωση των κρατών-μελών να παρέχουν πληροφόρηση στην Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς για την κατάσταση διατήρησης των εγγεγραμμένων μνημείων που βρισκονται στην επικράτειά τους, παρέχοντας έτσι τη δυνατότητα στην Επιτροπή να προχωρεί σε εκτίμηση των συνθηκών για τη διαφύλαξη ενός μνημείου και να προωθή την επίλυση τυχόν προβλημάτων. Η ανάγκη παρακολούθησης των εγγεγραμμένων μνημείων/χώρων αναγνωρίστηκε ως ένας από τους πέντε κύριους σκοπούς της Σύμβασης κατά τη 16η Σύνοδο της Επιτροπής Παγκόσμιας Κληρονομιάς που έλαβε χώρα στη Σάντα Φε του Νέου Μεξικού (ΗΠΑ) το 1992, σύνοδος η οποία θεωρείται ορόσημο για τη χάραξη των μετέπειτα κατευθύνσεων και του προσανατολισμού της Σύμβασης. Η έμφαση που θα δοθεί εφεξής στην παρακολούθηση της κατάστασης διατήρησης των μνημείων υπήρξε αποτέλεσμα της σταδιακής συνειδητοποίησης της ανάγκης για συνεχή εποπτεία των μνημείων και αδιάλειπτη αξιολόγηση των τυχόν μεταβολών που έχουν υποστεί εξαιτίας μιας σειράς απειλών, όπως η φθορά του χρόνου, οι φυσικές καταστροφές, η ρύπανση, τα αναπτυξιακά έργα και άλλοι παράγοντες που μπορεί να θέσουν σε κίνδυνο τις αξίες των μνημείων και του περιβάλλοντος χώρου τους (Κόνσολα 1995, 84). Η προστασία άρα συνδέθηκε με ένα σύστημα διαρκούς παρακολούθησης μέσα από την τακτική ενημέρωση από τα κράτη-μέλη με γραπτές αναφορές ως προς την κατάσταση διατήρησης των εγγεγραμμένων μνημείων, στοιχείο που θα διασφάλιζε και την αξιοπιστία του καταλόγου (Παπαγεωργίου 2006, 50).

Η διαδικασία αυτή παρακολούθησης αποκτά ολοένα και πιο κεντρικό χαρακτήρα για την εφαρμογή της Σύμβασης ιδίως από το 1997 και εξής. Κάποιες φορές ξεκινά από την πρώτη στιγμή της εγγραφής τους στον Κατάλογο, όπως είναι

η περίπτωση της Κοιλιάδας του Bamiyan το 2003 ή της Παλιάς Πόλης της Ιερουσαλήμ, η οποία ενεγράφη στον Κατάλογο Μνημείων σε Κίνδυνο το 1982, ένα μόλις χρόνο μετά την ένταξή της στον ΚΠΚ. Με τα χρόνια εξελίχθηκε σε μια συστηματική και δομημένη διαδικασία που αποκαλείται αναδραστικός έλεγχος (ελεύθερη απόδοση του όρου “reactive monitoring”) και περιγράφεται στις Επιχειρησιακές Οδηγίες της Σύμβασης ως η κατάθεση μιας γραπτής αναφοράς από το Κέντρο Παγκόσμιας Κληρονομιάς και τα Συμβουλευτικά Όργανα² σχετικά με την κατάσταση διατήρησης των μνημείων που απειλούνται. Οι αναφορές αυτές εξετάζονται στις ετήσιες Συνόδους της Επιτροπής. Είναι αποτέλεσμα σύνθεσης και επεξεργασίας όλων των πληροφοριών που έχουν συγκεντρωθεί από διάφορες πηγές: το κράτος-μέλος, από τρίτους φορείς ή χώρες, τον Τύπο ή από εκθέσεις αυτοψίας. Βασικό ζητούμενο της διαδικασίας είναι να συμβάλει η Επιτροπή, σε συνεργασία με τα Συμβουλευτικά Όργανα, στην αναζήτηση λύσης και στην υιοθέτηση των κατάλληλων μέτρων από το κράτος-μέλος στις περιπτώσεις που απειλείται η Εξέχουσα Οικουμενική Αξία ενός μνημείου. Ανάλογα με τα πορίσματα της εξέτασης, μπορεί να οδηγήσει στην ένταξη ενός μνημείου στον Κατάλογο Μνημείων σε Κίνδυνο ή και στην οριστική απένταξη του μνημείου από τον ΚΠΚ, αν και το τελευταίο θεωρείται ένα ακραίο μέτρο που έχει εφαρμοστεί μέχρι σήμερα σε δύο μόνο περιπτώσεις.³ Παράλληλα, η διαδικασία του αναδραστικού ελέγχου συμπληρώνεται και με άλλους μηχανισμούς παρακολούθησης, όπως ο Περιοδικός Έλεγχος (Periodic Reporting), ο οποίος αφορά σε όλα ανεξαιρέτως τα μνημεία και διεξάγεται ανά εξαετία, η ενισχυμένη παρακολούθηση (reinforced monitoring) σε περιπτώσεις άμεσης ανάγκης, η παροχή τεχνικής ή οικονομικής βοήθειας κλπ.

Η παρακολούθηση της κατάστασης διατήρησης των μνημείων/χώρων πραγματοποιείται με βάση έναν κατάλογο κινδύνων, ο οποίος συγκεντρώνει, ομαδοποιημένες ανά κατηγορίες, όλες τις παραμέτρους που επηρεάζουν τα πολιτιστικά και φυσικά μνημεία και χώρους, όπως έχουν καταγραφεί μέσα από την πολύχρονη εφαρμογή των διαδικασιών παρακολούθησης (monitoring) της Σύμβασης.⁴ Ο κατάλογος περιλαμβάνει, πέρα από τους «συμβατικούς» κινδύνους, σύγχρονες απειλές οι οποίες διαπιστώνονται από νεότερα πορίσματα της επιστημονικής έρευνας, όπως η κλιματική αλλαγή, αλλά και κοινωνικές παραμέτρους που σχετίζονται με

² Τα τρία Συμβουλευτικά Όργανα (Advisory Bodies) που αναφέρονται στη Σύμβαση είναι το ICOMOS (International Council on Monuments and Sites), το ICCROM (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property) και η IUCN (International Union for Conservation of Nature). Παρέχουν κάθε είδους τεχνική βοήθεια για την εφαρμογή των διαδικασιών της Σύμβασης, συμβάλλουν με την τεχνογνωσία τους σε θέματα τεκμηρίωσης, χάραξης και εφαρμογής πολιτικής, συντάσσουν εκθέσεις για την αξιολόγηση των μνημείων προς εγγραφή στον ΚΠΚ ή για την κατάσταση διατήρησης των ήδη εγγεγραμμένων κ.λπ. Βλ. Επιχειρησιακές Οδηγίες, παράγραφοι 30-37.

³ Πρόκειται για το Arabian Oryx Sanctuary, φυσικό μνημείο στο Ομάν που διεγράφη από τον ΚΠΚ το 2007 (<http://whc.unesco.org/en/list/654>) και το πολιτιστικό τοπίο της Κοιλιάδας του Έλβα στη Δρέσδη της Γερμανίας (Dresden Elbe Valley), που απεντάχθηκε το 2009 (<http://whc.unesco.org/en/list/1156>)

⁴Βλ. <http://whc.unesco.org/en/factors/>

τη δράση των τοπικών κοινοτήτων και τον τρόπο που επηρεάζουν τη διατήρηση των αξιών των πολιτιστικών και φυσικών αγαθών.

Αν και ο πίνακας αυτός καταρτίστηκε αρχικά για τις ανάγκες του Περιοδικού Ελέγχου, η χρήση του επεκτάθηκε σε όλες τις διαδικασίες παρακολούθησης, ώστε να υπάρχει μια ενιαία μέθοδος καταγραφής των κινδύνων και της αντιμετώπισής τους. Είναι ευνόητο ότι μια τέτοια ομαδοποίηση υπόκειται σε περιορισμούς, όπως η δυσκολία να περιληφθούν σε έναν ενιαίο κατάλογο οι κίνδυνοι που απειλούν τόσο το φυσικό όσο και το πολιτιστικό περιβάλλον, αλλά και να καταγραφούν στην ολότητά τους όλες οι υπάρχουσες ή ενδεχόμενες απειλές, αφού συνήθως η πραγματικότητα είναι πολύ πιο σύνθετη ή κάποιοι κίνδυνοι δρουν συνδυαστικά. Η υιοθέτηση, όμως, μιας κοινής γλώσσας στο πλαίσιο των διαδικασιών παρακολούθησης της Σύμβασης αποδείχθηκε ιδιαίτερα χρήσιμη για την εξαγωγή στατιστικών συμπερασμάτων και τη διαμόρφωση μιας συνολικής εικόνας για τους τρέχοντες, κατά περιόδους, κινδύνους και την τάση για αύξηση ή μείωσή τους. Πάντως, η εικόνα που δίνεται από τη στατιστική ανάλυση αντανακλά κυρίως την κατάσταση διατήρησης των πολιτιστικών αγαθών αφού αυτά αποτελούν το 77% των μνημείων του ΚΠΚ.

Ο Κατάλογος περιλαμβάνει δεκατέσσερις κατηγορίες κινδύνων που επιδρούν στα μνημεία, οι οποίες αναλύονται, περαιτέρω, σε 83 επιμέρους παραμέτρους. Σε κάποιες περιπτώσεις οι παράγοντες που επιδρούν στα μνημεία μπορεί να έχουν και θετική επίπτωση, ή η επίδρασή τους να έχει ταυτόχρονα αρνητικές και θετικές συνιστώσες, όπως η τουριστική ανάπτυξη. Αναλυτικά οι κατηγορίες κινδύνων είναι οι εξής:

- Οικοδομική δραστηριότητα και εν γένει αναπτυξιακά έργα (ανάπτυξη κτηρίων καθ' ύψος, καταπατήσεις, εμπορική και βιομηχανική ανάπτυξη, ανάπτυξη τουριστικών υποδομών μεγάλης κλίμακας, εξυπηρετήσεις κοινού).
- Υποδομές μεταφορών (οδικά και σιδηροδρομικά έργα, λιμάνια, αεροδρόμια, χώροι στάθμευσης).
- Υποδομές και υπηρεσίες κοινής ωφέλειας (ύδρευση, ΑΠΕ, κέντρα παραγωγής ενέργειας, κεραίες, αγωγοί).
- Ρύπανση (εδάφους, υδάτων, ατμοσφαιρική, απόβλητα).
- Διαχείριση και χρήση βιολογικών αποθεμάτων (αλιεία, καλλιέργεια, κτηνοτροφία, αλλαγή χρήσης γης, θήρα, υλοτομία).
- Αξιοποίηση φυσικών πόρων (ορυχεία, λατομεία, άντληση πετρελαίου, φυσικού αερίου και ύδατος).
- Τοπικές κλιματικές συνθήκες (άνεμος, σχετική υγρασία, θερμοκρασία, φυσική ακτινοβολία, βροχόπτωση, επιδημίες, μικροοργανισμοί).
- Κοινωνικές παράμετροι και σύγχρονες χρήσεις (θρησκευτική χρήση, φεστιβάλ, καλλιτεχνικές παραστάσεις, νέες χρήσεις, μεταβολές στην τοπική κοινωνία ή κοινότητα, επιπτώσεις από τον τουρισμό).
- Ανθρωπογενείς παράγοντες (παράνομες δραστηριότητες, εσκεμμένη καταστροφή, πόλεμος, τρομοκρατία, κοινωνικές αναταραχές, στρατιωτική εκπαίδευση).
- Κλιματική αλλαγή και ακραία καιρικά φαινόμενα (καταγίδες, πλημμύρες, ξηρασία, ερημοποίηση, άνοδος της στάθμης της θάλασσας, μεταβολές της θερμοκρασίας).

- Αιφνίδια οικολογικά ή γεωλογικά συμβάντα (έκρηξη ηφαιστειών, σεισμοί, παλιρροϊκά κύματα, κατολισθήσεις, χιονοστιβάδες, πυρκαγιές).
- Εισβολή νέων ή επεκτατικών ειδών που διαταράσσουν την οικολογική ισορροπία.
- Διαχειριστικοί και θεσμικοί παράγοντες (σύστημα διαχείρισης, θεσμικό πλαίσιο, οικονομικοί και ανθρωπίνοι πόροι, έρευνα και παρακολούθηση).
- Άλλοι

Ο συστηματικός τρόπος, με τον οποίο διεξάγεται η παρακολούθηση της κατάστασης διατήρησης των μνημείων μέσα από τις γραπτές αναφορές είχε σαν αποτέλεσμα να συγκεντρωθεί ένα μοναδικό υλικό τεκμηρίωσης που πραγματεύεται πολυάριθμα θέματα συντήρησης ενώ οδήγησε στη δημιουργία ενός από τα πιο ολοκληρωμένα συστήματα παρακολούθησης διεθνούς σύμβασης. Από το 1979 έως το 2013 το Κέντρο Παγκόσμιας Κληρονομιάς και τα Συμβουλευτικά Όργανα κατέγραψαν 3.147 συνολικά τέτοιες αναφορές, οι οποίες αφορούν σε 512 μνημεία που βρίσκονται σε 136 χώρες. Οι αναφορές αυτές έχουν ενταχθεί σε ένα πληροφοριακό σύστημα,⁵ με ανοικτή πρόσβαση, που αποτελεί μια πολύτιμη δεξαμενή πληροφοριών για τις απειλές που εμφανίζονται παγκοσμίως, ανά κατηγορία αγαθού και ανά γεωγραφική περιοχή.⁶ Παράλληλα, η πλειονότητα αυτών έχουν αποτελέσει αντικείμενο επεξεργασίας υπό τη μορφή μιας συνολικής Έκθεσης με τίτλο “State of Conservation of World Heritage Properties. A Statistical Analysis (1979-2013)”.⁷ Σκοπός της δημοσιοποίησης αυτών των στοιχείων είναι η διάδοση της πληροφόρησης για τους κινδύνους που απειλούν τα μνημεία σε κάθε φορέα ή άλλο ενδιαφερόμενο, η συμβολή στη λήψη αποφάσεων και την υιοθέτηση κατάλληλων μέτρων, η διατήρηση της θεσμικής μνήμης στο πλαίσιο της Σύμβασης και η κατάρτιση κατάλληλων στρατηγικών ανά γεωγραφική περιοχή. Από την ανάλυση της πληθώρας αυτής των δεδομένων που έχουν συγκεντρωθεί συνάγονται ορισμένα πολύ σημαντικά συμπεράσματα.

Η περιοχή της Αφρικής είναι εκείνη που σε σχέση με τον αριθμό των εγγεγραμμένων της μνημείων εμφανίζεται με μεγαλύτερη συχνότητα στη διαδικασία του αναδραστικού ελέγχου. Είναι χαρακτηριστικό ότι για το διάστημα 1979-2013 το 14% των αναφορών αφορούσε σε μνημεία της Αφρικής, τα οποία όμως αποτελούν μόλις το 9 % του ΚΠΚ. Το αντίθετο ακριβώς συμβαίνει με την περιοχή της Ευρώπης και της Β. Αμερικής, η οποία, ενώ έχει το υψηλότερο ποσοστό εγγεγραμμένων μνημείων, που αγγίζει το ήμισυ σχεδόν του καταλόγου, έχει τη χαμηλότερη αναλογία αναφορών.

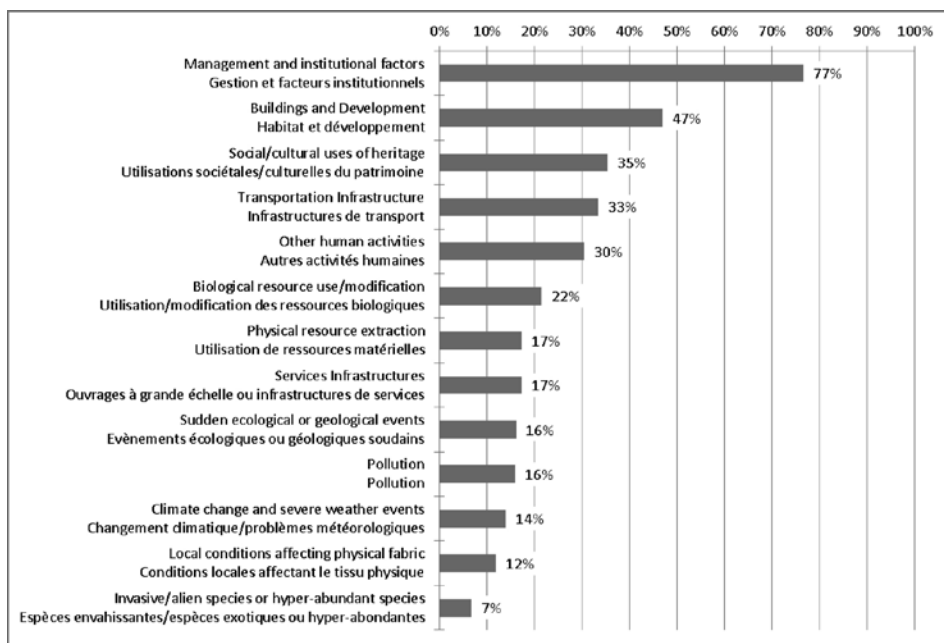
Μεταξύ των ομάδων κινδύνων, αυτές που αναφέρονται με τη μεγαλύτερη συχνότητα είναι οι εξής πέντε:

⁵ Προσβάσιμο στο: <http://whc.unesco.org/en/soc>

⁶ Οι πέντε γεωγραφικές περιοχές όπως έχουν καθοριστεί στο πλαίσιο της Σύμβασης είναι οι εξής: 1) Αραβικές χώρες 2) Αφρική 3) Ασία και Ειρηνικός 4) Λατινική Αμερική και Καραϊβική 5) Ευρώπη και Β. Αμερική

⁷ Η Έκθεση περιλαμβάνει 2.642 συνολικά αναφορές, οι οποίες αφορούν σε 469 μνημεία που βρίσκονται σε 130 χώρες.

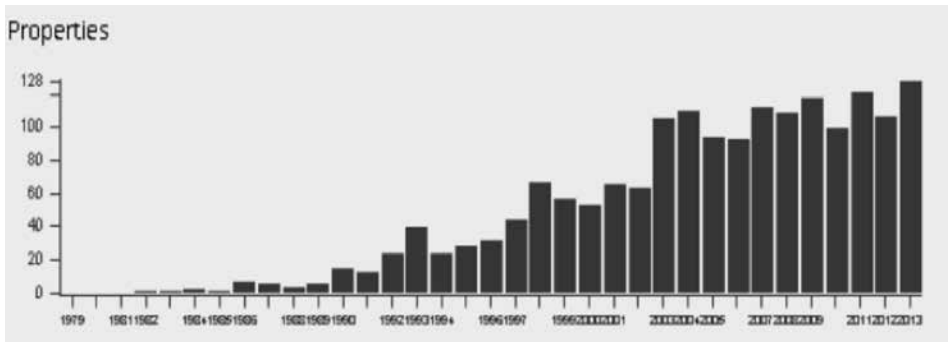
- 1) Η ανεπάρκεια του διαχειριστικού πλαισίου.
- 2) Η οικοδομική δραστηριότητα και τα εν γένει αναπτυξιακά έργα.
- 3) Η χρήση των μνημείων και χώρων.
- 4) Οι υποδομές μεταφοράς.
- 5) Οι ανθρωπογενείς παράγοντες (Πίν. 1)

Πίν. 1: Ποσοστό μνημείων/χώρων που επηρεάστηκαν από τις 13 κατηγορίες κινδύνων το διάστημα το διάστημα 1979-2013. Πηγή: State of Conservation of World Heritage Properties. A Statistical Analysis (1979-2013)

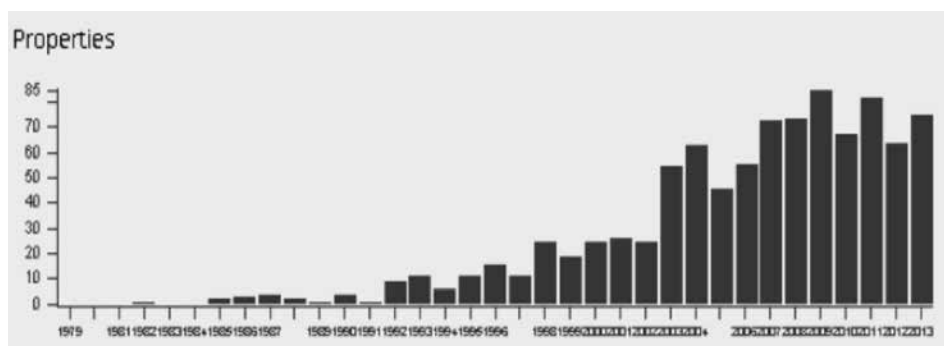
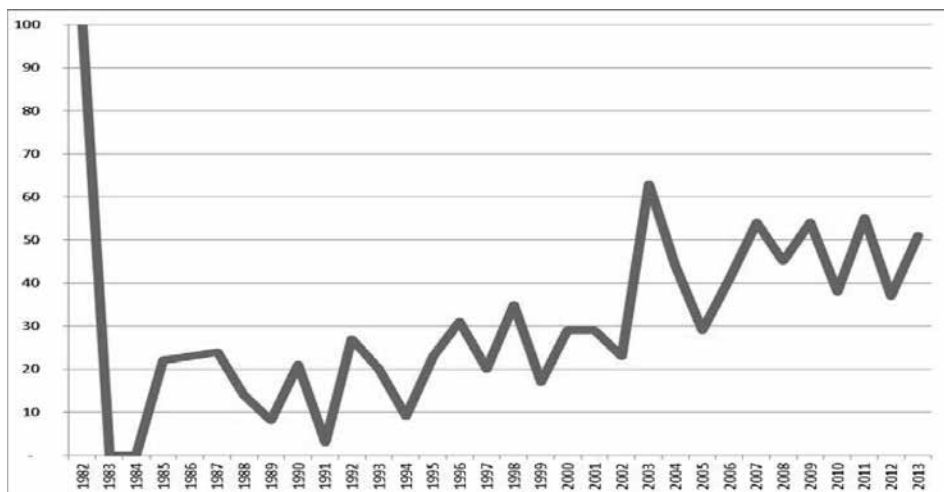
Πιο αναλυτικά:

Η ανεπάρκεια του διαχειριστικού πλαισίου είναι η παράμετρος που εντοπίζεται στις περισσότερες περιπτώσεις εξεταζόμενων μνημείων (Πίν. 2). Πάνω από τρεις στις τέσσερις αναφορές, και ανεξάρτητα από γεωγραφική περιοχή, εμπεριέχουν αυτήν την κατηγορία απειλών που περιλαμβάνει τόσο την απουσία επαρκούς συστήματος διαχείρισης ή διαχειριστικού σχεδίου όσο και την αναποτελεσματική ή απύσχα οριοθέτηση των προστατευόμενων χώρων, η οποία επισημάνθηκε σε ποσοστό πάνω από 70% των αναφορών του 2013. Αυξητικές είναι οι τάσεις, αν και σε μικρότερο βαθμό, της αναφοράς σε αναποτελεσματικότητα του νομικού πλαισίου καθώς και σε υιοθέτηση ακατάλληλων διαχειριστικών πρακτικών ή ανεπαρκή εκπαίδευση και ειδίκευση.

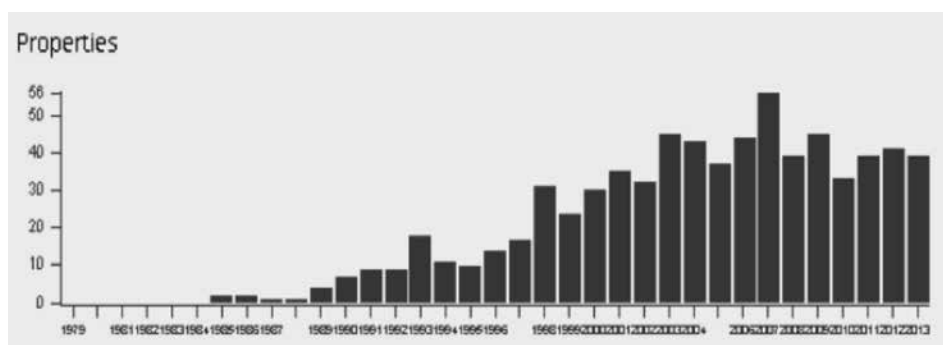
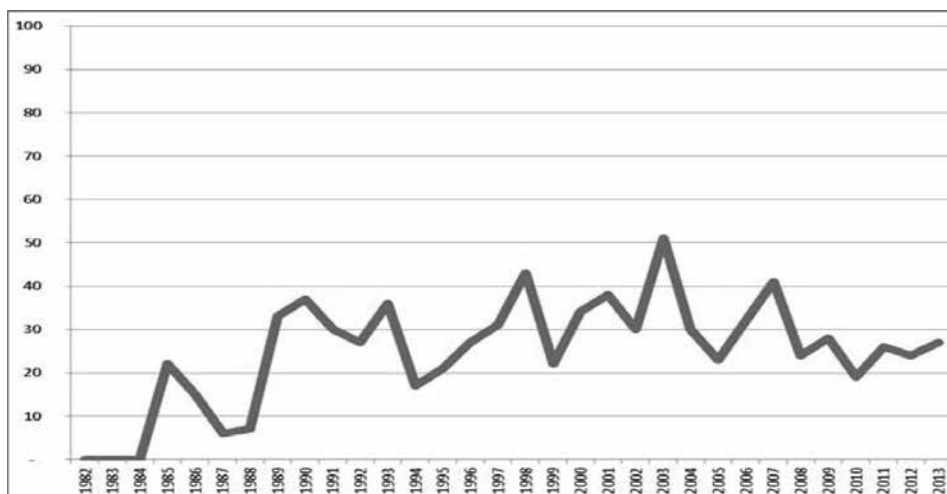
Πίν. 2: Ποσοστό (επάνω) και κατανομή (κάτω) κατ' έτος μνημείων/χώρων που επηρεάστηκαν από την κατηγορία κινδύνων «Ανεπάρκεια διαχειριστικού πλαισίου», κατά το διάστημα 1979-2013. Πηγή: State of Conservation of World Heritage Properties. A Statistical Analysis (1979-2013).

Η δεύτερη σε συχνότητα κατηγορία απειλών σχετίζεται με την οικοδομική δραστηριότητα και τα εν γένει αναπτυξιακά έργα σε ποσοστό που αγγίζει το 50% των αναφορών (Πίν. 3). Κατά τη διάρκεια της περιόδου που καλύπτει η Έκθεση διαφαίνεται μια σαφής αυξητική τάση εμφάνισης της κατηγορίας αυτής στις αναφορές που υποβάλλονται στην Επιτροπή, με επισημάνσεις που αφορούν σε οικιστικά προγράμματα, εμπορική και βιομηχανική ανάπτυξη αλλά και υποδομές επισκεπτών. Όλες οι γεωγραφικές περιοχές φαίνεται να επηρεάζονται εξίσου, με μια μικρή μόνο διαφορά στις περιοχές της Αφρικής και της Ασίας-Ειρηνικού που φαίνεται να επηρεάζονται λιγότερο. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι από τον παράγοντα αυτό επηρεάζεται πρωτίστως το πολιτιστικό περιβάλλον, ενώ το 1/3 των αναφορών αφορά αποκλειστικά σε πόλεις.

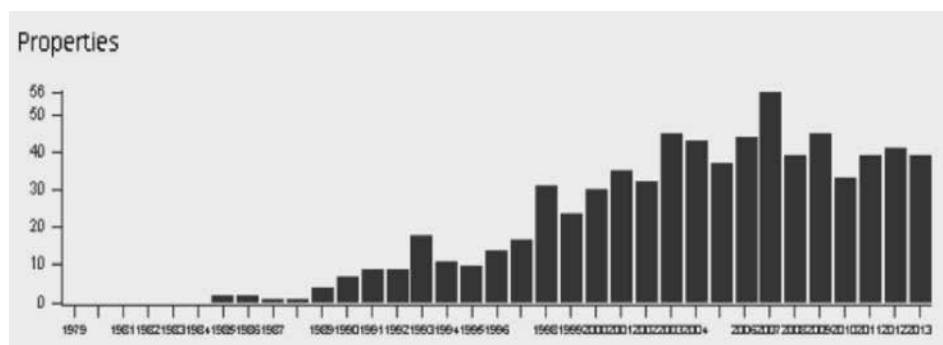
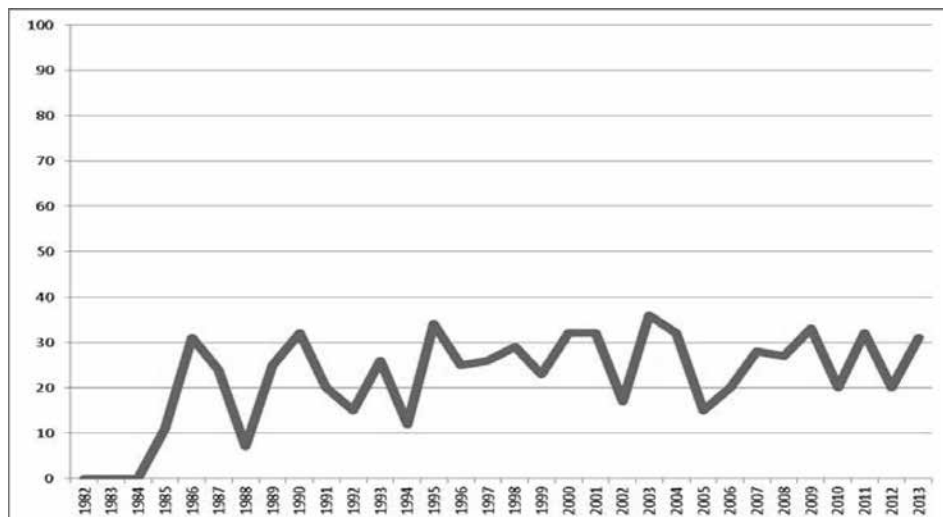
Πίν. 3: Ποσοστό (επάνω) και κατανομή (κάτω) κατ' έτος μνημείων/χώρων που επηρεάστηκαν από την κατηγορία κινδύνων «Οικοδομική δραστηριότητα και αναπτυξιακά έργα», κατά το διάστημα 1979-2013. Πηγή: State of Conservation of World Heritage Properties. A Statistical Analysis (1979-2013).

Η τρίτη κατά σειρά συχνότητα απειλή σχετίζεται με τη χρήση των μνημείων και χώρων (Πίν. 4). Από το 1989 εμφανίζεται στο 30% των αναφορών, φτάνοντας σε ένα μέγιστο το 2003, με ποσοστό 51%, και με κυριότερη παράμετρο την αρνητική επίδραση του τουρισμού ή άλλων W εκδηλώσεων ψυχαγωγίας στους χώρους. Η παράμετρος αυτή περιλαμβάνει μεταξύ άλλων και την ακατάλληλη ερμηνεία του χώρου, την υψηλή επισκεψιμότητα, την εμπορική δραστηριότητα εντός και πέριξ των μνημείων κ.ά. Η πιο ευάλωτη σε αυτούς του παράγοντες γεωγραφική περιοχή φαίνεται να είναι η Λατινική Αμερική και Καραϊβική.

Πίν. 4: Ποσοστό (επάνω) και κατανομή (κάτω) κατ' έτος μνημείων/χώρων που επηρεάστηκαν από την κατηγορία κινδύνων «Κοινωνικές/πολιτιστικές χρήσεις των μνημείων», κατά το διάστημα 1979-2013. Πηγή: State of Conservation of World Heritage Properties. A Statistical Analysis (1979-2013).

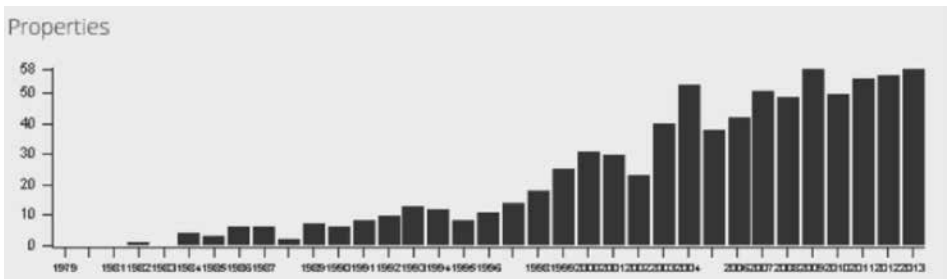
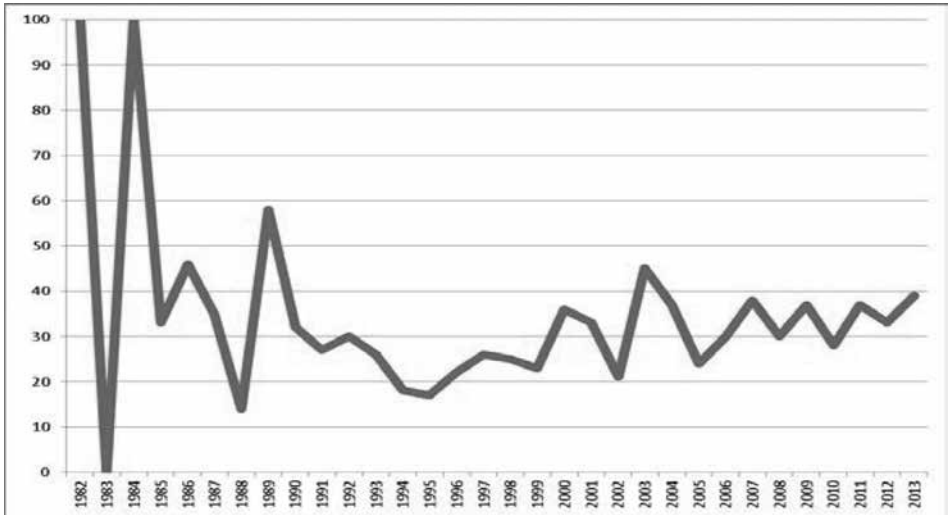
Μεγάλο είναι και το ποσοστό αναφορών στον παράγοντα των μεταφορικών υποδομών και της χρήσης τους (Πίν. 5). Από το 1985 ο παράγοντας αυτός εμφανίζεται κατά μέσο όρο σε ποσοστό 25%. Ο κίνδυνος αυτός φαίνεται να σχετίζεται πρωτίστως με τις χερσαίες μεταφορές (όπως οδικά δίκτυα, χώροι στάθμευσης και γέφυρες), οι οποίες αφορούν στα 2/3 των περιπτώσεων αυτής της κατηγορίας, και δευτερευόντως με τις επιπτώσεις από τη χρήση τους, όπως η ρύπανση και οι κραδασμοί. Και σε αυτή την περίπτωση η περιοχή της Λατινικής Αμερικής-Καραϊβικής φαίνεται να είναι η πιο ευάλωτη.

Πίν. 5: Ποσοστό (επάνω) και κατανομή (κάτω) κατ' έτος μνημείων/χώρων που επηρεάστηκαν από την κατηγορία κινδύνων «Υποδομές μεταφορών», κατά το διάστημα 1979-2013. Πηγή: State of Conservation of World Heritage Properties. A Statistical Analysis (1979-2013).

Η κατηγορία όμως κινδύνων που εμφανίζει σταθερά αυξητικές τάσεις κατά τα τελευταία χρόνια σχετίζεται με τους ανθρωπογενείς παράγοντες (**Πίν. 6**). Διαχρονικά συνάγεται ότι αυτή η ομάδα κινδύνων αφορά σε όλο και περισσότερα μνημεία. Από το ποσοστό του 18% των αναφορών το 1994 φτάνουμε στο ποσοστό του 39% το 2013. Κίνδυνοι όπως η παράνομη διακίνηση, οι αυθαίρετες κατασκευές αλλά και οι κοινωνικές αναταραχές, ο πόλεμος και οι εσκεμμένες καταστροφές επισημαίνονται σε περισσότερες από το 1/3 των αναφορών που υπεβλήθησαν το 2013. Μεταξύ αυτών, ο κίνδυνος που σχετίζεται με τον πόλεμο αυξήθηκε δραματικά. Οι αναφορές που καταγράφουν απειλές από εμπόλεμες συρράξεις από το 1% το 2003 έφτασαν στο 9% το 2013, με μια δραστική διαφοροποίηση την τριετία

2011-2013, οπότε υπήρξε αύξηση από 3% σε 9%. Οι απειλές αυτές αφορούν τόσο σε φυσικά όσο και πολιτιστικά αγαθά και εντοπίζονται σε μεγάλο βαθμό, όπως είναι αναμενόμενο, στις Αραβικές χώρες και την Αφρική.

Πίν. 6: Ποσοστό (επάνω) και κατανομή (κάτω) κατ' έτος μνημείων/χώρων που επηρεάστηκαν από την κατηγορία κινδύνων «Ανθρωπογενείς παράγοντες», κατά το διάστημα 1979-2013. Πηγή: State of Conservation of World Heritage Properties. A Statistical Analysis (1979-2013).

Η διαδικασία της παρακολούθησης, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, έχει πρωτίστως ως στόχο την καταγραφή, κατανόηση και ανάλυση των κινδύνων και του τρόπου που επηρεάζουν τα επιμέρους πολιτιστικά αγαθά σε μια προσπάθεια να αποτραπεί η απώλεια της αξίας τους. Παράλληλα, όμως, οδήγησε στη συνειδητοποίηση των κύριων επιβαρυντικών παραγόντων συνολικά και στην ανάγκη υιοθέτησης νέων διεθνών εργαλείων και στρατηγικών για την αντιμετώπισή τους.

Η απειλή για τα μνημεία που προέρχεται από την τουριστική πίεση και τις σύγχρονες χρήσεις των μνημείων οδήγησε στη συνειδητοποίηση της βαρύνουσας

σημασίας που έχει η ευαισθητοποίηση των τοπικών κοινωνιών και η συμμετοχή τους στην αποτροπή των κινδύνων αυτής της κατηγορίας. Έτσι, η Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς συμπεριέλαβε το 2007 ένα πέμπτο “c” για τις «κοινοότητες» (“Communities”) στους στρατηγικούς στόχους της Σύμβασης, μαζί με τους άλλους τέσσερις: συντήρηση, αξιοπιστία, επικοινωνία και ανάπτυξη δεξιοτήτων (“Conservation”, “Credibility”, “Communication”, “Capacity-building”).

Επιπλέον, η συνειδητοποίηση των απειλών προς το σύγχρονο αστικό περιβάλλον που σχετίζονται με την ανάπτυξη οδήγησε στην υιοθέτηση από την UNESCO, το 2011, της Σύστασης για το Ιστορικό Αστικό Τοπίο, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο για την ενσωμάτωση των πολιτικών και πρακτικών διατήρησης του δομημένου περιβάλλοντος στους ευρύτερους στόχους της αστικής ανάπτυξης, με σεβασμό στις αξίες και παραδόσεις των διαφορετικών πολιτιστικών ομάδων.

Οι δυνατότητες παρέμβασης των μηχανισμών της Σύμβασης, προκειμένου να αποτραπεί η απειλή από την οικοδομική δραστηριότητα και τις εν γένει αναπτυξιακές πιέσεις, έχουν ενίοτε και προληπτικό χαρακτήρα, όπως, σε πολλές περιπτώσεις, οι συστάσεις της Επιτροπής προς τα κράτη μέλη, πριν προχωρήσουν σε αποφάσεις και προγράμματα για την αποκατάσταση μνημείων ή κατασκευών στον περιβάλλοντα χώρο τους, να υποβάλουν Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (Environmental Impact Assessments - EIA) ή Μελέτες Επιπτώσεων στην Πολιτιστική Κληρονομιά (Heritage Impact Assessments - HIA). Πολύτιμη είναι η συμβολή στο πλαίσιο αυτό της IUCN που κατάρτισε έναν οδηγό για τη σύνταξη των Μελετών Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων στην Παγκόσμια Φυσική Κληρονομιά (IUCN World Heritage advice note: Environmental Assessment⁸) και του ICOMOS το οποίο κατάρτισε αντίστοιχο οδηγό για την εκτίμηση των επιπτώσεων στην πολιτιστική κληρονομιά (Guidance on Heritage Impact Assessments⁹).

Τα παραπάνω είναι ενδεικτικά του δυναμικού και ολοκληρωμένου τρόπου που λειτουργεί η Σύμβαση, η οποία δεν συνιστά απλώς ένα θεσμικό πλαίσιο αλλά ένα διαρκώς εξελισσόμενο σύστημα προστασίας σε συνεχή επικοινωνία και αλληλεπίδραση με την επιστημονική κοινότητα και τους φορείς προστασίας. Στο πλαίσιο αυτό η διαδικασία παρακολούθησης της κατάστασης διατήρησης των μνημείων αποτελεί κομβικό σημείο για την προσαρμογή της Σύμβασης στις τρέχουσες ανάγκες και τα νέα δεδομένα, όπως και για την ανατροφοδότηση του συστήματος προστασίας με νέες πληροφορίες, προσεγγίσεις και εργαλεία.

Συμπεράσματα

Η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά παρά την κριτική που δέχεται, ιδιαίτερα όσον αφορά στην πολιτικοποίηση των διαδικασιών (Meskell 2013), και τη δυσκολία κατάρτισης ενός ισορροπημένου και αντιπροσωπευτικού καταλόγου, αφού παρά τις προσπάθειες που καταβάλλονται το βάρος γέρνει ακόμη προς τη μνημειακή και θρησκευτική αρχιτεκτονική της Δυτικής Ευρώπης (Παπαγεωργίου 2006, 40), αποτελεί ένα διεθνές forum με ευρύτατη συμμετοχή, όπου καταγράφονται, αναλύονται και αναζητούνται λύσεις για όλα τα σύγχρονα προβλήματα

του πολιτιστικού και φυσικού περιβάλλοντος σε παγκόσμιο επίπεδο. Η Σύμβαση έχει συμβάλει στην εδραίωση μιας συστηματικής διεθνούς συνεργασίας στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς και έχει καθιερώσει, σε πνεύμα αλληλεγγύης, την ανάπτυξη δεσμών μεταξύ των κρατών και την παροχή διεθνούς αρωγής. Το πλαίσιο αυτό έχει αναμφισβήτητα συμβάλει τόσο στην προστασία και διατήρηση των επιμέρους εγγραμμένων μνημείων όσο και στη χαρτογράφηση των κινδύνων παγκοσμίως και ανά γεωγραφική περιοχή, επισημαίνοντας τα προβλήματα και τη δυναμική τους εξέλιξη, γνωστοποιώντας καλές πρακτικές και εργαλεία ορθής διαχείρισης κυρίως όμως αναδεικνύοντας την ανάγκη πρόληψης και υιοθέτησης κατάλληλης στρατηγικής.

Κωνσταντίνα Μπενίση
Μπουμπουλίνας 20-22, 10681 Αθήνα
kbenissi@culture.gr

---

⁸ Διαθέσιμο στο διαδικτυακό ιστότοπο: https://cmsdata.iucn.org/downloads/iucn_advice_note_environmental_assessment_18_11_13_iucn_template.pdf

⁹ Διαθέσιμο στο διαδικτυακό ιστότοπο http://www.icomos.org/world_heritage/HIA_20110201.pdf

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ζεοβάκη, Αντ. 2010. *Η έννοια της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας: Η συμβολή της UNESCO* (εκδ. Αντ. Ν. Σάγκουλα), Αθήνα –Κομοτηνή.

Κόνσολα, Ντ. 1995. *Η διεθνής προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς* (εκδ. Παπαζήση), Αθήνα.

Meskeil, L. 2013. “UNESCO’s World Heritage Convention at 40. Challenging the Economic and Political Order of International Heritage Conservation”, *Current Anthropology*, 54.4, pp. 483-494.

Παπαγεωργίου, Ν. 2006. *Πολιτιστική και Φυσική Κληρονομιά της Ανθρωπότητας*, Ελληνική Εθνική Επιτροπή UNESCO, Αθήνα.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

“World Heritage Center” (Κέντρο Παγκόσμιας Κληρονομιάς), διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://whc.unesco.org>

“The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention” (Επιχειρησιακές Οδηγίες της Σύμβασης για την Παγκόσμια Κληρονομιά), διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://whc.unesco.org/en/guidelines/>

“Reactive Monitoring Process” (Αναδραστικός Έλεγχος Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς), διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://whc.unesco.org/en/reactive-monitoring/>

“Periodic Reporting” (Περιοδικός Έλεγχος Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς), διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://whc.unesco.org/en/periodicreporting/>

“State of Conservation. Information System” (Πληροφοριακό Σύστημα για την Κατάσταση Διατήρησης των Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς), διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://whc.unesco.org/en/soc>

Έκθεση “State of Conservation of World Heritage Properties. A Statistical Analysis (1979-2013)”, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <file:///C:/Users/User/Downloads/document-171-13.pdf>

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΔΑΦΝΗ ΒΟΥΔΟΥΡΗ,

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Δικαίου και Πολιτικής Πολιτισμού Πάντειο Πανεπιστήμιο

Στην εισήγησή μου παρουσιάζω τους βασικούς σταθμούς της νομοθετικής πολιτικής για τα μνημεία στη χώρα μας και τα κύρια χαρακτηριστικά της σήμερα, σε συνάρτηση και με τους διεθνείς κανόνες, εντοπίζοντας, επίσης, ορισμένα σημεία που μου φαίνονται προβληματικά. Προκαταρκτικά, ωστόσο, είναι σκόπιμη μια αναφορά στη χρήση του όρου «μνημείο».

Χρήση του όρου «μνημείο»

Ο όρος «μνημείον» είναι αρχαιοελληνικός, παράγεται από το ρήμα *μνάομαι* και σημαίνει εκείνο που ανακαλεί κάτι ή κάποιον στη μνήμη, έννοια με την οποία είναι συνυφασμένος, όπως άλλωστε και ο λατινικός όρος “*monumentum*”, από τον οποίο παράγεται ο σύγχρονος όρος στις περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες (ενδεικτικά, Λάββας 2010, 91-95). Διευκρινίζω ότι με τον όρο «μνημεία» δεν εννοώ βέβαια εδώ αυτά που δημιουργούνται εξασχής για μνημονικούς σκοπούς, ή τα «ηθελήμενα» μνημεία, κατά την έκφραση του Alois Riegl (Ριγκλ 2006), αλλά τα «αθέλητα» μνημεία ή «ιστορικά μνημεία», όπως αποκαλούνταν, συνήθως, παλαιότερα. Αυτά δηλαδή που επιλέγονται εκ των υστέρων, με βάση τις ανάγκες της κάθε εποχής, προς διατήρηση για τις επόμενες γενιές, σε συνδυασμό με τη διατήρηση της συλλογικής μνήμης που ενσωματώνουν.

Η επινόηση της έννοιας του μνημείου είναι ευρωπαϊκή και ο όρος έχει επικριθεί ως δυτικοκεντρικός και περιοριστικός (βλ. Choay 1992. Smith 2006). Όμως, το περιεχόμενό του είναι δυναμικό και διευρύνεται διαρκώς, όπως δείχνει και ο σχετικός ορισμός που υιοθετήθηκε στο αναθεωρημένο καταστατικό του ICOMOS το 2014.¹ Συγχρόνως, η προστασία των μνημείων επεκτείνεται πέραν των μεμονωμένων έργων, στο περιβάλλον τους, σε σύνολα, σε τόπους (sites) και σε τοπία (landscapes), ακόμα και σε άυλες εκφάνσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς.² Ο ορι-

¹ Στο άρθρο 3.b του Καταστατικού του ICOMOS του 1965, όπως τροποποιήθηκε πρόσφατα στη Φλωρεντία στις 12 Νοεμβρίου 2014, εμπεριέχεται ο εξής ορισμός: “Monument: a structure with its setting, fixtures and fittings which is of historical, architectural, archaeological, artistic, aesthetic, scientific, social, ethnological, anthropological, cultural or spiritual value. This definition shall include works of monumental sculpture or painting, and elements and structures of an archaeological nature, inscriptions, caves and combinations of such features”.

² Για τις δύο τελευταίες κατηγορίες, βλ. κυρίως Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Τοπίου, Φλωρεντία 2000 (κυρωτικός νόμος 3827/2010, ΦΕΚ Α' 30) και Σύμβαση για την Προστασία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Παρίσι 2003 (ν.3521/2006, ΦΕΚ Α' 275). Βλ. επίσης Βουδούρη και Στρατή 1999, για τα

σμός του μνημείου από το ICOMOS, πάντως, αναφέρεται καταρχήν σε ακίνητα, όπως εξάλλου και οι αντίστοιχοι ορισμοί στις Συμβάσεις των Παρισίων του 1972 και της Γρανάδας του 1985.³

Έχει, όμως, ενδιαφέρον ότι ο όρος «μνημείο» στην ελληνική νομοθεσία, ισχύουσα και προϊσχύουσα, του Συντάγματος συμπεριλαμβανομένου, δεν χρησιμοποιείται μόνο για να προσδιορίσει ακίνητα αλλά και κινητά. Μάλιστα, κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου και τις πρώτες του 20ού αιώνα, ο όρος χρησιμοποιείται ευρέως, στο πλαίσιο διαφόρων πολιτιστικών ή επιστημονικών φορέων, για να προσδιορίσει και εκφάνσεις της άυλης κληρονομιάς. Πιο χαρακτηριστική ήταν η έκφραση «ζώντα μνημεία», που παραπέμπει στη «μνημειοποίηση» του ελληνικού λαού (Σκοπετέα 1988, 194-195) και αποσκοπούσε στην πιστοποίηση της συνέχειας με την αρχαιότητα.⁴

Σταθμοί της νομοθετικής μέριμνας για τα μνημεία στην Ελλάδα

Η νομοθετική μέριμνα για την προστασία των μνημείων στη χώρα μας – και ειδικά των αρχαίων – εκδηλώνεται πολύ νωρίς, από τα πρώτα χρόνια του νεοελληνικού κράτους, αν όχι και πριν από την ανεξαρτησία (Πρωτοψάλτης 1967. Κόκκου 1977. Πετράκος 1982). Τούτο εξηγείται βέβαια από τον καθοριστικό ρόλο της ελληνικής αρχαιότητας, που είχε ήδη τεράστια αίγλη στην Ευρώπη, στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας και στη νομιμοποίηση του νεοελληνικού κράτους.

Το 1834, επί Αντιβασιλείας, υπό την επίδραση και του Βαυαρικού νεοκλασικισμού, θεσπίζεται ο πρώτος συστηματικός αρχαιολογικός νόμος,⁵ που θεωρείται πρωτοποριακός για την εποχή (Brown 1905, 18, 216-217). Μολονότι ο νόμος προβλέπει ότι δεν εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής του τα μεσαιωνικά λείψανα (άρθρο 111) και παράλληλα βασιλικό διάταγμα του 1837 επιτάσσει τη διατήρηση, για λόγους γραφικότητας, των μεσαιωνικών λειψάνων της Αθήνας,⁶ στην πράξη η προστασία περιορίζεται στα κατάλοιπα της αρχαιότητας. Έτσι, κατά τον 19ο αι-

---

διεθνή κείμενα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς ως τότε.

³ Άρθρο 1 της Σύμβασης για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς (ν. 1126/1981, *ΦΕΚ Α'* 32) και άρθρο 1 της Σύμβασης για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης (ν. 2039/1992, *ΦΕΚ Α'* 61), αντίστοιχα.

⁴ Η έκφραση «μνημεία της ελληνικής αρχαιότητας ζώντα εν τω νυν ελληνικό λαώ», που συντομεύτηκε σε «ζώντα μνημεία», καθιερώθηκε από τον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο της Κωνσταντινούπολης, το 1870, ο οποίος προκήρυξε σχετικό διαγωνισμό αναφορικά με «δημοτικά άσματα, παραμύθια, γλωσσικά και ήθη και έθιμα» (Κυριακίδου-Νέστορος 1986, 66). Αξίζει, πάντως, να σημειωθεί ότι η έκφραση «ζώντες άνθρωποι θησαυροί» (living human treasures) χρησιμοποιείται σχετικά πρόσφατα στο πλαίσιο προγράμματος της UNESCO για τη διαφύλαξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς (βλ. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/living-human-treasures>).

⁵ Νόμος της 10/22 Μαΐου 1834 «Περί των επιστημονικών και τεχνολογικών συλλογών, περί ανακαλύψεως και διατηρήσεως των αρχαιοτήτων και της χρήσεως αυτών», *ΦΕΚ* 22. Βλ. Μάουρερ 1976, 544, 548-552. Βουδούρη 2003, 18-24.

⁶ Βασιλικό διάταγμα της 1/19.12.1837 «Περί της διατηρήσεως των εν Αθήναις λειψάνων του μεσαίω-νος». Βλ. Βουδούρη 2003, 61-62.

ώνα τα μεταγενέστερα μνημεία όχι μόνο δεν προστατεύονται αλλά καταστρέφονται για λόγους κάθαρσης των κλασικών καταλοίπων από τα «λείψανα της βαρβαρότητας» και αποκατάστασης της «αυθεντικής» μορφής τους (Κόκκου 1977, 112-114. Μαλλούχου-Tufano 1998, 17-19, 281-283. Χαμηλάκης 2012, 112-125). Το γνωστότερο παράδειγμα είναι, βέβαια, αυτό της Ακρόπολης, με την κατασκευή του μνημειοποιημένου αρχαιολογικού χώρου που γνωρίζουμε. Φαίνεται, έτσι, η αλληλεξάρτηση διαφύλαξης και καταστροφής των λειψάνων του παρελθόντος, καθώς και των πολιτικών μνήμης και λήθης (ενδεικτικά, Smith 2006).

Το 1899, λίγο μετά την ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο, ψηφίζεται νέος αρχαιολογικός νόμος,⁷ που θεωρείται από τους αυστηρότερους της εποχής του. Διακηρυγμένος στόχος του είναι η καταπολέμηση της αρχαιοκαπηλίας, που χαρακτηρίζεται ως εθνικό όνειδος. Ο νόμος αυτός καθιερώνει ιδίως την κρατική ιδιοκτησία επί όλων των αρχαίων, κινητών και ακινήτων, που βρίσκονται στην Ελλάδα (άρ.1). Στα αρχαία μνημεία εντάσσει τα κατάλοιπα του «μεσαιωνικού ελληνισμού», όρου που υποδηλώνει την υιοθέτηση του σχήματος της ιστορίας του ελληνικού έθνους του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, που έχει πλέον επικρατήσει. Ο αρχαιολογικός νόμος του 1899 εκφράζει επομένως και ενισχύει τη νέα εκδοχή της εθνικής ταυτότητας, η οποία στηρίζεται στην αδιάλειπτη εθνική συνέχεια από την Αρχαιότητα μέχρι το παρόν, με ενδιάμεσο κρίκο το Βυζάντιο, σε μια σύνθεση του «ελληνικού» και του χριστιανικού στοιχείου (Βουδούρη 2003, 63, 85-86). Έτσι, όπως έγινε δεκτό από τον Άρειο Πάγο, στην έννοια των αρχαίων, που ανήκουν στο κράτος, υπάγονται τα αντικείμενα, τα οποία χρονολογούνται μέχρι την Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453.⁸

Ωστόσο, η νομική προστασία των βυζαντινών καθώς και των μεταγενέστερων μνημείων μέχρι το 1830 (έτος ίδρυσης του ελληνικού κράτους) ξεκινά ουσιαστικά μετά τους νικηφόρους Βαλκανικούς πολέμους, την ενσωμάτωση περιοχών με πλούσιο βυζαντινό παρελθόν και την αναζωπύρωση της Μεγάλης Ιδέας, με το νόμο περί ιδρύσεως Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου του 1914.⁹ Επί κυβερνήσεως Βενιζέλου επίσης, το 1920, υιοθετείται μια νομοθετική διάταξη, που ενσωματώθηκε στην κωδικοποίηση της αρχαιολογικής νομοθεσίας του 1932,¹⁰ και είχε μεγάλη πρακτική σημασία. Με αυτή θεσπίζονται μέτρα προστασίας (ιδίως απαγόρευση κατεδάφισης, επισκευής κá. χωρίς προηγούμενη έγκριση) καλλιτεχνικών και ιστορικών μνημείων παλαιότερων του 1830, εφόσον χαρακτηριστούν ως διατηρητέα με υπουργική απόφαση.

⁷ Νόμος ΒΧΜΣΤ/1899 «Περί αρχαιοτήτων», *ΦΕΚ Α'* 158.

⁸ Όπως δέχτηκε ο Άρειος Πάγος (ΑΠ), σε εφαρμογή των διατάξεων αυτών, που ενσωματώθηκαν στην κωδικοποίηση του 1932 (άρ. 1 και 2 ν. 5351/1932) «Περί αρχαιοτήτων», όπως κωδικοποιήθηκε με το ΠΔ της 9/24 Αυγούστου 1932, *ΦΕΚ Α'* 275), με την απόφαση της Ολομέλειας 407/1972 (που παρέπεμπε στα πρακτικά της ψήφισης του ν. ΒΧΜΣΤ') και με σειρά μεταγενέστερων αποφάσεων (ενδεικτικά, ΑΠ 673/1973, 305/1990, 1031/1991, 1205/1992, 558/1998, 1568/2003).

⁹ Νόμος 401/1914 «Περί ιδρύσεως Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου», *ΦΕΚ Α'* 347, που τροποποιήθηκε με το ν. 2674/1921, *ΦΕΚ Α'* 146.

¹⁰ Άρθρο 15 ν. 2447/1920, *ΦΕΚ Α'* 169, που ενσωματώθηκε στον ΚΝ 5351/1932 ως άρθρο 52.

Η προστασία νεώτερων μνημείων εισάγεται μόλις το 1950, επί κυβερνήσεως Πλαστήρα, μετά τις καταστροφές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του εμφυλίου. Πρόκειται για το ν. 1469, «Περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενεστέρων του 1830»,¹¹ ο οποίος διαπνέεται από μια προεχόντως αισθητική προσέγγιση, συνδεδεμένη και με την επιδίωξη της τουριστικής ανάπτυξης.

Από τη δεκαετία του 1970, με την προϊούσα ερήμωση των αγροτικών οικισμών, την έντονη αστικοποίηση και τη ραγδαία ανοικοδόμηση, έγινε δυνατή η παράλληλη προστασία στοιχείων της νεώτερης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς – διατηρητέων κτιρίων και παραδοσιακών οικισμών – βάσει των διατάξεων του Γενικού Οικοδομικού Κανονισμού (ΓΟΚ). Πρόκειται για το ΓΟΚ του 1973, αρχικά, του 1985 στη συνέχεια,¹² και, πλέον, του Νέου Οικοδομικού Κανονισμού (ΝΟΚ).¹³

Εν τω μεταξύ, το 1975, με το άρθρο 24 του νέου Συντάγματος, θεσπίζεται αυξημένη προστασία του πολιτιστικού και του φυσικού περιβάλλοντος, ως υποχρέωση του Κράτους και, ρητά από την αναθεώρησή του το 2001, ως δικαίωμα του καθενός (ενδεικτικά, Παπαδημητρίου 2002. Τροβά 2003).

Ο νόμος 3028/2002, βασικός ισχύων νόμος για τα μνημεία

Ο βασικός νόμος που ισχύει σήμερα για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι ο νόμος 3028/2002,¹⁴ ο οποίος υλοποιεί την παραπάνω συνταγματική επιταγή και είναι σε γενικές γραμμές εναρμονισμένος με τους σχετικούς διεθνείς κανόνες και τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας (ΣτΕ).

Άμεσα συνδεδεμένη με τη συλλογική ταυτότητα και μνήμη, η έννοια του μνημείου είναι κρίσιμη για την υπαγωγή ενός πολιτιστικού αγαθού στο ειδικό προστατευτικό καθεστώς του νόμου. Ως μνημεία νοούνται τα πολιτιστικά αγαθά (τα οποία ορίζονται ευρέως ως μαρτυρίες της ανθρώπινης ύπαρξης και δραστηριότητας, άρ. 2. περ. α) που ανήκουν στην πολιτιστική κληρονομιά της Χώρας (προσδιοριζόμενη με εδαφικό κριτήριο, άρ. 1 παρ. 2) και των οποίων επιβάλλεται η ειδικότερη προστασία, με βάση ορισμένες διακρίσεις (άρ.2 περ. β). Τα μνημεία αποτελούν υλικές μαρτυρίες, σε αντιδιαστολή προς τα άυλα που προστατεύονται επίσης (άρ.1 περ. ε και 5). Διακρίνονται σε κινητά και ακίνητα και, ανάλογα με τον χρόνο κατασκευής τους, σε αρχαία και νεώτερα.

¹¹ ΦΕΚ Α' 169. Βλ. ιδίως Δωρής 1985, 293-340

¹² Άρθρο 79 παρ. 6 του ΝΔ 8/1973, ΦΕΚ Α' 124 (που τροποποιήθηκε ιδίως με το ν. 622/1977, ΦΕΚ Α' 171) και άρ. 4 ν.1577/1985, ΦΕΚ Α' 210 (που τροποποιήθηκε ιδίως με το ν. 2831/2000, ΦΕΚ Α' 40), αντίστοιχα. Βλ. Δωροβίνης 1984, Χριστοφίλοπουλος 2005, 87-78.

¹³ Άρθρο 6 ν. 4067/2012 «Νέος Οικοδομικός Κανονισμός», ΦΕΚ Α' 79.

¹⁴ Ν. 3028/2002 «Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς», ΦΕΚ Α' 153. Βλ. σχετικά ιδίως τις εισηγήσεις που περιλαμβάνονται στο συνέδριο που διοργανώθηκε από το Ευρωπαϊκό Κέντρο Δημοσίου Δικαίου, στο Τροβά 2004.

Η έννοια των αρχαίων επεκτείνεται στα αγαθά που χρονολογούνται μέχρι το 1830, τα οποία και χαρακτηρίζονται – όλα καταρχήν – ¹⁵ μνημεία απευθείας από το νόμο. Αντίθετα, τα νεώτερα χαρακτηρίζονται με διοικητική πράξη λόγω της σημασίας τους, η οποία πρέπει να είναι ιδιαίτερη για αυτά των εκάστοτε τελευταίων 100 ετών (άρ. 6 και 20).

Ο νόμος αυτός υπερβαίνει την έντονα αρχαιοκεντρική προσέγγιση των προστατευόμενων αγαθών που διέπνεε την προϊσχύουσα νομοθεσία, δεδομένου ότι τα αρχαία και τα νεώτερα μνημεία αντιμετωπίζονται πλέον με το ίδιο πνεύμα. Πάντως, η προστασία των αρχαίων παραμένει αυξημένη, κάτι που συναρτάται αναμφίβολα με το μεγάλο ιδεολογικο-πολιτικό βάρος και την οικονομική σημασία τους στη χώρα μας, αλλά συνδέεται και με τις ιδιαιτερότητες των αρχαιολογικών καταλοίπων (Voudouris 2010, 556-558).

Ο νόμος υπερβαίνει, επίσης, την περιοριστική, προεχόντως αισθητική, προσέγγιση, που διέπνεε τα νεώτερα προστατευόμενα πολιτιστικά αγαθά στο νόμο 1469/1950. Έτσι, είναι πλέον δυνατόν να χαρακτηριστούν μνημεία λόγω της κοινωνικής, αρχιτεκτονικής, πολεοδομικής, τεχνικής, βιομηχανικής, λαογραφικής, εθνολογικής ή εν γένει ιστορικής, καλλιτεχνικής ή επιστημονικής σημασίας τους (Βουδούρη 2004, 27-28).

Μια άλλη καινοτομία του νόμου 3028 είναι ο εμπλουτισμός του περιεχομένου της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς και η έμφαση στον κοινωνικό της ρόλο, με προβλέψεις για την πρόσβαση του κοινού και των ερευνητών στα μνημεία και για την ένταξή τους στη σύγχρονη κοινωνική ζωή (άρ. 3 παρ.1). Με αυτόν καθιερώνεται μάλιστα ειδικό ατομικό δικαίωμα ελεύθερης πρόσβασης και χρήσης της κληρονομιάς, που εντάσσεται στο κατοχυρωμένο συνταγματικά δικαίωμα απόλαυσης του πολιτιστικού περιβάλλοντος, όπως δέχθηκε και πρόσφατα το Συμβούλιο της Επικρατείας στην υπόθεση του Φιλοπάππου (ΣτΕ 2034/2015).

Στο νόμο γίνεται επίσης αναφορά στην ενσωμάτωση των μνημείων στον σχεδιασμό, χωροταξικό, αναπτυξιακό, περιβαλλοντικό και πολεοδομικό, σε όλα τα επίπεδά του (άρ.3 παρ.2). Λαμβάνεται άρα υπόψη η αρχή της ολοκληρωμένης προστασίας ή διατήρησης (όπως αποδίδεται συνήθως στα ελληνικά ο όρος "integrated conservation"), η οποία μνημονεύεται ιδίως στις ευρωπαϊκές συμβάσεις της Γρα-

¹⁵ Ειδικότερα, μνημεία εκ του νόμου αποτελούν όλα τα αρχαία ακίνητα (που χρονολογούνται δηλ. έως και το 1830), τα κινητά που χρονολογούνται έως και το 1453 και ορισμένες κατηγορίες κινήτων της περιόδου 1454-1830 (τα ευρήματα ανασκαφής ή άλλης αρχαιολογικής έρευνας, τα αποσπασθέντα από ακίνητα μνημεία, καθώς και οι θρησκευτικές εικόνες και τα λειτουργικά αντικείμενα), ενώ τα υπόλοιπα κινητά χαρακτηρίζονται με διοικητική πράξη λόγω της σημασίας τους, όπως και τα νεώτερα μνημεία.

νάδας για την αρχιτεκτονική και της Βαλέτας για την αρχαιολογική κληρονομιά¹⁶ και εντάσσεται στην – καθιερωμένη και στο άρθρο 24 του Συντάγματος – αρχή της αειφορίας. Όμως είναι ζήτημα κατά πόσον συγκεκριμενοποιείται η παραπάνω εξαγγελία του νόμου και κατά πόσον διασφαλίζονται όλες οι απαιτήσεις της εν λόγω αρχής, όπως ο απαραίτητος συντονισμός, η εναρμόνιση των σχετικών νομοθεσιών και δημόσιων πολιτικών (Βουδούρη 2004, 32-33. Κιουσοπούλου 2011).

Αδύναμα ή προβληματικά σημεία της πολιτικής προστασίας

Δεν θα ήθελα εδώ να αποφύγω να θίξω, επιγραμματικά έστω, ορισμένα αδύναμα ή προβληματικά σημεία της πολιτικής προστασίας.

Καταρχάς, διατηρείται σε ισχύ παράλληλη νομοθεσία σχετικά με την προστασία της νεώτερης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, σε ό,τι αφορά τόσο μεμονωμένα οικοδομήματα όσο και σύνολα. Πρόκειται αφενός για το ν. 3028/2002 και αφετέρου για το ΝΟΚ (ν. 4067/2012). Ταυτόχρονα διατηρούνται παράλληλες, επικαλυπτόμενες αρμοδιότητες επί του θέματος μεταξύ περισσότερων υπουργείων, με διαφορετική ειδίκευση και παράδοση, κυρίως μεταξύ Υπουργείων Πολιτισμού και Περιβάλλοντος (όπως τιτλοφορούνται κάθε φορά). Η παράλληλη εφαρμογή των διαφορετικών αυτών νομικών καθεστώτων (που σημειωτέον έχει επικυρωθεί και από τη νομολογία του ΣτΕ) και η πολυδιάσπαση των αρμοδίων για την εφαρμογή τους φορέων έχει ως συνέπεια εντάσεις μεταξύ τους, ταλαιπωρία των εμπλεκόμενων πολιτών και μείωση της αποτελεσματικότητας της παρεχόμενης προστασίας (βλ. Χριστοφιλόπουλος 2005, 90). Η συγκρότηση ενός ενιαίου φορέα προστασίας έχει επανειλημμένα προταθεί, αλλά δεν είναι τόσο απλή η διευθέτησή του. Μεταξύ άλλων, δεν είναι προφανές πού θα ήταν σκόπιμο να υπαχθεί ο φορέας αυτός. Και τούτο καθώς δεν φαίνεται σκόπιμη η διάσπαση των σχετικών αρμοδιοτήτων, με την υπαγωγή τους σε διαφορετικά υπουργεία, ανάλογα με το αν αφορούν το φυσικό ή το πολιτιστικό περιβάλλον, τα αρχαία ή τα νεότερα μνημεία, τα κινητά ή τα ακίνητα, τα υλικά ή τα άυλα, αλλά και την πολιτιστική κληρονομιά – στην οποία και δίνεται το βάρος παγίως στη χώρα μας – ή το σύγχρονο πολιτισμό.

Ένα άλλο πρόβλημα είναι ότι η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα επιχειρείται καταρχήν διά επιταγών και απαγορεύσεων και όχι, ή έστω όχι επαρκώς, διά κινήτρων, η ανάγκη θέσπισης των οποίων προβλέπεται άλλωστε και από τα διεθνή κείμενα. Και τούτο ακόμα και σε εποχές «παχιών αγελάδων». Είναι ενδεικτικό ότι αρκετά από τα κίνητρα που προβλέπονταν στο αρχικό σχέδιο απαλείφθηκαν από το νόμο 3028/2002 λόγω αντιρρήσεων του Υπουργείου Οικονομικών (Σωτηροπούλου 2004, 50-51. Βουδούρη 2004, 40-41). Μάλιστα δεν έγινε ποτέ χρήση της εξουσιοδότησης, που τελικά προβλέφθηκε εκεί, για επιχορήγηση ή παροχή άλλων οικονομικών κινήτρων στους ιδιοκτήτες ή νομείς δια-

¹⁶ Σύμβαση για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης, Γρανάδα 1985 (στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω), Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς (αναθεωρημένη) - Βαλέτα (Μάλτα) 1992 (ν. 3378/2005, ΦΕΚ Α' 203).

τηρητέων κτισμάτων που χαρακτηρίζονταν βάσει του ίδιου νόμου ή του ΓΟΚ (άρ. 48 παρ.2). Έτσι, ο χαρακτηρισμός ενός ακινήτου ως μνημείου ή διατηρητέου προσλαμβάνεται συνήθως ως κατάρα από τον ιδιοκτήτη, ο οποίος φέρει μεγάλο – αν όχι δυσβάστακτο – οικονομικό βάρος για τη διατήρησή του, τη συντήρηση και την αποκατάστασή του, πολλώ δε μάλλον σε τέτοιους χαλεπούς καιρούς. Σημειωτέον, άλλωστε, ότι για τον χαρακτηρισμό δεν εξετάζεται η έκταση των οικονομικών συνεπειών που μπορεί να προκληθούν στους ενδιαφερομένους, σύμφωνα με τη νομολογία του ΣτΕ.¹⁷

Περαιτέρω, εφόσον, σύμφωνα και με τους διεθνείς κανόνες, η διατήρηση της μορφής ενός κτίσματος δεν μπορεί να θεωρηθεί αυτοσκοπός, αναδεικνύεται ως κρίσιμο θέμα η χρήση, η λειτουργικότητά του.¹⁸ Βασικό ζητούμενο είναι η αναζήτηση κατάλληλων και ευφάνταστων λύσεων για τη χρήση των νεότερων κυρίως μνημείων, ώστε αυτά να μην μετατρέπονται σε νεκρά κελύφη και να εγκαταλείπονται, αλλά να εντάσσονται αρμονικά στη σύγχρονη κοινωνική και οικονομική ζωή (βλ. Ζήβας 1997. Θεοδώρου 2015). Επίσης, ζήτημα προς εξέταση είναι κατά πόσον των χαρακτηρισμών νεότερων μνημείων προηγείται συστηματική καταγραφή και σχεδιασμός ή ακόμα κατά πόσον θα ήταν σκόπιμη, συγχρόνως με αυτά, η διαβάθμιση της παρεχόμενης προστασίας.

Τέλος, διαπιστώνουμε ότι είναι κεντρικός ο ρόλος του κράτους και των ειδικών στην «παραγωγή» της πολιτιστικής κληρονομιάς (στην απόφαση δηλ. τι είναι άξιο διατήρησης και τι όχι) και στη διαχείρισή της στην Ελλάδα. Αν και παρουσιάζει, πράγματι, πολλές δυσκολίες η υλοποίηση μιας πολιτικής από τα κάτω (bottom up), παρατηρούμε την έλλειψη θεσμικής εμπλοκής και ενθάρρυνσης της συμμετοχής των ενδιαφερόμενων πολιτών και συλλογικοτήτων και των τοπικών κοινωνιών στις σχετικές διαδικασίες στη χώρα μας. Το έλλειμμα που παρατηρείται στην κοινωνικοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα θα πρέπει να συσχετιστεί και με το γεγονός αυτό. Άλλωστε, εκτός του ότι αποτελεί πάγια σύσταση στα διάφορα διεθνή fora και συνδέεται με το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή,¹⁹ είναι σαφές ότι η συναίνεση και η συμμετοχή της κοινωνίας ενισχύει τη νομιμοποίηση – και κατ'επέκταση και την αποτελεσματικότητα – της αντίστοιχης δημόσιας πολιτικής.

Δάφνη Βουδούρη
Αραζύνθου 23, 11741 Αθήνα
dvoud@panteion.gr

¹⁷ Ενδεικτικά, ΣτΕ 3050/2004, 1100/2005 ή, πιο πρόσφατα, 5495/2012, 2039/2013.

¹⁸ Βλ. ιδίως Σύμβαση των Παρισίων του 1972 (άρ. 5.α) και Σύμβαση της Γρανάδας του 1985 (άρ. 11).

¹⁹ Το δικαίωμα αυτό αναγνωρίζεται κυρίως στο άρ. 27 παρ.1 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΗΕ, 1948) και στο άρ. 15 παρ. 1 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (ΟΗΕ, 1966, ν. 1532/1985, ΦΕΚ Α' 45). Βλ. ιδίως Niec 1998, Stamatopoulou 2007.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βουδούρη, Δ. 2003. *Κράτος και μουσεία: Το θεσμικό πλαίσιο των αρχαιολογικών μουσείων*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Βουδούρη, Δ. 2004. «Ο νέος νόμος 3028/2002 υπό το φως των διεθνών και ευρωπαϊκών κανόνων για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς», στο *Η πολιτιστική κληρονομιά και το δίκαιο*, επιμ. Ε. Τροβά, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σσ. 25-41.
- Βουδούρη, Δ. και Α. Στρατή. 1999. *Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο. Κείμενα*, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Brown, G. B. 1905. *The Care of Ancient Monuments*, Cambridge.
- Choay, F. 1992. *L'allégorie du patrimoine*, Paris.
- Δωρής, Ευ. 1985. *Το δίκαιον των αρχαιοτήτων*, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Δωροβίνης, Β. 1984. «Κράτος και πολιτιστική κληρονομιά», *Αρχαιολογία* 12, σσ. 83-88.
- Ζήβας, Δ. 1997. *Τα μνημεία και η πόλη*, Αθήνα.
- Κιουσοπούλου, Α. 2011. «Η ένταξη των αρχαιολογικών χώρων και των μνημείων στη σύγχρονη ζωή», *Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου* 1, σσ. 15-20.
- Κόκκου, Α. 1977. *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*, Αθήνα.
- Κυριακίδου-Νέστορος, Ά.³ 1986. *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας. Κριτική ανάλυση*, Αθήνα.
- Λάββας, Γ. 2010. *Ζητήματα πολιτιστικής διαχείρισης*, Αθήνα.
- Μαλλούχου-Tufano, Φ. 1998. *Η αναστήλωση των αρχαίων μνημείων στη νεώτερη Ελλάδα» (1834-1939)*, Αθήνα.
- Μάουρερ, Γκ.Α. 1976 [1835]. *Ο ελληνικός λαός*, επιμ. Τ. Βουρνάς, μτφ. Ό. Ρουμπάτη, Αθήνα [Das Griechische Volk, Heidelberg].
- Niec, H. (ed.) 1998. *Cultural rights and wrongs*, Paris –Leicester.
- Παπαδημητρίου, Γ., (επιμ.) 2002. *Το άρθρο 24 του Συντάγματος μετά την αναθεώρησή του*, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Πετράκος, Β. Χ. 1982. *Δοκίμιο για την αρχαιολογική νομοθεσία*, Αθήνα.
- Πρωτοψάλτης, Ε.Γ. 1967. *Ιστορικά έγγραφα περί αρχαιοτήτων και λοιπών μνημείων της ιστορίας κατά τους χρόνους της Επαναστάσεως και του Καποδίστρια*, Αθήνα.
- Ριγγλ, Α. 2006 [1903]. «Ουσία και γένεση της μοντέρνας λατρείας των μνημείων», στο *Έννοιες της τέχνης τον 20ό αιώνα*, επιμ. Π. Πούλος, μτφρ. Τ. Σιετή, [Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen, seine Entstehung, Wien], Αθήνα, σσ. 25-95.
- Σκοπετέα, Ε. 1988. *Το «πρότυπο βασίλειο» και η μεγάλη ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα.

Smith, L. 2006. *Uses of Heritage*, London –New York.

Stamatopoulou, E. 2007. *Cultural Rights in International Law*, Leiden-Boston.

Σωτηροπούλου, Δ.Α. 2004. «Καινοτομίες του νέου νόμου. Η συμβολή του διαλόγου κατά τη νομο-
παρασκευαστική επεξεργασία για τη διαμόρφωση του κανονιστικού πλαισίου», στο *Η πολιτιστική
κληρονομιά και το δίκαιο*, επιμ. Ε. Τροβά, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σσ. 43-52.

Τροβά, Ε. 2003. *Το πολιτιστικό περιβάλλον κατά το Σύνταγμα του 1975/86/2001*, Αθήνα-Κομοτηνή.

Τροβά, Ε.(επιμ.) 2004. *Η πολιτιστική κληρονομιά και το δίκαιο*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Voudouri, D. 2010. “Law and the Politics of the Past: Legal Protection of Cultural Heritage in Greece”,
International Journal of Cultural Property 17, pp. 547-568.

Χαμηλάκης, Γ. 2012 [2007]. *Το έθνος και τα ερείπιά του: Αρχαιότητα, αρχαιολογία και εθνικό φαντα-
σιακό στην Ελλάδα*, μτφ. Ν. Καλαϊτζής, [*The Nation and its Ruins: Antiquity, Archaeology, and National
Imagination in Greece*, Oxford], Αθήνα.

Χριστοφιλόπουλος, Δ. 2005. *Πολιτισμικό δίκαιο - Προστασία πολιτιστικών αγαθών*, Αθήνα.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

Θεοδώρου, Κ. 2015. «Τι θα διατηρήσουμε από τα διατηρητέα; Ή τα διατηρητέα ως κοινωνικό πείρα-
μα», διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <https://cityissue.org/tag/διατηρητέα/>

ΑΠΟ ΤΟ ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΑΜΦΙΠΟΛΗ: ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

ΣΤΑΘΗΣ ΓΚΟΤΣΗΣ
Ιστορικός ΥΠΠΟΑ

Στην Ελλάδα της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης, τα μνημεία μοιάζουν να είναι εξαιρετικά ευάλωτα και εμφανίζονται περισσότερο ανυπεράσπιστα από ποτέ. Για να γίνουν κατανοητοί οι λόγοι που οδηγούν σε αυτή την κατάσταση θα πρέπει να εξετάσουμε την ευρύτερη εικόνα, στην οποία εγγράφεται και η ασκούμενη επί των μνημείων πολιτική.

Τα τελευταία χρόνια γίνεται, ολοένα και περισσότερο, φανερό πως οι κυρίαρχες οικονομικές και πολιτικές δυνάμεις επιχειρούν να χρησιμοποιήσουν την κρίση χρέους, ως το εφαλτήριο, το εργαλείο, για να πετύχουν ένα μακρόπνοο σχέδιο: την αντιδραστική αναδιάρθρωση των κοινωνιών της Ευρώπης, την αναδιανομή του εισοδήματος μέσα από την περικοπή μισθών και συντάξεων, τη διεύρυνση της ανισότητας, τη διακυβέρνηση με τρόπους «έκτακτης ανάγκης», τη ληηλασία του δημόσιου πλούτου και τη συρρίκνωση, μέχρι εξαφάνισης, κάθε έννοιας κοινωνικού κράτους και δημόσιου αγαθού. Ο δημόσιος τομέας και τα δημόσια αγαθά βρίσκονται υπό ασφυκτική πίεση. Το δόγμα των «μεταρρυθμιστών», γνωστό ήδη πριν από την εμφάνιση της κρίσης, εφαρμόζεται παντού, στην παιδεία, στην υγεία, στις υπηρεσίες κοινής ωφέλειας, στον πολιτισμό, σε όλους τους τομείς δημόσιου χαρακτήρα. Πρόκειται για μια απλή και γνώριμη συνταγή, όπου κρίσεις, καθυστερήσεις, ανεπάρκειες και δυσλειτουργίες του δημόσιου χώρου (υπαρκτές, χρόνιες, ανατροφοδοτούμενες, αλλά και τεχνηέντως διογκούμενες) δεν αποτελούν για τους «μεταρρυθμιστές» πρόβλημα προς επίλυση, αλλά αντίθετα μια εξαιρετική ευκαιρία. Αξιοποιούνται ή και προκαλούνται, ενίοτε, τεχνητά, προκειμένου να τεθεί σε εφαρμογή το κλασικό «μεταρρυθμιστικό» τρίπτυχο: συρρίκνωση της δημόσιας σφαίρας και ιδιωτικοποιήσεις - δραστική μείωση των δημόσιων δαπανών - απορρύθμιση των αγορών.

Όπως ακριβώς και στους υπόλοιπους τομείς του δημοσίου, έτσι και στον τομέα της διαχείρισης των μνημείων, οι πολιτικοί διαχειριστές της όποιας «κρίσης» δεν ενδιαφέρονται, όπως υποκριτικά διατείνονται, για τη θεραπεία και την εξυγίανση του. Αντίθετα, εργάζονται, για την υπογράμμιση του «νομοτελειακού» χαρακτήρα των αναδεικνυόμενων «δεινών». Απώτερος στόχος τους είναι, μέσα από τη χειραγώγηση της κοινής γνώμης και την άρση των όποιων κοινωνικών αντιστάσεων, η εκχώρηση δημόσιου χώρου σε ιδιώτες.

Η απαξίωση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Το προσωπικό και οι πόροι

Η Αρχαιολογική Υπηρεσία, η κρατική δομή που έχει την ευθύνη έρευνας, προστασίας και διαχείρισης των μνημείων, δε βρέθηκε ποτέ σε δυσχερέστερη κατάσταση από αυτήν της μνημονιακής περιόδου. Η σταδιακή απαξίωση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας υλοποιείται εδώ και χρόνια, με κύρια εργαλεία την υποστελέχωση και την υποχρηματοδότησή της.

Αποδυναμωμένη από προσωπικό, με τους ασφυκτικούς περιορισμούς των μνημονιακών νόμων που απαγορεύουν τις προσλήψεις, μετά την αιφνίδια απομάκρυνση άξιων και έμπειρων στελεχών, λόγω του μέτρου της «εφεδρείας» το φθινόπωρο του 2011, και με ένα μεγάλο αριθμό εργαζομένων, όπως οι έμπειροι σχεδιαστές και οι εξειδικευμένοι εργατοτεχνίτες, μέχρι πρότινος σε «διαθεσιμότητα», κατορθώνει να ανταπεξέρχεται οριακά στις βασικές της υποχρεώσεις. Η κλιμακούμενη, ωστόσο, υποστελέχωση δεν της επιτρέπει, ουσιαστικά, να διεξάγει πλέον σωστικές ανασκαφές, που είναι απαραίτητες για την προστασία των μνημείων αλλά και την εξυπηρέτηση των πολιτών, την καθιστά ανίσχυρη να αντιμετωπίσει οποιοδήποτε επείγον αναστηλωτικό έργο ή έργο συντήρησης, αδύναμη να καλύψει ακόμη και τις πάγιες και διαρκείς ανάγκες της - από τις καταγραφές των αρχαίων έως τη διοικητική υποστήριξη -, πόσο μάλλον να συντηρεί ή να διατηρεί επισκέψιμα στο κοινό περαιωμένα παλαιότερα έργα και μουσεία.

Οι αριθμοί είναι αποκαλυπτικοί, καθώς το 2007 το σύνολο του τακτικού προσωπικού (μόνιμοι και με συμβάσεις αορίστου χρόνου εργαζόμενοι) όλων των κλάδων και ειδικοτήτων στο Υπουργείο Πολιτισμού (ΥΠΠΟ) ανερχόταν σε 11.000 περίπου, ενώ το 2015 περιορίστηκε σε 6.800 περίπου εργαζόμενους.

Υπονομευτική για το έργο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας έχει αποδειχθεί και η πολιτική των περικοπών, όπως φαίνεται από τη δραματική μείωση των κονδυλίων του Κρατικού Προϋπολογισμού που δίδονται στο ΥΠΠΟ. Η μείωση από το 2009 μέχρι και το 2014 έφτασε στο 41%. Ήταν, δηλαδή, πολύ μεγαλύτερη της ύφεσης που άγγιξε το 21%, αποκαλύπτοντας την ευκολία με την οποία αντιμετωπίζονται διαχρονικά, υπουργεία με κοινωνική αποστολή, όπως το ΥΠΠΟ, ως απορροφητήρες, δηλαδή, των κραδασμών που δημιουργήσε η κρίση (Βατικιώτης 2014).

Ακριβιά πλήρωσε την κρίση και το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων (ΤΑΠΑ), που είναι εντεταλμένο να εισπράττει τα έσοδα από τα εισιτήρια, τα πωλητήρια και τα αναψυκτήρια μουσείων και επισκέψιμων αρχαιολογικών χώρων και με αυτά να καλύπτει, μεταξύ άλλων, τα λειτουργικά έξοδα (ρεύμα, ύδρευση, τηλέφωνα, αναλώσιμα), καθώς και τις δαπάνες συντήρησης, σήμανσης, περίφραξης κ.ο.κ των περίπου 9.000 αρχαιολογικών τόπων και 228 μουσείων της χώρας που βρίσκονται υπό την ευθύνη του ΥΠΠΟ. Με αφορμή την αναδιάρθρωση του δημόσιου χρέους (PSI) τον Μάρτιο του 2012, το ΤΑΠΑ είδε τα αποθεματικά του να «κονορεύονται» σε μεγάλο ποσοστό και να χάνονται, ενώ στον ν. 4071/2012 (ΦΕΚ Α' 85/11.4.2012) προβλέφθηκε για πρώτη φορά πως

η υποχρέωση του ΤΑΠΑ για κάλυψη των εξόδων της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας δεν θα γίνεται πλέον απευθείας, καθώς ποσοστό έως 40% των ετήσιων διαθέσιμων του θα αποδίδεται, ως δημόσιο έσοδο, στον Κρατικό Προϋπολογισμό, θα διέρχεται δηλαδή από το Υπουργείο Οικονομικών.

Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί πως η σημαντική χρηματοδότηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση, σε συνδυασμό με τη μεγάλη υποχώρηση των εθνικών πόρων, ιδίως τα τελευταία 5 μνημονιακά χρόνια, έδωσε εσφαλμένα την εικόνα ότι αυτή μπορεί να αποτελέσει τον εγγυητή της προστασίας και προβολής των μνημείων. Ωστόσο, τα ευρωπαϊκά προγράμματα και τα συγχρηματοδοτούμενα έργα που εκτελούνται στο πλαίσιο τους υπόκεινται σε συγκεκριμένους κανόνες και περιορισμούς και δεν μπορούν να υποκαταστήσουν τον εθνικό κεντρικό σχεδιασμό και τη χάραξη συνολικής πολιτιστικής πολιτικής από το ΥΠΠΟ, η οποία εξέλιπε τα τελευταία χρόνια.

Από το δημόσιο αγαθό στο αγοραίο προϊόν

Η σταδιακή απαξίωση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, η αδυναμία του ελληνικού δημοσίου να καλύψει τις αυξημένες χρηματοδοτικές απαιτήσεις των μνημείων, η επί χρόνια ασκούμενη πολιτική που αντιλαμβάνεται τη λεγόμενη πολιτιστική κληρονομιά ως αγοραίο προϊόν και όχι ως δημόσιο αγαθό, που αντιμετωπίζει τα μνημεία και τα μουσεία με οικονομικά κριτήρια, άλλοτε ως πιθανή πηγή κερδοφορίας και άλλοτε ως παθητικούς φορείς, αδιαφορώντας, πάντως, επί της ουσίας για τη μορφωτική δύναμη που δυνάμει ενέχουν, ανοίγουν το δρόμο στην επέλαση του ιδιωτικού τομέα.

Τα ίδια τα συγχρηματοδοτούμενα έργα ΕΣΠΑ των προγραμμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ιδίως αυτά που αφορούν την προγραμματική περίοδο 2014-2020, έχουν συγκεκριμένη κατεύθυνση εφαρμογής: τη συνεργασία με τοπικούς επιχειρηματικούς ιδιωτικούς φορείς και τη σύνδεση με τον τουρισμό μέσα από τη Σύμπραξη Δημόσιου και Ιδιωτικού Τομέα (ΣΔΙΤ). Η λεγόμενη πολιτιστική κληρονομιά, μετατρέπεται σταδιακά σε πυλώνα περαιτέρω ενίσχυσης ιδιωτικών συμφερόντων (βλ. πολιτιστική διαχείριση από managers, παραχώρηση προβολής και εκμετάλλευσης μουσείων και χώρων σε ιδιώτες).

Στον χώρο του πολιτισμού, η τάση αλλαγής προσανατολισμού και αντιμετώπισης ενός δημόσιου αγαθού ως αγοραίου προϊόντος παρατηρείται σε διεθνές επίπεδο ήδη από τη δεκαετία του 1980. Όπως σημείωνε το 1993 ο Peter van Mensch, καθηγητής θεωρητικής μουσειολογίας στο Άμστερνταμ και τότε πρόεδρος της Διεθνούς Επιτροπής για τη Μουσειολογία (ICOFOM):

«Τα μουσεία στο δυτικό κόσμο προσανατολίζονται ολοένα και περισσότερο προς την αγορά. Πρώην Τμήματα Εκπαιδευτικών Δραστηριοτήτων μετατράπηκαν σε Τμήματα Μάρκετινγκ και Δημοσίων Σχέσεων. Το μάρκετινγκ κυριάρχησε, σε βάρος της παροχής υπηρεσιών για το κοινό. Οι επικοινωνιακές μουσειακές

δράσεις προσαρμόστηκαν στις ανάγκες του «πελάτη» (όπου η έμφαση δίνεται στην ψυχαγωγία), και όχι στις ανάγκες της κοινότητας (όπου η έμφαση δίνεται στην εκπαίδευση). Και όταν η Εκπαίδευση με την Ψυχαγωγία βρεθούν μαζί κάτω από την ίδια στέγη, ο μεγάλος χαμένος είναι σίγουρα η Εκπαίδευση» (van Mensch 1993, 17-18).

Η εξέλιξη αυτή λαμβάνει μεγαλύτερες και περισσότερο θεσμοθετημένες διαστάσεις από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, με τη Γενική Συμφωνία για το Εμπόριο των Υπηρεσιών (GATS), που υπέγραψαν 136 κράτη-μέλη του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ). Όπως διαπίστωνε ο Pierre Bourdieu:

«Πρόκειται (...) για την επιβολή του ανοίγματος όλων των υπηρεσιών στους νόμους της ελεύθερης συναλλαγής, καθιστώντας δυνατή τη μετατροπή σε εμπορεύματα και πηγή κέρδους όλων των υπηρεσιακών δραστηριοτήτων, συμπεριλαμβανομένων αυτών που ανταποκρίνονται στα στοιχειώδη δικαιώματα της παιδείας και του πολιτισμού. Αντιλαμβανόμαστε ότι έτσι εκλείπει η έννοια της δημόσιας υπηρεσίας και των σπουδαίων κοινωνικών κεκτημένων της δωρεάν παιδείας και του πολιτισμού με την ευρεία έννοια» (Μπουρντιέ 2003, 124).

Στην ελληνική περίπτωση, ο αντίστοιχος δρόμος έχει ανοίξει από τη δεκαετία του 1990, κυρίως με την ίδρυση ποικιλώνυμων Νομικών Προσώπων Δημοσίου ή και Ιδιωτικού Δικαίου (ΝΠΔΔ, ΝΠΙΔ), Οργανισμών ή και Ανωνύμων Εταιρειών, που αποσπούσαν σταδιακά δράσεις δημόσιου χαρακτήρα από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, εισάγοντας ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια στη διαχείριση των μνημείων. Το 2005, μάλιστα, η προτεινόμενη από την τότε Κυβέρνηση αλλαγή Οργανισμού στο ΥΠΠΟ (η οποία δεν πραγματοποιήθηκε τελικά) προέβλεπε τη μετατροπή έντεκα μεγάλων μουσείων της χώρας σε ΝΠΔΔ, με τα γνωστά επιχειρήματα περί «ευελιξίας», «εκσυγχρονισμού», «απαγκίστρωσης από τα ασφυκτικά δεσμά του κράτους». Τα ίδια επιχειρήματα ανασύρθηκαν και για την ίδρυση του Νέου Μουσείου Ακρόπολης ως ΝΠΔΔ το 2008 (Γκότσης 2008. Γκότσης & Τσιτούρη 2008).

Ωστόσο, χρειάστηκε να έρθουν τα χρόνια της «κρίσης» για να διατυπωθούν εναργέστερα προτάσεις για αμεσότερη εμπλοκή ιδιωτών στη διαχείριση και οικονομική εκμετάλλευση του μνημειακού πλούτου της χώρας. Τον Οκτώβριο του 2012, σε εκδήλωση παρουσίασης επενδυτικών προτάσεων (road show) που διοργάνωσε το Χρηματιστήριο Αθηνών στη Νέα Υόρκη, κατατέθηκε από την εξειδικευμένη στο σχεδιασμό πολιτιστικών χώρων και μουσείων αμερικανική εταιρεία Ralph Applebaum Associates ένα επενδυτικό σχέδιο τουριστικής «αξιοποίησης» για τους αρχαιολογικούς χώρους της Αττικής, από την Ακρόπολη ως τα ορυχεία του Λαυρίου, στο οποίο συμπεριλαμβάνονταν, μεταξύ άλλων, η δημιουργία ενός συγκροτήματος κτηρίων γύρω από ένα πιστό αντίγραφο του αρχαίου γυμνασίου στην Ακαδημία Πλάτωνος, Μουσείο της Δημοκρατίας στην Αρχαία Αγορά για να «ζωντανέψει» ιστορίες συνυφασμένες με το χώρο, όπως η δίκη του Σωκράτη, ζωντανές αναπαραστάσεις και θεάματα «επαυξημένης» πραγματικότητας για

τις «Μάχες τις Δημοκρατίας» (Μαραθώνα, Σαλαμίνα), αλλά και Μουσείο Μυθολογίας στην Ολυμπία (Σωτηρόπουλος 2013). Η πρόταση, συνολικού προϋπολογισμού μεταξύ 1,1 και 4,3 δισ. ευρώ, ανάλογα με την έκταση της παρέμβασης, προέβλεπε στην πραγματικότητα τη δημιουργία μιας αχανούς αρχαιοελληνικής Disneyland, στην οποία μνημεία και ιστορία θα αντιμετωπίζονταν ως τουριστική ατραξιόν προς τέρψη φευγαλέων ματιών βιαστικών τουριστών - καταναλωτών ένδοξων και ηρωικών παρελθόντων.

«Μπορεί η ιδιωτικοποίηση να σώσει τους θησαυρούς της αρχαίας Ελλάδας;». Με αυτόν τον τίτλο, σε άρθρο του περιοδικού Time, παρουσιάστηκε στο διεθνές κοινό η πρόταση του Αμερικανού αρχαιολόγου Στέφανου Μίλερ (Stephen Miller), καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Berkeley και ανασκαφέα της αρχαίας Νεμέας, να επιτραπεί σε ιδιωτικές εταιρείες να αναλάβουν την εκμετάλλευση, προβολή και φύλαξη αρχαιολογικών χώρων. Αυτές, σε αντάλλαγμα, θα πρέπει να δίνουν στο κράτος μέρος των εσόδων που θα προκύπτουν από τις αυξημένες τουριστικές επισκέψεις (TIME 2014). Η πρόταση Μίλερ, επεξεργασμένη από το 2013 (ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 2013), προβλέπει, επί της ουσίας, να ιδιωτικοποιηθούν οι πλέον επικερδείς τομείς της ελληνικής αρχαιολογίας. Σε όλες τις περιπτώσεις ιδιωτικοποιήσεων, άλλωστε, προβλέπεται αντίστοιχος τεμαχισμός έτσι ώστε το κράτος να διατηρεί τις δαπανηρές δραστηριότητες έντασης ανθρώπινης εργασίας και μηδενικής κερδοφορίας, όπως οι ανασκαφές και η συντήρηση στην περίπτωση των αρχαιολογικών χώρων, ενώ οι ιδιώτες να παραλαμβάνουν τους τομείς που μπορούν να αποφέρουν κέρδη.

Άμεση και αυστηρή ήταν η απάντηση του Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων (ΣΕΑ) στο δημοσίευμα του TIME:

«Οι αρχαιολογικοί χώροι και τα μνημεία της χώρας μας ανήκουν σε όλο το κοινωνικό σύνολο. (...) Αποτελούν φορείς της ιστορικής μνήμης και συνείδησης. Δεν αποτελούν αντικείμενο διαπραγμάτευσης με όποιους «επενδυτές», δεν αποτελούν αντικείμενα για ιδιωτικοποίηση, ούτε πεδίο κερδοφορίας για κανέναν ιδιώτη. (...) Η γνωστή συνταγή «υποβαθμίζουμε κάθε τι δημόσιο για να ανοίξει ο δρόμος για την ιδιωτικοποίησή του» δεν θα αφήσουμε να εφαρμοστεί στον τομέα του πολιτισμού» (ΣΕΑ 2014).

Fast track ισοπέδωση των αρχαίων

Σημαντικό σημείο στην πορεία υποβάθμισης της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας αποτελεί η fast track νομοθεσία που προωθήθηκε τα τελευταία μνημονιακά έτη, με στόχο την προσέλκυση μεγάλων επενδύσεων. Πρόκειται για μια σειρά από διατάξεις νόμων, που έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό την πρόθεση παράκαμψης της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, το «ροκάνισμα» των δραστηριοτήτων της και την αμφισβήτηση του ρόλου της. Στο πλαίσιο αυτής της έκτακτης νομοθεσίας η τύχη αρχαιοτήτων σε περιοχές όπου πρόκειται να γίνουν επενδύσεις θα καθορίζεται με ειδικούς όρους.

Ας δούμε μερικές από τις σημαντικότερες τέτοιες αλληπάλληλες νομοθετικές παρεμβάσεις:

Ν. 4014/2011. «Περιβαλλοντική αδειοδότηση έργων και δραστηριοτήτων, ρύθμιση αυθαιρέτων κλπ.» (ΦΕΚ Α' 209/21.11.2011), το άρθρο 23 του οποίου απειλεί ευθέως την συνταγματική επιταγή για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, νομοποιώντας εκ των υστέρων αυθαίρετες κατασκευές εντός αρχαιολογικών ζωνών.

Ν. 4072/2012. «Βελτίωση επιχειρηματικού περιβάλλοντος – Νέα εταιρική μορφή – Σήματα – Μεσίτες Ακινήτων – Ρύθμιση θεμάτων ναυτιλίας, λιμένων και αλιείας και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 86/11.4.2012), διατάξεις του οποίου (στο Κεφ. Γ' «Ρυθμίσεις για αρχαιολογικές έρευνες και εργασίες στο πλαίσιο Μεγάλων Ιδιωτικών Έργων») ανοίγουν το δρόμο στην πρόσληψη αρχαιολόγων στα Μεγάλα Ιδιωτικά Έργα με επιλογή του εργολάβου και όχι της αρμόδιας υπηρεσίας, ενώ εισάγουν πρωτοφανή πειθαρχικά μέτρα κατά των αρχαιολόγων που επιβλέπουν Μεγάλα Ιδιωτικά Έργα.

Ν. 4146/2013. «Διαμόρφωση φιλικού αναπτυξιακού περιβάλλοντος για τις Στρατηγικές και Ιδιωτικές Επενδύσεις και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 90/18.4.2013), στο άρθρο 12 του οποίου παρακάμπτεται το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο και ιδρύεται Γραφείο Αρχαιολογικών Αδειοδοτήσεων στο Υπουργείο Ανάπτυξης, Ανταγωνιστικότητας, Υποδομών, Μεταφορών και Δικτύων.

Ν. 4164/2013. «Συμπλήρωση των διατάξεων περί Εθνικού Κτηματολογίου και άλλες ρυθμίσεις» (ΦΕΚ Α' 156/9.7.2013), το άρθρο 16 του οποίου επέφερε ορισμένες τροποποιήσεις στον υφιστάμενο Αρχαιολογικό Νόμο 3028/2002, περιορίζοντας τις αρμοδιότητες των Υπηρεσιών του ΥΠΠΟ στις περιπτώσεις εργασιών στο εσωτερικό υφιστάμενων νεότερων κτηρίων.

Ν. 4179/2013. «Απλούστευση διαδικασιών για την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας στον τουρισμό, αναδιάρθρωση του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού και λοιπές διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 175/8.8.2013), διατάξεις του οποίου παρακάμπτουν τα Υπουργεία Πολιτισμού και Περιβάλλοντος, προκειμένου να επιτραπούν παρεμβάσεις σε χώρους που βρίσκονται εντός περιοχών Natura και αρχαιολογικών χώρων, ενώ προβλέπεται πως θα εκδίδονται με διαδικασίες express οι οικοδομικές άδειες και οι άλλες αδειοδοτήσεις για κτηριακές εγκαταστάσεις που περιλαμβάνονται σε επενδύσεις στρατηγικού χαρακτήρα.

Οι νομοθετικές αυτές παρεμβάσεις, που πραγματοποιήθηκαν μέσα σε λιγότερο από μια τριετία, εντάσσονται σε μια ευρύτερη και συστηματική προσπάθεια «ψαλιδίσματος» του Αρχαιολογικού Νόμου και συρρίκνωσης του δημόσιου φορέα προστασίας των μνημείων, στο όνομα μιας γενικόλογης και ισοπεδωτικής ανάπτυξης.

Οργανισμός συρρίκνωσης του Υπουργείου Πολιτισμού

Πέρα από τις νομοθετικές παρεμβάσεις που μνημονεύτηκαν ήδη, σημείο τομής για την πορεία και την προοπτική της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας αποτέλεσε ο Νέος Οργανισμός του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΠΔ 104/2014, ΦΕΚ Α' 171/28.8.2014).¹ Ασφαλώς, οι Οργανισμοί των υπουργείων δεν είναι κάποια ουδέτερα τεχνοκρατικά κείμενα που απλώς οργανώνουν τη διάρθρωση Διευθύνσεων και Τμημάτων, προκειμένου αυτά να καταστούν λειτουργικότερα και «παραγωγικότερα». Κάθε Οργανισμός συμπυκνώνει πολιτικές αντιλήψεις και προσανατολισμούς για τη Δημόσια Διοίκηση, για τον ρόλο και τις αρμοδιότητες που καλείται να υλοποιήσει το κάθε Υπουργείο, καθώς και για τη στελέχωσή του.

Από την άποψη αυτή και δεδομένης της συγκυρίας εφαρμογής του εν μέσω κρίσης και Μνημονίων, οι αιτιάσεις των εργαζομένων στο ΥΠΠΟ ότι ο νέος Οργανισμός προέκλυσε «απλά ως μία ακόμη μνημονιακή υποχρέωση, που προέβλεπε την οριζόντια μείωση των δομών σε όλο το Δημόσιο τουλάχιστον κατά 40%» (Ενιαίος Σύλλογος 2014), με «σαφή πολιτική στόχευση: να μεταλλάξει τις δομές και τις αρμοδιότητες του Υπουργείου σύμφωνα με τις μνημονιακές επιταγές για ένα «μικρό επιτελικό κράτος», προκειμένου να εφαρμοστούν συγκεκριμένες νεοφιλελεύθερες πολιτικές» (ΣΕΑ 2014α), δεν στερούνται βάσης.

Με τον νέο Οργανισμό συρρικνώθηκαν, με οριζόντιο τρόπο, οι Εφορείες Αρχαιοτήτων, χωρίς επιστημονικά κριτήρια αλλά με μόνη την ανάγκη να περιοριστεί ο συνολικός αριθμός τους. Το μοντέλο της «Ενιαίας Εφορείας» σε επίπεδο νομού, έτσι όπως επιχειρήθηκε να εφαρμοστεί, προκάλεσε μεγάλες δυσλειτουργίες, δεδομένων των ανύπαρκτων οικονομικών πόρων που απαιτεί η λειτουργική ενοποίηση υπηρεσιών και τις τεράστιες ελλείψεις σε προσωπικό όλων των κλάδων και ειδικοτήτων. Σε πολλές περιπτώσεις, άλλωστε, προέκλυσαν νέες Υπηρεσίες που αδυνατούν να επιτελέσουν το έργο τους, λόγω μεγέθους και εύρους αρμοδιοτήτων. Επιπλέον, η εξαίρεση των Υπηρεσιών Νεωτέρων Μνημείων από τις «Ενιαίες Εφορείες» διασπά την ενιαία προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και εισάγει εκ νέου αντιλήψεις κατηγοριοποίησης των μνημείων. Η ίδια η εσωτερική οργάνωση σε Τμήματα των νέων Εφορειών, από την οποία απουσιάζουν τόσο ο επιστημονικός/ερευνητικός τομέας όσο και ο τομέας προβολής/επικοινωνίας/εκπαιδευτικών προγραμμάτων, δείχνει την πρόθεση της αφαίρεσης αρμοδιοτήτων από αυτές και τη μετατροπή τους σε απλές δομές γραφειοκρατικής διαχείρισης και διεκπεραίωσης έργων τρίτων.

Στη ίδια κατεύθυνση κινείται και η κατάργηση από τα μεγάλα Μουσεία των Τμημάτων Δημοσίων Σχέσεων, Τεκμηρίωσης και Δημοσιευμάτων καθώς και των

¹ Την περίοδο, κατά την οποία το παρόν κείμενο βρισκόταν στη διαδικασία εκτύπωσης, κατατέθηκε από την παρούσα πολιτική ηγεσία, σχέδιο νέου Οργανισμού για το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού.

Τμημάτων Εκθέσεων και Μουσειογραφικού Σχεδιασμού, των μονάδων δηλαδή που ήταν κατεξοχήν επιφορτισμένες με τον σχεδιασμό και την υλοποίηση περιοδικών εκθέσεων και εξωστρεφών δράσεων κοινωνικοποίησης της πολιτιστικής κληρονομιάς, τομείς που υπογραμμίζουν τον κοινωνικό και παιδευτικό χαρακτήρα των Μουσείων και για τους οποίους, άλλωστε, υπάρχει έντονο ενδιαφέρον από ιδιωτικούς φορείς.

Την ίδια στιγμή που συρρικνώνονται οι δομές και περιορίζονται οι αρμοδιότητες των Υπηρεσιών σε περιφερειακό επίπεδο, η μόνη συγχώνευση στις Διευθύνσεις της Κεντρικής Υπηρεσίας, αυτή της Διεύθυνσης Τεκμηρίωσης και Προστασίας Πολιτιστικών Αγαθών (ΔΙΤΠΠΑ) με τη Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων (ΔΕΑΜ), αλλά και με την Εφορεία Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Αρχαιολογικών Συλλογών (που λειτουργούσε προηγουμένως ως περιφερειακή υπηρεσία), οδηγεί σε υποβάθμιση τόσο τη σημαντική για την τεκμηρίωση της αρχαιολογικής κληρονομιάς λειτουργία του Εθνικού Αρχείου Μνημείων, όσο και τον νευραλγικό για την Ελλάδα τομέα της πάταξης της αρχαιοκαπηλίας, καθώς αποδυναμώνεται η δράση της ΔΙΤΠΠΑ όσον αφορά τους επαναπατρισμούς αρχαιοτήτων, την παρακολούθηση των δημοπρασιών αρχαιοτήτων και την κατάσχεση αρχαιοτήτων.

Οι αλληλεπικαλυπτόμενες αρμοδιότητες τεσσάρων Διευθύνσεων για το Αρχαιολογικό Κτηματολόγιο (ΔΙΠΚΑ, ΔΒΜΑ και ΔΔΕΑΜ στη ΓΔΑΠΚ, ΔΑΑΜ στη ΓΔΑΜΤΕ) και η απουσία πρόβλεψης για εξειδικευμένο προσωπικό (ειδικοί στη γεωπληροφορική, χωροτάκτες κλπ), τη στιγμή μάλιστα που η Διεύθυνση Τοπογραφίσεων, Φωτογραμμετρίας και Κτηματολογίου υποβιβάζεται σε τμήμα, είναι ένα παράδειγμα για το δαιδαλώδες διοικητικό πλέγμα που θεσμοθετεί ο νέος Οργανισμός, και μάλιστα σε έναν τομέα που έχει προβληθεί ως σημαντικό εργαλείο για την κατοχύρωση του δημόσιου χαρακτήρα της μεγάλης ακίνητης περιουσίας του Υπουργείου Πολιτισμού, την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς (κηρύξεις αρχαιολογικών χώρων - ιστορικών τόπων, χαρακτηρισμοί μνημείων, καθορισμός ζωνών προστασίας - χρήσεων γης - όρων δόμησης), καθώς και για τον ευρύτερο χωροταξικό σχεδιασμό της χώρας.

Αποκαλυπτική των προθέσεων των σχεδιαστών του νέου Οργανισμού είναι και η υποβάθμιση της Διεύθυνσης Ακίνητης Περιουσίας και Απαλλοτριώσεων της Γενικής Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς σε Τμήμα Απαλλοτριώσεων, Απόκτησης Ακινήτων και Αποζημιώσεων υπαγόμενο πλέον στη Γενική Διεύθυνση Οικονομικών Υπηρεσιών. Στις αρμοδιότητες του τμήματος αυτού δεν αναφέρονται πλέον οι «αρχαιολογικοί σκοποί» των απαλλοτριώσεων και η «προστασία των νεώτερων μνημείων και των ιστορικών τόπων», όπως συνέβαινε στον Οργανισμό του 2003. Αντίθετα, προστίθεται μια καινούρια αρμοδιότητα, «η εποπτεία και ο έλεγχος εκποίησης (sic) των περιουσιακών στοιχείων» του Υπουργείου.

Στον νέο Οργανισμό, επικεφαλής των οικονομικών υπηρεσιών τίθεται η νέα

Διεύθυνση Προϋπολογισμού και Μεσοπρόθεσμοι Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής, με αρμοδιότητα τη διατήρηση και την ενίσχυση της «δημοσιονομικής σταθερότητας». Με τον τρόπο αυτό ενσωματώνεται στη διοικητική οργάνωση ένας μόνιμος μηχανισμός λιτότητας, μια Διεύθυνση που ουσιαστικά από την ίδρυσή της έχει ως σκοπό την προσαρμογή στις απαιτήσεις του Μνημονίου για «λιγότερο δημόσιο».

Παράλληλα, παρατηρείται μια υπερσυγκέντρωση εξουσιών στην εκάστοτε πολιτική ηγεσία. Ο νέος Οργανισμός προβλέπει πέντε υπηρεσιακές μονάδες που υπάγονται απ' ευθείας στον έλεγχο του Υπουργού (από δύο που υπήρχαν στον προηγούμενο Οργανισμό), με αρμοδιότητες σε νευραλγικούς τομείς: προβολή και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και του σύγχρονου πολιτισμού, διεθνείς σχέσεις, στρατηγικός σχεδιασμός, νομοθετική πρωτοβουλία και εσωτερικός έλεγχος του Υπουργείου. Η υπαγωγή Υπηρεσιών απ' ευθείας στην πολιτική ηγεσία αναπαράγει ένα απαρχαιωμένο μοντέλο διοίκησης όπου οι κρατικές δομές δεν υπηρετούν τον πολίτη, μέσω θεσμικών διαδικασιών και διαφάνειας, αλλά τους εκάστοτε κυβερνώντες.

Τα λειτουργικά προβλήματα των Υπηρεσιών του ΥΠΠΟ που έγιναν ορατά από τους πρώτους μήνες εφαρμογής του νέου Οργανισμού είναι απλώς η κορυφή του παγόβουνου. Οι επιπτώσεις από την εφαρμογή του νέου Οργανισμού είναι επί της ουσίας πολύ ευρύτερες, καθώς, όπως προκύπτει και από τη συνοπτικό σχολιασμό ορισμένων μόνο από τις βασικές αλλαγές που αυτός επέφερε, ο πολιτικός στόχος της θεσμικής αυτής παρέμβασης ήταν εξ αρχής η συρρίκνωση και η περαιτέρω απαξίωση των υπηρεσιών του ΥΠΠΟ, ο υποβιβασμός τους σε απλές διοικητικές μονάδες διεκπεραίωσης έργων τρίτων, η αποδυνάμωση του δημόσιου φορέα προστασίας και ανάδειξης των μνημείων και η εκχώρηση αρμοδιοτήτων σε ιδιώτες.

Η «αξιοποίηση» της δημόσιας περιουσίας, τα μνημεία και το ΤΑΙΠΕΔ

Η κρίση χρέους στην Ελλάδα συμπίπτει με τη διεθνή τάση για επενδύσεις σε περιουσιακά στοιχεία. Η γη αποκτά ξανά δεσπόζουσα θέση στις διαδικασίες συσσώρευσης και κάθε είδους επενδυτές σπεύδουν σε όλο τον κόσμο να υφαρπάξουν τεράστιες εκτάσεις. Στην Ελλάδα, οι μνημονιακές κυβερνήσεις και η τρικόικα έχουν επιβάλει θεσμικές εκτροπές που οδηγούν σε ξεπούλημα της δημόσιας γης. Πρόκειται για πρωτοφανή υφαρπαγή του δημόσιου πλούτου, μέσω του Ταμείου Αποκρατικοποιήσεων Ιδιωτικής Περιουσίας του Δημοσίου (ΤΑΙΠΕΔ), των ιδιωτικοποιήσεων δημόσιων επιχειρήσεων και υποδομών, των εξορύξεων, των εγκαταστάσεων ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και του real estate, της επέλασης ακόμη και σε χώρους που αποτελούν τυπικά αναπαλλοτρίωτες δημόσιες κτήσεις εκτός συναλλαγής όπως ο αιγιαλός, η παραλία, οι δασικές εκτάσεις, τα μνημεία και οι αρχαιολογικοί χώροι (Χατζημηγάλης 2014).

Το ΤΑΙΠΕΔ, ο βασικός φορέας των ιδιωτικοποιήσεων-εκποιήσεων, ιδρύθηκε με τον ν. 3986/2011 «Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής Μεσοπρόθεσμοι Πλαισίου

Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012–2015» (ΦΕΚ Α' 152/1.7.2011), ο οποίος δεν επιδέχεται αμφισημίας: «το προϊόν αξιοποίησης χρησιμοποιείται αποκλειστικά για την αποπληρωμή του δημόσιου χρέους της χώρας, σύμφωνα με όσα ορίζονται στην παράγραφο 17 του επόμενου άρθρου» (άρθρο. 1, παρ. 2).

Το πολύ αυστηρό κανονιστικό πλαίσιο του νόμου αυτού περιβάλλεται από δεκάδες άλλες διατάξεις, που διέπουν την είσοδο των περιουσιακών στοιχείων στο ΤΑΙΠΕΔ και τη διαδικασία ιδιωτικοποίησής τους. Οτιδήποτε μεταβιβάζεται στο ΤΑΙΠΕΔ δεν εξέρχεται παρά μόνο ιδιωτικοποιημένο ή εκκαθαρισμένο. Στο φορέα αυτό, έχουν ήδη μεταβιβαστεί πάνω από 3.000 δημόσια ακίνητα (μεταξύ αυτών το Ελληνικό και ο Αστέρας Βουλιαγμένης που περιλαμβάνουν και αρχαιότητες, ιαματικές πηγές, κάμπινγκ, Ξενία, κτήρια υπουργείων, δημόσιας διοίκησης κλπ.), δεκάδες ιστορικά διατηρητέα ή όχι μνημεία, δεκάδες ακίνητα εξωτερικού, εθνικές οδοί, πάνω από 35 λιμένες, 40 αερολιμένες, στρατιωτικές εγκαταστάσεις, δημόσιες υπηρεσίες φυσικού αερίου, αμυντικής βιομηχανίας, πετρελαίου, ύδρευσης, σιδηροδρόμων, ταχυδρομεία, πλήθος παραλιών-αιγιαλών εκατοντάδων χιλιάδων στρεμμάτων, χιλιάδες στρέμματα γης, υγρότοποι-υδροβιότοποι.

Γίνεται σαφές πως η αποπληρωμή του χρέους συνιστά το βασικό εργαλείο εφαρμογής ενός γενικευμένου νεοφιλελεύθερου σχεδίου για την ιδιωτικοποίηση των δημόσιων κοινωνικών υπηρεσιών και της δημόσιας περιουσίας και πως οι ιδιωτικοποιήσεις αυτές δεν έχουν κανέναν «αναπτυξιακό» χαρακτήρα. «Το χρέος είναι λοιπόν η παγίδα για την υφαρπαγή της δημόσιας περιουσίας» (Πορτάλιου 2015).

Σημειώσαμε, ήδη, πως ανάμεσα στα προς εκποίηση ακίνητα περιλαμβάνονται και αρχαιολογικοί χώροι και μνημεία, γεγονός που προσκρούει τόσο στον Αρχαιολογικό Νόμο (ν. 3028/2002, ΦΕΚ Α' 153/28.6.2002), ο οποίος ρητά αναφέρει πως «τα αρχαία ακίνητα μνημεία που χρονολογούνται έως και το 1453 ανήκουν στο Δημόσιο κατά κυριότητα και νομή και είναι πράγματα εκτός συναλλαγής και ανεπίδεκτα χρησιμεύσεως» (άρθρο 7, παρ. 1), όσο βέβαια και στη συνταγματική επιταγή που επιβάλλει την προστασία και διαφύλαξή τους στο διηνεκές.

Μεταξύ των προς εκποίηση μνημείων και αρχαιολογικών χώρων περιλαμβάνονται, όπως καταγράφει ενδεικτικά σε ανακοίνωσή της η Ελληνική Εθνική Επιτροπή του Διεθνούς Συμβουλίου Μνημείων και Τοποθεσιών (ICOMOS 2014) και: ο Τύμβος των Σαλαμινομάχων στη Σαλαμίνα, κηρυγμένος αρχαιολογικός χώρος από το 1964, η χερσόνησος του Αγίου Κοσμά, κηρυγμένος αρχαιολογικός χώρος από το 1957, ακίνητο 18,5 περίπου στρεμμάτων στην Πουνταζέζα Λαυρεωτικής, εντός της θεσμοθετημένης αρχαιολογικής ζώνης Α' (απολύτου προστασίας), σύμφωνα με απόφαση του 1996, το τουριστικό συγκρότημα της Ακροναυπλίας, κηρυγμένος αδόμητος αρχαιολογικός χώρος, αλλά και περιοχή προστατευόμενη ως Natura, το Castello Bibelli στην Κέρκυρα, χαρακτηρισμένο ως ακίνητο μνημείο. Όπως ορθά επισημαίνεται στην ίδια ανακοίνωση:

«Το ζήτημα, ωστόσο, δεν είναι μόνο νομικό ούτε περιορίζεται αποκλειστικά στο ΤΑΙΠΕΔ. Σχετίζεται με την τρέχουσα αντίληψη περί ανάπτυξης, στην οποία τα αρχαία μνημεία, όταν δεν αποτελούν εμπόδιο, υποβιβάζονται σε δευτερεύοντα στοιχεία - στην καλύτερη περίπτωση διακόσμησης - ενός χώρου (πρβλ. τον Ναό του Απόλλωνος Ζωστήρα στον Αστέρα Βουλιαγμένης ή τα προϊστορικά μνημεία της Τραγάνας εντός του *Costa Navarino*). Μόλις πριν από λίγους μήνες, έκταση 25 τετραγωνικών χιλιομέτρων στη θέση «Χερσόνησος Σίδερο» του Νομού Λασιθίου στην Κρήτη εντάχθηκε στο νόμο για τις στρατηγικές επενδύσεις, μετά από απόφαση της Δυπουργικής Επιτροπής Στρατηγικών Επενδύσεων (ΔΕΣΕ). Η περιοχή αυτή έχει μείνει κατά βάση αναλλοίωτη από την Ύστερη Αρχαιότητα μέχρι σήμερα, διατηρώντας έτσι μια σπάνια βιοποικιλότητα, έναν αριθμό στενά ενδημικών ειδών και ένα μεγάλο φάσμα ιδιαίτερων αρχαιολογικών καταλοίπων, στοιχεία που οδήγησαν στον χαρακτηρισμό της ως περιοχής NATURA 2000, χρίζουσας ειδικής προστασίας.(...).

Το πρόβλημα, τελικά, που ανακύπτει έχει να κάνει με τον τρόπο που το κράτος και η κοινωνία αντιλαμβάνονται την ιστορία και την πολιτιστική τους κληρονομιά. Η διατύπωση πως η πολιτιστική κληρονομιά δεν πωλείται ούτε αγοράζεται, δεν είναι προϊόν έμμεσων προκαταλήψεων ούτε αποτελεί σύμπτωμα λαϊκιστικού λόγου.(...) Από τη στιγμή που ένα μνημείο καθίσταται αντικείμενο αγοραπωλησίας (και μεταβιβάζεται σε ιδιώτες) αποσιωπάται η δημόσια αναφορά του, διαγράφονται οι κοινωνικές του συνδηλώσεις και απισχνάται το ιστορικό του μήνυμα. Η απάληψη αυτού του αξιακού φορτίου το μετατρέπει από αγαθό - μάλιστα δημόσιο - σε απλό εμπόρευμα. Σε αυτές τις περιπτώσεις το κράτος δεν δείχνει μόνο μια ασύγγνωστη μνημονική ακηδεία, αλλά και μια αγοραία αντίληψη, που υποβάλλει στους πολίτες, με καταστροφικά στο μέλλον αποτελέσματα» (ICOMOS 2014).

Τα μνημεία ως «εμπόδιο στην ανάπτυξη»: το Μετρό και το κεντρικό βυζαντινό σταυροδρόμι της Θεσσαλονίκης

Παράλληλα με τις διαδικασίες απαξίωσης της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και της άμεσης ή έμμεσης υποβάθμισης των μνημείων από δημόσια αγαθά σε αγοραία προϊόντα, τα χρόνια της κρίσης βρεθήκαμε αντιμέτωποι και με την αναζωπύρωση της αντίληψης πως τα μνημεία και οι αρχαιότητες λειτουργούν ως ανασχετικοί παράγοντες στην ανάπτυξη.

Τα παραδείγματα είναι δεκάδες σε όλη τη χώρα, με αφορμή κάθε λογής μικρά ή μεγάλα δημόσια ή ιδιωτικά έργα. Εμβληματική, ωστόσο, περίπτωση για το ζήτημα αυτό αναδείχθηκαν οι αρχαιότητες που αποκαλύφθηκαν κατά τις εργασίες κατασκευής του σταθμού Μετρό στην πλατεία Βενιζέλου της Θεσσαλονίκης, όπως ήταν άλλωστε αναμενόμενο πριν καν από τον σχεδιασμό του έργου, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις και εισηγήσεις της αρμόδιας 9ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Δεν πρόκειται για «κάποιες» ακόμη αρχαιότητες από τις δεκάδες που ανευρίσκονται κατά τις εργασίες εκτέλεσης δημοσίων έργων ανά τη χώρα και «θυσιάζονται» στον βωμό του «κοινωνικού έργου» ή αποσπώνται από τη θέση τους για να μεταφερθούν αλλού.

Στη συγκεκριμένη ανασκαφή, στη συμβολή των σημερινών οδών Εγνατία και Βενιζέλου, εντοπίστηκε με εντυπωσιακή πληρότητα η καρδιά της κοσμικής πόλης των βυζαντινών χρόνων: τμήμα μήκους 76μ. του κεντρικού μαρμαροστρωμένου οδικού άξονα της πόλης (της Μέσης Οδού) σε πολύ καλή κατάσταση διατήρησης, η διασταύρωσή του με τον λιθόστρωτο δρόμο που οδηγούσε στο λιμάνι, κτηριακά λείψανα της πόλης του 4ου-9ου αιώνα μ.Χ., αλλά και μεγάλα δημόσια οικοδομήματα του 7ου αιώνα, φαινόμενο σχεδόν μοναδικό για τον βυζαντινό κόσμο. Το σημαντικό εμπορικό σταυροδρόμι της πόλης οριζόταν από ένα μνημειακό τετράπυλο, το οποίο επίσης αποκαλύφθηκε στην ανασκαφή. Τα μνημεία αυτά είναι φτιαγμένα από τα χρόνια που η πόλη αποτέλεσε την αυτοκρατορική πρωτεύουσα του τετράρχη Γαλέριου και στην οποία διέμεινε ο Μέγας Κωνσταντίνος μέχρι να καταλήξει στη μεταφορά της πρωτεύουσας της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη. Όπως έδειξε η ανασκαφή, στα χρόνια του Ιουστινιανού και λίγο αργότερα, ο κεντρικός αυτός δρόμος συντηρήθηκε και πλακοστρώθηκε ξανά, μια πλατεία δημιουργήθηκε και μεγάλα δημόσια κτήρια κτίστηκαν. Στο σημείο εκείνο άνθιζε το εμπόριο και η βιοτεχνική παραγωγή για 16 αιώνες, σε ολόκληρη τη βυζαντινή και οθωμανική περίοδο, ενώ δεξιά και αριστερά της οδού, εντοπίστηκαν σειρές από καταστήματα και βιοτεχνίες αποδεικνύοντας τη ζωντάνια και τη δυναμικότητα της Θεσσαλονίκης και επιβεβαιώνοντας όσα μέχρι σήμερα ήταν γνωστά μόνο από ιστορικά κείμενα (Μακροπούλου 2014).

Η σπουδαία αυτή ανακάλυψη κινητοποίησε όχι μόνο τους αρχαιολόγους, αλλά και τις τοπικές αρχές, την επιστημονική κοινότητα και τους κατοίκους της πόλης στην κατεύθυνση της εξεύρεσης λύσεων για τη διατήρηση και ανάδειξη των αρχαιοτήτων στη θέση τους, για να αποκτήσει η Θεσσαλονίκη ένα διεθνούς ενδιαφέροντος δείγμα συνύπαρξης σύγχρονου έργου με σπάνιες αρχαιότητες που υπογραμμίζουν τη διαχρονία της πόλης.

Ωστόσο, η εξαιρετικά επιθετική στάση της εταιρείας Αττικό Μετρό, του μόνου παράγοντα που είχε πραγματικούς, δηλαδή οικονομικούς, λόγους, να απεύχεται μια τέτοια εξέλιξη, δυναμίτισε κάθε προσπάθεια για εποικοδομητικό διάλογο. Η κινδυνολογική επιχειρηματολογία της εταιρείας, που συνοψίζεται στο απαρχαιωμένο δίλημμα «ή το μετρό ή τα αρχαία», προσπάθησε να διχάσει την πόλη και βρήκε πρόσφορο έδαφος σε πολιτικά πρόσωπα που κατείχαν θέσεις ευθύνης, αλλά και σε λιγιστούς επιστήμονες που εμπλέκονταν στο έργο. Φυσικά, το ερώτημα «το μετρό ή τα αρχαία» στέλνει τον όποιο προβληματισμό για τη διαχείριση των μνημείων πολλά χρόνια πίσω. Σήμερα, όλη η σχετική διεθνής συζήτηση και οι ακολουθούμενες πρακτικές τείνουν στην υπέρβαση του διλήμματος «ή οι σύγχρονες ανάγκες ή τα αρχαία». Ακριβώς, γιατί ενδιαφέρει πρωτίστως η συνύπαρξη των δύο, η ένταξη του μνημειακού πλούτου στη ζωή των σημερινών πόλεων (Γκότσης 2013).

Η πρόταση των κατασκευαστών του έργου περιελάμβανε την απομάκρυνση των αρχαιοτήτων από το σταθμό και τη μεταφορά τους στους χώρους του πρώην στρατοπέδου Παύλου Μελά, στη δυτική Θεσσαλονίκη, με στόχο την έκθεσή τους

μακριά από το σημείο όπου βρέθηκαν, αγνοώντας τις διεθνείς συμβάσεις προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, που ορίζουν πως παρόμοιες αρχαιότητες είναι «αμετακίνητες». Όπως τόνισε η Ελληνική Εθνική Επιτροπή του Διεθνούς Συμβουλίου Μνημείων και Τοποθεσιών:

«Ο ίδιος ο χαρακτήρας του μνημείου καθιστά απαγορευτική τη μετακίνησή του, δεδομένου ότι η λειτουργία μιας αρχαίας οδού είναι συγκεκριμένη και κυρίως άμεσα εξαρτώμενη και αλληλένδετη με τον χώρο στον οποίο βρίσκεται.» (ICOMOS 2013).

Η πρόθεση να «ξεφορτωθούμε» τα αρχαία οχυρώθηκε πίσω από την Υπουργική Απόφαση Τζαβάρια (24/1/2013) που εκδόθηκε μετά από γνωμοδότηση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου (ΚΑΣ). Ωστόσο, η απόφαση αυτή, η οποία αποδέχθηκε την εισήγηση της Αττικό Μετρό πως η μόνη εφικτή τεχνικά λύση ήταν η απομάκρυνση των αρχαιοτήτων, δεν είχε λάβει υπόψη όλα τα επιστημονικά και τεχνικά δεδομένα. Άλλωστε, ουδείς πλην των τεχνικών του αναδόχου και της Αττικό Μετρό είχε μέχρι τότε πρόσβαση στα τεχνικά στοιχεία του έργου. Όπως αποδείχθηκε στη συνέχεια, με τις μελέτες που επεξεργάστηκαν και παρουσίασαν ειδικοί επιστήμονες του ΤΕΕ και του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, εναλλακτικές λύσεις υπήρχαν και μάλιστα περισσότερες της μιας (ΣΕΑ 2013).

Χρειάστηκε να περάσουν δύο χρόνια από την αρχικά αμετακίνητη στάση της Αττικό Μετρό και της τότε πολιτικής ηγεσίας του ΥΠΠΟ, δύο Υπουργικές Αποφάσεις που κατέπεσαν στο Συμβούλιο της Επικρατείας, μετά από προσφυγές του Δήμου Θεσσαλονίκης, και διαδοχικές επί του θέματος αποφάσεις του ΚΑΣ για να φτάσουν πλέον οι αρμόδιοι να προσανατολίζονται προς την κατεύθυνση διατήρησης και ανάδειξης του μνημείου in situ, χωρίς αυτό να σημαίνει πως το έργο του Μετρό σταματάει ή καταστρέφεται (ΣΕΑ 2014β). Χρειάστηκε να αποχωρήσει ο ανάδοχος του έργου τον Δεκέμβριο του 2014 για να αποκαλυφθεί πως δεν ήταν οι αρχαιότητες της οδού Βενιζέλου το πρόβλημα στην καθυστέρηση του συνολικού έργου, αλλά τα προβλήματα σχεδιασμού του, τα λανθασμένα χρονοδιαγράμματα και οι οικονομικές απαιτήσεις του αναδόχου.

Σήμερα, το αρχικά «τεχνικά ανέφικτο αίτημα», σύμφωνα με τους υπεύθυνους του έργου, αποδείχτηκε ότι είναι απολύτως εφικτό, ενώ φαίνεται πως στον μεθοδευμένο και προσχηματικό εκβιασμό «μετρό ή αρχαία» η πόλη της Θεσσαλονίκης απάντησε οριστικά «ΚΑΙ μετρό ΚΑΙ αρχαία». Για τη μεταστροφή του κλίματος και την απόρριψη του εκβιαστικού διλήμματος που ενοχοποιούσε τις αρχαιότητες ως την αιτία των προβλημάτων του έργου, δείχνοντας ως υπαίτιους για τις καθυστερήσεις τους αρχαιολόγους και όσους αγωνίζονταν να προστατεύσουν το βυζαντινό μνημείο, απαιτήθηκε ένας σκληρός αγώνας, κυρίως από την πλευρά του Δήμου Θεσσαλονίκης και του Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων.

Μένει να ολοκληρωθούν οι σχετικές ενέργειες, να αποπερατωθούν και να

εγκριθούν οι αναγκαίες μελέτες ώστε να προχωρήσει το έργο του Μετρό και παράλληλα να αρχίσει η διαμόρφωση της αρχαιολογικής πλατείας με την ανάδειξη του βυζαντινού σταυροδρομού κατά χώραν και τη σύνδεσή του με τα υπόλοιπα μνημεία της περιοχής (το Αλκαζάρ, το Μπεζεστένι, την Παναγία Χαλκίων κλπ), όπως έχει προταθεί από τον Δήμο Θεσσαλονίκης.

Γίνεται φανερό πως στην περίπτωση των αρχαιοτήτων στην οδό Βενιζέλου συγκρούστηκαν δύο λογικές: εκείνη που αντιλαμβάνεται τα αρχαία ως εμπόδιο για την ανάπτυξη και τις σύγχρονες ανάγκες και εκείνη που προσβύει μια διαφορετική μορφή διαμόρφωσης του αστικού τοπίου στην οποία παλιό και νέο, παρελθόν και παρόν, μνημεία και σύγχρονα έργα μπορούν να συνυπάρχουν αρμονικά προς όφελος τόσο των κατοίκων, που δύνανται να επανακαθορίσουν τη σχέση τους με τον τόπο και την ιστορία του, όσο και των αναπτυξιακών δυνατοτήτων της πόλης, με τη δημιουργία πρωτότυπων και ελκυστικών τόπων έλξης επισκεπτών.

Πολιτική και ιδεολογική χρήση των μνημείων: η περίπτωση της Αμφίπολης

Στην περίπτωση της Αμφίπολης, από την άλλη μεριά, ένα εξαιρετικά εντυπωσιακό και σημαντικό αρχαιολογικό εύρημα ανέδειξε πλευρές του τρόπου με τον οποίο μπορεί να γίνει αντιληπτή η «αξιοποίηση» ενός μνημείου. Ο εναγκαλισμός μιας εν εξελίξει ανασκαφής (και δη στα αρχικά της στάδια) από τον ίδιο τον πρωθυπουργό είναι ασφαλώς καινοφανής, όπως άλλωστε και ο επικοινωνιακός θόρυβος που ξέσπασε, έκτοτε. Η μόνη προηγούμενη αρχαιολογική έρευνα στην Ελλάδα που συνδυάζει την παρουσία του αρχηγού κράτους και της πολιτικής ηγεσίας στην ανασκαφή, με δηλώσεις και καθημερινά δελτία τύπου προς τον εγχώριο και ξένο τύπο, αλλά και παρουσίαση των ανασκαφικών αποτελεσμάτων πρώτα σε μη επιστημονικά έντυπα, είναι αυτή που διενήργησε το 1939 στις Θερμοπύλες ο Σπυρίδων Μαρινάτος, με την εμπλοκή του Ιωάννη Μεταξά και του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου (Χαμηλάκης 2012, 195-199).

Ανεξάρτητα από τα πρόσκαιρα επικοινωνιακά οφέλη που προσπόρισε στο κυβερνητικό στρατόπεδο, η περίπτωση της Αμφίπολης έτεινε να συγκροτήσει ένα νέο μοντέλο ανασκαφικής έρευνας και διαχείρισης των μνημείων. Το ίδιο το εύρημα σχεδόν «εγκιβιάστηκε» να εκπληρώσει προσδοκίες τόσο ως προς τον χαρακτήρα, τη χρονολόγηση και το περιεχόμενό του όσο και ως προς τους ρυθμούς με τους οποίους θα «αποκαλύψει τα μυστικά και την ταυτότητα του νοού του». Υπ' αυτές τις συνθήκες, η επίκληση των βασικών αρχών δεοντολογίας φάνταζε ως ένας περίπου εμμονικός λόγος μιας επιστημονικής συντεχνίας. Το προτεινόμενο νέο μοντέλο είχε διαμορφωθεί: οι προκαταρκτικές υποθέσεις εργασίας γίνονται θέσφατα εγκλωβίζοντας την ίδια την πορεία της έρευνας, ενώ η «αξία» του ευρήματος καθορίζεται από τη δυνατότητά του να συνδεθεί με μια αφήγηση ένδοξου εθνικού παρελθόντος, επώνυμων προσώπων ή εντυπωσιακού πλούτου. Τέλος, η ανασκαφική έρευνα οφείλει να προχωρά γρήγορα ή πάντως να προσαρμόζεται στους χρόνους που εξυπηρετούν συγκυριακές επιδιώξεις (Γκότσης & Σακαλή 2014).

Η *a priori* σύνδεση του μνημείου που αποκαλύφθηκε στην Αμφίπολη με τον Μέγα Αλέξανδρο (ή έστω με την οικογένεια ή τον κύκλο του), πέρα από κάθε επιστημονικό δεδομένο από τα γνωστά από τις αρχαίες πηγές και τις αρχαιολογικές μελέτες στη Μακεδονία, αξιοποιήθηκε από τους κυβερνώντες ως μια εξαιρετική ευκαιρία για άσκηση πολιτικής, τόσο εσωτερικής (σε μια περίοδο που μερικοί πιστεύουν ακόμη πως η ανάταξη του εθνικού φρονήματος και η ενίσχυση μιας ιδεολογίας αυτοχθονισμού, από την οποία προκύπτει υπεροχή έναντι άλλων λαών, μπορούν να υπερκεράσουν τις κοινωνικές επιπτώσεις από τη μακροχρόνια μνημονιακή πολιτική) όσο και εξωτερικής απέναντι σε έναν αντίπαλο εθνικισμό. «Όποιος κι αν είναι θαμμένος στην Αμφίπολη, είναι Έλληνας», προφήτευσε, ωστόσο, από άμβωνος ο Ανθιμος Θεσσαλονίκης στις 17 Αυγούστου 2014. Για να σχολιάσει ο Δ. Πλάντζος:

«Θαμμένα, μισοκαμμένα, ή και επί του παρόντος λανθάνοντα, τα αρχαία κόκκαλα επιστρατεύονται ώστε να εξαγιστεί «η γη της Μακεδονίας μας» και να αποδοθεί «η ελληνική μας Ιστορία» στους δικαιούχους της, την ίδια στιγμή που το νεοελληνικό κράτος, υποδουμένο τον αρχαιολόγο κατά την προσφιλή του συνήθεια, σπεκουλάρει με τα αρχαία λείψανα επιδιώκοντας να εδραιώσει την εξουσία του επί του βίου των μοντέρνων υπηκόων του, γηγενών και μη» (Πλάντζος 2014)

Παρόμοιες θησαυροθηρικές εξάρσεις εμφανίζονται ιστορικά, ιδιαίτερα σε στιγμές βαθιάς κρίσης όπως και η σημερινή, εμπειρεύοντας, παράλληλα, την επίδα της λύτρωσης. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η οραματική θησαυροθηρία συνυφαίνεται με το εθνικό πεπρωμένο, την εθνικά φορτισμένη μακεδονική γη και την πανίσχυρη μυθ-ιστορία του Αλεξάνδρου. Όπως επισημαίνει ο Γ. Χαμηλάκης:

«Σύμφωνα με την αφήγηση αυτή, η πίστη στις εθνικές αξίες μπορεί να φέρει αποτελέσματα, η προγονική γη μπορεί να μας ανταμείψει αποκαλύπτοντας τα καλά κρυμμένα μυστικά της και προσφέροντας απλόχερα τους θησαυρούς της. Στην οικονομία των αγορών και της χρηματιστηριακής κρίσης, αντιπαραβάλλεται μια εναλλακτική αποκαλυψιακή οικονομία, μια ονειρική - ηθική οικονομία που ανταμείβει τους εθνικά σκεπτόμενους και δρώντες.» (Χαμηλάκης 2014).

Στην περίπτωση της επικοινωνιακής διαχείρισης της Αμφίπολης υπήρξε συντομισμένη και συνειδητή προσπάθεια για πολιτική και ιδεολογική χρήση του μνημείου εκ μέρους της πολιτείας. Προκλήθηκε μια ευρύτατη δημόσια συζήτηση, η οποία τροφοδοτήθηκε με πληροφοριακό υλικό από το νεόκοπο όργανο επικοινωνιακής εκπροσώπησης της ανασκαφής που αποτελούνταν από δημοσιογράφους και όχι αρχαιολόγους ή ειδικούς της πολιτιστικής διαχείρισης, αλλά και με δηλώσεις πολιτικών ή άλλων προσώπων που, με αμετροέπεια και άγνοια κινδύνου για το επερχόμενο φιάσκο, προέβαιναν τακτικά σε δημόσιες εκτιμήσεις και υποθέσεις σχετικά με την χρονολόγηση του μνημείου, την ταυτότητα του ιδιοκτήτη όσο και αυτή του κατασκευαστή του, υποκαθιστώντας τους αρμόδιους επιστήμονες.

Για όσο διάστημα ήταν σε εξέλιξη η ανασκαφή στον Λόφο Καστά, η ευρύτερη αναπαραγωγή ενός εμφυλιοπολεμικού λόγου απέναντι στην έκφραση οποιασδήποτε διαφορετικής επιστημονικής άποψης, με την στοχοποίησή της ως «αντεθνικής», οδήγησε σε μια πρωτοφανή κατάσταση επιστημονικής ανελευθερίας, με άμεσες ή έμμεσες απειλές, ανώνυμες και επώνυμες. Ιδιαίτερη ήταν η στοχοποίηση τόσο του Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων, που με ανακοινώσεις του είχε κάνει κριτική στην επικοινωνιακή διαχείριση, όσο και της καθηγήτριας κλασικής αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Όλγας Παλαγγιά, με αφορμή τη διτύπωση από μέρους της μιας επιστημονικής υπόθεσης εργασίας, σχετικά με το μνημείο στην Αμφίπολη. Η κατάσταση ανάγκασε πλήθος επιστημόνων να υπογράψουν ένα κείμενο προκειμένου να υπερασπιστούν τα αυτονόητα. Το κείμενο, που διοχετεύθηκε στα ΜΜΕ ανέφερε, μεταξύ άλλων:

«Εκφράζουμε την απόλυτη αντίθεσή μας σε κάθε απόπειρα ποινικοποίησης της επιστημονικής άποψης και στοχοποίησης όσων την εκφέρουν. Ανεξάρτητα από το αν κανείς συμφωνεί ή διαφωνεί με την όποια υπόθεση εργασίας, οι λαιδορίες, οι συκοφαντίες και οι απειλές, επώνυμες και ανώνυμες, εναντίον οποιουδήποτε επιστήμονα επιχειρεί να διατυπώσει καθαρά επιστημονικές απόψεις που φαίνεται να αντιβαίνουν στην επικρατούσα στα ΜΜΕ αντίληψη, δεν απειλούν μόνον την αρχή της ελευθερίας του λόγου την οποία, θεωρητικά έστω, αποδέχεται και τηρεί η χώρα μας· επιπλέον, υπονομεύουν τον ίδιο τον παιδευτικό ρόλο της ελληνικής πολιτισμικής κληρονομιάς, μετατρέποντάς την από αντικείμενο δημιουργικού διαλόγου σε στοιχείο σύγκρουσης και αντιπαλότητας» (Κείμενο - διαμαρτυρία 2014).

Αντί epilόγου

Εξετάσαμε πτυχές των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα μνημεία στην εποχή της κρίσης: τη σταδιακή και συνειδητή απαξίωση του δημόσιου φορέα προστασίας και ανάδειξής τους, την προϊούσα έκπτωση των ίδιων των μνημείων από δημόσια αγαθά σε αγοραία προϊόντα, τις αντιλήψεις που θεωρούν τα μνημεία εμπόδιο στην ανάπτυξη, την πολιτική και ιδεολογική τους χρήση. Οι διαπιστώσεις που προηγήθηκαν δεν αφορούν, προφανώς, καινοφανή φαινόμενα. Αν κάτι είναι καινούργιο είναι η έξαρσή τους και η οξύτητα με την οποία εμφανίζονται, στην εποχή της νεοφιλελεύθερης επέλασης και των αντιδραστικών αναδιαρθρώσεων.

Το ερώτημα που μένει να απαντηθεί, από όσους/ες συνεχίζουν να υπερασπίζονται το κοινωνικό περιεχόμενο των μνημείων και την ιστορική μνήμη, είναι κατά πόσον η πορεία αυτή είναι αναστρέψιμη, αν είναι εφικτός ο σχεδιασμός ενός εναλλακτικού σχεδίου για την ελληνική αρχαιολογία, ενός διαφορετικού μοντέλου για τη διαχείριση των μνημείων, σε δυναμική αλληλεπίδραση με την κοινωνία και τις ανάγκες της. Η απάντηση, που απαιτεί συλλογικές επεξεργασίες και δράσεις, εκκρεμεί. Δεν μπορεί, πάντως, παρά να ενσωματώνει τόσο τον δημόσιο χαρακτήρα των μνημείων όσο και τον κριτικό επιστημονικό λόγο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γκότσης, Στ. 2008. «Μουσείο Ακρόπολης: προς την ‘ευελξία’ της αγοράς», *Η ΑΥΓΗ*, Κυριακή 8/6/2008, σ. 59.

Ενιαίος Σύλλογος 2014= Ενιαίος Σύλλογος Υπαλλήλων ΥΠΠΟ Αττικής, Στερεάς και Νήσων - Ανακοίνωση «Οργανισμός διάλυσης στο ΥΠΠΟΑ», 17/10/2014.

Μπουρντιέ, Π. 2003. «Η πολιτιστική διεθνής κατά της παγκοσμιοποίησης», στο *Πολιτισμός και αγορά. Για την αυτονομία της πολιτισμικής παραγωγής*, επιμ. Ν. Παναγιωτόπουλος, Αθήνα, σσ. 121-127.

Πλάντζος, Δ. 2014. «Των Ελλήνων τα ιερά», *UNFOLLOW* 33, Σεπτέμβριος 2014, σσ. 114-119.

Van Mensch, P. 1993. “Towards Museums for a New Century”, στο *Museums, Space and Power*, Πρακτικά Συμποσίου ICOM-ICOFOM, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 17-23/5/1993, *ICOFOM STUDY SERIES (ISS)* 22, σσ. 15-18.

Χαμηλάκης, Γ. 2012. *Το έθνος και τα ερείπιά του. Αρχαιότητα, αρχαιολογία και εθνικό φαντασιακό στην Ελλάδα*, Αθήνα.

Χατζημαχάλης, Κ. 2014. *Κρίση χρέους και υφαρπαγή γης*, Αθήνα.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

Βατιζιώτης, Λ. 2014. «Ο μνημονιακός οδοστρωτήρας συνθλίβει την αρχαιολογία», Επίκαιρα 6-12/2/2014, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <https://leonidasvatikiotis.wordpress.com/2014/02/14/o-mnhmoniakos-odostrotirhas-synthlibei/>

Γκότσης, Στ. & Τσιτούρη, Α. 2008. «Σκέψεις για το ρόλο του Δημόσιου Μουσείου (με αφορμή το Νέο Μουσείο Ακρόπολης)», εισήγηση στην στρογγυλή τράπεζα με θέμα *Ο ρόλος των δημόσιων Μουσείων σήμερα*, Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων, 10/7/2008, Αθήνα, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://www.sea.org.gr/details.php?id=248>.

Γκότσης, Στ. 2013. «Το μετρό, τα αρχαία και ο κατήφορος», *Η ΑΥΓΗ*, Κυριακή 3/3/2013, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://www.avgi.gr/article/84516/to-metro-ta-arxaia-kai-o-katiforos#>

Γκότσης, Στ. & Σακαλή, Ό. 2014. «Αμφίπολη: εικόνες από το μέλλον», *ΤΑ ΕΝΘΕΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΥΓΗΣ*, Κυριακή 28/9/2014, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <https://enthemata.wordpress.com/2014/09/28/amfipoli/>

ICOMOS 2013= Ελληνική Εθνική Επιτροπή του Διεθνούς Συμβουλίου Μνημείων και Τοποθεσιών (ICOMOS) - Έγγραφο με θέμα «Εγνατία οδός και Μετρό Θεσσαλονίκης», 8/2/2013, Α.Π. 1247, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://www.icomoshellenic.gr/index.php/icomos-nea/297-δελτίο-τύπου-μετρό-θεσσαλονίκης>.

ICOMOS 2014= Ελληνική Εθνική Επιτροπή του Διεθνούς Συμβουλίου Μνημείων και Τοποθεσιών (ICOMOS) - Έγγραφο με θέμα «Αξιοποίηση, αρχαιολογικοί χώροι και ΤΑΙΠΕΔ», 19/6/2014, Α.Π. 1314, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο https://www.icomoshellenic.gr/images/icomos_files/headlines/Icomos_Hellenic_ΤΑΙΠΕΔ_19-06-2014.pdf

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 2013= Μ. Πουρνάρα, «Στέφανος Μίλερ, μια ζωή αφιερωμένη στη Νεμέα» ΚΑ-

ΘΗΜΕΡΙΝΗ 14/10/2013, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο http://portal.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_kathextra_1_14/10/2013_523049

Κείμενο - διαμαρτυρία 2014= «Οι επιστημονικές απόψεις δεν ενοχοποιούνται και δεν λογοκρίνονται», 8/10/2014, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://www.archaiologia.gr/blog/2014/10/08/οι-επιστημονικές-απόψεις-δεν-ενοχοπ/>

Μακροπούλου, Δ. 2014. «Τα ευρήματα της βυζαντινής Θεσσαλονίκης που αποκαλύφθηκαν κατά τις εργασίες για την κατασκευή του μητροπολιτικού σιδηροδρόμου της πόλης», στο 34Ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Αθήνα, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://www.chae.gr/other/dloads/announcements/makropoulou.pdf>

Πορτάλιου, Ε. 2015. «ΤΑΙΠΕΔ, ιδιωτικοποιήσεις και υφαρπαγή της δημόσιας περιουσίας», Project 3/4/2015, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <https://rproject.gr/article/taiped-idiotikopoiiseis-kai-yfarpagi-tis-dimosias-perioisias>

ΣΕΑ 2013= Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων - «Υπόμνημα του ΣΕΑ προς το ΣτΕ για τις βυζαντινές αρχαιότητες στο Μετρό Θεσσαλονίκης», 8/10/2013, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://www.sea.org.gr/details.php?id=191>

ΣΕΑ 2014= Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων - Δελτίο Τύπου «Σχετικά με δημοσιεύματα περί ιδιωτικοποίησης αρχαιολογικών χώρων», 19/1/2014 διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://www.sea.org.gr/details.php?id=185>

ΣΕΑ 2014α= Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων - «Υπόμνημα του ΔΣ του Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων για το νέο Οργανισμό του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΠΔ 104/2014)», 9/10/2014, Αρ. Πρωτ. 459, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://www.sea.org.gr/details.php?id=313>

ΣΕΑ 2014β= Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων - «Τοποθέτηση του ΣΕΑ στη χτεσινή συνεδρίαση του ΚΑΣ για τα αρχαία στο Μετρό Θεσσαλονίκης», 17/12/2014, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://www.sea.org.gr/details.php?id=349>

Σωτηρόπουλος, Α. 2013. «Η επίδραση στην οικονομία από την αξιοποίηση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς», *e - Travel News*, 15/1/2013, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο http://e-travelnews.blogspot.gr/2013/01/blog-post_2670.html

TIME 2014= (McDonald-Gibson Ch.), “Can Privatization Save the Treasures of Ancient Greece?”, *TIME* 18/1/2014, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://world.time.com/2014/01/18/can-privatization-save-the-treasures-of-ancient-greece/>

Χαμηλάκης, Γ. 2014. «Εθνική θησαυροθηρία ή κριτική αρχαιολογία;», *Η ΑΥΓΗ*, 24/8/2014, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://www.avgi.gr/article/3762556/ethniki-thisaurothiria-i-kritiki-archaiologia->

ΜΝΗΜΕΙΑ «ΣΤΟ ΦΩΣ»: ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΟΛΓΑ ΣΑΚΑΛΗ

Δρ. Αρχαιολόγος-Μουσειολόγος ΥΠΠΟΑ

ΑΜΑΛΙΑ ΤΣΙΤΟΥΡΗ

Αρχαιολόγος-Μουσειολόγος ΥΠΠΟΑ

Η παρούσα πραγμάτευση θα επιχειρήσει να σκιαγραφήσει τα βασικά χαρακτηριστικά της εκπαιδευτικής αξιοποίησης της πολιτιστικής κληρονομιάς στη Ελλάδα, δίνοντας έμφαση στη μουσειοπαιδαγωγική ανάδειξη των μνημείων από τις υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού (ΥΠΠΟ). Θα αναφερθεί επιγραμματικά στις απαρχές αυτής της διαδρομής, στην ποικιλομορφία των εκπαιδευτικών υπηρεσιών που προσφέρονται, αλλά και στις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες που έχουν, κατά καιρούς, γίνει οι αποδέκτες των εκπαιδευτικών προγραμμάτων με πεδίο εφαρμογής τα μνημεία και τους αρχαιολογικούς-ιστορικούς χώρους. Θα αναφερθεί, ακόμη, στην πρόκληση της ερμηνείας ενός μνημείου και στα θεωρητικά εργαλεία που χρησιμοποιεί η μουσειοπαιδαγωγική, χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα εργασίας την περίπτωση του προγράμματος «Το Σχολείο υιοθετεί ένα Μνημείο» στο Εργοστάσιο Φωταερίου Αθηνών. Τέλος, θα επισημάνει τις δυσκολίες και τις ασυνέχειες αυτής της διαδρομής, τα κερδισμένα και τα χαμένα στοιχεία.

Μουσειακές εκπαιδευτικές δράσεις: από το αντικείμενο στην ερμηνεία του

Στη χώρα μας οι μουσειακές, εκπαιδευτικές δράσεις ξεκινούν τη διαδρομή τους την περίοδο της μεταπολίτευσης, όταν, υπό την επίδραση των θεωρητικών συζητήσεων στον χώρο της μουσειολογίας και των αντίστοιχων πρακτικών σε μουσεία του εξωτερικού, γεννιέται η ανάγκη να γεφυρωθεί το χάσμα ανάμεσα στον πολίτη και την πολιτιστική κληρονομιά και να φωτιστούν πτυχές του υλικού και άυλου πολιτισμού με τρόπο άμεσο και ζωντανό (Vergo 1989. Hooper-Greenhill 2007, 1991). Με αφετηρία τη λειτουργία της αρχαιολογικής εκπαιδευτικής έκθεσης «Η Γέννηση της Γραφής» το 1985 (Εικ. 1), οργανώνονται από διαφορετικές υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού ποικίλες θεματικές και διεπιστημονικές δράσεις (ΥΠΠΟ 2003. Χατζηνικολάου 2010). Με τη χρήση καινοτόμων για την εποχή τους μαθησιακών πρακτικών,¹ οι παραπάνω δράσεις στοχεύουν στην ερμηνεία του υλικού πολιτισμού, τη σύνδεση των επιλεγμένων θεμάτων με την τοπική ιστο-

¹ Αφήγηση και θεατρικό παιχνίδι, ομαδικά παιχνίδια γνώσεων, εικαστικά εργαστήρια και εργαστήρια κατασκευών αποτελούν ορισμένα από τα δημοφιλή παιδαγωγικά μέσα της μουσειακής εκπαί-

ρία και τη διαπολιτισμική προσέγγιση (Σακαλή 2014, Τσιτούρη 2010). Το εγχείρημα ήταν σύνθετο. Οι πρωτεργάτες της μουσειακής εκπαίδευσης στην Ελλάδα έπρεπε να αναμετρηθούν με την καχυποψία της παραδοσιακής μουσειακής προσέγγισης που θεωρούσε ότι επιχειρούν να μετατρέψουν τα μουσεία από χώρους ακαδημαϊκής μελέτης και θαυμασμού έργων τέχνης σε θορυβώδεις παιδότοπους και να αλλάξουν νοοτροπίες που επέμεναν – και επιμένουν συχνά μέχρι σήμερα – στην αναπαραγωγή του δίπολου: παραδοσιακό μουσείο - στείρος διδακτισμός. Όλα αυτά χωρίς θεσμικό πλαίσιο, με πενιχρή έως ανύπαρκτη χρηματοδότηση, με επισφαλή, συχνά, εργασιακή σχέση, αλλά και με νέους συμμάχους μέσα από τη μουσειακή κοινότητα, την εκπαιδευτική κοινότητα και τις τοπικές κοινωνίες (Γκότσης 2007).

Στο πλαίσιο αυτό, ήδη από τη δεκαετία του '90, οι θεματικές αυτές εκπαιδευτικές δράσεις εντάσσονται σε μια σειρά εθνικών και ευρωπαϊκών προγραμμάτων, όπως το ευρωπαϊκό πρόγραμμα «Το σχολείο υιοθετεί ένα μνημείο» (1995-1997), το πρόγραμμα «ΜΕΛΙΝΑ – Εκπαίδευση και Πολιτισμός» (1995-2001) και τα «Εκπαιδευτικά Πολιτιστικά Δίκτυα» (1997). Βασικός στόχος των παραπάνω προγραμμάτων ήταν η δημιουργία μιας μακροπρόθεσμης γνωστικής και συναισθηματικής σχέσης των μαθητών με τα, συχνά άγνωστα, μνημεία του τόπου τους, μέσα από μια ποικιλία παιδαγωγικών εργαλείων, μαθησιακών πρακτικών και μεθόδων (Εικ. 2). Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκαν και οι εκπαιδευτικές εφαρμογές που υλοποιήθηκαν στο πλαίσιο ευρωπαϊκών και εθνικών εορτασμών στους οποίους συμμετείχαν οι φορείς του ΥΠΠΟ με πολυήμερες εκδηλώσεις για το ευρύ κοινό, όπως οι «Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς», η «Διεθνής Ημέρα Μουσείων», η «Διεθνής Ημέρα Μνημείων», η «Διεθνής Νύχτα Μουσείων», οι «Πράσινες Πολιτιστικές Διαδρομές» (Εικ. 3) ή το πρόγραμμα «Περιβάλλον και Πολιτισμός» (ΥΠΠΟ 2003, Χατζηνικολάου 2010).

Αφτηρία για αυτές τις θεματικά οργανωμένες εκπαιδευτικές δράσεις αποτελούν τα «μουσειακά αντικείμενα», με τη διευρυμένη όμως έννοια του όρου που περιλαμβάνει, εκτός από συλλογές αντικειμένων, και άλλα υλικά τεκμήρια: μεμονωμένα μνημεία, αρχαιολογικούς χώρους, παραδοσιακούς οικισμούς, ιστορικά κέντρα πόλεων, ακόμη και το φυσικό περιβάλλον που συχνά συνδέεται χωροταξικά και ιστορικά με το αρχαιολογικό τοπίο και την ανθρώπινη δραστηριότητα (Keith 1991, Durbin et al 1990). Τους υλικούς μάρτυρες συμπληρώνουν στοιχεία της άυλης κληρονομιάς όπως η μουσική, τα γλωσσικά ιδιώματα, τα τοπικά έθιμα, τα λαϊκά δρώμενα, οι προφορικές παραδόσεις και οι μαρτυρίες των μελών μιας κοινότητας (Παπαντωνίου και Σακαλή 2005) (Εικ. 4).

δευσης (Νικονάνου 2010). Εξίσου πλούσιο είναι και το εκπαιδευτικό υλικό που έχει παραχθεί από τις Υπηρεσίες του ΥΠΠΟ. Φάκελοι για τους εκπαιδευτικούς, φυλλάδια για μαθητές (Σακαλή 2015), μουσειοσκευές και άλλες κινητές πολιτιστικές μονάδες χρησιμοποιούνται για να προετοιμάσουν, να εμπλουτίσουν ή ακόμη και για να υποκαταστήσουν την επίσκεψη στο μουσείο.

Ωστόσο, για τη μουσειακή εκπαίδευση τα αντικείμενα δεν είναι παρά μόνο η αφορμή (Hennigar Shuh 1982). Το πραγματικό ζητούμενο σε μια επιτυχημένη δραστηριότητα είναι, μέσα από μια ζωντανή και συμμετοχική για το κοινό διαδικασία και με προϋπόθεση τη διαμεσολάβηση του μουσειοπαιδαγωγού, να μπορέσουν τα «βουβιά» αντικείμενα να αποκαλύψουν ορισμένα από τα νοήματα που εμπεριέχουν, να αφηγηθούν ανθρώπινες ιστορίες, να προκαλέσουν συζητήσεις για το πολιτισμικά διαφορετικό, να δημιουργήσουν νοηματικές γέφυρες που να συνδέουν το χθες με το σήμερα (Falk και Dierking 2000. Pearce 1990. Νάκου 2001).

Όμως, πόσο εύκολη είναι η ερμηνεία ενός αντικειμένου που βρίσκεται στο μουσείο πλήρως αποκομμένο από το περιβάλλον παραγωγής και χρήσης του, δηλαδή από τα ιστορικά και πολιτισμικά του συμφραζόμενα; Πόσο εύκολο είναι για τον μη μνημένο επισκέπτη να ξεπεράσει την αμηχανία που του προκαλούν ανοίγματα εκθέματα, προϊόντα ενός άλλου πολιτισμικού συστήματος αναφοράς (Εικ. 5); Πώς μπορεί να ανασυνθέσει εκείνα τα κομμάτια του ψηφιδωτού που – είτε από φυσική διαδικασία είτε από ανθρώπινη επιλογή – χάθηκαν για πάντα στο ταξίδι από το παρελθόν στο παρόν; Αυτές ακριβώς τις ερμηνευτικές δυσκολίες που προκύπτουν από τον αποκρυσταλλικό και αποσπασματικό χαρακτήρα των υλικών καταλοίπων του παρελθόντος επιχειρεί να θεραπεύσει η μουσειακή εκπαίδευση (Hooper-Greenhill 1999. Hein 1998).

Στα μνημεία, που άλλοτε ενσωματώνονται ασφυκτικά στον σύγχρονο πολεοδομικό ιστό και άλλοτε βρίσκονται διασκορπισμένα στην ύπαιθρο, οι επάλληλες ιστορικές περιόδους έχουν αφήσει κατακερματισμένα και αξεδιάλυτα τα υλικά τους ίχνη ενώ, συγχρόνως, είναι απογυμνωμένα από κάθε κινητό εύρημα. Εδώ το ζητούμενο είναι να σχεδιαστούν εκείνες οι ερμηνευτικές δραστηριότητες που να καθοδηγήσουν το αμήχανο βλέμμα του επισκέπτη πάνω στα δυσανάγνωστα ίχνη της ιστορίας και να βοηθήσουν τη φαντασία του να συνδέσει τα κομμάτια ενός περίπλοκου ψηφιδωτού: τα κτίρια, τα αντικείμενα, την ανθρώπινη παρουσία (Εικ. 6). Πρόκειται ουσιαστικά για μια συνθετική διαδικασία, όπου τα υλικά κατάλοιπα παύουν να αντιμετωπίζονται ως μεμονωμένα αντικείμενα αλλά – με βάση τον θεματικό άξονα που διατρέχει τη δραστηριότητα – συνομιλούν με τα υπόλοιπα στοιχεία του δομημένου και φυσικού περιβάλλοντος για να ξετυλιχτεί το νήμα της ιστορίας, να αποκαλυφθεί η ανθρώπινη δραστηριότητα πίσω από τα τέχνηρα: οι άνθρωποι που τα δημιούργησαν, εκείνοι που τα χρησιμοποίησαν, ακόμη και εκείνοι που τα διαχειρίζονται σήμερα (Σακαλή 2014. Τσιτούρη 2010).

Στις νέες αυτές «διαδρομές» η χρήση υποστηρικτικού υλικού, όπως αντίγραφα αντικειμένων, μακέτες, εποπτικό υλικό, οπτικοακουστικές εγκαταστάσεις ή πολυμεσικές εφαρμογές, εκπαιδευτικά έντυπα και μουσειοσκευές πλαισιώνουν την παρουσίαση του θέματος και συμβάλλουν καθοριστικά στο να «τοποθετηθούν» τα υλικά τεκμήρια στο ιστορικό περιβάλλον παραγωγής και χρήσης τους (Tsitouri 1998. Museum Association 1996, 1999).

Στη διαδικασία αυτή καθοριστική είναι η ιδεολογική αφετηρία και τα θεωρη-

τικά εργαλεία του ειδικού επιστήμονα που αναλαμβάνει τον σχεδιασμό μιας ερμηνευτικής – εκπαιδευτικής δραστηριότητας (Σακαλή 2014, 2015). Συγκεκριμένα, ενώ οι περισσότερες εκπαιδευτικές δράσεις χρησιμοποιούν παρόμοια παιδαγωγικά εργαλεία και τεχνικές, μπορεί, ωστόσο, να αποκλίνουν σημαντικά σε ζητήματα περιεχομένου. Για παράδειγμα, μπορεί να αποκλίνουν ως προς την αντίληψη που εκφράζουν για το παρελθόν και τα υλικά του κατάλοιπα, ως προς τους στόχους που πρέπει να έχει μια εκπαιδευτική εφαρμογή, ως προς τις μεθόδους που απαιτούνται για την προσέγγιση διαφορετικών ομάδων του πληθυσμού, ή την προσέλευση των μη-επισκεπτών, εκείνων δηλαδή που θεωρούν ότι η μουσειακή εμπειρία δεν τους αφορά.

Η εκπαιδευτική αξιοποίηση των μνημείων αρχικά συντελέστηκε με την υποδοχή σχολικών ομάδων (Φουρλίγκα κα. 2004). Κατά την τελευταία δεκαετία, ωστόσο, παρατηρείται ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον για την προσέλευση ποικίλων κοινωνικών ομάδων, με όχημα ειδικές δράσεις που προσαρμόζονται στο προφίλ, τις δυνατότητες και τις ανάγκες της κάθε ομάδας. Κοινωνικές ομάδες όπως άτομα τρίτης ηλικίας, οικογένειες, άτομα με αναπηρία – κινητική, αισθητηριακή ή νοητική – άτομα με προβλήματα ψυχικής υγείας, τρόφιμοι φυλακών, μέλη θεραπευτικών κοινοτήτων, θρησκευτικές μειονότητες, Ρομά (Εικ. 7) και οικονομικοί μετανάστες έχουν κατά καιρούς γίνει αποδέκτες οργανωμένων παρεμβάσεων, που ενίοτε παρέχονται ευκαιριακά και ενίοτε σε σταθερότερη βάση, αποτελώντας οργανικό κομμάτι της επικοινωνιακής πολιτικής αρκετών υπηρεσιών του ΥΠΠΟ (Γκότσης 2014, Σακαλή και Γιοβάνογλου 2008, Τσιτούρη 2005).

Εργοστάσιο Φωταερίου Αθηνών: ένα παράδειγμα εκπαιδευτικής αξιοποίησης

Ο σύνθετος και πολυεπίπεδος χαρακτήρας της ερμηνευτικής προσέγγισης των μνημείων, όπως περιγράφηκε παραπάνω, τεκμηριώνεται μέσα από το παράδειγμα μιας πρότυπης εκπαιδευτικής εφαρμογής, η οποία υλοποιήθηκε σε ένα βιομηχανικό μνημείο, το Εργοστάσιο Φωταερίου Αθηνών-Γκάζι (Γκότσης και Τσιτούρη 2008).

Η εφαρμογή στο Γκάζι πραγματοποιήθηκε από το 1995 έως το 1997, στο πλαίσιο ενός ευρωπαϊκού προγράμματος «υιοθεσίας» 10 μνημείων της Αθήνας από τους μαθητές αντίστοιχων σχολείων του ιστορικού κέντρου. Το πρόγραμμα, που είχε τίτλο «Το Σχολείο υιοθετεί ένα Μνημείο», υλοποιήθηκε με πρωτοβουλία του Ελληνικού Τμήματος του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (ICOM) και τη συνεργασία των Υπουργείων Παιδείας και Πολιτισμού.² Στόχοι του προγράμματος ήταν η ανάδειξη υποβαθμισμένων, άγνωστων ή παραγνωρισμένων μνημείων της κάθε πόλης, η ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας σε ζητήματα προστασίας

---

²Το πρόγραμμα ξεκίνησε το 1992 στη Νάπολη της Ιταλίας (βλ. www.lascuolaadottaunmonumento.it) και σύντομα επεκτάθηκε σε 15 πόλεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συμπεριλαμβανομένης της Αθήνας, με πρωτοβουλία του πολιτιστικού Ιδρύματος “Fondation Régase” και οικονομική υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

της πολιτιστικής κληρονομιάς και, παράλληλα, η ανάδειξη κοινών ευρωπαϊκών στοιχείων πολιτισμού μέσα από τη συγκριτική μελέτη των μορφολογικών, λειτουργικών και άλλων χαρακτηριστικών των μνημείων.

Την υιοθεσία του βιομηχανικού συγκροτήματος ανέλαβε μια σχολική τάξη από το 63ο Γυμνάσιο Βοτανικού, οι μαθητές της οποίας οργανώθηκαν σε 5 επιμέρους ερευνητικές ομάδες: Αρχιτεκτονικής, Λειτουργίας, Ιστορίας, Εργασίας και Περιβάλλοντος³. Η τριετής αυτή εφαρμογή βασίστηκε στα χαρακτηριστικά της μεθόδου project και αρθρώθηκε σε 21 εκπαιδευτικές συναντήσεις δίωρης, τριώρης ή τετράωρης διάρκειας (Εικ. 8).

Στο παραπάνω πλαίσιο, αξιοποιήθηκαν ποικίλες μέθοδοι, όπως η παρατήρηση των επιμέρους χώρων του εργοστασίου, η καταγραφή κτιρίων και μηχανολογικού εξοπλισμού, η φωτογραφική και σχεδιαστική αποτύπωσή τους, οι συνεντεύξεις που παραχώρησαν στους μαθητές ειδικοί επιστήμονες και μελετητές του μνημείου, οι προφορικές μαρτυρίες συγγενικών στα παιδιά προσώπων και περιοίκων, τα εικαστικά εργαστήρια και τα παιχνίδια ρόλων⁴ (Εικ. 9). Παράλληλα, αξιοποιήθηκαν αρχιτεκτονικά και τοπογραφικά σχέδια, παλαιότεροι και σύγχρονοι χάρτες της Αθήνας, φωτογραφικό, αρχαιολογικό και οπτικοακουστικό υλικό από εργοστάσια παραγωγής φωταερίου σε ευρωπαϊκές χώρες κ.α. Επίσης, πραγματοποιήθηκαν αποδελτιώσεις βιβλίων, εγκυκλοπαιδειών, λευκωμάτων, άρθρων, σχολικών εγχειριδίων, αποκομμάτων παλαιότερου και σύγχρονου τύπου.

Το τριετές πρόγραμμα ολοκληρώθηκε με δράσεις προβολής του μνημείου στην τοπική κοινωνία: αρχικά, συντάχθηκε και διακινήθηκε στην περιοχή του Βοτανικού ερωτηματολόγιο με σημείο αναφοράς το Εργοστάσιο Φωταερίου.⁵ Στη συνέχεια, οργανώθηκε στον χώρο του σχολείου έκθεση με τίτλο «Γκάζι, μνήμες και προοπτικές», στην οποία οι ίδιοι οι μαθητές ανέλαβαν να ξεναγήσουν με ενθουσιασμό τους πολυάριθμους επισκέπτες: μαθητές και εκπαιδευτικούς του 63ου Γυμνασίου και των άλλων σχολείων που συμμετείχαν στο πρόγραμμα «Το σχολείο υιοθετεί ένα μνημείο», ειδικούς επιστήμονες, το οικογενειακό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον των παιδιών, τους περιοίκους.

³ Αναλυτικά για τους στόχους και τους θεματικούς άξονες που διέτρεχαν τις δραστηριότητες κάθε ερευνητικής ομάδας βλ. Γκότσης και Τσιπούρη 2008.

⁴ Για να διευκολυνθεί η πρόσληψη εννοιών της Χημείας, που ήταν απαραίτητες για την κατανόηση της διαδικασίας παραγωγής του φωταερίου, επομένως και της αρχιτεκτονικής δομής και λειτουργίας του εργοστασίου, πραγματοποιήθηκε παιχνίδι ρόλων. Σε αυτό οι μαθητές/τριες πήραν τον ρόλο των χημικών στοιχείων που συγκροτούν χημικές ενώσεις και μετέχουν σε χημικές αντιδράσεις (π.χ. $\text{Fe}_2(\text{OH})_6 + 3\text{H}_2\text{S} \rightarrow \text{Fe}_2\text{S}_3 + 6\text{H}_2\text{O}$), οι οποίες λαμβάνουν χώρα κατά την παραγωγή του φωταερίου (Γκότσης και Τσιπούρη 2008).

⁵ Η διακίνηση του ερωτηματολογίου σε μαθητές άλλων τάξεων, εκπαιδευτικούς, οικογενειακό περίγυρο και περιοίκους αποτέλεσε μια πρώτη ευκαιρία για την ενημέρωση της κοινότητας σχετικά με τη συμμετοχή των παιδιών στο πρόγραμμα. Η επεξεργασία των δεδομένων που συγκεντρώθηκαν αποκάλυψε την ποικιλία των διαφορετικών απόψεων και στάσεων απέναντι στο Γκάζι, τόσο ως μνημείο της βιομηχανικής αρχαιολογίας όσο και ως προς τις προοπτικές αξιοποίησης των εγκαταστάσεών του (Γκότσης και Τσιπούρη 2008).

Ένα πρώτο συμπέρασμα που προκύπτει από την αποτίμηση των αποτελεσμάτων της πειραματικής εφαρμογής στο Γκάζι είναι πως η προσεκτικά σχεδιασμένη, ολιστική και με την ενεργητική συμμετοχή των μαθητών/τριών εκπαιδευτική αξιοποίηση του υλικού πολιτισμού προσφέρει εξαιρετικά μαθησιακά αποτελέσματα, τόσο σε γνωστικό επίπεδο όσο και στην ανάπτυξη δημιουργικής και κριτικής σκέψης. Επιπλέον, η εμπλοκή των μαθητών κατά τη διαδικασία της εκπαιδευτικής προσέγγισης ενός μνημείου, σε πολλαπλές ομαδοσυνεργατικές ερευνητικές δράσεις επιτρέπει, όχι μόνο την εξοικειώσή τους με την ερευνητική διαδικασία, αλλά και την καλλιέργεια των ιδιαίτερων ικανοτήτων τους (**Εικ. 10**).

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η εκπαιδευτική προσέγγιση των μνημείων μπορεί να συμβάλει αποφασιστικά στην αναγνώριση από τους μαθητές της ανάγκης για διάσωση, προστασία και ανάδειξή τους, στοιχείων απαραίτητων για τη γνωριμία με το παρελθόν και την κατανόηση και ερμηνεία του παρόντος. Επιπλέον τα μνημεία, και ειδικότερα τα μνημεία της βιομηχανικής αρχαιολογίας, προσφέρονται ως αφετηρία και πρώτη ύλη για τον σχεδιασμό εναλλακτικών εκπαιδευτικών προσεγγίσεων της ιστορίας, αλλά και διαθεματικών - διεπιστημονικών δράσεων που επιχειρούν με επίκεντρο την ιστορία, τη σύνδεση διαφορετικών μεταξύ τους γνωστικών πεδίων.

Αποτίμηση και ερωτήματα

Ολοκληρώνοντας την επιγραμματική χαρτογράφηση των μουσειακών εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων στην Ελλάδα, η οποία ανέδειξε τα ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά αυτής της τριαντάχρονης διαδρομής και φώτισε πτυχές της ολιστικής εφαρμογής στο Φωταέριο Αθηνών, είναι χρήσιμο να προστεθούν κάποιες γενικότερες παρατηρήσεις, κριτικού μάλλον περιεχομένου.

Στο ελληνικό μουσειακό τοπίο έχει καταγραφεί ένα ευρύτατο φάσμα ποιοτικών και συχνά καινοτόμων εφαρμογών που υλοποιήθηκαν σε χώρους πολιτισμικής αναφοράς της Αθήνας και της περιφέρειας, με αποδέκτες ποικίλες ομάδες κοινού, και οι οποίες συνεχίζουν ακόμη και σήμερα να πραγματοποιούνται μέσα στο δυσοίωνα περιβάλλον της κρίσης.⁶

Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι αυτές οι επιτυχημένες - από πλευράς ποιότητας αλλά και συμμετοχής του κοινού - εφαρμογές, δυστυχώς, παραμένουν μετέωρες καθώς δεν έχει εξασφαλιστεί η εξάπλωση, η πολλαπλασιαστική ικανότητα και η μακροβιότητά τους, όπως θα αντιστοιχούσε στη δημιουργική και μακροχρόνια διαδρομή της μουσειακής εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Στους περισσότερους μουσειακούς χώρους, αλλά και στα εκατοντάδες μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους της επικράτειας δεν προσφέρονται εκπαιδευτικές παρεμβάσεις σε σταθερή βάση. Δημοφιλέστετες δράσεις που παλιότερα πραγματοποιούνταν - έστω και περιοδικά - ενισχύοντας τους δεσμούς της τοπικής κοινωνίας με την πολιτιστική της κληρονομιά, ή του σχολείου με το μουσείο έχουν εδώ και πολλά χρόνια εγκαταλειφθεί.⁷ Μουσεία και Υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού

λειτουργούν τα τελευταία χρόνια σε συνθήκες δραματικής υποχρηματοδότησης, ενώ η στελέχωσή τους με εξειδικευμένο προσωπικό που να ασχολείται με το σχεδιασμό και την υλοποίηση δράσεων για ποικίλες κατηγορίες κοινού θεωρείται, ακόμη και σήμερα, πολυτέλεια.

Παρά τις κατά καιρούς διακηρύξεις της Πολιτείας περί του αντιθέτου, φαίνεται ότι η εκπαιδευτική αξιοποίηση της αρχαιολογικής κληρονομιάς, του νεότερου και του σύγχρονου πολιτισμού, αδυνατεί να ενταχθεί σε ένα μακρόπνοο και σταθερό σχεδιασμό του Υπουργείου Πολιτισμού, αλλά εφαρμόζεται αποσπασματικά και επαφίεται στο όραμα και τις πρωτοβουλίες ενός συνεχώς μειούμενου και αποδυναμωμένου, από μέσα και πόρους, ανθρόπινου δυναμικού.

Ο νέος Οργανισμός του Υπουργείου Πολιτισμού (Π.Δ. 104/2014) επιδείνωσε την παραπάνω κατάσταση, καθώς θεσμοθέτησε την κατάργηση των Τμημάτων Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων, όχι μόνο από τις Εφορείες Αρχαιοτήτων, αλλά και από τα μεγάλα Δημόσια Μουσεία. Η πρωτοφανής αυτή πολιτική επιλογή υπονόμωσε τον δημόσιο χαρακτήρα των μνημείων, προκαλώντας σοβαρότατες δυσλειτουργίες στην προβολή του αρχαιολογικού έργου και συρρικνώνοντας τις ποιοτικές δράσεις που απευθύνονταν σε ποικίλες κοινωνικές ομάδες.

Ποιες είναι, λοιπόν, οι προοπτικές για την εκπαιδευτική αξιοποίηση των μνημείων; Πώς μπορούν να επιβιώσουν στη σημερινή ασφυκτική οικονομική και πολιτική συγκυρία δράσεις που θεωρούνται περιττή πολυτέλεια και τείνουν να αξιολογούνται με όρους οικονομικής ανταποδοτικότητας; Πώς μπορούν να διασφαλιστούν μέσα από ένα αξιόπιστο θεσμικό πλαίσιο εκείνες οι παρεμβάσεις που επιβεβαιώνουν τον κοινωνικό ρόλο του πολιτισμού; Τα ερωτήματα παραμένουν ανοικτά, ωστόσο, μπορούν να αποτελέσουν την αφετηρία μιας συζήτησης για το σχεδιασμό μιας άλλης πολιτικής που θα αφορά στο δυναμικό πεδίο της μουσειακής εκπαίδευσης στην Ελλάδα.

Όλγα Σακαλή

Π. Παπαγεωργίου 5, 54635 Θεσσαλονίκη
olgasakali@gmail.com

Αμαλία Τσιτούρη

Λυκαίου 3, 11476 Αθήνα
amalia.tsitouri@yahoo.gr

---

⁶Ενδεικτικά αναφέρεται το παράδειγμα των εκδηλώσεων που διοργανώθηκαν το 2015 στο πλαίσιο της επικοινωνιακής δράσης «Πράσινες Πολιτιστικές Διαδρομές», όπου συμμετείχαν 34 Υπηρεσίες του ΥΠΠΟ με 96 δράσεις, πολλές από τις οποίες εφαρμόστηκαν σε άγνωστα ή και δύσβατα μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους, παρέχοντας δωρεάν πρόσβαση και ψυχαγωγία στο ευρύ κοινό, με τη συνεργασία τοπικών φορέων και συλλογικοτήτων (βλ.: http://www.yppo.gr/3/g32.jsp?obj_id=61292/24-8-2016).

⁷Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το ιδιαίτερα δημοφιλές στη μουσειακή και εκπαιδευτική κοινότητα σεμινάριο με τίτλο «Μουσείο – Σχολείο», που διοργανώνονταν από το Ελληνικό Τμήμα του ICOM, σε συνεργασία με τα Υπουργεία Παιδείας και Πολιτισμού από το 1990 έως το 2002 (Χατζηνηκολάου και Χραμπάνης 2010).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γκότσης, Στ. 2004. «Ερμηνευτικά - εκπαιδευτικά προγράμματα για ομάδες ατόμων με αναπηρίες: το παράδειγμα του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου», στο *Πρόσβαση Ατόμων με Αναπηρίες σε χώρους πολιτισμού και αθλητισμού*, Πρακτικά συνεδρίου (Θεσσαλονίκη 30/10-1/11/2003), επιμ. Α. Τσιτούρη, Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα, σσ. 207-213.

Γκότσης, Στ. 2007. «Μουσεία και Νέοι: Προβληματισμοί πάνω σε ένα μεταβαλλόμενο τοπίο», στο *Μουσεία και Νέοι Επισκέπτες*, Πρακτικά Ημερίδας (Αθήνα 27/5/06), Ελληνικό Τμήμα του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (ICOM), Ενημερωτικό Δελτίο ICOM, Περίοδος Β', Αθήνα, σσ. 2-4.

Γκότσης, Στ. και Τσιτούρη, Α. 2008. «Προσεγγίζοντας εκπαιδευτικά ένα βιομηχανικό μνημείο: το παράδειγμα του εργοστασίου παραγωγής Φωταερίου της Αθήνας (Γκάζι)», στο *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο παρελθόν. Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*, επιμ. Ν. Νικονάνου και Κ. Κασβίκης, (Εκδόσεις Πατάκη), Αθήνα, σσ. 260-284.

Γκότσης, Στ. 2014. «Μουσείο, μνήμη και ταυτότητα. Η συμμετοχή του ΒΧΜ στο ευρωπαϊκό έργο συνεργασίας RomaRoutes», στο *Ρομά. Ιστορικές διαδρομές και σημερινές αναζητήσεις*, επιμ. Στ. Γκότσης, Αθήνα, σσ. 143-158.

Durbin, G., S. Morris, and S. Wilkinson, 1990. *A Teacher's Guide to Learning from Objects*, English Heritage.

Falk, J.H. και L.D. Dierking, 2000. *Learning From Museums. Visitor Experiences and the Making of Meaning*, London.

Hein, G. 1998. *Learning in the Museum*, London and N. York.

Hennigar Shuh, J. 1982. "Teaching yourself to teach with objects", *Journal of Education* 7.4, pp. 8-14.

Hooper-Greenhill, E. 2007. *Museums and Education. Purpose, Pedagogy, Performance*, London/New York.

Hooper-Greenhill, E. 1991. *Museum and Gallery Education*, Leicester University Press, Leicester, London and N. York.

Hooper-Greenhill E., ed. 1999. *The Educational Role of the Museum*, Routledge, London and N. York.

Keith, C. 1991. *A Teacher's Guide to Using Listed Buildings*, English Heritage, London.

Museum Association 1996= *Museum Practice*, Issue 3, November 1996 (Outreach by museums and galleries), London.

Museum Association 1999= *Museum Practice*, Issue 11, July 1999, London.

Νάκου, Ε. 2001. «Μουσεία: Εμείς, τα πράγματα και ο πολιτισμός», *Τετράδια* 9, (νήσος), Αθήνα, σσ. 73-105.

Νικονάνου, Ν. 2010. *Μουσειοπαιδαγωγική: από τη θεωρία στην πράξη*, (εκδόσεις Πατάκη), Αθήνα.

Pearce, S., ed. 1990. *Objects of Knowledge*. London.

Παπαντωνίου, Φ. και Ο. Σακαλή. 2005. «Υπαίθρια μουσεία και οικομουσεία: Μια προσπάθεια οριοθέτησης», στο *Περιβαλλοντική εκπαίδευση. Ο νέος πολιτισμός που αναδύεται...*, επιμ. Α.Δ. Γεωργόπουλος, Αθήνα, σσ. 591-605.

Σακαλή, Ο. και Σ. Γιοβάνογλου. 2008. «Το μουσείο 'εντός των τειχών' Ιχνογραφήματα μιας συνάντησης στη φυλακή», *ILISSIA. Περιοδική έκδοση για θέματα Μουσείων*, 3, σσ. 61-64.

Σακαλή, Ο. 2014. «Έντυπα των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων στα ελληνικά αρχαιολογικά μουσεία και μνημεία (1985-2010). Ιδεολογικές και παιδαγωγικές παράμετροι», *Αρχαιολογία και Τέχνες* (διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://www.archaiologia.gr>).

Σακαλή, Ό. 2015. «Ο μουσειοπαιδαγωγικός λόγος στα έντυπα των αρχαιολογικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Εθνικές και έμφυλες αφηγήσεις», *Τετράδια Μουσειολογίας*. τ. 10, Αθήνα, σσ. 29-35.

Τσιτούρη, Α. 2005. «Καθολική πρόσβαση των ατόμων με αναπηρία σε χώρους πολιτισμού: πραγματικότητα ή ουτοπία;», *Τετράδια Μουσειολογίας*, τ. 2, Αθήνα, σσ. 37-42.

Τσιτούρη, Α. 2010. «Τάσεις και μορφές εκπαιδευτικών δράσεων», στο *Μουσεία και Εκπαίδευση*, επιμ. Μπ. Βέμη & Ει. Νάκου, Αθήνα, σσ. 149-158.

Tsitouri, A. 1998. "Archaeological Objects and Mobile Exhibition Units – The Case of THEASIS", *Journal of Mediterranean Studies*, Vol. 8, pp. 108-115.

ΥΠΠΟ 2003= *Παιχνίδια Πολιτισμού: Εκπαιδευτικές δράσεις του Υπουργείου Πολιτισμού*, ΥΠΠΟ-ΤΑΠΑ, Αθήνα, 2η έκδοση 2003.

Φουρλίγκα, Ε., Ι. Γαβριηλίδου, Ρ. Βεροπουλίδου, 2004. *Ανακαλύπτοντας το παρελθόν—βιβλίο για τον εκπαιδευτικό*, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Θεσσαλονίκη.

Χατζηνικολάου, Τ. 2010. «Μουσειακή εκπαίδευση στην Ελλάδα: Ιστορική αναδρομή» στο *Μουσεία και Εκπαίδευση*, επιμ. Μπ. Βέμη & Ει. Νάκου, Αθήνα, σσ. 117-126.

Χατζηνικολάου, Τ. και Π. Χραμπάνης. 2010. «Επιμόρφωση εκπαιδευτικών: Η περίπτωση του Περιφερειακού Σεμιναρίου 'Μουσείο Σχολείο'» στο *Μουσεία και Εκπαίδευση*, επιμ. Μπ. Βέμη & Ει. Νάκου, Αθήνα, σσ. 271-275.

Vergo, P. 1989, ed., *The New Museology*, London.

Εικ. 1. Εκπαιδευτικό πρόγραμμα στην έκθεση «Η Γέννηση της Γραφής», 1985
(Αρχείο Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας
της Διεύθυνσης Μουσείων του ΥΠΠΟΑ)

Εικ. 2. Δραματοποίηση λατρευτικού τελετουργικού στο πρόγραμμα «Από τη σιωπηλή γη στο μινωικό ανάκτορο», Αρχαιολογικός χώρος Ζάκρου, 1988 (Αρχείο Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας της Διεύθυνσης Μουσείων του ΥΠΠΟΑ)

Εικ. 3. Εξερεύνηση ενός παλαιοχριστιανικού κιονοκράνου, στο πλαίσιο της δραστηριότητας «Η βασιλική Λεχάιου αφηγείται ιστορίες για τη νέα θρησκεία», 2015 (Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Κορινθίας)

Εικ. 4. Περιήγηση στα βιομηχανικά μνημεία της Έδεσσας, στο πλαίσιο του προγράμματος «Βαδίζοντας από την πόλη του σήμερα στην πόλη του χθες», Πράσινες Πολιτιστικές Διαδρομές 2015 (Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Πέλλας)

Εικ. 5. Εκπαιδευτική δραστηριότητα για μαθητές Δημοτικού με τίτλο «Παρατηρούμε, ερμηνεύουμε και ζωγραφίζουμε τη σύνθεση της Ρίζας του Ιεσσαί στο καθολικό της μονής Παναγίας Μαυριώτισσας στην Καστοριά», Πράσινες Πολιτιστικές Διαδρομές 2015 (Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Καστοριάς)

Εικ. 6. Δραστηριότητα για οικογένειες στο θέατρο και σε άλλα μνημεία της αρχαίας Μαρόνειας, 2015 (Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Ροδόπης)

Εικ. 7. Επίσκεψη στο Οθωμανικό Λουτρό της πόλης της Χίου, στο πλαίσιο κύκλου δραστηριοτήτων με τίτλο «Με τους Ρομά στο Μουσείο», 2015 (Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Χίου)

Εικ. 8. Οι μαθητές παρατηρούν τους κλιβάνους και συζητούν για τη διαδικασία παραγωγής στο Εργοστάσιο Φωταερίου Αθηνών, 1997, Πρόγραμμα «Το Σχολείο υιοθετεί ένα Μνημείο» (Προσωπικό αρχείο Α.Τσιτούρη)

Ειγ. 9. Μαθήτριες τεκμηριώνουν φωτογραφικά λεπτομέρειες από τα κτίρια και τον μηχανολογικό εξοπλισμό του Εργοστασίου Φωταερίου Αθηνών, 1997, Πρόγραμμα «Το Σχολείο υιοθετεί ένα Μνημείο» (Προσωπικό αρχείο Α.Τσιτούρη)

Ειγ. 10. Μαθητές καταγράφουν τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των αεριοφυλακίων και συζητούν για τον τρόπο αποθήκευσης και διανομής του φωταερίου στην πόλη, 1997, Πρόγραμμα «Το Σχολείο υιοθετεί ένα Μνημείο» (Προσωπικό αρχείο Α.Τσιτούρη)

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ: ΤΟ ΔΙΑΔΡΑΣΤΙΚΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΦΥΣΗΣ

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΨΑΡΟΥΔΑΚΗΣ

Δρ. Αρχαιολόγος ΥΠΠΟΑ, Μέλος ΔΣ Ελληνικής Επιτροπής ICOMOS,
Υπεύθυνος Εθνικών Θεμάτων

*«Αν αποσυνθέσεις την Ελλάδα,
στο τέλος θα δεις να σου μένουν
μια ελιά, ένα αμπέλι κι ένα καράβι»*
Οδυσσέας Ελύτης

Ανάμεσα στον τόπο και τον πολιτισμό υπάρχει μια σχέση διαλεκτική: ο τόπος προσδιορίζει τον πολιτισμό ενός λαού, αλλά και ο πολιτισμός, με τη σειρά του, επηρεάζει και χαρακτηρίζει τον τόπο.¹ Μάλιστα, στις αρχέγονες, «θερμές» κοινωνίες, αλλά και στην ορθολογική αρχαία Ελλάδα, ο σύνδεσμος αυτός, ενίοτε, προσλάμβανε υπερβατικές διαστάσεις.

Για να ριζώσει και να διαρκέσει η μνήμη έχει ανάγκη το έδαφος. Τα μνημεία δεν έχουν νόημα καθαυτά (*per se*), πρέπει να ανάγονται σε ένα τόπο, σε ένα χώρο, σε πλαίσια που τα καθιστούν προσδιορίσιμα και συνεπώς ερμηνεύσιμα. Ο ορισμός αυτός συνεπάγεται τη μνημειοποίηση του χώρου, καθώς τα μνημεία αντλούν υλική υπόσταση από τον χώρο και εκείνος, με τη σειρά του, αντλεί πνευματική υπόσταση από αυτά. Ωστόσο, ο μνημειακός χώρος, δεν είναι απλά και μόνο η υλοποιημένη έκφραση της μνήμης ή το απτό χωρικό της σημάδι, αφού στη σύγχρονη, διευρυμένη του θεώρησή εμπειριέχει και άυλα στοιχεία (κοινωνική- πνευματική αξία).

Θα πρέπει να σημειώσουμε πως ανάμεσα στον «τόπο», το «τοπίο», την «τοποθεσία», τη «θέση» ή τον «χώρο» υπάρχουν εννοιολογικές διαφοροποιήσεις, οι οποίες επιτείνονται από τη σύγχυση που προκαλεί η συχνά αδιάκριτη χρήση της ορολογίας τους.² Στην παρούσα εργασία θα αναφερθούμε, κυρίως, στο άμεσο

¹ Το τοπίο αντανακλά τη διάδραση ανθρώπου και φύσης εδώ και πολλές χιλιετίες. Αυτή η αντανάκλαση στοιχειοθετεί το λεγόμενο ιστορικό περιβάλλον (*historic environment*), υπό την έννοια της δημιουργίας ενός ιστορικού αρχείου που μας εξιστορεί αυτή τη σύζευξη στον χρόνο.

² Η εννοιολόγηση των όρων, συχνά, αποτελεί στοιχείο αντιπαράθεσης, ιδιαίτερα όταν έχει προκύψει από μετάφραση. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι ο όρος 'sites' στην επωνυμία του ICOMOS (International Council of Monuments and Sites), ο οποίος στα ελληνικά μεταφράζεται ως «τοποθεσίες» και όχι ως «χώροι». Στη Σύμβαση της UNESCO του 1972 (βλ παρακάτω) η εννοιολόγηση του όρου "sites" είναι: "works of man or the combined works of nature and man, and areas including archaeological sites which are of outstanding universal value from the historical, aesthetic, ethnological or anthropological point of view".

περιβάλλον των μνημείων (φυσικό και δομημένο) και τη χωρική ενότητα που συγκροτούν, δίχως όμως να αποσιωπάται και η δυναμική του ευρύτερου περιβάλλοντος.³

Ο Τόπος- Φύση

Ιστορικά και φιλοσοφικά, η φαινομενικά άρρηκτη σύνδεση φύσης και μνημείου, υπήρξαν περίοδοι, όπου αμφισβητήθηκε. Αυτό συνέβη κατεξοχήν την περίοδο του Διαφωτισμού, στον οποίο τις θεωρητικές αντιλήψεις περί αντιθετικών ζευγών (όπως Παρελθόν και Παρόν, Υποκείμενο και Αντικείμενο κ.ο.κ.), η Φύση και ο Άνθρωπος αποτελούσαν διαχωρισμένες ουσίες.⁴

Η εποχή της Νεωτερικότητας επεφύλασσε μια διαφοροτική στάση της ευρωπαϊκής σκέψης πάνω στο ίδιο ζήτημα. Στα τέλη του 18ου αιώνα η σχέση υλικού πολιτισμού και φύσης θα επαναπροσδιοριστεί. Στη Γερμανία, ο Herder (1744-1803) διατύπωσε τη θεωρία πως ο Πολιτισμός οφείλεται στην επίδραση του τόπου και των ιδιαίτερων γεωγραφικών και κλιματικών συνθηκών του.⁵ Οι αντιλήψεις αυτές είχαν ισχυρό αντίκτυπο στις αισθητικές, πολιτικές και επιστημονικές εξελίξεις της εποχής του και αναπόδραστα επηρέασαν τη συνδυαστική πρόσληψη τόπου και μνημείων. Πρόκειται για τις ίδιες ιδέες που θα αποτελέσουν τη βασική έμπνευση για τη δημιουργία του καλλιτεχνικού και αισθητικού κινήματος του Ρομαντισμού.

Ανάλογης βαρύτητας υπήρξε και η επίδραση του διαπρεπούς Γερμανού Βιολόγου Ernst Heckel (1834-1919) - επίσης επηρεασμένου από το γερμανικό ρομαντικό κίνημα - οι ιδέες του οποίου συνέβαλλαν αποφασιστικά στην κατανόηση πως ο άνθρωπος δεν διαβιεί μόνος του στη γη, αλλά συμβιώνει με άλλα είδη. Με τον καιρό, οι ανθρωποκεντρικές θεωρίες θα δώσουν χώρο στις βιοκεντρικές, με το κίνημα της οικολογίας, στα τέλη του 19ου αι. να συμβάλλει καθοριστικά στη διαμόρφωση της νέας εννοιολόγησης του πολιτισμού.

³ Για τη φαινομενολογική σχολή της Γεωγραφικής έρευνας, στο πλαίσιο της οποίας θεωρητικοποιήθηκε η σχέση χώρου και τόπου, ο χώρος είναι πολύ πιο αφηρημένη κατασκευή από τον τόπο και συνίσταται, μόνο, ως σύνολο σχέσεων μεταξύ πραγμάτων ή χώρων. Χωρίς τόπους, ουσιαστικά, δεν γίνεται να υπάρξουν χώροι (βλ και Tilley 2013).

⁴ Ο Διαφωτισμός, μέσα και από την αποθέωση του ορθού λόγου, συνέβαλε στη δημιουργία της αντίληψης πως ο άνθρωπος είναι ο κυρίαρχος της Φύσης. Είναι χαρακτηριστική η θέση του Καρτέσιου (1596-1650), σύμφωνα με την οποία η Φύση δημιουργήθηκε για να υπηρετεί αυτόν τον κυρίαρχο άνθρωπο, [Στο έργο του «Ήφαιστος και Αίολος, Παιδαγωγοί της Ανθρωπότητας» (βλ **Εισ.** 1) (1495-1500, σήμερα στην Εθνική Πινακοθήκη της Οτάβα) ο Piero di Cosimo, παρουσιάζει τις δυο μυθικές μορφές να εκπαιδεύουν τον πρωτόγονο άνθρωπο να δαμάζει και να χρησιμοποιεί την (πολιτιστική) φωτιά προς όφελός του]. Αργότερα, οι ριζοσπαστικές ιδέες του Rousseau (1712-1778) για την ευεργετική επαφή με τη Φύση και τα εκφυλιστικά συμπτώματα του Πολιτισμού, θα ενισχύσουν την αντιθετική πρόσληψη Φύσης και Πολιτισμού. Αυτή η αντιθετική σχέση με τις αυτονόητες αυξομειώσεις στο άνωμα του χρόνου, διήρκεσε μέχρι τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες του 20ου αιώνα.

Το Τοπίο

Ως διαφορετικό επιστημολογικό locus, με έντονο ιδεολογικό πρόσημο, προσλαμβάνεται το τοπίο (landscape), αποτελώντας τον πολιτιστικό προσδιορισμό του τόπου, ο οποίος στην απλούστερη εκδοχή του περιορίζεται στην αντίληψη και ερμηνεία, ενώ στις συνθετότερες εκδοχές του περιλαμβάνει, επιπλέον, τη δομική και κατασκευαστική παρέμβαση (Μωραΐτης 2015, 27). Ωστόσο, για μεγάλο διάστημα η σχέση ανθρώπου και τοπίου προσλαμβάνόταν υπό την περιοριστική έννοια του «περιβαλλοντικού περιγύρου» (Tilley 2013, 231).

Από το τέλος του 18ου και μέχρι το πρώτο μισό του 20ου αιώνα θα κυριαρχήσει το κριτήριο της αισθητικής πρόσληψης του τόπου, με τη φύση να αποτελεί πηγή έμπνευσης για την καλλιτεχνική έκφραση. Το τοπίο, μάλιστα, ως ένας ιδιαίτερος τρόπος σύλληψης του κόσμου (όχι μόνο εννοιολογικά αλλά και φυσιοκρατικά), αποτέλεσε ένα από τα δημοφιλέστερα θέματα στην ιστορία της δυτικής τέχνης, κυρίως με τους Ολλανδούς ζωγράφους κατά τον 17ο και τους Άγγλους ζωγράφους, λίγο αργότερα (Tilley 2013. Πλάντζος 2014).

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το ερευνητικό ενδιαφέρον μετατοπίστηκε από την αισθητική, στην περιβαλλοντική αξία του τοπίου.⁶ Στις ιστορικές και ανθρωπολογικές θεωρίες της περιόδου, το τοπίο γίνεται αντιληπτό ως ένα σύστημα που αναπτύσσεται στον χρόνο αργά, αλλά όχι σταθερά. Έτσι, υπό τις θεωρητικές επιρροές της μαρξιστικής σκέψης και της σχολής των Annals, το τοπίο θα αντιμετωπιστεί ως ένα δυναμικό μέγεθος και όχι ως ένα προκαθορισμένο άθροισμα αιτίων και αιτιατών.⁷

Βαθμηδόν, τα θεωρητικά ρεύματα της μεταπολεμικής περιόδου - ιδιαίτερα στον χώρο της Αρχαιολογίας - άρχισαν να προσεγγίζουν το φυσικό περιβάλλον όχι μόνο ως το «σκηνικό», εντός του οποίου διαδραματίστηκε το ανθρώπινο έργο, αλλά και ως ένα σύνολο σχέσεων, μια δυναμική πραγματικότητα που εξελίσσεται αυτοτελώς, αλλά και υπό την επίδραση του ανθρώπου. Έτσι, από τη σκηνογραφική ερμηνεία του τοπίου (ως θέαμα), παράγωγο μιας οπτικής-αντιληπτικής εμπειρίας, φτάσαμε στο τοπίο ως μια ποσοτικοποιημένη φυσική οντότητα

⁵ Στο έργο του «Ιδέες περί της Φιλοσοφίας της Ιστορίας του Ανθρώπου» (Idee zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 1784-91) ο Herder, μεταξύ άλλων, υποστήριξε πως η ιστορική ιδιοτυπία και η οργανική συνοχή της πολιτισμικής ζωής και ταυτότητας ενός λαού, οφείλεται στην επίδραση του τόπου, των ιδιαίτερων δηλαδή γεωγραφικών συνθηκών, εντός των οποίων ζει ο άνθρωπος. βλ Γιαννόπουλος 1999, 35-37.

⁶ Η αντίληψη ενός τόπου ως τοπίου αποτελεί διαδικασία πολιτισμικής πρόσληψης. Σύμφωνα με ένα πρώτο ορισμό, τοπίο σημαίνει αφενός ένα τμήμα επιφάνειας της γης με συγκεκριμένα φυσικά και ανθρωπογενή χαρακτηριστικά, και αφετέρου το αντικείμενο της ανθρώπινης πρόσληψης του εν λόγω τμήματος. βλ Βαβουρανάκης 2012, Μωραΐτης 2015, 27-37.

⁷ Οι ιστορικοί των Annals έστρεψαν την προσοχή τους στο τοπίο, επηρεασμένοι από τη γεωγραφική σχολή του Paul Vidal de la Blache, η οποία είχε εντυφώσει στην περιβαλλοντική διάσταση της ιστορίας.

με μετρήσιμα χαρακτηριστικά (Τρατσέλα 2013, 64). Για τη Νέα Αρχαιολογία που ανέδειξε την κοινωνική διάσταση του τοπίου, το τελευταίο αποτελεί μια παράμετρο ανάμεσα στα υπόλοιπα υλικά και πνευματικά προϊόντα μιας κοινωνίας (μαζί με την τεχνολογία, τους πολιτικούς θεσμούς κ.ά.).⁸ Ο χώρος, στην αφηρημένη του διάσταση, δεν ήταν παρά ένας περιέκτης, όπου λάμβαναν χώρα ανθρώπινες δραστηριότητες και συμβάντα (Tilley 2013, 47).

Διεθνές θεσμικό πλαίσιο και δράσεις

Εκτός, όμως, από τη θεωρητική προσέγγιση, η συνάφεια μνημείου και άμεσου χωρικού περιβάλλοντος (για την οποία, κυρίως, θα ασχοληθούμε εδώ) έχει και τη θεσμική της διάσταση και εμπειρία. Σε διεθνές επίπεδο, οι πρώτες προσεγγίσεις που έγιναν στο πλαίσιο των εθνικών κρατών, χαρακτηρίζονταν από εμπειρισμό και αποσπασματικότητα.⁹ Η ίδρυση της UNESCO, αμέσως μετά τον πόλεμο, το 1946, αποτέλεσε την αφετηρία για την επεξεργασία ολοκληρωμένων συστημάτων προστασίας περιοχών φυσικού κάλους, καθώς και χώρων ιδιαίτερου ιστορικού ενδιαφέροντος.

Μετά το πρώτο διάστημα, όπου το ενδιαφέρον είχε επικεντρωθεί στην προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς σε περίοδο πολέμου, το ενδιαφέρον της UNESCO μετατοπίστηκε στην προστασία των μνημείων εν καιρώ ειρήνης, ιδιαίτερα υπό το πρίσμα των διογκούμενων χωροταξικών και οικολογικών προβλημάτων της περιόδου. Ταυτόχρονα, η δημιουργία μεγάλων αναπτυξιακών προγραμμάτων έθεσε το πρόβλημα της αρχαιολογικής και πολιτισμικής διαχείρισης εκτεταμένων περιοχών και της προστασίας τους, ως τόπους μεγάλης φυσικής ή ιστορικής σημασίας. Μάλιστα, από τα μέσα της δεκαετίας του 60, η αναγνώριση της πολιτιστικής και οικολογικής τους αξίας, οδήγησε στην ανάληψη πρωτοβουλιών με σκοπό την προστασία και διατήρησή τους.

Η Χάρτα της Βενετίας το 1964, αν και αφορούσε αποκλειστικά στην προστασία μνημείων, με τη στενή έννοια του όρου, μεθοδολογικά εισήγαγε ένα πρότυπο ολοκληρωμένης προστασίας, συμπεριλαμβάνοντας ως αναπόσπαστα τμήματα των πολιτιστικών αγαθών, τον περιβάλλοντα τους χώρο, τη διάδραση ανθρώπου-φύσης, καθώς και την αξιακή νοηματοδότηση της τελευταίας, μέσα από τη διασύνδεσή της με την ανθρώπινη ιστορία.

⁸ Η «αρχαιολογία του τοπίου», η οποία αναπτύχθηκε στη Δύση τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα, είναι εμφανώς επηρεασμένη από τη λεγόμενη μεταδιαδικαστική θεωρία, ως εκ τούτου επεκτένωσε το ενδιαφέρον της σε θέματα ανθρώπινης αντίληψης και εμπειρίας (βλ. Πλάντζος 2014, 249).

⁹ Ιδέες για την αναστήλωση των μνημείων, για την εποχή τους πρωτοποριακές, είχαν διατυπώσει τόσο ο Viollet le Duc (1814- 1879) στο μνημειώδες έργο του «Ερμηνευτικό Λεξικό της Γαλλικής Αρχιτεκτονικής από τον 11ο έως τον 15ο αιώνα», όσο και ο Camilo Boito (1836-1914) στο συνέδριο των αρχιτεκτόνων και μηχανικών στη Ρώμη, το 1883. Βλ και Schildgen 2008, 151-157, 162-163.

Η μεθοδολογία αυτή υιοθετήθηκε στις πρώτες πρωτοβουλίες της UNESCO για τη διάσωση των μνημείων της Νουβίας (**Εικ. 2**) που απειλήθηκαν από το φράγμα του Ασουάν (1960),¹⁰ καθώς και για την αποκατάσταση των πολιτιστικών θησαυρών της Βενετίας και της Φλωρεντίας (**Εικ. 3**) από πλημύρες (1966). Η επιτυχία των μέτρων αυτών ενίσχυσε τις τάσεις μέσα στον Οργανισμό για τη διφυή πρόσληψη της κληρονομιάς, η οποία υποστασιοποιείται μέσα από τις φυσικές και πολιτιστικές της εκφράσεις.

Αυτή η πρώτη, επιτυχημένη διεθνής συνεργασία θα οδηγήσει, λίγο καιρό αργότερα την UNESCO, στη δημιουργία της Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά (1972). Έτσι, η Σύμβαση θα γίνει το πρώτο διεθνές, θεσμικό κείμενο, το οποίο θα λάβει υπόψη τη διφυή υπόσταση της Παγκόσμιας Κληρονομιάς και στο οποίο η πολιτιστική και η περιβαλλοντική διάσταση συνυπάρχουν και αλληλοσυμπληρώνονται. Η Σύμβαση, μάλιστα, θα αποκτήσει υποδειγματική ισχύ, επηρεάζοντας μεταγενέστερα κείμενα συμβάσεων, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τη Σύμβαση της Βαρκελώνης¹¹ ή τη Διακήρυξη του Ρίο,¹² στις οποίες καθιερώθηκε η συνδυαστική προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και του περιβάλλοντος.

Κατά τη δεκαετία του 1960, η αναγνώριση της σπουδαιότητας του τόπου θα αποτυπωθεί και στη σύμβαση της Γρανάδας για την προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς του 1965. Στη Σύμβαση αυτή υπάρχει διακριτός ορισμός για τους «τόπους», οι οποίοι θεωρούνται τμήμα της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς, ενώ προβλέπεται και η λήψη μέτρων, τα οποία θα αποσκοπούν στη βελτίωση της ποιότητας στον χώρο που περιβάλλει τα μνημεία, αλλά και στο εσωτερικό των αρχιτεκτονικών συνόλων και των τόπων (άρθρο 7).¹³

¹⁰ Οι ναοί του Abu Simbel (ή αλλιώς τα μνημεία της Νουβίας) είχαν χτιστεί/σκαλιστεί τον 13ο αιώνα π.Χ. στο βραχώδες πέτρωμα της κοιλάδας του Νείλου από τον Ραμσή τον ΙΙ και είχαν αφιερωθεί στον ίδιο και τη σύζυγό του Νεφερτίτη. Το 1959 τα μνημεία αυτά βρέθηκαν αντιμέτωπα με ένα μεγάλο κίνδυνο, αφού από τη θέση τους έπρεπε να διέλθει το φράγμα του Ασουάν. Στη δεκαετία του 1960, έπειτα από έκκληση της αιγυπτιακής και σουδανικής κυβέρνησης, στήθηκε μια γιγαντιαία, διεθνής επιχείρηση προκειμένου τα μνημεία να μεταφερθούν σε άλλη θέση. Η επιχείρηση, που διήρκεσε περίπου 20 χρόνια, δεν είχε προηγούμενο σε επίπεδο έκτασης και τεχνολογικών προκλήσεων και στη διάρκεια της μετακινήθηκε ένα σύνολο 22 μνημείων, με τη συνέργεια 40 αποστολών από πέντε ηπείρους.

Η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά που συντάχθηκε λίγα χρόνια μετά (1972) εμπνεύστηκε εν πολλοίς από την επιτυχία για την προστασία των μνημείων της Νουβίας και αναφερόταν στην προστασία τόσο της πολιτιστικής όσο και της φυσικής κληρονομιάς. Σχετικά βλ. Schildgen 2008, 177.

¹¹ Η Σύμβαση της Βαρκελώνης για την προστασία της Μεσογείου από τη ρύπανση υπεργράφη το 1976 από τις χώρες που βρέχονται από τη Μεσόγειο και αναφέρεται στην προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος και των παράκτιων περιοχών από χερσαίες πηγές. Η Σύμβαση της Βαρκελώνης με τα συνοδευτικά Πρωτόκολλα κυρώθηκε από την Ελλάδα με τον ν. 855/78 (ΦΕΚ235/Α/23.12.1978) και τον ν. 1634/86 (ΦΕΚ 104/Α/18.07.1986).

¹² Η διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (1992) γνωστή ως UNCED έχει ως στόχο την ισορροπία ανάμεσα στο περιβάλλον και την ανάπτυξη.

¹³ Αργότερα, στη Διακήρυξη του Amsterdam (1975) η αρχιτεκτονική κληρονομιά της Ευρώπης θα αντιμετωπιστεί ως ένα ενιαίο σύνολο ακίνητων πολιτισμικών αγαθών, μέρος του ανθρωπογενούς και του φυσικού περιβάλλοντος. Βλ. "The declaration of Amsterdam. Congress on the European Architectural Heritage", 21-25 October 1975.

Το 1979, στην πόλη Burra της νοτίου Αυστραλίας, η Χάρτα της Βενετίας θα προσαρμοστεί στις ιδιαίτερες συνθήκες της αυστραλιανής ηπείρου. Μια νέα Χάρτα θα προκύψει από το νεοσύστατο (τότε) Αυστραλιανό ICOMOS που θα γίνει γνωστή με το όνομα της φιλοξενούσας πόλεως. Η Burra Charter (που θα αναθεωρηθεί το 2009) θα εστιάσει στην έννοια της «πολιτιστικής σημασίας» (cultural significance) και θα κάνει λόγο για μια βαθιά και συγκινησιακή έννοια σύνδεσης ανάμεσα στην κοινωνία και τον τόπο.

Στους κόλπους της UNESCO, ο Κατάλογος Παγκόσμιας Κληρονομιάς θα αποτελέσει ένα σημαντικό εργαλείο στην πολιτική προστασίας των μνημείων. Σύμφωνα με τις οδηγίες της Επιτροπής της Παγκόσμιας Κληρονομιάς, η ακεραιότητα ενός αγαθού συνιστά προϋπόθεση για τη συμπερίληψη του στον Κατάλογο (Ζερβάκη 2010, 94). Μεταξύ άλλων, δηλαδή, αξιολογείται και το κατά πόσο η χωροταξία ενός μνημείου, ή του περιβάλλοντος του, είναι ικανή να διαφυλάξει το σύνολο των χαρακτηριστικών και των διαδικασιών που προσδίδουν στη θέση τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της και επηρεάζεται από τις δυσμενείς επιπτώσεις της ανάπτυξης ή και της εγκατάλειψης. Η ακεραιότητα, λοιπόν, ενός μνημείου δεν περιορίζεται αποκλειστικά στην ποιότητα και το επίπεδο διατήρησης αυτού καθαυτού, αλλά επεκτείνεται στη διατήρηση της χωρικής ενότητας, με την έννοια της οπτικής του ακεραιότητάς (Ζερβάκη 2010, 96).

Εκτός, όμως, από την ακεραιότητα, ένα ακόμη στοιχείο που υπογραμμίζει την ενότητά του μνημείου με τον χώρο, είναι η αυθεντικότητα.¹⁴ Το 1994, η Επιτροπή υιοθέτησε το κείμενο του Nara, το οποίο συμπεριέλαβε στα χαρακτηριστικά που τεκμηριώνουν την αυθεντικότητα ενός αγαθού, την τοποθεσία, τον περιβάλλοντα χώρο, καθώς και άλλες μορφές άυλης κληρονομιάς (Ζερβάκη 2010, 91). Ο περιβάλλον χώρος, λοιπόν, του μνημείου με τις συνδηλώσεις που περιλαμβάνει, αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της ακεραιότητας και αυθεντικότητάς του.¹⁵

Ο Κατάλογος της UNESCO, ωστόσο, παρά την επιτυχία του, δεν χαρακτηρίζεται από ισορροπία: τα πολιτιστικά αγαθά υπερετρούν συντριπτικά των άλλων κατηγοριών, οι οποίες επικαλύπτονται μεταξύ τους, αφού η αλληλοεπίδραση φυ-

¹⁴ Θα πρέπει να σημειωθεί πως η έννοια της αυθεντικότητας και η αξία που αποδίδεται σε αυτή, αποτελεί προϊόν της δυτικής σκέψης και δη της ευρωπαϊκής, ενώ σε πολλές χώρες του μη δυτικού κόσμου, η έννοια είναι ανύπαρκτη ή έχει διαφορετικό περιεχόμενο (βλ και Jokilehto 1995, 18-29). Μια επιμέρους αξία αυτής της έννοιας εντοπίζεται στην - εμμονική θα μπορούσε να πει κανείς - προσήλωση για τη χρησιμοποίηση των αρχαίων υλικών στην αποκατάσταση των μνημείων. Έτσι, ενώ θεωρείται αδιανόητη η ευρεία χρησιμοποίηση νέου υλικού για ένα μνημείο του δυτικού πολιτισμού, όπως τον Παρθενώνα, η αντίστοιχη χρησιμοποίηση νέας ξυλείας για ένα ξύλινο αυτοκρατορικό συγκρότημα της Ιαπωνίας που ξανατίθεται εξ ολοκλήρου ανα εικοσαετία, είναι απολύτως αποδεκτή.

¹⁵ Στο πλαίσιο της «πολιτιστικής πολυμορφίας» που εισήγαγε το Nara document on Authenticity, η Πολιτιστική Κληρονομιά μπορεί να γίνει κατανοητή και να προστατευτεί στο συγκεκριμένο κοινωνικό, πολιτιστικό τοπίο, στο οποίο ανήκει.

σικού και ανθρώπινου περιβάλλοντος είναι προφανής. Για τον λόγο αυτό υιοθετήθηκε το 1992 μια νέα κατηγορία πολιτιστικών αγαθών, εκείνη των «πολιτιστικών τοπίων»¹⁶ (Ζερβάκη 2010, 110).

Υιοθετώντας τον όρο «πολιτιστικό τοπίο», έγινε προσπάθεια να αποτυπωθεί καλύτερα η αρμονική διάδραση φύσης και ανθρώπου καθώς, επίσης, ο συνδυασμός, τόσο των χαρακτηριστικών του πολιτισμού όσο και των βιοφυσικών λειτουργιών συγκεκριμένων περιοχών.¹⁷ Η νέα αυτή κατηγορία φαίνεται να μοιάζει με εκείνη των «μεικτών θέσεων» του Καταλόγου, με βασική, ωστόσο, διαφορά ότι τα «πολιτιστικά τοπία» εγγράφονται μόνο βάσει πολιτιστικών κριτηρίων και όχι και των φυσικών, όπως συμβαίνει με τις μεικτές θέσεις.

Το τελευταίο διάστημα, η ολιστική αντίληψη των μνημείων, έχει ανανεωθεί με καινούριες προσεγγίσεις για την ολοκληρωμένη προστασία τους, ενώ στον μακροπρόθεσμο σχεδιασμό αναπόσπαστο τμήμα θεωρείται η αρχή της αειφορίας, με προφανείς οικολογικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις.¹⁸

Εθνικό θεσμικό πλαίσιο και δράσεις- αδράνεις

Στην Ελλάδα, η διφυής υπόσταση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς θεμελιώνεται κατ αρχήν στο Σύνταγμα (άρθρο 24§1) και εξειδικεύεται μέσα από ένα πλούσιο νομοθετικό πλαίσιο.¹⁹

Ο βασικός νόμος 3028/2002 «Για την Προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς»,²⁰ αναφέρεται στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης και την αναβάθμιση

¹⁶ <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/#1>.

¹⁷ Στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Τοπίο του Συμβουλίου της Ευρώπης (Φλωρεντία 2000), το τοπίο ορίζεται ως «η περιοχή, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή από τον λαό, της οποίας ο χαρακτήρας είναι αποτέλεσμα της δράσης και αλληλεπίδρασης των φυσικών ή/και ανθρώπινων παραγόντων» και «αποτελεί συστατικό στοιχείο της ευρωπαϊκής φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς». Η Σύμβαση κυρώθηκε από την Ελλάδα το 2010 (ν. 3827/2010).

¹⁸ Στη στρατηγική επιλογή για τον 21ο αιώνα, η πολιτιστική κληρονομιά προσδιορίζεται ως «ένα σύνολο πόρων με περιβαλλοντική, κοινωνική και οικονομική αξία».

¹⁹ Το Σύνταγμα της Ελλάδας 1975/86 θεσπίζει για πρώτη φορά την προστασία του περιβάλλοντος, με ρητή διατύπωση των άρθρων 24 και 117, § 3 και 4 αντίστοιχα. «Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξη του του κράτους έχει υποχρέωση να λαμβάνει ιδιαίτερα προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας». Μάλιστα, η αντίληψη του περιβάλλοντος υπό την ευρεία του έννοια (με τη συμπερίληψη δηλαδή και του πολιτιστικού δίπλα στο φυσικό περιβάλλον) θεωρείται πρωτοποριακή.

²⁰ Στην παραδοσιακή θεώρηση της πολιτιστικής Κληρονομιάς δυο είναι οι κυρίαρχες κατηγορίες: αφενός οι ιστορικοί και αρχαιολογικοί χώροι και αφετέρου τα μεταγενέστερα οικοδομήματα ή ενδοκτηρήνια που «χρησιμοποιούν ειδικής κρατικής προστασίας, όπως τα διατηρητέα και οι παραδοσιακοί οικισμοί. Τα τελευταία χρόνια, η εννοιολογική πρόσληψη της Πολιτιστικής Κληρονομιάς έχει διευρυνθεί, περιλαμβάνοντας και την κοινωνικο-πολιτισμική διάσταση.

του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Είναι σημαντικό πως στο περιεχόμενό του, η πολιτιστική κληρονομιά συνδέεται αναπόσπαστα με την έννοια του χώρου, καθώς ακίνητο μνημείο θεωρείται και ο άμεσα περιβάλλον χώρος του (άρθρο 2§δδ).²¹ Ο όρος «πολιτιστικό περιβάλλον» ήδη από το 1976 (ν. 36/76) οριζόταν ως «τα ανθρωπογενή στοιχεία του πολιτισμού και χαρακτηριστικά, όπως αυτά διαμορφώθηκαν από την παρέμβαση και τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον, περιλαμβανομένων των ιστορικών χώρων και της καλλιτεχνικής και πολιτιστικής εν γένει κληρονομιάς».

Τα τοπία, με τη σειρά τους, αποτελούν αντικείμενο προστασίας και του Νόμου 1650/1986 για την προστασία του Περιβάλλοντος, καθώς ορίζονται ως «περιοχές μεγάλης αισθητικής ή πολιτιστικής αξίας»,²² ενώ σημαντικό ρόλο, κυρίως όσον αφορά στην αισθητική διαφύλαξη των τοπίων, διαδραματίζει και ο Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός.²³

Στο σύνολό του το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο της Πολιτιστικής Κληρονομιάς θεωρείται πλούσιο –σε μια χώρα που έχει χαρακτηριστεί έντονα νομοπαραγωγική– αλλά και προοδευτικό, έχοντας ενσωματώσει ικανοποιητικά τόσο τη διεθνή νομολογία, όσο και τις σύγχρονες θεωρητικές αντιλήψεις.²⁴ Το βασικό μειονέκτημα της ελληνικής πολιτιστικής πολιτικής είναι κατά αρχάς ο θεσμικός κατακερματισμός, με τη σχετική νομοθεσία να επιμερίζεται κατά βάση ανάμεσα στα Υπουργεία Πολιτισμού και Περιβάλλοντος, με δυσμενή αντανάκλαση στην ολοκληρωμένη προστασία των μνημείων.

Η δεύτερη, εξακολουθητική αβελτηρία της ελληνικής πολιτιστικής πολιτικής, έχει να κάνει με την ελαστική εφαρμογή της νομοθεσίας. Είναι αρκετές οι περιπτώσεις, κατά τις οποίες η αδιαίρετη ουσία μνημείου και περιβάλλοντος χώρου διαχωρίζεται. Αυτή τη διατάραξη της αρμονικής σύζευξης φύσης και ανθρώπινων έργων είχε προσφυώς χαρακτηρίσει ο Δ. Πικιώνης ως «Ατίμωση γης», περιγράφοντας ορισμένα από τα πλέον ζέοντα προβλήματα της μεταπολεμικής ελληνικής κοινωνίας.²⁵ Η ίδια κατάσταση, με άλλες μορφές, εξακολουθεί και σήμερα να εκδηλώνεται, με την ατιμωρησία να οφείλεται συχνά στην ίδια την Πολιτεία.

²¹ Για τον Αρχαιολογικό Νόμο (3028/2002, άρθρο 2§γ), «οι αρχαιολογικοί χώροι περιλαμβάνουν και το απαραίτητο ελεύθερο περιβάλλον που επιτρέπει στα σωζόμενα μνημεία να συντίθενται σε ιστορική, αισθητική και λειτουργική ενότητα».

²² Σύμφωνα με το νόμο, ως προστατευόμενα στοιχεία του τοπίου χαρακτηρίζονται «τιμήματα ή συστατικά στοιχεία του τοπίου που έχουν ιδιαίτερη αισθητική ή πολιτιστική αξία ή συμβάλλουν στην προστασία και αποδοτικότητα των φυσικών πόρων λόγω των ιδιαίτερων φυσικών ή ανθρωπογενών χαρακτηριστικών τους».

²³ Ο ΓΟΚ αφορά στην προστασία αρχαιολογικών χώρων, παραδοσιακών οικισμών, ιστορικών τόπων, μνημείων και διατηρητέων μνημείων. Καθορίζει τους όρους, τους περιορισμούς και τις προϋποθέσεις για την εκτέλεση οποιασδήποτε κατασκευής εντός ή εκτός των εγκεκριμένων σχεδίων πόλεων ή οικισμών, ώστε να προστατεύεται το φυσικό, οικιστικό και πολιτιστικό περιβάλλον.

²⁴ Για τη νομική προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος βλ. Τριχίλης 1990.

Περιπλανώμενα μνημεία

Μια χαρακτηριστική περίπτωση – όχι η πλέον δραματική – στην οποία υλοποιείται κατά τρόπο οριστικό και απόλυτο η προαναφερόμενη ρήξη, είναι η μεταφορά μνημείων ή η απόσπαση μελών τους. Στο θέμα αυτό έχει διαληφθεί η Σύμβαση της Γρανάδας, στο άρθρο 5 της οποίας αναφέρεται πως κάθε συμβαλλόμενος υποχρεώνεται να αποκλείσει τη μετακίνηση του συνόλου ή τμήματος ενός προστατευόμενου μνημείου, εκτός από την περίπτωση κατά την οποία η υλική προστασία του θα το απαιτούσε επιτακτικά. Στον ελληνικό Αρχαιολογικό Νόμο, αντίστοιχα, το άρθρο 42 μπορεί κατ'αρχήν να απαγορεύει τη μεταφορά ακίνητου μνημείου, την επιτρέπει όμως κατ'εξαιρέση *«όταν είναι απολύτως αναγκαία για διασωθεί από κίνδυνο εξαιτίας φυσικών φαινομένων ή λόγω εκτέλεσης μεγάλων τεχνικών έργων, τα οποία είναι απαραίτητα για την εθνική άμυνα ή έχουν μείζονα σημασία για την εθνική οικονομία και ικανοποιούν ζωτικές ανάγκες του κοινωνικού συνόλου»*.

Μολοντί η Σύμβαση της Γρανάδας προστατεύει τα μνημεία από τυχόν απόσπασή τους κατά τρόπο απόλυτο, χωρίς δηλαδή εξαιρέσεις, ο ελληνικός Αρχαιολογικός Νόμος αναφέρεται περισσότερο στις εξαιρέσεις παρά στον κανόνα.²⁶ Η ευρεία απαρίθμηση εξαιρέσεων²⁷ σε συνδυασμό με τη διασταλτική ερμηνεία που επιδέχονται έννοιες όπως η «ανάπτυξη» ή η «σπουδαιότητα» μνημείων (με την απαράδεκτη αξιολόγηση σε λιγότερο ή περισσότερο σημαντικά), έχουν οδηγήσει πολλά μνημεία κυριολεκτικά στους δρόμους, ή στην καλύτερη περίπτωση στην αποθήκη κάποιου μουσείου.

Αντί Επιλόγου

Για την τρέχουσα πρόσληψη της οντολογίας του μνημείου, ο ενιαίος και αδιαίρετος χαρακτήρας του δεν επιδέχεται ρηξιγενείς διαχωρισμούς ανάμεσα στο κτίσμα και το φυσικό του υπόβαθρο. Ούτε, επίσης, στην προσπάθεια αποκατάστασης της χαμένης ιστορικότητας, το τοπίο - φυσικό και δομημένο – μπορεί να νοηθεί ως

²⁵ Ως Ύβρις είχε χαρακτηριστεί από τον Πικιώνη (Πικιώνης 2010) η παραμόρφωση της εικόνας και των περιγραμμάτων του αττικού τοπίου, με τη λατόμηση της Πεντέλης, του Υμηττού, της Ελευσίνας, των λόφων της Πνίκας και του Φιλοπάππου, αλλά και ο αφανισμός των δασών ενός τόπου που ήταν υλίες (δασωμένος) και εινοσίφυλλος (πλατύφυλλος).

²⁶ Η Σύμβαση της Γρανάδας (όπως και της Βαλέτας) επιβάλλει μόνο ένα γενικό πλαίσιο κατευθύνσεων, χωρίς συγκεκριμένες απαγορεύσεις και κυρώσεις, καθώς ανήκει στο πεδίο του λεγόμενου soft law.

²⁷ Από τις πολλές περιπτώσεις που τα τελευταία χρόνια απασχόλησαν την ελληνική πολιτεία, ίσως η πλέον γνωστή και επώνυμη είναι το Ζάγανι, ένας από τους σπουδαιότερους αιγαιακούς οικισμούς που δυστυχώς καταστράφηκε, καθώς και τα διατηρητέα της Αρεοπαγίτου, ή τα αρχαία στο μετρό της Θεσσαλονίκης (τα δυο τελευταία παραδείγματα με ευτυχή κατάληξη. Για το μετρό βλ και Γκότσης στον παρόντα τόμο). Για αυτές τις περιπτώσεις, όπως και για αρκετές άλλες, έχει δημόσια διατυπώσει ενστάσεις το ελληνικό ICOMOS.

μα μονοδιάστατη επιφάνεια, όπου αδρανώς αποτίθενται ή επανατοποθετούνται τα υλικά κατάλοιπα παρελθόντων πολιτισμών. Τόσο στην περίπτωση του άμεσα χωρικού περιβάλλοντος, όσο και του ευρύτερου τοπίου, δεν μιλάμε μόνο για αντικείμενα, αλλά και για δρώσες διαδικασίες, οι οποίες διαμορφώνουν τον άνθρωπο και διαμορφώνονται από αυτόν.

Κυριάκος Ψαρουδάκης
Καλλιδρομίου 68, 11473 Αθήνα
kypsar@gmail.com

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Brown, D. A. Hemingway, A. Lyles. 2000. *Romantic Landscape. The Norwich School of Painters*, London.
- Βαβουρανάκης, Γ. 2012. «Μερικές σκέψεις για το τοπίο και τα μνημεία», *Monumenta* 28.12.2012.
- Buttimer, A. D. Scamon, 1980. *The Human Experience of Space and Place*, London.
- Γιαλούρη, Ε. 2013. *Η Ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*, (εκδ. Αλεξάνδρεια) Αθήνα.
- Γιαννόπουλος, Ι. et al. 1999. *Η έννοια του Πολιτισμού. Όψεις του Ελληνικού Πολιτισμού*, τ. Α. (Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο) Πάτρα.
- Hodder, I. 1976. *Spatial Analysis of Archaeology*, Cambridge.
- Jokilehto, J. 1995. "Authenticity: a general framework for the concept", in *Narra Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention*, ed. K. E. Larsen, Narra, pp.17-36.
- Μωραΐτης, Κ. 2015. *Το Τοπίο. Πολιτιστικός προσδιορισμός του τοπίου. Σημειώσεις για τη νεότερη, τοπική επεξεργασία του τόπου* (εκδ. Ι. Σίδερης) Αθήνα.
- Nanda, R. et al. 2011. "Group Report: Values and society" in *Rational Decision. Making in the Presentation of Cultural Property* (Dalhem University Press), eds. N.S.Baer & F. Snickars, Berlin, pp. 61-82.
- Πικιώνης, Δ. 2010. «Γαΐας Ατίμωσις» στο Δ. Πικιώνης, *Κείμενα* (εκδ. ΜΙΕΤ), 127-133.
- Πλάντζος, Δ. 2014. *Οι Αρχαιολογίες του Κλασικού. Αναθεωρώντας τον εμπειρικό κανόνα* (εκδ. ΕΙΚΟΣΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ), Αθήνα.
- Τερκενλή, Θ. 1996. *Το Πολιτισμικό Τοπίο: Γεωγραφικές Προσεγγίσεις* (εκδ. Παπαζήση), Αθήνα.
- Schildgen, B. D. 2008. *Heritage or heresy. Preservation and destruction of religious art and architecture in Europe*, N. York.
- Tilley, Chr. 2013. «Χώρος, Τόπος, Τοπίο. Φαινομενολογικές προσεγγίσεις» στο *Η Ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*, επιμ. Ε. Γιαλούρη, Αθήνα, σσ. 215-250.
- Τρατσέλα, Μ. 2013. «Ιστορικότητα και Τοπίο. Σύγχρονοι Προβληματισμοί για τον σχεδιασμό αρχαιολογικών χώρων», *Ανάσκαμμα* (6), σσ. 63-78.
- Τριχίλης, Γ. - Ε. 1990. «Η νομική προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Η θωράκισή του από τα ελληνικά δικαστήρια», *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΕΣ*, 35, σσ. 59-62.

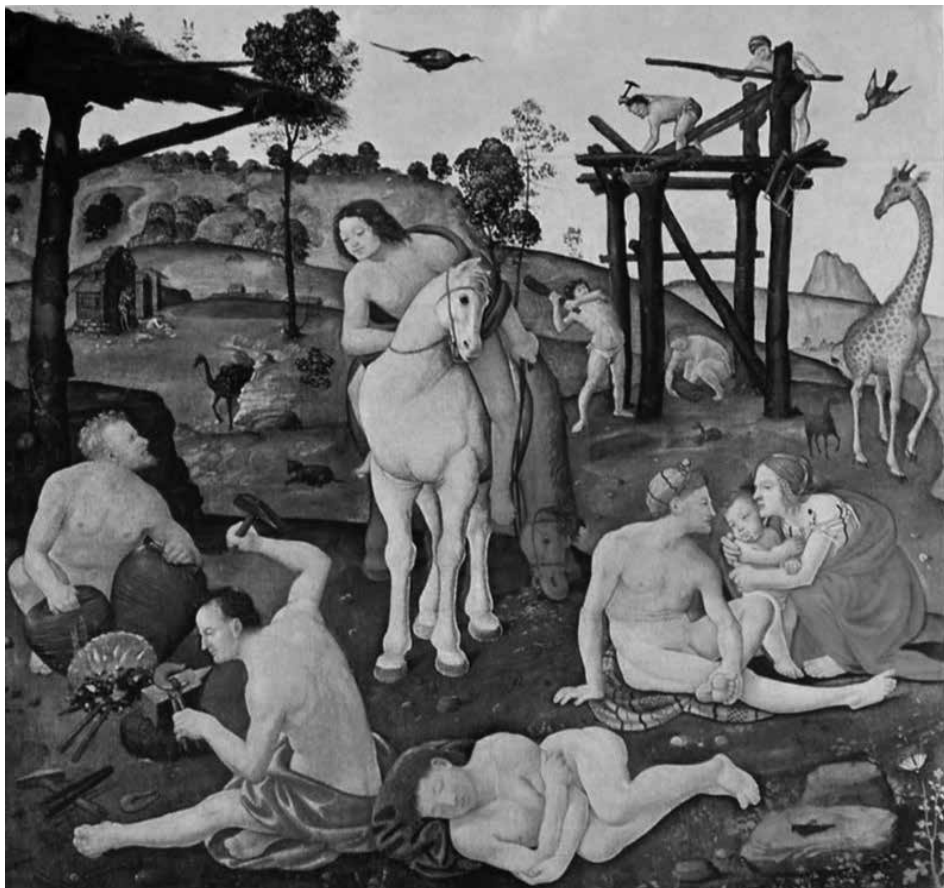
ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

“Cultural landscapes”, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/#1>

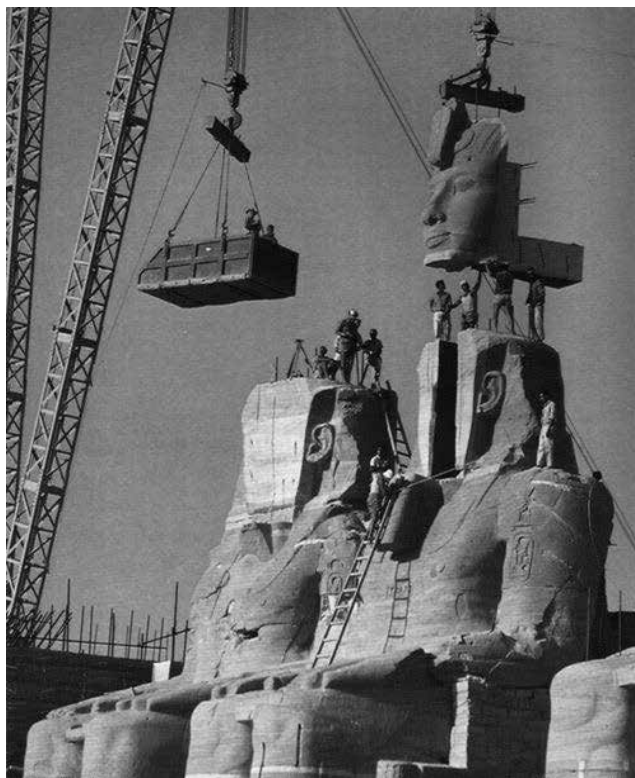
“Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage”, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο http://www.law-archaeology.gr/ClientFiles/downloads/1188760121_unesco.1972.en.pdf

“The Narra Document on Authenticity (1994)” διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>

“The Burra Charter 2013. The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance” διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>

Εικ. 1. Ήφαιστος και Αίολος, Παιδαγωγοί της Ανθρωπότητας (Piero di Cosimo- περ.1495)
<https://www.gallery.ca/en/see/collections/artwork.php?mkey=9494>

Εικ. 2. Διάσωση των μνημείων της Νουβίας από το φράγμα του Ασουάν (1960) https://simple.wikipedia.org/wiki/Abu_Simbel_temples (30-1-2017)

Εικ. 3. Η καταστροφή των πολιτιστικών θησαυρών της Φλωρεντίας από πλημύρα 4/11/1966 <https://www.durhamworldheritagesite.com/heritage/list-history> (30-1-2017)

Ο ΛΕΩΝ ΤΩΝ ΒΑΥΑΡΩΝ ΣΤΟΝ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟ ΠΡΟΝΟΙΑ ΤΟΥ ΝΑΥΠΛΙΟΥ, ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΜΝΗΜΕΙΟ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ: ΝΕΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΟΥ

ΙΩΑΝΝΑ Κ. ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ

Δρ. Αρχαιολόγος, Μόνιμη Επίκουρος Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου,
Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών, Τμήμα Ιστορίας,
Αρχαιολογίας και Δ.Π.Α., Καλαμάτα

Κοντά στον τόπο αποβίβασης του Όθωνα, στον συνοικισμό Πρόνοια, λίγο πριν από το Ναύπλιο (Καρδαμίτση-Αδάμη 1994, Γεωργόπουλος 2006, Σπηλιοπούλου 2013, 179 υποσ. 1), σμίλευσε ο Βαυαρός γλύπτης Christian Heinrich Siegel στον φυσικό βράχο ένα τεράστιο γλυπτό, σε μορφή αποθνήσκοντος λέοντος (**Εικ. 1, 2**). Ο Λέων της Πρόνοιας (Καρούζου 1979, 93 εικ. 144, Seidl 1981, 257 Abb. 58-59, Rott 1999, 397 Nr. 234 Abb. 234, Ροττ 2000, 503-504 αρ. 217, Κούρια 2007, 130, Σπηλιοπούλου 2013) ανεγέρθηκε εις μνήμην των Βαυαρών στρατιωτών, που πέθαναν στην περιοχή από κοιλιακό τύφο, κατά τα έτη 1833 και 1834. Το μνημείο φιλοτεγήθηκε λίγα χρόνια αργότερα (1840-41), κατόπιν παραγγελίας του πατέρα του Όθωνα, Λουδοβίκου Α', που, όταν επισκέφτηκε το Ναύπλιο τον Φεβρουάριο του 1836, διέταξε να σμλευτεί το λιοντάρι στο δυτικό μέρος του βράχου, στους πρόποδες του οποίου είχαν ταφεί οι Βαυαροί στρατιώτες (Σπηλιοπούλου 2013, 180-181 υποσ. 4-5).¹ Όπως μάλιστα πληροφορούμαστε από τη γερμανική επιγραφή που υπάρχει κάτω από τον ανακεκλιμένο λέοντα, ανέλαβε ο ίδιος και τη δαπάνη του:

DIE / OFFIZIERE UND SOLDATEN / DER / KOENIGLICH BAYERISCHEN
BRIGADE / IHREN KAMERADEN. /+ / 1833 UND 1834 / ZUR VOLLENDUNG
GEBRACHT / DURCH / LUDWIG I KOENIG VON BAYERN. / C(HRISTIAN)
H(EINRICH) SIEGEL FCT (FECIT).

[Οι αξιωματικοί και οι στρατιώτες της βασιλικής βαναρικής μεραρχίας προς τους συστρατιώτες τους. + 1833 και 1834. Ανηγέρθη από τον βασιλέα Λουδοβίκο Α' της Βαυαρίας. Το έποιησε ο Χρ(ιστιανός) Ε(ρρίκος) Ζίγκελ].

Ο αποθνήσκων Λέων του Siegel είναι, σχεδόν, πιστό αντίγραφο του Λέοντος

---

¹ Ήδη από μαρτυρία του 1696 γνωρίζουμε ότι ο χώρος της Πρόνοιας ήταν κοιμητηριακός. Με τα σύγχρονα δεδομένα, ο Λέων των Βαυαρών βρίσκεται στην οδό Μιχαήλ Ιατρού μεταξύ του ναού των Αγίων Πάντων και του σημερινού νεκροταφείου της Πρόνοιας, που δημιουργήθηκε στην περιοχή το 1852 (Γεωργόπουλος 2006).

της Λουκέρνης (**Εικ. 3**), ύψους έξι και πλάτους δέκα μέτρων, που είναι λαξευμένος στην κόψη φυσικού αμμολιθικού βράχου (Σπηλιοπούλου 2013, 183-186). Το μνημείο φιλοτεχνήθηκε εις μνήμην των Ελβετών φρουρών που σφαγιάστηκαν το 1792 κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης, όταν επαναστάτες εισέβαλαν στο Ανάκτορο του Κεραμεικού (Tuileries), στο οποίο είχε μετακομίσει για ασφάλεια η βασιλική οικογένεια από τις Βερσαλλίες (Wyss 1977, 2-4 Abb. 1). Η πρωτοβουλία για την ανέγερση του μνημείου ανήκει στον Karl Pfyffer von Altshofen, έναν αξιωματικό της ελβετικής φρουράς, που επιβίωσε από τη σφαγή, διότι κατά τη διάρκεια των γεγονότων βρισκόταν στη Λουκέρνη. Αυτός άρχισε να μαζεύει χρήματα το 1818. Ο σχεδιασμός του μνημείου ανατέθηκε στον διαπρεπή Δανό γλύπτη Bertel Thorvaldsen (1768/70-1844), που ταξίδεψε επί τούτου το 1819 από τη Ρώμη στη Λουκέρνη (Wyss 1977, 7-8 Abb. 5-6). Ο νεαρός γλύπτης Lukas Ahorn (1789-1856) από την Κωνσταντία ξεκίνησε τις εργασίες στις 28 Μαρτίου του 1820 και τις αποπεράτωσε στις 7 Αυγούστου του 1821. Τα αποκαλυπτήρια του μνημείου διεξήχθησαν την 10η Αυγούστου με μεγάλη επιτυχία (Wyss 1977, 10-13).

Μέσα σε μία σχεδόν ορθογώνια βαθιά κόγχη, απεικονίζεται ένας αποθνήσκων λέων, στραμμένος προς τα αριστερά και διαπερασμένος από δόρυ, με την κεφαλή ανακλιμένη πάνω σε μία κυκλική ασπίδα που φέρει κρινάνθημα, το σύμβολο της γαλλικής μοναρχίας (**Εικ. 4**). Μπροστά από αυτή την ασπίδα, στην αριστερή άκρη της κόγχης, είναι στημένη μία δεύτερη κυκλική ασπίδα, που φέρει τον θυρέο της Ελβετίας (Wyss 1977, 8-9. Σπηλιοπούλου 2013, 185). Σύμφωνα με την επιγραφή που είναι σκαλισμένη σε λατινική γλώσσα πάνω από την κόγχη, το μνημείο είναι αφιερωμένο «στην πίστη και την ανδρεία των Ελβετών» (*Helvetiorum Fidei ac Virtuti*). Στην επιγραφή κάτω από την κόγχη είναι καταγεγραμμένα τα ονόματα των αξιωματικών, ενώ αναγράφεται κατά προσέγγιση και ο αριθμός των στρατιωτών που απεβίωσαν (DCCLX = 760) και που επέζησαν (CCCL = 350).

Ο Αμερικανός συγγραφέας Mark Twain (1835-1910) εξυμνεί το μνημείο του θανάσιμα πληγωμένου λιονταριού της Λουκέρνης ως «το πλέον θρηνώδες και συγκινητικό πέτρινο έργο του κόσμου». ² Το ενδιαφέρον όμως στη σύνθεση αυτή του Thorvaldsen έγκειται κυρίως στο ότι στηρίζεται σε ένα αρχαίο πρότυπο, που εντόπισε ο Charles Robert Cockerell στην Ιουλίδα της Κέας (Βενιέρη 2003. Σπηλιοπούλου 2013, 186-187 υποσ. 19). Πρόκειται για ένα μνημειώδη αρχαϊκό λέοντα (μέγιστο μήκος 6,40 μέτρα), λαξευμένο επίσης στον φυσικό βράχο, που βρίσκεται στο νοτιοανατολικό τμήμα της πόλης, απέναντι από το μεσαιωνικό Κάστρο. ³ Ο Λέων της Ιουλίδας της Κέας (**Εικ. 5, 6**), που μάλλον προστάτευε κάποιο ιερό, εί-

² Marc Twain, *A Tramp Abroad* (1880), κεφ. XXVI «The Nest of the Cuckoo-Clock».

³ Η Ιουλίσ είναι η μόνη από τις τέσσερις πόλεις της αρχαίας Κέας που βρίσκεται στην ενδοχώρα, επάνω σε ύψωμα που εποπτεύει τη βόρεια πλευρά του νησιού, καθώς και τον θαλάσσιο χώρο. Ιδρύθηκε κατά την αρχαϊκή περίοδο, στη θέση που αργότερα κατέλαβε το μεσαιωνικό Κάστρο της Ιουλίδας, και συνεχίζει να αποτελεί μέχρι σήμερα ενεργό οικισμό. Σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές, η Ιουλίσ ήταν η πατρίδα των λυρικών ποιητών Σιμωνίδη (6ος-5ος αι. π.Χ.) και Βακχυλίδη (481-431 π.Χ.).

ναί ο πρωιμότερος από τους αρχαϊκούς λέοντες των Κυκλάδων και χρονολογείται στα τέλη του 7ου (Rolley 2006, 30 υποσ. 94) ή στις αρχές του 6ου αιώνα π.Χ. (Βενιέρη 2005, 209 εικ. 283). Κείται στραμμένος προς τα δεξιά σε στάση ανάπαυσης, σύμφωνα με έναν εικονογραφικό τύπο που συνηθίζεται στην Ιωνία. Πρόκειται για το πρωιμότερο παράδειγμα που ακολουθεί το μοτίβο του αιγυπτιακού λέοντα σε ελεύθερη παραλλαγή,⁴ ενώ στις ανατομικές λεπτομέρειές του μαρτυρεί ασσυριακή επιρροή.⁵ Ο Λέων της Κέας ανάγεται, επομένως, σε ανατολικά πρότυπα (Gabelmann 1965, 54-55 Taf. 7. Rolley 2006, 30, 196), συνδυάζοντας το αιγυπτιακό μοτίβο του αναπαυόμενου λιονταριού με τη ασσυριακή επιρροή στην απόδοση των ανατομικών λεπτομερειών. Όπως όλα τα ανατολιζόντα λιοντάρια της ελληνικής τέχνης, είναι ένα έργο της αρχαϊκής πλαστικής.⁶

Ο Άγγλος αρχιτέκτων Cockerell (Σπηλιοπούλου 2013, 189 υποσ. 25, 209 υποσ. 84) που πρωτοεπισκέφτηκε την Ελλάδα στα 1810-11 και ξανά στα 1812-13 ως μέλος της ομάδας που ανέσκαψε τους ναούς της Αίγινας (1811) και των Βασών (1812), εντόπισε στην αρχαία Ιουλίδα της Κέας το περίφημο αρχαϊκό λιοντάρι (Σπηλιοπούλου 2013, 189 υποσ. 25) και το σχεδίασε ελεύθερα, απεικονίζοντάς το μέσα στο φυσικό τοπίο. Βάσει αυτών των σχεδίων, ο διαπρεπής Βαυαρός χαράκτης Johann Christian Reinhart⁷ εκπόνησε στη Ρώμη δύο οξυγραφίες (Σπηλιοπούλου 2013, 189 υποσ. 26), που αποτέλεσαν και το πρότυπο του σχεδιασμού του Λέοντος της Λουκέρνης από τον Thorvaldsen, ο οποίος τις είδε προφανώς εκεί (Wyss 1977, 7), όπου σύχναζε σε κύκλους αρχαιοφίλων (Σπηλιοπούλου 2013, 189 υποσ. 27). Ο Peter Oluf Brøndsted (1780-1842), γνωστός και ως Ole, ένας από τους πρωιμότερους ερευνητές της αρχαίας ελληνικής γλυπτικής και αγγειογραφίας, εγκαταστάθηκε το 1810 στην Αθήνα, όπου και γνώρισε τον Cockerell (Σπηλιοπούλου 2013, 189-190 υποσ. 28-29). Τον χειμώνα του 1811-12 ο Brøndsted ανέσκαψε το ιερό του Απόλλωνα στην Καρθαία της Κέας (Papanicolaou-Christensen

⁴ Τα λιοντάρια του αιγυπτιακού τύπου αναπαύονται ξαπλωμένα στη μία πλευρά με λυγισμένα τα πίσω πόδια, σταυρωτά τα μπροστινά και την κεφαλή με πλάγια κλίση προς τα πάνω, ενταγμένα σε ένα ορθογώνιο σύστημα. Όμως, ενώ το λιοντάρι της Ιουλίδας ακολουθεί σχεδόν πιστά το αιγυπτιακό μοτίβο στην απόδοση του πίσω μέρους του σώματος, το παραλλάσσει στην απεικόνιση του μπροστινού μέρους, αποδίδοντας τα δύο πόδια το ένα πάνω στο άλλο και όχι σταυρωτά, με την κεφαλή να κλίνει ανάμεσά τους.

⁵ Ως ασσυριακά μπορούν να χαρακτηρισθούν τα εξής στοιχεία: στενά κυματοειδή ανθέμια που ξεκινούν από το ρύγχος. Τα αυτιά είναι κατασκευασμένα σύμφωνα με τον ασσυριακό τρόπο. Η πλατειά μύτη φέρει ραβδώσεις, ενώ βαθιές αυλακώσεις τραβιούνται από τη ράχη στο στόμα, περιβάλλοντάς το ρύγχος. Το κλειστό στόμα με ελαφρά τραβηγμένες προς τα κάτω τις γωνίες, περιβάλλεται από τη στενή αυλάκωση του χείλους.

⁶ Ο Cl. Rolley (ό.π.) εντάσσει τον λέοντα της Κέας σε μία σειρά λιονταριών, που επαναλαμβάνουν αδέξια τον λεγόμενο νεοχεττιτικό τύπο, γνωστό από την κορινθιακή κεραμική.

⁷ Γερμανός ζωγράφος και χαράκτης, από το Hof της βορειοανατολικής Βαυαρίας (1761-1847). Το 1789 εγκαταστάθηκε στη Ρώμη. Από το 1829 δούλεψε στην υπηρεσία του Λουδοβίκου Α'. Την 1.11.1839 αναγορεύθηκε σε αυλικό ζωγράφο του Λουδοβίκου. Πέραν των τοπογραφιών του, εκπόνησε πάνω από 400 σχέδια, καθώς και 170 οξυγραφίες, για τις οποίες ήταν φημισμένος.

2008). Από το 1823 έως το 1830 εγκαταστάθηκε στο Παρίσι, για να προετοιμάσει μία δημοσίευση για την έρευνά του στην Ελλάδα. Το δίτομο έργο εκδόθηκε το 1826 στα γερμανικά (Brøndsted 1826) και στα γαλλικά (Brøndsted 1826-1830). Στη σελίδα 30 του πρώτου τόμου που είναι αφιερωμένος στην Κέα, ο Brøndsted συμπεριέλαβε τις δύο οξυγραφίες του Reinhart (**Εικ. 7, 8**), όπως πληροφορούμαστε από σχετική επεξήγηση: «*Απεικόνιση του λαξενυμένου στον βράχο κολοσσιαίου λέοντα, όχι μακριά από την πόλη της Κέας, σύμφωνα με σκίτσο που έφτιαξε ο R. Cockerell, που αποδίδει το λιοντάρι σε δύο στάσεις, βάσει του οποίου κατασκεύασε ο Reinhart στη Ρώμη οξυγραφίες. Η αφορμή της δημιουργίας αυτού του μνημείου αναφέρεται στις σελίδες 30 έως 32: πβ. και παράρτημα αρ. II, σελ. 78*». Πράγματι, σε αυτές τις σελίδες, ο Brøndsted περιγράφει τον Λέοντα της Ιουλίδας τον οποίο επισκέφθηκε με την ομάδα του, συμπεριλαμβανομένου και του φυσικού του τοπίου, προσπαθώντας παράλληλα να τον προσεγγίσει και ερμηνευτικά. Στη σελίδα 31 γράφει χαρακτηριστικά: «*Μετρήσαμε αυτό το αρχαίο μνημείο ... επακριβώς... το ύψος του μπροστινού του μέρους: εννέα πόδια*», στη δε υποσημείωση αρ. 1 που συνοδεύει το παράθεμα, παραπέμπει στις εικόνες της σελίδας 30 με το εξής σχόλιο: «*Βλ. πίνακα II με τις οξυγραφίες του Reinhart, που φτιάχθηκε με βάση το επιτόπιο σκίτσο του φίλου μου R. Cockerell, που αποδίδει το λιοντάρι από δύο πλευρές. Το φύλλο αυτό (με τα σκίτσα) θα πρέπει να θεωρηθεί ως συμπλήρωση του αρχαίου μνημείου. Επειδή εδώ δεν ήταν ο στόχος να αποδοθεί ιδιαίτερα πιστά ένα αρχαίο αποσπασματικά σωζόμενο έργο, που τα κύρια μέρη του και η κίνησή του θα μπορούσαν να είναι αμφίβολα, όπως θα αποδιδόταν με μεγάλη ακρίβεια ένα αντικείμενο που θα προοριζόταν για σπουδή και έρευνα, έτσι δεν υπήρχε αποχρών λόγος να αντιγραφεί το ιδιότυπο αυτό αρχαίο μνημείο στη σημερινή εγκαταλελειμμένη του μορφή. Αντίθετα, έγινε κυρίως η προσπάθεια να απεικονισθεί η εντύπωση που θα πρέπει να προκαλούσε το μνημείο στη θέση που βρισκόταν, τότε που τα επιμέρους μέλη του, ιδιαίτερα το κεφάλι και τα σκέλη, δεν ήταν ακόμη κατακεραματισμένα*».

Μέσα από το σχόλιο του Brøndsted καθίσταται σαφές ότι ούτε ο Λέων της Πρόνοιας ούτε το πρότυπό του, ο Λέων της Λουκέρνης, αποτελούν πιστά αντίγραφα του αρχαϊκού λιονταριού της Ιουλίδας, εφόσον βασίζονται σε δύο ελεύθερες αποδόσεις του. Ο Thorvaldsen φαίνεται ότι ακολούθησε περισσότερο την πρώτη από τις δύο εκδοχές, σύμφωνα με την οποία το λιοντάρι είναι στραμμένο προς τα αριστερά. Ενώ όμως το αρχαίο πρότυπο και τα σκίτσα του Cockerell παριστάνουν τον λέοντα αναπαυόμενο και με ανοικτά τα μάτια, ο Thorvaldsen τον παραλλάσσει κατά τρόπο αρμόζοντα σε ένα μνημείο πεσόντων: τον αποδίδει εκπνέοντα και με την προσθήκη όπλων (δόρυ και δύο ασπίδες), έτσι ώστε να συμβολίζεται ταυτόχρονα ο αιώνιος αλλά και ηρωικός θάνατος των σφαιρασθέντων Ελβετών (Σπηλιοπούλου 2013, 193).

Ο Siegel ακολουθεί σχεδόν πιστά το πρότυπο του Thorvaldsen: Σμλεύει το λιοντάρι στον φυσικό βράχο της Πρόνοιας, να κοιμάται και αυτό μέσα σε μία βαθιά ορθογώνια κόγχη, στραμμένο επίσης προς τα αριστερά. Αντί όμως δύο, απεικονίζει μία μόνο ασπίδα, επίσης κυκλική (**Εικ. 9**), στημένη πίσω από το ρύγχος του

ζώου. Στην εξωτερική της πλευρά η ασπίδα είναι περιτυλιγμένη από γλαμύδα, την απόληξη της οποίας μπορούμε να διακρίνουμε στο άκρον της εσωτερικής κοίλης της επιφάνειας, όπως επίσης και την απόδοση του ιμάντα της. Πίσω της απεικονίζεται η αιχμή ενός δόρατος και ο σαυρωτήρας του (Σπηλιοπούλου 2013, 193-194 υποσ. 38). Έτσι, με την προσθήκη των όπλων και της γλαμύδας, ο Λέων της Πρόνοιας δεν συμβολίζει απλά τον αιώνιο θάνατο των εκλιπόντων Βαυαρών, αλλά έναν ηρωικό θάνατο πεσόντων στο πεδίο της μάχης, κάτι που δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, όπως συμβαίνει με το μνημείο της Λουκέρνης. Ο αποθνήσκων, επομένως, λέων του Siegel επαναλαμβάνει έμμεσα σε ελεύθερη παραλλαγή το μοτίβο του αρχαϊκού λιονταριού της Κέας. Έτσι, επιστρέφει μέσω του ευρωπαϊκού κλασικισμού ένας αρχαίος εικονογραφικός τύπος, επαναπροσδιορισμένος ως προς τον συμβολισμό του, ως «εικαστικό αντιδάνειο» και πάλι στον τόπο της καταγωγής του.

Τί άλλο όμως γνωρίζουμε για τον γλύπτη του Λέοντος της Πρόνοιας; Ο Christian Heinrich Siegel (Χριστιανός Ζίγκελ) γεννήθηκε το 1808 στο Wandsbek της Βαυαρίας και πέθανε το 1883 στην Αθήνα (Μερτύρη 2000, 99, 154,155. Σπηλιοπούλου 2013, 196-200. Παυλόπουλος 2015, 149-150). Σπούδασε γλυπτική στην Det Kongelige Danske Kunstakademi της Κοπεγχάγης, στην Ακαδημία του Μονάχου και στην Ακαδημία του Αμβούργου. Η άφιξη του Siegel στην Ελλάδα συνδυάστηκε αρχικά με την παραγγελία που του δόθηκε στα 1838 από τον Λουδοβίκο Α', κατόπιν μεσολάβησης του Ludwig Ross (Goette und Palagia, Hrsrg., 2005. Minner 2006),⁸ σύμφωνα με την οποία ανέλαβε να φιλοτεχνήσει στην Πρόνοια του Ναυπλίου ένα μνημείο για τους θανόντες Βαυαρούς του 1833, αντίστοιχο με αυτό της Λουκέρνης.

Μετά την ολοκλήρωση του Μνημείου της Πρόνοιας ο Siegel αναχώρησε για την Αθήνα, όπου και πήρε μέρος στη διακόσμηση των Ανακτόρων του Όθωνα, καθώς και στις εργασίες αναστήλωσης των μνημείων του Ιερού Βράχου. Η εκεί επιτυχημένη καλλιτεχνική του θητεία ενόησε τις προοπτικές διορισμού του Siegel, καίτοι Βαυαρού, το 1847, στην κενή νεοσυσταθείσα έδρα της Γλυπτικής στο Σχολείον των Τεχνών της Αθήνας, την οποία κατείχε έως το 1859 (Μερτύρη 2000, 99-100, 113, 126, 161). Η ίδρυση του Σχολείου των Τεχνών το 1837 και η από το 1847 συστηματική διδασκαλία της Γλυπτικής από έναν επίγονο του ευρωπαϊκού κλασικισμού, τον Siegel, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του

---

⁸ Ο Γερμανός λόγιος και αρχαιολόγος Ludwig Ross ή Λουδοβίκος Ρόσς (1806-1858), που θεωρείται ως ένας από τους πατέρες της ελληνικής αρχαιολογίας, ήλθε στην Ελλάδα το 1832. Από το 1833-1836 υπηρέτησε ως βασικό στέλεχος της νεοσύστατης Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και από το 1837-1843 κατείχε την πρώτη Έδρα Αρχαιολογίας στο νεοϊδρυθέν Οθώνειο Πανεπιστήμιο των Αθηνών. Κατά την παραμονή του στη χώρα, περιηγήθηκε μεγάλο μέρος της ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδας, μεριμνώντας για τη διάσωση και την ανάδειξη των αρχαιοτήτων της. Το 1841, στο βιβλίο του για τα ταξίδια του στην Πελοπόννησο, μνημονεύει ο Ross τη διαδικασία ολοκλήρωσης του Λέοντος της Πρόνοιας. Το 1845 ο φιλέλληνας αρχαιολόγος επέστρεψε στην πατρίδα του, όπου και εξέδωσε μία μεγάλη σειρά δημοσιευμάτων για την Ελλάδα (Σπηλιοπούλου 2013, 200 υποσ. 54-55).

καλλιτεχνικού κλίματος στην Ελλάδα, αφενός μεν με τη δημιουργία της πρώτης γενιάς καλλιτεχνών - γλυπτών και αφετέρου με την ολοκληρωτική επικράτηση του κλασικισμού στην ελληνική γλυπτική κατά το 2ο μισό του 19ου αιώνα (Μαυρομαχάλη 1998, 6). Μαθητές του Siegel υπήρξαν οι πρώτοι γλύπτες της μετεπαναστατικής Ελλάδας, Δρόσης, Κόσσοι, Απέργης, Φιλιππότης κ.ά. (Λυδάκης 1981. Χρήστου – Κουμβακάλη-Αναστασιάδη 1982. Μαυρομαχάλη 1998, 6-9. Μερτύρη 2000, 164, 337, 339). Ο Siegel παρέμεινε μετά τη λήξη της θητείας του μόνιμα πλέον στην Αθήνα έως τον θάνατό του, το 1883, επιβιώνοντας από παραγγελίες απλών εργασιών γλυπτικής, αλλά και προτομών. Το πέρασμά του από την Αθήνα μαρτυρεί και ένα ταφικό μνημείο στο Α΄ Νεκροταφείο, που φέρει την υπογραφή του γλύπτη: ΑΘΗΝΗΘΕΝ ΣΙΓΕΛΟΣ. Πρόκειται για την επιτύμβια στήλη της Γερμανίδας Elizabeth Wekberg (1795-1864), την οποία κοσμεί το *Πενθούν πνεύμα*, δηλαδή ο άγγελος του θανάτου, ένα μοτίβο ιδιαίτερα προσφιλές στα κλασικιστικά επιτύμβια μνημεία, που στην Ελλάδα το έφερε ο Siegel (Σπηλιοπούλου 2013, 202-203 υποσ. 60-63. Παυλόπουλος 2015, 335).

Η αναβίωση της ελληνικής αρχαιότητας, που αποτελούσε κοινή επιθυμία των ευρωπαϊκών εθνότητων κατά τον 18ο αιώνα, βρήκε γόνιμο έδαφος στη Βαυαρία (Grimm und Nikolaou, Hrsg., 1993. Hösch 1999, 21-41. Turczynski 1999, 43-45), όπου έδρασε ο μεγάλος φιλέλληνας, Λουδοβίκος Α΄ (1786-1868).⁹ Την απήχηση που βρήκε η Ελληνική Επανάσταση και η εκλογή του Όθωνα στην τέχνη του νότιου

⁹ Γεννήθηκε στις 25 Αυγούστου του 1786 στο Στρασβούργο, ως γιος του κόμη του Zweibrücken-Birkenfeld Μαξιμιλιανού Ιωσήφ (Pfalzgraf Max Joseph), ο οποίος ανήλθε στη συνέχεια στον βαυαρικό θρόνο ως Μαξιμιλιανός Α΄ Ιωσήφ (Max I. Joseph). Βαπτίστηκε από τον Γάλλο βασιλιά Λουδοβίκο 16ο, γεγονός που οφείλεται στο ότι ο πατέρας του ασκούσε φιλογαλλική πολιτική, κάτι το οποίο οδήγησε το 1806 την ανακήρυξη της ηγεμονίας της Βαυαρίας σε βασίλειο. Σπούδασε θεολογία στο Landshut, την παλιά πρωτεύουσα της Βαυαρίας, και ιστορία στη Γοττίγκη, το καλύτερο γερμανικό Πανεπιστήμιο της εποχής του. Έως ότου ανέβει στον θρόνο, διάβαζε ο νεαρός διάδοχος κάθε μέρα ελληνικά κείμενα, τα μετέφραζε και τα συζητούσε με τον διευθυντή της Βιβλιοθήκης του Μονάχου, Johann Philipp von Lichtenhaller. Οι δεσμοί μεταξύ Ελλάδας και Βαυαρίας υπήρξαν ιδιαίτερα στενοί στην εποχή της βασιλείας του (1825-1848), εφόσον ο γιος του Όθων ανέβηκε κατόπιν πρωτοβουλίας του στον ελληνικό θρόνο, αναλαμβάνοντας έτσι την ευθύνη για την εξέλιξη του νεοεσταθέντος ελληνικού κράτους. Επί Λουδοβίκου Α΄ είναι εμφανείς οι πολιτισμικές και καλλιτεχνικές αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στον νότιο γερμανικό χώρο και το νεοϊδρυθέν ελληνικό κράτος. Η ανακάλυψη της ελληνικής αρχαιότητας στη Βαυαρία κατόπιν αποστολής ομάδας αρχιτεκτόνων, αρχαιολόγων και ζωγράφων στην Ελλάδα με επικεφαλής τον έμπιστο του Λουδοβίκου Α΄, Wagner, οι ανασκαφές του ναού του Επικουρείου Απόλλωνα στις Βάσες της Φυγαλείας και του ναού της Αφαιάς Αθηνάς στην Αίγινα από τον φιλέλληνα αρχιτέκτονα Haller von Hallerstein και την ομάδα του, η αγορά αρχαιοτήτων (γλυπτά της Αφαιάς, Απόλλων της Τενέας κ.ά.) και η ίδρυση της Γλυπτοθήκης του Μονάχου, βάσει σχεδίων του αυλικού αρχιτέκτονα του Λουδοβίκου Α΄, Leo von Klenze, η παγίωση του νεοκλασικού ρυθμού στη Βαυαρία με την ανέγερση μνημείων όπως η Βαλχάλα (Walhalla in Donnaustauf) και η εν γένει μετατροπή του Μονάχου σε Αθήνα του Ίσαρος ποταμού (διαρρύθμιση της Βασιλικής Πλατείας με την κατασκευή των Προπυλαίων στα άκρα της, την ανοικοδόμηση της Κρατικής Συλλογής Αρχαιοτήτων από τον Ziebland, την ανέγερση του “Πανθέου” και του Ωδείου κ.ά.) μαρτυρούν ότι η πρόσληψη της ελληνικής αρχαιότητας έπαιξε ανάμεσα σε άλλες τάσεις τον προεξάρχοντα ρόλο ως μέσον προβολής του νεοεσταθέντος βασιλείου της Βαυαρίας και του νεοεθρονισθέντος βασιλικού οίκου των Wittelsbacher (Σπηλιοπούλου 2013, 207, 209-210).

γερμανικού χώρου, μαρτυρούν τα τρία μνημεία που στήθηκαν σε ανάμνηση του αποχαιρετισμού του από την πατρίδα του, τη Βαυαρία (Röttgen 1980, Wätjen 1999, Σπηλιοπούλου 2013, 203, 205-207). Το πρώτο είναι ο κίονας του Όθωνα (Ottosäule) στο Οττομπρούν του Μονάχου,¹⁰ που ανεγέρθηκε στα 1833-34 για να θυμίζει τον αποχαιρετισμό του Βαυαρού πρίγκιπα από τον πατέρα του Λουδοβίκο (Röttgen 1980, 37-41 εικ. 18, Murken 1995, 59-61 εικ. 55,56, Wätjen 1999, 373-374 Nr. 209). Το δεύτερο είναι το μνημείο της Θηρεσίας (Theresien monument) στο Μπαντ Άιμπλινγκ της Βαυαρίας (Röttgen 1980, 41-43 εικ. 18, Murken 1995, 61-62 εικ. 58, 59, Wätjen 1999, 374 Nr. 210 Abb.), που κατασκευάστηκε μεταξύ των ετών 1833-1835 για να θυμίζει τον αποχαιρετισμό του από τη μητέρα του. Τέλος, το τρίτο είναι το νεογοτθικό παρεκκλήσι του Όθωνα (Ottokapelle) στο Κίφερφελντεν (Röttgen 1980, 42-43 εικ. 18, Murken 1995, 62-63 εικ. 60a, 60b, Wätjen 1999, 374-375 Nr. 211 Abb.), κοντά στα σύνορα με την Αυστρία, που κτίστηκε μεταξύ των ετών 1834-1836 στο σημείο από όπου αποχαιρέτησε την πατρίδα του, Βαυαρία.

Η ανάθεση για την ανέγερση του Λέοντος των Βαυαρών στην Πρόνοια του Ναυπλίου εντάσσεται λοιπόν στο πλαίσιο μίας πάγιας τακτικής του Λουδοβίκου Α': να στήνει μνημεία σε τόπους που μαρτυρούν το πέρασμα του μονάρχη και κατ' επέκταση του νεοσυσταθέντος βασιλικού οίκου των Wittelsbacher, ακολουθώντας το κατάλληλο εικονογραφικό πρότυπο για την εκάστοτε περίπτωση, με ιδιαίτερη όμως βαρύτητα στην πρόσληψη της αρχαιότητας (Σπηλιοπούλου 2013, 207 υποσ. 78). Έτσι, για τον Λέοντα της Πρόνοιας επιλέγεται προφανώς από τον ίδιο τον Λουδοβίκο η σχεδόν πιστή αντιγραφή ενός λίγο προωμότερου μνημείου πεσόντων, αφενός εφόσον επαναλαμβάνει ελεύθερα ένα αρχαίο μοτίβο, αυτό του αναπαυόμενου Λέοντος της Κέας, αφετέρου επειδή ο Λέων της Πρόνοιας παραπέμπει άμεσα και στον βασιλικό οίκο των Wittelsbacher, εφόσον συνδέεται συνειρμικά με τον αναπαυόμενο Λέοντα της Βαυαρίας, όπως αυτός απεικονίζεται στον κίονα του Όθωνα, που είναι της ίδιας περίπου εποχής. Έτσι, υποκαθίστανται στο Μνημείο της Πρόνοιας και τα κρινάνθημα, το σύμβολο της γαλλικής μοναρχίας, της πρώτης ασπίδας, καθώς και ο ελβετικός θυρεός της δεύτερης ασπίδας του Λέοντος της Λουκέρης. Τον δε αρχαίο εικονογραφικό τύπο του λιονταριού της Ιουλίδας τον είχε ήδη μετατρέψει ο Thorvaldsen σε αποθνήσκοντα λέοντα,

¹⁰ Ως δωρητής και κατασκευαστής του κίονα αναφέρεται ο μαρμαρογλύπτης Anton Ripfel. Το μνημείο, ύψους περίπου 8,75 μέτρων, κατασκευασμένο από κίτρινο αμμώλιθο, υψώνεται σε έναν τεχνητό λόφο και βρισκόταν αρχικά στο δάσος, όπως φαίνεται σε έγχρωμη λιθογραφία του Gustav Kraus (1834), που απεικονίζει τα αποκαλυπτήριά του. Όμως κατά τη συντήρησή του το 1977 μεταφέρθηκε 9 μέτρα προς τα νοτιοδυτικά. Αποτελείται από έναν δωρικό κίονα, ύψους 4,50 μ., που πατά επάνω σε τετραγωνικό βάθρο. Στα σκαλοπάτια του βάθρου, επάνω σε λίθινη πλάκα, αναπαύεται ο Λέων της Βαυαρίας με στραμμένο το κεφάλι προς την ανατολή. Επάνω στον άβακα του κιονοκράνου εδράζεται η προτομή του Όθωνα σε υπερφυσικό μέγεθος. Το ακόμα αμούστακο στρογγυλό πρόσωπο πλαισιώνεται από βοστρύχους, που αποδίδονται με αρχαϊστική τεχνοτροπία, όπως και η τήβεννος της προτομής. Ο κίονας του Όθωνα με την προτομή ως επίσημη είναι ένας τύπος μνημείου με μακριά παράδοση, που ανάγεται στους αναθηματικούς και επιτύμβιους κίονες της αρχαιότητας. Άλλωστε κατά τον 18ο αιώνα ο τύπος αυτός του κίονα ήταν συνηθισμένος για τον ηγεμόνα ή βασιλιά, κυρίως σε απεικονίσεις νομισμάτων.

δίνοντάς του κατ' αυτόν τον τρόπο έναν συμβολισμό που ταίριαζε απόλυτα σε ένα μνημείο πεσόντων, όχι όμως ξένο προς το πνεύμα της αρχαιότητας (Σπηλιοπούλου 2013, 212 υποσ. 92). Ο παρηλλαγμένος και επαναπροσδιορισμένος αυτός εικονογραφικός τύπος των Λεόντων της Λουκέρνης και της Πρόνοιας βρήκε μάλιστα μεγάλη απήχηση σε μεταγενέστερα μνημεία πεσόντων σε όλο τον δυτικό κόσμο, κυρίως μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο (Σπηλιοπούλου 2013, 213 υποσ. 93).

Από το μοναδικό έγγραφο που έχει εντοπισθεί έως σήμερα σε σχέση με το μνημείο (Σπηλιοπούλου 2013, 182-183 εικ. 4), το οποίο έχει συνταχθεί σε ελληνική γλώσσα και φυλάσσεται στο αρχείο του Δήμου Ναυπλίων,¹¹ πληροφορούμαστε για την τελετή αποκαλυπτηρίων του, και την παράδοσή του στη Δημαρχία του Ναυπλίου από τον Βασιλικό Επίτροπο, Αντισυνταγματάρχη Χοτζ, την 15η Νοεμβρίου του 1841:

ἀριθ. πρ(ωτοκόλλου) 2930

Ἐ(ήφθη) 15 Νοεμβρίου Φάκ(ελος) Ω 51

Ὁ Ἀντισυνταγματάρχης Χοτζ

Πρὸς

τὸ Δημαρχεῖον Ναυπλίας

Ὁ ὑποφαινόμενος ἔχει τὴν τιμὴν νὰ εἰδοποιήσῃ τὴν Δημαρχίαν ναυπλίας ὅτι αἰφίον ἐκ τῆς 11 ὥρας Π.Μ. θέλει ἀποκαλειφθῆ τὸ παρά τῆς Α(ἰοῦ) Μεγαλειότητος τοῦ Βασιλέως τῆς Βαβαρίας Λουδοβίκου Ι πρὸς ἀνάμνησιν τῶν τοῦ Ἐπιβοηθητικοῦ Στρατοῦ ἀποθανόντων βαβαρῶν τιθέμενον μνημεῖον ἐκ Πρόνοιαν.

Παραδίδω λοιπὸν ὡς Βασιλικὸς Επίτροπος τὸ μνημεῖον τοῦτο τῆς Δημαρχίας ἀπὸ τὴν ὥραν τῆς ξεσκεπάσεως πρὸς ὑπεράσπῃσιν κατὰ κάθε εἰδους φθορᾶς, κ(αὶ) τοῦ ὁποῖου ἐπομένως ἡ Μεγαλοπρεπῆς κατασκευὴ θέλει χρησιμεύσῃ ὡς Στολισμὸς τῆς Πόλεως Ναυπλίας, ὡς τὸ πρῶτον ἔγγον τοιοῦτου εἰδους μετὰ παρέλευσιν αἰῶνων, ἐκ τὴν νέαν ἀναγεννηθῆσαν Ἑλλάδα.

Ναύπλιον τῆ 15 η Νοεμβρίου 1841

Ὁ Επίτροπος

[οπογραφή]- Χοτζ Ἀντισυνταγματάρχης

Παρά ωστόσο το γεγονός ότι μέσα από το ίδιο το έγγραφο προκύπτει ότι πρόκειται στην ουσία για το πρώτο σε δημόσιο χώρο ανεγερθέν μνημείο του νεοσυ-

¹¹ ΓΑΚ – Αρχεία Ν. Αργολίδας. ΔΗΜ.1.1/1841Ψ50. Για την παραχώρηση του εγγράφου θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον Αναπληρωτή Διευθυντή των ΓΑΚ – Αρχείων Ν. Αργολίδας, κύριο Δημήτρη Γεωργόπουλο, και για τη βοήθεια στη μεταγραφή του την παλαιογράφο κυρία Σοφία Καπετανάκη, Επίκουρο Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου στο Τμήμα Φιλολογίας της Καλαμάτας.

σταθέντος ελληνικού κράτους, ο Λέων της Πρόνοιας είχε περάσει στην τοπική μνήμη ως «Άγγουρῶν», δηλ. Ηρώ των Αγγουριών,¹² όπως γράφει χαρακτηριστικά στα Απομνημονεύματά του ο πρώτος υπασπιστής του Κολοκοτρώνη, Φωτάκος, περιγράφοντας την πρώτη επιχείρηση των Ελλήνων για την κατάληψη του Ναυπλίου την άνοιξη του 1821:

[...] ἤτο ἄλη σχεδὸν [ἡ περιοχή] γεμάτη Τουρκομνήματα ἕως πέρα εἰς τοὺς Ἁγίους Πάντας κι τὸ Ἄγγουρῶν λεγόμενον [...] Ἦτο δὲ γεμάτος ὁ τόπος μάνδρας, μνήματα, κωταρίσια καὶ ἄλλα δένδρα διάφορα, ἀθάνατοι φυτεμένοι πολλοί, ὥστε ἐδυσκολεῖτο ὁ ἄνθρωπος νὰ περᾶσ ἡ εὐκόλα [...]¹³.

Ο Λουδοβίκος όμως είχε χαράξει εμμέσως τον δρόμο για να καταχωρηθεί ο Λέων της Πρόνοιας στην ιστορική μνήμη ως μνημείο των Βαυαρών πεσόντων στην Ελλάδα, όπως άλλωστε εύγλωττα μαρτυρεί ένα χαρακτηριστικό σε ατσάλι στο Μουσείο του βασιλιά Όθωνα στο Οττομπρούν (Rott 1999, 397, Nr. 234 Abb. 234. Rott 2000, 503-504 αρ. 217, εικ.). Το ανυπόγραφο αυτό χαρακτηριστικό, το οποίο αναπαριστά το Μνημείο της Πρόνοιας (Εικ. 10), φέρει στο κάτω μέρος την επιγραφή: “Denkmal der in Griechenland gefallenen Baiern von Christian Siegel” [Μνημείο των Βαυαρών πεσόντων στην Ελλάδα του Χριστιανού Ζίγκελ]. Η προσθήκη των φυσικών φυλλωμάτων που επιστέφουν το μνημείο, καθώς και ο τρόπος απόδοσης κυρίως της κεφαλής του λιονταριού, παραπέμπουν και στον Λέοντα της Λουκέρνης, τον οποίο θα πρέπει να είχε επίσης υπόψη του ο ανώνυμος χαράκτης. Εδώ θα πρέπει να επισημάνουμε πως στην πέμπτη ενότητα του Μουσείου του Οττομπρούν που αναφέρεται διεξοδικά στο πέραςμα του Όθωνα από την Ναυπλία (Φεβρουάριος του 1832-Δεκέμβριος του 1833), πέραν του προαναφερθέντος χαρακτηριστικού, δεν υπάρχει άλλο έκθεμα που να παραπέμπει στο ίδιο το Μνημείο της Πρόνοιας (Murken 1995, 78-79 Abb. 7).

Η προαναφερθείσα προσέγγιση στηρίζεται σε ανακοίνωσή μου στο Επιστημονικό Συμπόσιο που διοργανώθηκε στο Βουλευτικό του Ναυπλίου τον Οκτώβριο του 2012 για την παρέλευση 150 Χρόνων από την Ναυπλιακή Επανάσταση του 1862,¹⁴ η οποία δημοσιεύτηκε σε εκτενή μορφή στα Πρακτικά του Συμποσίου (Σπηλιοπούλου 2013, <https://nafpliakiepanastasi.com>).

¹² Από τους 3.500 χιλιάδες Βαυαρούς αξιωματικούς και στρατιώτες που ακολούθησαν τον Όθωνα, ο οποίος αποβίβαστηκε στις 25 Ιανουαρίου του 1833 στη θέση Γλυκεία, κοντά στο Ναύπλιο, εγκαταστάθηκαν πολλοί οικογενειακώς σε κατοικίες στην Πρόνοια. Κάποιοι από αυτούς προσεβλήθησαν κατά τα έτη 1833-1834 από επιδημία κοιλιακού τύφου, εξαιτίας της κατανάλωσης άγουρων φρούτων και υπερωρίμων αγγουριών. Όσοι πέθαναν, τάφηκαν μπροστά από την εκκλησία των Αγίων Πάντων και σε μία τοποθεσία βορειοανατολικά του ναού της Ευαγγελίστριας, που από τότε πήρε το όνομα «τα βαυαρικά μνήματα» (Γεωργόπουλος 2006, link χρονοδιάγραμμα, περίοδος 1833-1836).

¹³ Φωτίου Χρυσανθόπουλου, ‘Απομνημονεύματα περί τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως / Ἵπό Φωτάκου πρώτου ὑπασπιστοῦ τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνου, Ἀθήνησι, ἐκδ. Σταύρου Ἀνδροπούλου, Τύποις καὶ Βιβλιοπωλεῖο Π.Δ. Σακελλάριου, 1858, τ. Α', σ. 281.

Στη συνέχεια, θα περάσουμε σύντομα στη μέχρι τώρα ανάδειξη και διαχείριση των Μνημείων της Πρόνοιας και της Λουκέρνης, προαναγγέλλοντας και μία νέα πρόταση που προέκυψε μέσα από την προαναφερθείσα δημοσίευση για την περαιτέρω προβολή τους σε συνδυασμό ενδεχομένως και με τον Λέοντα της Κέας, καθώς και με την πέμπτη ενότητα του Μουσείου του βασιλιά Όθωνα στο Οττομπρούν του Μονάχου, που αναφέρεται στο πέρασμα των Βαυαρών από τη Ναυπλία. Προ εικοσαετίας ο Δήμος Ναυπλίου διαμόρφωσε τον χώρο μπροστά από τον Λέοντα σε μικρό πάρκο με παγκάκια (Εικ. 11). Στην μοναδική πινακίδα που έχει τοποθετηθεί το 1960 δεξιά, κάτω από την κλίμακα που οδηγεί στο μνημείο, αναγράφεται η ελληνική μετάφραση της επιγραφής που έχει σκαλιστεί κάτω από τον Λέοντα (Εικ. 12). Προ επτά ετών, προέβη η 25η ΕΒΑ με τότε Προϊστάμενο τον κ. Αθανασούλη σε εργασίες καθαρισμού και συντήρησης του Μνημείου. Προ δεκαετίας ο Δήμος και η Δημοτική Επιχείρηση Πολιτιστικής Ανάπτυξης Ναυπλίου πραγματοποίησαν το πρόγραμμα Ψηφιακής Ξενάγησης, στο πλαίσιο του ΠΕΠ Πελοποννήσου 2000-2006. Έτσι, στο Site του Δήμου Ναυπλίου (www.nafplio-tour.gr) υπάρχει χάρτης εικονικής περιήγησης με 53 σημεία ενδιαφέροντος, που περιλαμβάνουν μία θεματική και μία χρονολογική κατηγορία. Πληκτρολογώντας τον αριθμό τους επάνω στον χάρτη, μπορεί να ακούσει κανείς αυτόματη ξενάγηση σε μία από τις πέντε γλώσσες επιλογής (ελληνικά, αγγλικά, γαλλικά, γερμανικά, ισπανικά), έχοντας τη δυνατότητα να την συνδέσει με το κινητό του, μέσω μίας εφαρμογής που ενοικιάζει ο Δήμος. Σήμερα ο Δήμος Ναυπλίου εκπονεί και μελέτη διαμόρφωσης πορείας μέσα στην πόλη και τα περίχωρα, που προβλέπει τοποθέτηση πινακίδων κατεύθυνσης σε τρία σημεία, στα οποία θα περιλαμβάνεται και ο Λέων της Πρόνοιας: στην ενδεκάτη, στην Οδό 25ης Μαρτίου που οδηγεί από την Παλιά Πόλη προς την Πρόνοια, και στην ίδια την Πρόνοια. Έτσι θα επιλυθεί και το γεγονός ότι οι περισσότεροι επισκέπτες, συμπεριλαμβανομένων και των Γερμανών, δεν γνωρίζουν το Μνημείο, εφόσον ούτε μέσα στην ίδια την Πρόνοια δεν υπάρχει μέχρι σήμερα επαρκής σήμανση για τον εντοπισμό του, γι' αυτό και η επισκεψιμότητά του είναι μάλλον περιορισμένη. Τέλος, από τις 18 Μαΐου έως και τις 13 Ιουνίου του 2015, ο ένας χώρος της ψηφιακής βιβλιοθήκης του Κέντρου Ελληνικών Σπουδών (Ελλάδος) του Harvard στο Ναύπλιο παρέμεινε κλειστός για το κοινό, για να χρησιμοποιηθεί από την ομάδα του «Προγράμματος Τρισδιάστατης Ψηφιοποίησης του Ιστορικού Κέντρου του Ναυπλίου», το οποίο υλοποιείται πιλοτικά από την «Πρωτοβουλία για την Ανάδειξη της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» σε συνεργασία με τον Δήμο Ναυπλιέων¹⁵ και που πρόκειται να συμπεριλάβει και τον Λέοντα της Πρόνοιας (www.argonafplia.gr-nafplioargolidas.blogspot.gr).

¹⁴ «Η πρόσληψη της αρχαιότητας ως μέσον προβολής του οίκου των Wittelsbacher: Το παράδειγμα του Λέοντος των Βαυαρών στον συνοικισμό Πρόνοια του Ναυπλίου», ανακοίνωση στο 150 Χρόνια Ναυπλιακή Επανάσταση. 1 Φεβρουαρίου – 8 Απριλίου 1862. Επιστημονικό Συμπόσιο. Δήμος Ναυπλιέων – Δ.Ο.Π.Π.Α.Τ., Ναύπλιο - Βουλευτικό, 12-14 Οκτωβρίου 2012.

¹⁵ Το πρόγραμμα έχει τύχει γενναίας υποστήριξης από το Ίδρυμα Κανελλοπούλου, και σταθερής υποστήριξης από το Ίδρυμα Μποδοσάκη, το Ίδρυμα Χάρη Λεβέντη, το ίδρυμα Fulbright, το National Science Foundation της Αμερικής, το Ίδρυμα Λάτση, τον Θεόδωρο Παπαλεξόπουλο και άλλους ιδιώτες χορηγούς.

Ο Λέων της Λουκέρνης βρίσκεται στο σημερινό κέντρο της πόλης (Weyquartier), σε άμεση γειτνίαση με τον Κήπο των Παγετώνων (Gletschergarten),¹⁶ και αποτελούν δύο από τα σημαντικότερα αξιοθέατά της με πολύ υψηλή ετήσια επισκεψιμότητα. Μία σύγχρονη αναμνηστική πινακίδα τοποθετημένη κοντά στο μνημείο (**Εικ. 13**) αναφέρεται σύντομα στο ιστορικό της ανέγερσης του Μνημείου των Πεσόντων Ελβετών.¹⁷

Ο περιβάλλον χώρος είχε ήδη διαμορφωθεί ταυτόχρονα με την ανέγερση του μνημείου σε πάρκο (Löwendenkmalpark), βάσει σχεδίων που εκπόνησε ένας αρχιτέκτων του Κλασικισμού, ο Hans Konrad Stadler (1752-1819) από τη Ζυρίχη, μεταξύ των ετών 1818-21. Πρόκειται για ένα πάρκο που βασίζεται στην αγγλική παράδοση (**Εικ. 14**), αποτελώντας μείξη φυσικής αίσθησης και αλληγορίας του μπαρόκ (Wyss 1977, 13). Η ασύμμετρη διαμόρφωση του πάρκου με τα πανύψηλα δέντρα τού προσέδιδε την αίσθηση της φυσικής βλάστησης. Το λιοντάρι που σμιλεύτηκε στην κόγχη μέσα στον φυσικό βράχο του προϋπάρχοντος λατομείου ψαμίτη του Αγίου Αντωνίου, η λιμούλα που διαμορφώθηκε μπροστά από το μνημείο και το παρεκκλήσιο του Αγίου Αντωνίου (Löwendenkmal Kapelle) κάτω δεξιά (πρβλ. **Εικ. 3, 4**), που ανεγέρθηκε το 1819 εις μνήμη των Πεσόντων Ελβετών (Wyss 1977, 9-10-13 Abb. 11), τοποθετήθηκαν στον χώρο έτσι ώστε να δίνουν στον περιπατητή την εντύπωση του τυχαίου. Δυστυχώς αυτά τα στοιχεία είναι τώρα πλέον ελάχιστα αναγνωρίσιμα, διότι το σημερινό πάρκο καταλαμβάνει μόνο μικρό μέρος του πρωταρχικού, εφόσον το νότιο μέρος του έπεσε θύμα τουριστικής ανοικοδόμησης, ήδη από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα.

Ως ένα από τα εθνικά σύμβολα της Ελβετίας, αλλά και ως υπαίθριο μνημείο υψίστης καλλιτεχνικής σημασίας εκτεθειμένο επί σχεδόν δύο αιώνες σε δυσμενείς καιρικές συνθήκες, ο Λέων της Λουκέρνης τυγχάνει επί 188 έτη συστηματικής κρατικής μέριμνας (Wey – Hüppi 2009). Η Υπηρεσία Προστασίας Μνημείων της Ελβετίας (Schweizer Denkmalpflege) καθορίζει με βάση πενταετή προγραμματισμό τις εργασίες συντήρησης και προστασίας του μνημείου (Göpel 2014). Παρά, δε, το γεγονός ότι το μνημείο είναι επισκέψιμο μόνο από απόσταση, διότι ήδη από τον 19ο αιώνα περιβάλλεται από τεχνητή λίμνη και προστατεύεται από κιγκλίδωμα (πρβλ. **Εικ. 4**), άγνωστοι εισέβαλαν τη νύκτα της 19ης Ιανουαρίου του 2009 στον περιβάλλοντα χώρο και έβαψαν το μνημείο με κόκκινο χρώμα (**Εικ. 15**). Ακολούθησαν άμεσα εργασίες καθαρισμού και συντήρησης και το μνημείο αποκαταστάθηκε σύντομα.

¹⁶ Πρόκειται για ένα Εθνικό Μνημείο της Φύσεως, συμπεριλαμβάνοντας εντός του πάρκου και ένα μουσείο (https://de.wikipedia.org/wiki/Gletschergarten_Luzern).

¹⁷ ZUM GEDENKEN AN DEN HELDENKAMPF / DER SCHWEIZER BEIM TUILERIENSTURM AM / 10. AUG. 1782 ERRICHTETEN IHRE MITTBÜRGER / IM JAHRE 1821 DAS LÖWENDENKMAL [= Εις ανάμνηση του ηρωικού αγώνα των Ελβετών κατά τη θυελλώδη επίθεση στον Κεραμεικό την 10η Αυγούστου 1782 ανήγειραν οι συμπολίτες τους το έτος 1821 το Μνημείο του Λέοντα.]

Στην επιτόπια έρευνα που έκανα λίγες εβδομάδες πριν την ανακοίνωση του 2012 στο Ναύπλιο, με συνόδευαν ο Διευθυντής της Βιβλιοθήκης του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου του Βερολίνου, Καθηγητής Hans Rupprecht Goette, και ο Ελβετός Ιστορικός της Τέχνης και Αρχαιολόγος, Δρ Ferdinand Pajor, μέλος της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής της Ελλάδας από το 1998, που επισκέφτηκαν για πρώτη φορά το Μνημείο της Πρόνοιας, συζητώντας μαζί μου τα του μνημείου και βοηθώντας με στη φωτογράφησή του. Ο κ. Pajor¹⁸ μόλις έλαβε το ανάτυπο της δημοσίευσης, διαπίστωσε με τον Διευθυντή του Προγράμματος «Μνημεία της Ελβετίας» ότι ο μικρού μεγέθους, ολιγοσέλιδος και πεπαλαιωμένος πλέον οδηγός για τον Λέοντα της Λουκέρνης (Wyss 1977, 15 σελ., 12 εικ.) δεν αναφέρεται καθόλου ούτε στο σχεδόν πιστό αντίγραφό του, τον Λέοντα της Πρόνοιας, ούτε στο αρχαίο του πρότυπο, τον Λέοντα της Ιουλίδας. Μού έγινε λοιπόν πρόταση να ξαναγράψω από κοινού με τον κ. Pajor έναν νέο σύγχρονο οδηγό, που θα συμπεριλαμβάνει το τρίγωνο Λουκέρνη, Ιουλίδα Κέας, Πρόνοια, με προοπτική να εκδοθεί και στα ελληνικά από τον Δήμο Ναυπλίου και με απώτερο στόχο να προκύψει ένα νέο σύστημα πινακίδων ενημέρωσης για τη Λουκέρνη, την Πρόνοια και ενδεχομένως την Ιουλίδα της Κέας.¹⁹ Κάτι, που εάν ευδωθεί, θα συνάδει με το θέμα της παρούσας ημερίδας «Πολιτιστικός Διεθνισμός και Ελληνική Πολιτιστική Πολιτική κατά τον 21ο αιώνα».

Θα κλείσουμε με την αναφορά του περιηγητή Wilhelm Vischer στον Λέοντα της Πρόνοιας και τη σύγκρισή του με αυτόν της Λουκέρνης (Vischer 1857, 303-304):

Στα βορινά ριζά (του Παλαμδιού) απλώνεται το προάστιο Πρόνοια. Κοντά εκεί εφρόντισε ο βασιλιάς Λουδοβίκος να στήσει ένα μνημείο στους Βαναρούς που πέθαναν στην Ελλάδα· το λάξευσε στο βράχο ο γλύπτης Siegel. Δεν θέλω να εξετάσω αν ήταν πετυχημένη η σκέψη· το κλίμα, η δυσεντερία, ο πυρετός αφάνισαν τους περισσότερους, όχι των εχθρών τα βόλια, και για να μη σταθούμε στους λέοντες των Θερμοπυλών και της Χαιρώνειας, είναι ίσως πιο σημαντικός της Λουκέρνης ο λέοντας, που τον θυμίζει εξάλλου ο λέοντας του Ναυπλίου· ωστόσο μου έκανε την εντύπωση ότι υστερεί σχετικά με τον άλλον, του λείπει και το έξοχο, ζωντανό στεφάνωμα του φυλλώματος.

¹⁸ Αναπληρωτής Διευθυντής του Προγράμματος «Μνημεία της Ελβετίας της Εταιρείας Ιστορίας της Τέχνης», η οποία εκδίδει και τους ελβετικούς οδηγούς τέχνης.

¹⁹ Σε μία πρώτη συζήτηση που είχα με τον κ. Κωνσταντίνο Χελιώτη, Πρόεδρο του Πνευματικού Κέντρου «Ιωάννης Καποδίστριας» και μέλος της Δημοτικής Επιχείρησης Πολιτιστικής Ανάπτυξης Ναυπλίου, καθώς και με τον κ. Μπάμπη Αντωνιάδη, τοπογράφο μηχανικό Τ.Ε. της ΕΦΑ Αργολίδας, τα παραπάνω θεωρούνται εφικτά. Η ΕΦΑ Αργολίδας έχει αρχίσει μάλιστα να εφαρμόζει το νέο σύστημα πινακίδων ενημέρωσης QRCode, υλοποιημένο ήδη στην Ασίνη, που μέσω σκαναρίσματος σε κινητό, θα μπορούσε να οδηγήσει στην προκειμένη περίπτωση σε μία ιστοσελίδα του Πνευματικού Κέντρου «Ιωάννης Καποδίστριας» ή της ΕΦΑ Αργολίδας, η οποία θα παραπέμπει στους τρεις Λέοντες και τανάπαλιν.

Ποιο, ωστόσο, από τα δύο λιοντάρια είναι το σημαντικότερο, θα πρέπει να μείνει ανοικτό. Σίγουρα όμως ο Λέων της Πρόνοιας είναι τεχνοτροπικά πλησιέστερος προς το πνεύμα της αρχαίας ελληνικής γλυπτικής, κάτι που εύκολα μπορούμε να διακρίνουμε από τη μεγάλη πλαστικότητα με την οποία αποδίδεται το σώμα, αλλά κυρίως η κεφαλή του ζώου, καθώς και η ήρεμα πονεμένη έκφραση του προσώπου του. Γεγονός που ίσως υποδηλώνει την ιδιαίτερη εξοικείωση του Siegel με τους κανόνες της αρχαίας ελληνικής πλαστικής, ενός καλλιτέχνη που έθεσε στην Ελλάδα τα θεμέλια της νεοκλασικής Γλυπτικής.

Ιωάννα Σπηλιοπούλου
Πίνδου 36, 15669 Παπάγου
iaspi@otenet.gr

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βενιέρη, Γ. 2003. «Αρχαιότητες της Κέας», *Ανθέμιον. Ενημερωτικό Δελτίο της Ένωσης Φύλων Αγροπόλεως* 10, σσ. 16-18.
- Βενιέρη, Γ. 2005. «Κυκλάδες - Κέα», στο *Αρχαιολογία. Νησιά του Αιγαίου*, επιμ. Α.Γ. Βλαχόπουλος (Εκδ. Μέλισσα), Αθήνα, σ. 209.
- Brdndsted, P.O. 1826. *Reisen und Untersuchungen in Griechenland nebst Darstellung und Erklärung vieler neuentdeckten Denkmähler griechischen Styls, und einer kritischen Übersicht aller Untersuchungen dieser Art, von Pausanias bis unsere Zeiten. In acht Büchern*, τ. I-II, Stuttgart, in Verlag bei J.G. Cotta. Paris, gedruckt bei Firnin Didot, königlichem Buchdrucker.
- Brdndsted, P.O. 1826-1830. *Voyages et enterprises scientifiques en Grèce avec quantité de monuments inédits d'un style purement grec. Ouvrage suivi d'un aperçu critique de toutes les enterprises de cette espèce executées en Grèce dès le voyage de Pausanias jusqu'à nos jours*, τ. I-II, Fermin Didot, Paris.
- Γεωργόπουλος, Δ.Χ. 2006. Πρόνοια Ναυπλίου. *Περιδιάβαση στο χώρο και το χρόνο*, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Πελοποννήσου 2000-2006, Multilanguage Cd-Rom (Σεμάντιξ Τεχνολογίες Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών Α.Ε.), Δήμος Ναυπλιέων Ναύπλιο.
- Gabelmann, H. 1965. *Studien zum frühgriechischen Löwenbild*, Verlag Gebr. Mann, Berlin.
- Goette, H.R. und Palagia, O. (Hrsg.) 2005. *Ludwig Ross und Griechenland*, στο *Akten des Internationalen Kolloquiums*, Athen, 2.-3. Oktober 2002, επιμ. H. R. Goette, και O. Palagia, Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf.
- Grimm, G. und Nikolaou, Th. (Hrsg.) 1993. *Bayerns Philhellenismus. Symposium an der Ludwig-Maximilians-Universität München, 22. und 23. November 1991*, (Veröffentlichungen des Instituts für Orthodoxe Theologie, Band 1), München.
- Hösch, E. 1999. "«We are all Greeks». Griechenbegeisterung in Europa und Bayern", in *Das neue Hellas. Griechen und Bayern zur Zeit Ludwigs I., Katalog zur Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums*, München, 9. November 1999 bis 13. Februar 2000, ed. R. Baumstark, Hirner Verlag, München, pp. 21-41.
- Καρδαμίτση-Αδάμη, Μ. 1994. «Πρόνοια, ο πρώτος προσφυγικός συνοικισμός της ελεύθερης Ελλάδας», *Αρχαιολογία* 51, σσ. 35-46.
- Καρούζου, Σ. 1979. *Το Ναύπλιο*, Έκδοση της Εμπορικής Τραπεζίας της Ελλάδος, Αθήνα.
- Κούρια, Α. 2007. *Το Ναύπλιο των περιηγητών*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα.
- Λυδάκης, Στ. 1981. *Η Νεοελληνική Γλυπτική*, τ. 5, *Οι Έλληνες γλύπτες*, (εκδ. «Μέλισσα»), Αθήνα.
- Μαυρομαχάλη, Ευ. 1998. «Γλύπτες του περασμένου αιώνα. Πρόσωπα, δραστηριότητες και καλλιτεχνικοί προσανατολισμοί της ελληνικής γλυπτικής του 19ου αι.», στο *Αφιέρωμα, Υπαίθρια γλυπτική της Αθήνας, εφημ. Καθημερινή – Επτά ημέρες (25 Οκτ.)*, επιμ. Κ. Λιόντης, σ. 6.
- Μερτύρη, Α. 2000. *Η καλλιτεχνική εκπαίδευση των νέων στην Ελλάδα (1836-1945)*. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολοίας 36, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ, Αθήνα, σσ. 99, 154-155.
- Minner, I.E. 2006. *Ewig ein Fremder im fremdem Lande. Ludwig Ross (1806-1859) und Griechenland, Peleus* 36, Bibliopolis, Mannheim und Möhnesee.

Murken, J. 1995. *König-Otto-von-Griechenland-Museum der Gemeinde Ottobrunn, Bayerische Museen* Bd. 22, Weltkunst Verlag GmbH, München.

Papanicolaou-Christensen, A. 2008. «P.O. Brøndsted, The Fortunes of the finds from Karthaiia and other antiquities from Greece», *Anthémion. Ενημερωτικό Δελτίο της Ένωσης Φίλων Ακροπόλεως* 18, σσ. 3-17.

Παυλόπουλος, Δ. 2015. «Κατάλογος ταφικών μνημείων», στο *Νεοελληνική Ταφική Γλυπτική (αρχές 19ου αιώνα-1940)*, επιμ. Δ.Φ. Μαρκάτου, Κείμενα Δ.Φ. Μαρκάτου, Ευ.Ε. Μαυρομηχάλη, Δ. Παυλόπουλος, Φωτογραφίες Σ. Μαυρομμάτης, Ίδρυμα Παναγιώτη και Έφης Μιχελή, Αθήνα, σσ. 149-150 και «Βιογραφικά σημειώματα γλυπτών», στο ίδιο, σ. 335.

Πετράκος, Β.Χ. 2009. *Η ελληνική αυταπάτη του Λουδοβίκου Ross*, Η εν Αθήνας Αρχαιολογική Εταιρεία, Αθήνα.

Röttgen, St. 1980. «Μνημεία σ' ανάμνηση του αποχαιρετισμού του Όθωνα από τη Βαυαρία», στο *Αθήνα-Μόναχο. Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών. Ίδρυμα Σταματίου Δεκόζη Βούρου*, Έκδοση του Μουσείου της Πόλεως των Αθηνών - Ίδρυμα Βούρου-Ευταξία σε συνεργασία με το Βαυαρικό Εθνικό Μουσείο, Μόναχο, σσ. 37-43.

Rolley, Cl. 2006. *Η ελληνική γλυπτική Ι. Από τις αρχές έως το μέσο του 5ου αιώνα*. Έκδοση αναθεωρημένη από τον συγγραφέα, μτφρ. Ε. Δημητρακοπούλου, (εκδ. Καρδαμίτσα), Αθήνα.

Rott, H.W. 1999. "Denkmal der in Griechenland gefallenen Bayern", in *Das neue Hellas. Griechen und Bayern zur Zeit Ludwigs I., Katalog zur Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums*, München, 9. November 1999 bis 13. Februar 2000, ed. R. Baumstark, Hirmer Verlag, München, S. 397, Nr. 234 Abb. 234 / Ροττ, Χ.Β. 2000. «Μνημείο Βαυαρών πεσόντων στην Ελλάδα», στο *Αθήνα-Μόναχο. Τέχνη και πολιτισμός στη νέα Ελλάδα, Κατάλογος Έκθεσης της Εθνικής Πνακοθήκης – Μουσείον Αλεξάνδρου Σούτζον σε συνεργασία με το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο*, Αθήνα, 5/4-3/7/2000, επιμ. Μ. Ζ. Κασιμάτη, Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα, σσ. 503-504 αρ. 217 (εικ.).

Seidl, W. 1981 (ανατυπ.). *Bayern in Griechenland. Die Geburt des griechischen Nationalstaats und die Regierung König Ottos*, Prestel-Verlag, München.

Σηλιοπούλου, Ι. 2013. «Η πρόσληψη της αρχαιότητας ως μέσον προβολής του οίκου των Wittelsbacher: Το παράδειγμα του Λέοντος των Βαυαρών στον συνοικισμό Πρόνοια του Ναυπλίου», στο *Ναυπλιακά Ανάλεκτα VIII, 150 Χρόνια Ναυπλιακή Επανάσταση. 1 Φεβρουαρίου – 8 Απριλίου 1862. Επιστημονικό Σύμποιο*. Πρακτικά, επιμ. Τρ. Ε. Σκλαβενίτης, Μ. Βελιώτη-Γεωργοπούλου, Ναύπλιο, σσ. 179-214.

Turczynski, E. 1999. "Bayerns Anteil an der Befreiung und am Staatsbau Griechenlands", in *Das neue Hellas. Griechen und Bayern zur Zeit Ludwigs I., Katalog zur Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums*, München, 9. November 1999 bis 13. Februar 2000, ed. R. Baumstark, Hirmer Verlag, München, S. 43-55.

Vischer, W. 1857. *Erinnerungen und Eindrücke aus Griechenland*, Βασιλεία.

Wätjen, E. 1999. "Wegmale zum Gedenken an den Aufbruch König Ottos nach Griechenland", in *Das neue Hellas. Griechen und Bayern zur Zeit Ludwigs I., Katalog zur Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums*, München, 9. November 1999 bis 13. Februar 2000, ed. R. Baumstark, Hirmer Verlag, München, S. 372-373: "Die Enthüllung der Ottosäule", στο ίδιο, S. 373 Nr. 209 (Abb.): "Das Theresienmonument bei Bad Aibling", στο ίδιο, S. 374 Nr. 210 (Abb.): "Die Ottokapelle in Kiefersfelden", στο ίδιο, S. 374-375 Nr. 211 (Abb.).

Wyss, B., 1977. *Löwendenmal in Luzern*, Schweizerische Kunstführer. Herausgegeben von der Gesellschaft für Schweizerische Kunstgeschichte, Basel.

Χρήστου, Χρ. - Κουμβακάλη-Αναστασιάδη, Μ. 1982. *Νεοελληνική Γλυπτική 1800-1940*, Έκδοση Εμπορικής Τραπέζης της Ελλάδος, Αθήνα.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

Göpel, Cl. 2014. “Der Löwe von Luzern – ein beeindruckendes Stück steinerne Kulturgeschichte”, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο denkmalpflege-schweiz.ch [ημ. προσβ. 28/08/2014].

Wey, V. – Hüppi, M. 2009. “Das Löwendenmal in Luzern (ohne Einbezug der Gartenanlage)”, διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο www.mhx.ch/dokumente [Sursee/Luzern, 18/05/2009].

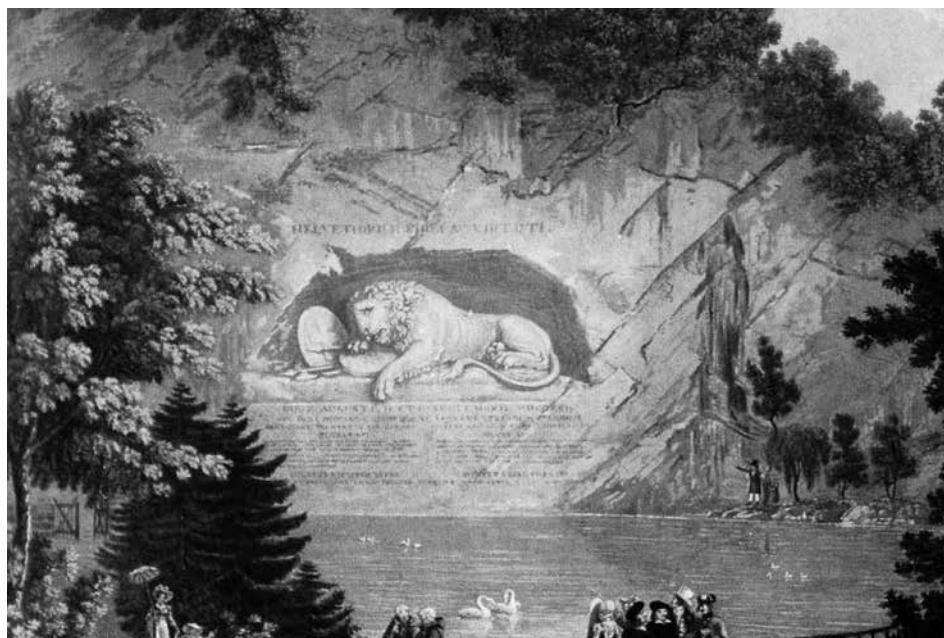
Ειγ. 1. Ο αποθνήσκων Λέων των Βαυαρών στην Πρόνοια του Ναυπλίου, λαξευμένος στον φυσικό βράχο. Έργο του Βαυαρού γλύπτη Chr. H. Siegel (1840-41) (Προσωπικό αρχείο Ι.Σπηλιοπούλου)

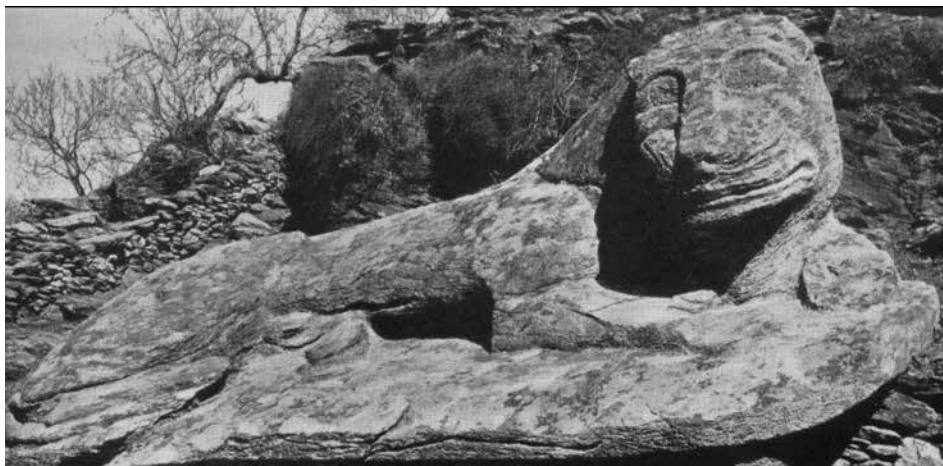
Ειγ. 2. Η κεφαλή του εκπνέοντος λέοντος, που συμβολίζει τον αιώσιο θάνατο των αποθανόντων Βαυαρών στην περιοχή της Πρόνοιας (1833-34) (Προσωπικό αρχείο Ι.Σπηλιοπούλου)

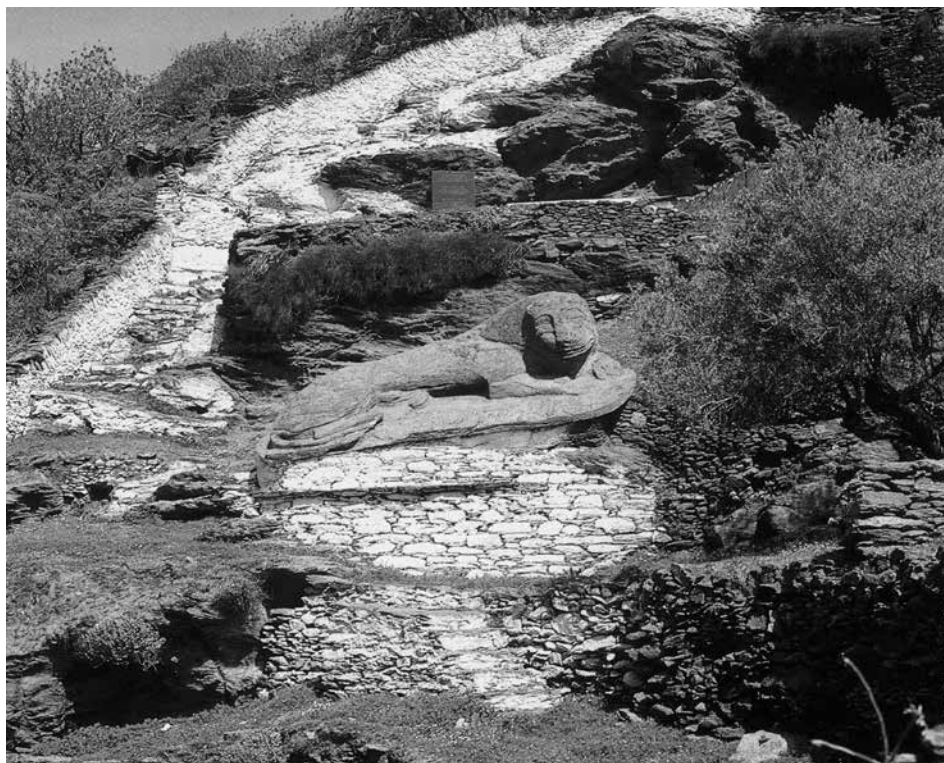
Ειγ. 3. Ο αποθνήσκων Λέων της Λουζέρνης (*Löwendenkmal*, Luzern), περί το 1900. Κάτω δεξιά, διακρίνεται το παρεκκλήσιο του Αγίου Αντωνίου εις μνήμη των Πεσότων Ελβετών (St. Antons Gedächtniskapelle, 1819) (“Lion_Monuments”, <http://en.wikipedia.org>, 3.4.2017)

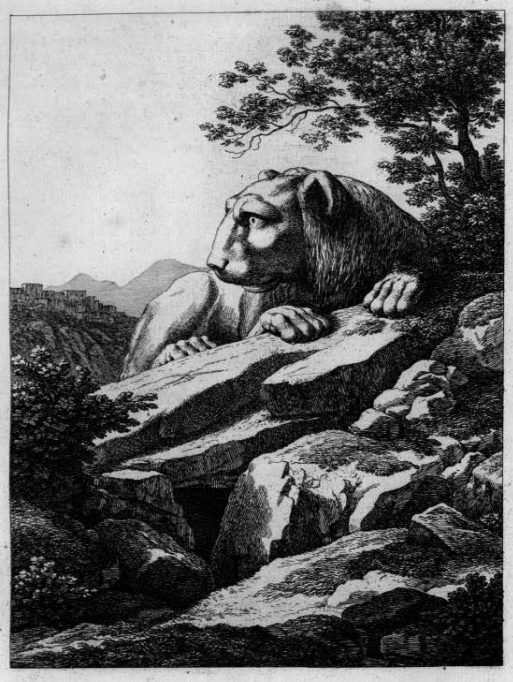
Ειγ. 4. Το Μνημείο των Πεσότων Ελβετών της Λουζέρνης και ο περιβάλλον χώρος του (1ο μισό 19ου αιώνα) (Wyss 1977, εικόνα εξωφύλλου)

Εικ. 5. Ο αναπαυόμενος Λέων της Ιουλίδας της Κέας. Κολοσσιαίο γλυπτό των πρώιμων αρχαϊκών χρόνων (μέγιστο μήκος 6,40 μέτρα), λαξευμένο στον φυσικό βράχο. Τέλος 7ου / αρχές 6ου αι. π.Χ. (Gabelmann 1965, Taf.7/1)

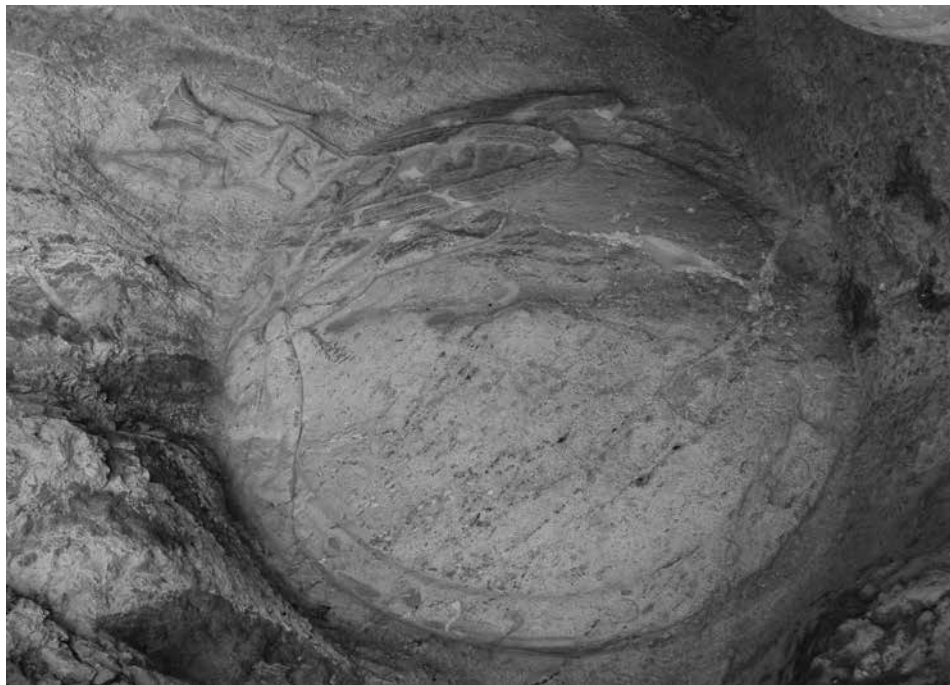
Εικ. 6. Ο αρχαϊκός Λέων της Ιουλίδας και ο περιβάλλον χώρος του, όπως αναδείχθηκε πρόσφατα από την Α' ΕΠΚΑ (Βενιέρη 2005, 209 εικ.283)

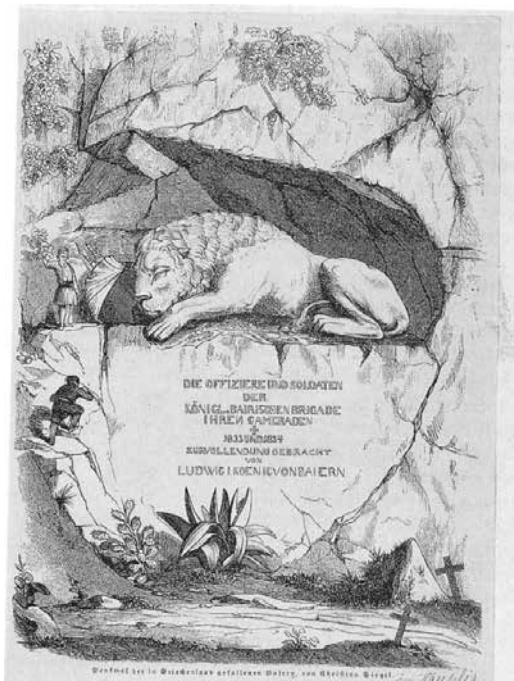
Εικ. 7. Ο Λέων της Ιουλίδας μέσα σε βραχώδες τοπίο, στραμμένος προς τα αριστερά. Οξυγραφία του J. Chr. Reinhart, βάσει ελεύθερης σχεδιαστικής απόδοσης του R. Cockerell, (http://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:Lion_Kea.jpg, 4.10.2012)

Εικ. 8. Ο Λέων της Ιουλίδας μέσα σε βραχώδες τοπίο, σχεδόν κατενώπιον, με ελαφριά κλίση προς τα δεξιά. Οξυγραφία του J. Chr. Reinhart, βάσει ελεύθερης σχεδιαστικής απόδοσης του R. Cockerell (http://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:Lion_Kea.jpg, 4.10.2012)

Εικ. 9. Κυκλική ασπίδα περιτυλιγμένη με χλαμύδα και αιχμή δόρατος με σαρωτήρα, που απεικονίζονται στο βάθος της ορθογώνιας κόγχης, πίσω από το ρύγχος του Λέοντος της Πρόνοιας. (Παραχώρηση του επίτιμου αρχαιολόγου της Δ' ΕΠΚΑ, κ. Χρήστου Πιτερού)

Εικ. 10. Ανυπόγραφο χαρακτικό σε ατσάλι (24,0 χ 16,7 εκ.), το οποίο αναπαριστά το Μνημείο της Πρόνοιας. Μουσείο του βασιλιά Όθωνα στο Οττομπρούν του Μονάχου (König- Otto - von - Griechenland - Museum der Gemeinde Ottobrunn) (Rott 1999, 397, Nr. 234 Abb. 234)

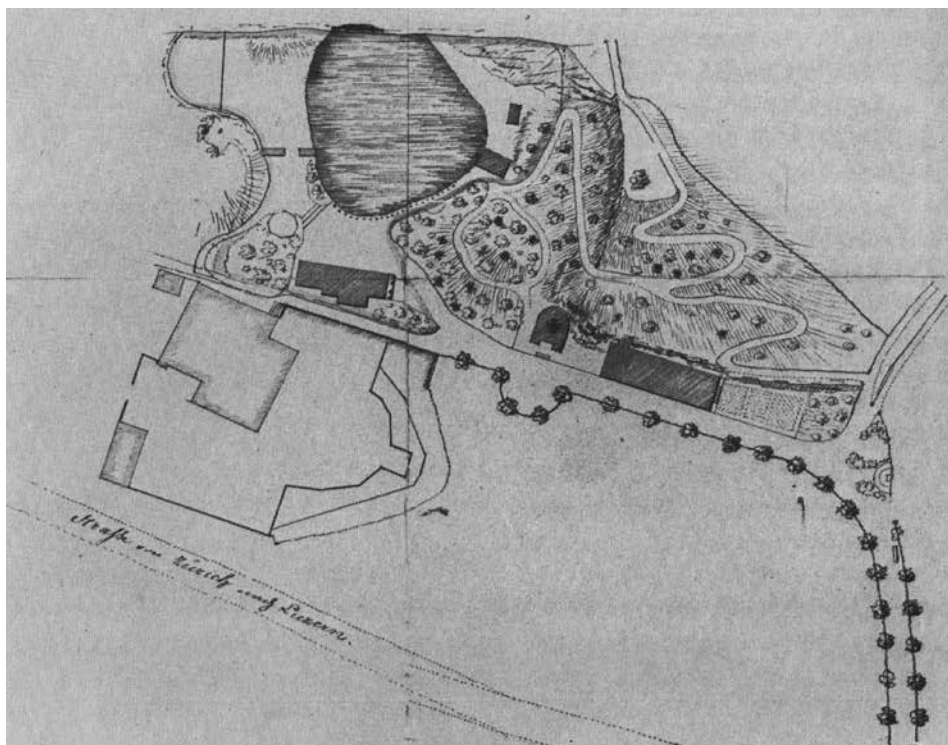
Εικ. 11. Ο Λέων της Πρόνοιας και ο περιβάλλον χώρος του, που έχει διαμορφωθεί από τον Δήμο Ναυπλίου σε μικρό πάρκο με παγκάκια (<http://www.nafplio.gr/arkaiologikoixoroiseimiame nu/57-2011-05-11-07-14-11.html>)

Εικ. 12. Η επεξηγηματική πινακίδα (1960) που έχει τοποθετηθεί δεξιά, κάτω από την κλίμακα που οδηγεί στο Μνημείο της Πρόνοιας (Προσωπικό αρχείο Ι. Σπηλιοπούλου)

Εικ. 13. Η σύγχρονη αναμνηστική πινακίδα του Μνημείου των Πεσόντων Ελβετών της Λουζέρνης (Göpel 2014)

Εικ. 14. Η διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου του Μνημείου των Πεσόντων Ελβετών σε πάρκο (Löwendenkmalpark). Σχέδιο του Jost Mohr, 1828 (Wyss 1977, 12 Abb. 10)

Εικ. 15. Εργασίες καθαρισμού και συντήρησης του Λέοντος της Λουκέρνης, μετά το ατυχές συμβάν του 2009 (Προσωπικό αρχείο Ι. Σπηλιοπούλου)

Η ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ MONUMENTA ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

ΕΙΡΗΝΗ ΓΡΑΤΣΙΑ

Αρχαιολόγος, Συντονίστρια της MONUMENTA

Η Αστική μη Κερδοσκοπική Εταιρεία, MONUMENTA, ασχολείται από το 2006, έτος ίδρυσής της, με την προστασία της φυσικής και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ελλάδας και της Κύπρου. Ως μέλος της Κοινωνίας των Πολιτών, αναπτύσσει τα τελευταία εννέα χρόνια δράση για την προστασία των μνημείων και κυρίως για την προστασία της νεώτερης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Η MONUMENTA συντονίζεται από τέσσερις εταίρους¹ και έχει 280 μέλη, πολλά από τα οποία στηρίζουν ενεργά τις δραστηριότητές της. Οι οικονομικοί πόροι της προέρχονται από συνδρομές, δωρεές, χορηγίες – μόνο κοινωφελών ιδρυμάτων – ευρωπαϊκά προγράμματα και έσοδα από εκδηλώσεις και εκδόσεις. Το έργο της αφορά σε παρεμβάσεις σε περιπτώσεις κατεδαφίσεων και αλλοιώσεων ιστορικών κτηρίων και συνόλων, καθώς και καταστροφών αρχαίων μνημείων, ανταποκρινόμενη, τις περισσότερες φορές, σε εκκλήσεις και καταγγελίες πολιτών. Επίσης, το έργο της περιλαμβάνει ερευνητικά προγράμματα («Τοπικές Κοινωνίες & Μνημεία»,² «Ανασκαφή και Τοπική Κοινωνία: Άργος Ορεστικό»,³ «Καταγραφή και ανάδειξη κτηρίων 19ου και 20ού αιώνα στην Αθήνα», «Καταγραφή και ανάδειξη κτηρίων 19ου και 20ού αιώνα στη Θεσσαλονίκη»), την ενημέρωση του κοινού μέσα από εκπαιδευτικά προγράμματα, εκδηλώσεις, εκδόσεις και τη διετή έκδοση του ηλεκτρονικού, ελεύθερης πρόσβασης, περιοδικού MONUMENTA (www.monumenta.org), που αριθμεί έξι τεύχη και πάνω από 200 άρθρα.

Η παρούσα ανακοίνωση είναι αφιερωμένη στη δράση της MONUMENTA για την προστασία της νεώτερης και της σύγχρονης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και επικεντρώνεται σε ενέργειες που έχουν γίνει σε διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου, στα αποτελέσματα αυτών αλλά και σε κάποια συμπεράσματα από τη μέχρι τώρα αποκτηθείσα εμπειρία.

Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα αρχιτεκτονικά μνημεία καθορίζουν και τους τρόπους παρέμβασης της MONUMENTA. Πρόκειται, συνήθως, για κατεδαφίσεις και αλλοιώσεις, μη χαρακτηρισμούς ή αποχαρκτηρισμούς και αλλοίωση του περιβάλλοντος χώρου τους. Οι τρόποι παρέμβασης περιλαμβάνουν:

¹ Ειρήνη Γρατσία (συντονίστρια), Στέλιος Λεκάκης, Κατερίνα Χατζηκωνσταντίνου, Ηλίας Μαυροειδής.

² <http://tkm.monumenta.org/>

³ Το πρόγραμμα αποτελεί μια συνεργασία της Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Άργους Ορεστικού και της MONUMENTA <http://argosorestikonproject.org/el/>.

α) Επιστολές προς τους αρμόδιους φορείς, β) δικαστικές παρεμβάσεις, γ) ενημέρωση-ευαισθητοποίηση του κοινού μέσα από συνεχή δημοσιεύματα στον Τύπο, συλλογή υπογραφών και αποστολή καρτ ποστάλ σε υπουργούς και δημάρχους, διοργάνωση ημερίδων, δημοσίων συζητήσεων και εκδηλώσεων.

Ακολούθως, παρατίθενται κάποια χαρακτηριστικά παραδείγματα από κάθε κατηγορία προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα μνημεία. Τα πρώτα αφορούν σε κατεδαφίσεις ιστορικών κτηρίων. Στην οδό Ραβινέ 15, στο Κολωνάκι, το 2009 ξεκίνησε η κατεδάφιση μιας διώροφης οικίας της δεκαετίας του 1920 με προσθήκη ορόφου τη δεκαετία του 1950. Η MONUMENTA ενημέρωσε την Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων Αττικής (ΕΝΜΑ) και ζήτησε τον χαρακτηρισμό της ως μνημείου και διατηρητέου από το Υπουργείο Πολιτισμού (ΥΠΠΟ) και το Υπουργείο Περιβάλλοντος Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής (ΥΠΕΚΑ) αντίστοιχα. Πέτυχε την αναστολή των εργασιών και προσέφυγε στο Συμβούλιο της Επικρατείας (ΣτΕ) όταν δεν χαρακτηρίστηκε διατηρητέο από τους δύο φορείς, διότι «...λόγω κατεδάφισης έχει απολέσει τα ιδιαίτερος αξιόλογα αρχιτεκτονικά και μορφολογικά του στοιχεία και επομένως δεν πληροί τις αυξημένες τασσόμενες από το Νόμο προϋποθέσεις προκειμένου να χαρακτηριστεί μνημείο...».⁴ Το ΣτΕ έκρινε με δύο ομόφωνες αποφάσεις (4915/2013 και 4926/2013) ότι αυτό δεν εμποδίζει την κήρυξη, καθώς η Διοίκηση πρέπει να κρίνει το κτήριο με βάση τα χαρακτηριστικά που είχε πριν την κατεδάφιση. Πρόκειται για δύο αποφάσεις του ΣτΕ καινοτόμες και πρωτοποριακές για την προστασία των μνημείων.⁵

Το δεύτερο παράδειγμα κατεδάφισης αφορά στον οικισμό Απολλώνιο στο Πόρτο Ράφτη, που σχεδίασε και κατασκεύασε, τη δεκαετία του 1970, ο πολυεδόμενος Κωνσταντίνος Δοξιάδης. Το 2011 η MONUMENTA ενημέρωσε την ΕΝΜΑ για τις εργασίες κατεδάφισης του συνεδριακού κέντρου και της κατοικίας του Δοξιάδη, ζητώντας αρχικά τον χαρακτηρισμό τους ως μνημείων και στη συνέχεια ως ιστορικού τόπου.⁶ Μετά από δύο χρόνια χαρακτηρίστηκε από το ΥΠΠΟ ιστορικός τόπος ολόκληρος ο πρότυπος οικισμός.

Η κατεδάφιση της κλωστοϋφαντουργίας Μουζάκη στη λεωφόρο Κηφισού, το 2011, είναι το τρίτο παράδειγμα. Ενημερώσαμε το ΥΠΠΟ και το ΥΠΕΚΑ και ζητήσαμε τον χαρακτηρισμό της, προκειμένου να προλάβουμε την κατεδάφιση, η οποία συνεχίστηκε ακόμα και όταν η αρμόδια Εφορεία είχε ζητήσει διακοπή εργασιών. Ένα απλό διαβιβαστικό έγγραφο το οποίο ανέφερε «...σας γνωρίζουμε ότι δεν συμφωνούμε με το χαρακτηρισμό των κτιρίων ως διατηρητέων επειδή δεν συντρέχουν για την κήρυξη αυτών οι προϋποθέσεις του άρθρου 4 του Ν. 1577/85...»,⁷ υπογεγραμμένο από τον τότε αναπληρωτή Υπουργό του ΥΠΕΚΑ

⁴ Απόφαση Υπουργού Πολιτισμού.

⁵ Το κτήριο της οδού Ραβινέ 15 κατεδαφίστηκε τον Ιούλιο 2015.

⁶ Αίτηση με αριθμό πρωτ. 5026/3/7/2013.

⁷ Αρ. Πρωτ.: 11625, 15.3.2011.

προς την ΕΠΑΕ, που ζήτησε την γνώμη του αρμόδιου υπουργείου ήταν αρκετό για να αρχίσει η κατεδάφιση ενός ιδιαίτερα αξιόλογου βιομηχανικού συγκροτήματος. Σημειωτέον ότι η αιτιολογική έκθεση του Τμήματος Παραδοσιακών Οικισμών του ΥΠΕΚΑ ήταν υπέρ του χαρακτηρισμού του μεγαλύτερου μέρους των κτηρίων ως διατηρητέων.

Θετική έκβαση είχε η παρέμβασή μας στην περίπτωση των δύο κτηρίων πίσω από το Νέο Μουσείο της Ακρόπολης, στη συμβολή των οδών Μακρυγιάννη-Χατζηχρήστου-Μητσαίων, τα οποία προοριζόνταν για κατεδάφιση. Παρά τον μη χαρακτηρισμό τους και την αρνητική απόφαση του ΣτΕ, στο οποίο είχε προσφύγει η ΜΟΝΥΜΕΝΤΑ, το Υπουργείο Πολιτισμού δεν προχώρησε στην κατεδάφιση. Με επιστολή της, η τότε Γενική Γραμματέας του ΥΠΠΟ μάς ενημέρωσε ότι «...τα εν λόγω κτίρια δεν πρόκειται να κατεδαφιστούν, αλλά θα επισκευασθούν προκειμένου να στεγάσουν λειτουργίες του Νέου Μουσείου της Ακρόπολης...»⁸.

Δεν είναι δυστυχώς λίγες οι περιπτώσεις κατεδαφίσεων διατηρητέων κτηρίων, οι οποίες έγιναν χωρίς να ζητηθεί η άδεια των αρμοδίων φορέων ακόμα και της Πολεοδομίας. Στην οδό Νότιη Μπότσαρη 5, στο Κουνάκι, κατεδαφίστηκε διατηρητέο από το ΥΠΕΧΩΔΕ (ΦΕΚ 1058/Δ/2.09.1993), κτήριο χωρίς άδεια. Ενημερώσαμε τον αρμόδιο φορέα και από τα έγγραφα⁹ που λάβαμε πληροφορηθήκαμε ότι και το ΥΠΕΚΑ και η Διεύθυνση Πολεοδομίας δεν το γνώριζαν. Έχουμε επίσης λάβει καταγγελίες για ανάλογες περιπτώσεις στο ΜΕΤΣ και στο Άργος Ορεστικό, για τις οποίες ενημερώσαμε τον αρμόδιο φορέα. Στέλνουμε επιστολές στους φορείς ακόμα και όταν έχει συντελεστεί η καταστροφή, προκειμένου να είναι ενήμεροι και να προβαίνουν στις κατάλληλες ενέργειες, αποσκοπώντας στο να μειωθούν οι περιπτώσεις κατεδαφίσεων χωρίς την έγκριση των αρμόδιων φορέων. Κατεδαφίσεις για τις οποίες ενημερώσαμε και ζητήσαμε παρέμβαση είναι για την πολυκατοικία του 1936 της οδού Λαμπάκου 5-7, την πολυκατοικία του 1932 στην οδό Μαυρομαχάλη 33 και τα κτήρια της Σεβαστοπουλείου Εργατικής Σχολής στην οδό Κοττυαίου 2, όλα στην Αθήνα. Στο σημείο αυτό να σημειωθεί ότι η ΜΟΝΥΜΕΝΤΑ συμμετείχε στη διαβούλευση για το νομοσχέδιο των κατεδαφίσεων, όπου ζητήσαμε την αύξηση του χρονικού διαστήματος που αναρτάται η άδεια κατεδάφισης στη Διαύγεια!

Περνώντας στα παραδείγματα των χαρακτηρισμών και αποχαρακτηρισμών θα γίνει αναφορά στις περιπτώσεις που η έκβαση ήταν θετική. Πρόκειται για παραδείγματα που η ΜΟΝΥΜΕΝΤΑ είχε κύριο ρόλο στην προσπάθεια διάσωσης κτηρίων, γιατί δεν είναι λίγες και οι περιπτώσεις που συμπράξαμε ή υποστηρίξαμε αγώνες διάσωσης, όπως είναι η περίπτωση της δημοτικής αγοράς της Χαλκίδας, της δημοτικής αγοράς της Κορίνθου, του βιομηχανικού κτηρίου SAMICA στη Ρόδο,

⁸ Αρ. Πρωτ. 330, 20.1.2010.

⁹ Αρ. Πρωτ.: ΥΠΕΚΑ 15605, 6.4.2011, Διεύθυνση Πολεοδομίας 083400, 3.5.2011.

του νεοκλασικού κτηρίου στην οδό Θεμιστοκλέους 62 και άλλα. Επιτυχείς λοιπόν ήταν οι προσπάθειες για τον χαρακτηρισμό του μεταπολεμικού κινηματογράφου Άστρον στη λεωφόρο Κηφισίας, αν και το θέμα του χαρακτηρισμού πρόκειται να επανεξετασθεί και της Βαμβακουργιάς Φιλαδέλφειας (ΑΕ Ελληνικά Κλωστήρια Υιών Τεγόπουλου), για τη διάσωση των κτηρίων (Υπόστεγου Γυμναστικής, διώροφου κτηρίου και ισόγειου κτίσματος λουτρών), που σχεδιάστηκαν από τον Νικόλαο Μητσάκη στον περιβάλλοντα χώρο της Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας, για το χαρακτηρισμό ως μνημείου της οικίας της οδού Καλλισπέρη και της κλωστοϋφαντουργιάς Λαναρά στη λεωφόρο Κηφισού. Στην περίπτωση των κτηρίων που σχεδίασε ο αρχιτέκτονας Νικόλαος Μητσάκης χρειάστηκε να προσφύγουμε στο ΣτΕ κατά της απόφασης μη χαρακτηρισμού τους ως διατηρητέων μνημείων από το ΥΠΠΟ. Η απόφαση του ΣτΕ (2485/2014) δικαίωσε τον αγώνα και συμβάλλει καθοριστικά στην προστασία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της χώρας.

Οι αποχαρακτηρισμοί ή μη χαρακτηρισμοί είναι ένα άλλο θέμα για το οποίο έχει συχνά παρέμβει η MONUMENTA. Πρόκειται για τον αποχαρακτηρισμό του κτηρίου του μοντέρνου κινήματος στην οδό Μουστοξύδη 8. Το κτήριο αυτό, μαζί με άλλα 8 στη γειτονιά Γκύζη, είχε χαρακτηριστεί διατηρητέο μνημείο. Παρά τον χαρακτηρισμό του, η Διεύθυνση Πολεοδομίας του Δήμου Αθηνών εξέδωσε οικοδομική άδεια και ενέκρινε την κατεδάφισή του. Προλάβαινε να καθαιρέσουν τμήμα της πλάκας της οροφής του 1ου ορόφου. Στη συνέχεια οι ιδιοκτήτες κατέθεσαν ιεραρχική προσφυγή. Το Κεντρικό Συμβούλιο Νεωτέρων Μνημείων (ΚΣΝΜ) εξέτασε τον αποχαρακτηρισμό του, υπέρ του οποίου γνωμοδότησε λόγω πλάνης περί τα πράγματα και υπεγράφη από τον Υπουργό. Η MONUMENTA έχει προσφύγει στο ΣτΕ.

Η δεύτερη περίπτωση αφορά σε μια κατοικία της δεκαετίας του 1930 στον προσφυγικό συνοικισμό Χασάνι, στο Ελληνικό. Η MONUMENTA ζήτησε τον χαρακτηρισμό του από το ΥΠΠΟ και το ΥΠΕΚΑ το 2012. Το κτήριο μαζί με άλλα της περιοχής χαρακτηρίστηκε διατηρητέο από το ΥΠΕΚΑ το 2013. Η αφαίρεση στοιχείων από το κτήριο δεν σταμάτησε να γίνεται ακόμα και όταν είχε αρχίσει η διαδικασία για την εξέταση του χαρακτηρισμού του. Τον Δεκέμβριο του 2014 λάβαμε επιστολή από το ΥΠΕΚΑ, με την οποία ενημερωθήκαμε για τον μη χαρακτηρισμό του κτηρίου ως διατηρητέου κατά την επανεξέταση, διότι δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις του άρθρου 6.¹⁰

Για τον χαρακτηρισμό των κτηρίων του πρώην 401 Στρατιωτικού Νοσοκομείου στο Κολωνάκι έχουν παρέμβει πολλοί φορείς, η MONUMENTA προσέφυγε στο ΣτΕ για τον μη χαρακτηρισμό όλων των κτηρίων από το ΥΠΕΚΑ.

¹⁰ Η οικία κατεδαφίστηκε το 2015.

Συνεχίζουμε με τις παρεμβάσεις της MONUMENTA για τις αλλοιώσεις του Κτηρίου Δοξιάδη στη Στρατιωτικού Συνδέσμου 24, κατά τη μετατροπή του σε πολυτελείς κατοικίες, το βιομηχανικό συγκρότημα Κρόνος στην Ελευσίνα, που ληηλατείται και τις παρεμβάσεις για την ανέγερση οικοδομής στον περιβάλλοντα χώρο του νερόμυλου Εμπειρίκου στην Άνδρο και στον περιβάλλοντα χώρο του ανεμόμυλου Σκάρκου στη Βίβλο της Νάξου.

Στην περίπτωση του ανεμόμυλου της Νάξου, ενώ είχε ξεκινήσει η διαδικασία του χαρακτηρισμού, εκδόθηκε άδεια ανέγερσης οικοδομής στον περιβάλλοντα χώρο. Το Στ' Τμήμα του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους έκρινε ότι η προστασία των κτηρίων κατά το άρθρο 6 του νόμου 3028 περιλαμβάνει και τον περιβάλλοντα χώρο. Δυστυχώς αυτό δεν υπεγράφη από τον Υπουργό Πολιτισμού και όταν ανέλαβε ο επόμενος Υπουργός το θέμα επανεξέτασε η τακτική ολομέλεια η οποία είχε αντίθετη άποψη. Το θέμα εκκρεμεί αλλά παραμένει εξαιρετικά σοβαρό για τα διατηρητέα μνημεία.

Μέσα από τις πάμπολλες παρεμβάσεις όλα αυτά τα χρόνια είδαμε ότι ο ρόλος που μπορεί να παίξει ένας ιδιωτικός φορέας όπως η MONUMENTA, σύμφωνα και με το άρθρο 24 «Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός», είναι μεγάλος. Καταρχάς έχοντας πρόσβαση στις τοπικές κοινωνίες πληροφορείται για την επικείμενη καταστροφή και έτσι ενημερώνει έγκαιρα τον αρμόδιο φορέα προστασίας. Βοηθά στην εξεύρεση του υλικού τεκμηρίωσης αλλά και ασκεί πίεση στη Διοίκηση προκειμένου να ενεργήσει. Μέσα από τα παραδείγματα διαπιστώνουμε ότι η μεγάλη συμβολή της κοινωνίας των πολιτών είναι ότι δίνει χρόνο στα μνημεία σε κίνδυνο, ώστε, σε αρκετές περιπτώσεις, να αλλάζουν οι συνθήκες υπέρ τους.

Εξετάζοντας τις παραπάνω περιπτώσεις διαπιστώνουμε επίσης ότι η νεώτερη και σύγχρονη αρχιτεκτονική κληρονομιά συνεχίζει να κινδυνεύει. Βασική αιτία είναι η παντελής έλλειψη μιας ενιαίας και συνεπούς κρατικής-εθνικής πολιτικής για τον αρχιτεκτονικό πλούτο. Αν μελετήσει κανείς τους χαρακτηρισμούς ή μη κτηρίων ως διατηρητέων μνημείων από τα αρμόδια υπουργεία, ειδικά του ΥΠΠΟ, θα δει ότι οφείλονται σε επικείμενες καταδαφίσεις ή σε αιτήσεις πολιτών και φορέων στην προσπάθειά τους να αποφευχθεί η καταστροφή τους. Η διατήρηση είναι περιπτώσιακή και επιλεκτική.

Συνέπεια της έλλειψης κρατικής πολιτικής είναι η έλλειψη συστηματικής και ολοκληρωμένης καταγραφής των κτηρίων, της τεκμηρίωσης δηλαδή, που θα επέτρεπε την αξιολόγηση, την προστασία και την ορθή διαχείριση του αρχιτεκτονικού πλούτου. Μέχρι σήμερα δεν έχει επιτευχθεί η καταγραφή με αποτέλεσμα να μην γνωρίζουμε τι έχουμε και τι χάνουμε καθημερινά.

Κλείνοντας, θα θέλαμε να αναφερθούμε σε μια συγκεκριμένη δράση της MONUMENTA για την αρχιτεκτονική κληρονομιά, το πρόγραμμα «Καταγραφή και ανάδειξη κτηρίων του 19ου και 20ού αιώνα στην Αθήνα», που πραγματοποιή-

είται με την αποκλειστική δωρεά του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος.¹¹

Το 2013 ξεκίνησε η καταγραφή και ολοκληρώθηκε το 2015. Η καταγραφή περιλαμβάνει τα κτήρια που κτίστηκαν το διάστημα 1830-1940 και διατηρούνται στις επτά κοινότητες του Δήμου της Αθήνας. Αυτό σημαίνει ότι έχουν καταγραφεί 10.600 κτήρια. Το πρόγραμμα δεν σταμάτησε στην καταγραφή, στη φωτογράφιση και την τεκμηρίωση των κτηρίων κάθε χρήσης και διατήρησης. Προχώρησε στη συλλογή προφορικών μαρτυριών από τους ιδιοκτήτες που ζουν και έζησαν σε παλιά κτήρια, τους αρχιτέκτονες που σχεδίασαν και κατασκεύασαν κτήρια στην Αθήνα και στον εντοπισμό αρχείων και φωτογραφιών.

Βασικό στοιχείο του Προγράμματος ήταν η συνεργασία με φορείς και πολίτες. Ένα μεγάλο δίκτυο συνεργασιών δημιουργήθηκε το οποίο βοήθησε στην καταγραφή αλλά και στην ανάδειξη της πληροφορίας. Το υλικό που συγκεντρώθηκε και οι πληροφορίες από τα δελτία καταγραφής καταχωρούνται σε μια ηλεκτρονική βάση δεδομένων-ιστοσελίδα, ελεύθερα προσβάσιμη (www.docathens.org), η οποία είναι η πηγή πληροφόρησης για τα κτήρια. Σε αυτήν μπορεί να βρει κάποιος αλλά και να καταχωρίσει πληροφορίες για ένα κτήριο. Η ιστοσελίδα εμπλουτίζεται συνεχώς και ήδη έχουν καταχωρηθεί όλα τα κτήρια της 5ης ΔΚ. Επίσης, σε λίγο καιρό θα είναι σε λειτουργία και η εφαρμογή για κινητά τηλέφωνα, μέσω της οποίας θα είναι δυνατή η ξενάγηση στα ιστορικά κτήρια της Αθήνας.

Τέλος, το πρόγραμμα καταγραφής κτηρίων έχει μεταφερθεί και στη Θεσσαλονίκη από τον Νοέμβριο του 2014 και προχωρά αρκετά γοργά.¹²

Ειρήνη Γρατσία
igratsia@otenet.gr

¹¹ Η επιστημονική ομάδα που υλοποιεί το Πρόγραμμα αποτελείται από την αρχαιολόγο Ε. Γρατσία, τον αρχαιολόγο Στ. Λεκάκη την αρχιτέκτονα-πολεοδόμο Γ. Γκουμοπούλου και τους αρχιτέκτονες Φ. Μπέλλιου, Γ. Νίνο και Ζ. Πιτταζίδη. Επιστημονικοί σύμβουλοι είναι ο αρχιτέκτονας-πολεοδόμος κ. Ανδρέας Συμεών, η καθηγήτρια και πρόεδρος της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ κ. Ελένη Μαΐστρου, ο καθηγητής της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ κ. Παναγιώτης Τουρνικιώτης και ο κ. Γιώργος Τζιτζιλιάκης, καθηγητής Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

¹² Το πρόγραμμα εκπονείται από τους αρχιτέκτονες Στ. Απότσο, Φ. Γκουγκουστάμου, Ν. Καραγιάννη, Α. Στεφανίδου, Κ. Χατζηωνοσταντίνου, τις φοιτήτριες του Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΑΠΘ Ελ. Κυριακίδου και Στ. Ρωσσικοπούλου και τον φωτογράφο Στ. Καράβατο και έχει ως επιστημονικούς συμβούλους την ομότιμη καθηγήτρια Αστικού Σχεδιασμού και Ιστορίας της Πόλης και της Πολεοδομίας, Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, κ. Αλέκα Καραδήμου-Γερόλυμπου και τον καθηγητή Κοινωνικής Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής και της Πόλης, Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Πανεπιστημίου Θεσσαλίας κ. Βασίλη Κολώνα.

«ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ» ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

ΑΓΓΕΛΟΣ ΝΑΚΑΣΗΣ

Αρχιτέκτων MSc, Μέλος Ελληνικής Επιτροπής ICOMOS

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΝΑΚΑΣΗΣ

Δρ. Αρχιτέκτων, MSc, Πρόεδρος ΔΣ Ελληνικής Επιτροπής ICOMOS

Ο όρος «Πολιτιστικός Τουρισμός» έχει καθιερωθεί στις μέρες μας και φυσικά ως τέτοιος δεν υπήρξε κατά την αρχαιότητα. Εντούτοις, δινόταν, η δυνατότητα για ένα είδος «Πολιτιστικού Τουρισμού», με την ευκαιρία της επίσκεψης σε διάφορα ιερά (Miller 1989. Burkert 1993, 193-210. De Polignac 1995. Dillon 2001, 242-290. Zaidman-Pantel 2004. Χρόνης 2002) και σε χώρους, όπου λάμβαναν χώρα γιορτές (Βρεττός 1999) ή αγώνες (Βαλαβάνης 2004) τοπικού ή πανελλήνιου ενδιαφέροντος.¹ Τα κοινά ιερά, οι εορτές (Burkert 1993, 467-504) και οι αγώνες ενίσχυαν τους δεσμούς σε εθνικό ή και σε τοπικό επίπεδο. Ακόμα, οι επισκέψεις γίνονταν για προσωπικούς λόγους σε μαντεία (Burkert 1993 243-251) ή χώρους όπου λάμβαναν χώρα μυστηριακές τελετές (Burkert 1993, 562-615. Dillon 2001, 112-169. Foucaurd 2000. Κουρτίδης 2002) ή σε θεραπευτικά κέντρα, που ήταν συνήθως τα Ασκληπιεία (Σταυρόπουλος 2000. Pollak 2005). Τηρουμένων των αναλογιών, παράλληλο φαινόμενο με το τελευταίο αποτελεί σήμερα, κατά κάποιον τρόπο, ο λεγόμενος «Τουρισμός Υγείας» ή «Ιαματικός Τουρισμός».

Οι Έλληνες από ολόκληρη τη Μεσόγειο και τον Εύξεινο Πόντο ταξίδευαν σε ιερές περιοχές, εκτός των ορίων της κάθε πόλεως-κράτους, πράγμα που συνιστά ένα εντελώς ιδιαίτερο φαινόμενο. Από τον 6ο π.Χ. αι. και μέχρι τον 4ο μ.Χ. αι. τα προσκυνήματα αποτελούσαν χαρακτηριστικό γνώρισμα του ελληνικού χώρου (Dillon 2001). Κατά την περίοδο των μεγάλων πανελλήνιων εορτών, μεγάλος αριθμός πλοίων εκτελούσε δρομολόγια από ολόκληρο τον τότε γνωστό κόσμο (την Ισπανία, τη Μεγάλη Ελλάδα και τη Σικελία, την Κυρηναική, την Αίγυπτο, τη Μικρά Ασία, τον Εύξεινο Πόντο, την Ανατολική Μεσόγειο και φυσικά τη Μητροπολιτική Ελλάδα). Το προσκυνήμα ήταν μοναδική ευκαιρία να ταξιδέψει ένας απλός πολίτης, εκτός της στρατιωτικής του θητείας (Καλαποθάκης 1996, 118), όπως και οι ελεύθερες κοπέλες και να ξεφύγουν από το συντηρητισμό των πατριαρχικών πόλεων, όπως κυρίως ήταν η Αθήνα (Καλαποθάκης 1996, 143). Όταν ταξίδευαν αθλητές (αγόρια, έφηβοι και άνδρες), συχνά έφεραν μαζί τους άλογα που μετείχαν σε ιπποδρομίες (Βαλαβάνης 1996, 89).

Οι χειρσαίες ή θαλάσσιες διαδρομές που διέσχιζαν οι προσκυνητές, προστατεύ-

¹ Παράλληλο φαινόμενο είναι σήμερα, σε ένα βαθμό, ο «Προσκυνηματικός Τουρισμός».

ονταν με μέριμνα κυρίως των αρχών του τόπου τελικού προορισμού (Dillon 2001, 26-40). Για την ασφαλή διέλευση από αυτές τις Ιερές Οδούς λαμβάνονταν ιδιαίτερα μέτρα, είτε για όλο το χρόνο είτε για τη συγκεκριμένη περίοδο της εορτής, όπως ήταν π.χ. η Ιερή Εκεχειρία (Γιαλούρης 1996. Βαλαβάνης 1996, 48-49. Dillon 2001, 26-63. Χρόνης 2002, 61) κατά τη διάρκεια τέλεσης πανελλήνιων αγώνων. Τυχόν μη αποδοχή της εκχειρίας αυτής από μια πόλη-κράτος σήμαινε ότι δεν υπήρχαν εγγυήσεις για ασφαλή διέλευση, από τα όρια της συγκεκριμένης πόλης-κράτους. Ταυτοχρόνως η πόλη αυτή αποκλειόταν από τις συγκεκριμένες εκδηλώσεις (Βαλαβάνης 1996, 48. Dillon 2001, 30. Βαλαβάνης 2004, 45-46). Η αποδοχή της ανακωχής γινόταν ακόμα και από αυτούς που δεν επρόκειτο να συμμετάσχουν σε κάποιες από τις εκδηλώσεις, αλλά όχι πάντα: η παραμονή των Σπαρτιατών στη Δεκέλεια κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο π.χ., ήταν η αιτία διακοπής της πομπής των Αθηναίων προς την Ελευσίνα (Dillon 2001, 29).

Οι Έλληνες προτιμούσαν τις θαλάσσιες οδούς, διότι ήταν περισσότερο ασφαλείς, ειδικά όταν η πόλη διέθετε αξιόλογο ναυτικό. Έτσι απέφευγαν τη διέλευση από τυχόν εχθρικές επικράτειες. Οι Αθηναίοι που ταξίδευαν στους Δελφούς για τα Πύθια, δεν πήγαιναν δια ξηράς, αλλά δια θαλάσσης, αποπλέοντας από τα ΑιγόσθENA, το λιμάνι τους στον Κορινθιακό κόλπο. Τα περισσότερα ταξίδια γίνονταν όταν είχε καλό καιρό, αν και υπήρχε πάντα ο κίνδυνος της πειρατείας, που ήταν μικρός, καθ' όσον πολλές πόλεις είχαν ανακωχή, λόγω της συμμετοχής τους στις διάφορες εκδηλώσεις. Αλλά και οι χερσαίες οδοί δεν ήταν απαλλαγμένες από κινδύνους ληστειών.² Οι κανονισμοί (Dillon 2001, 242-290, 322-357) που υπήρχαν στα ιερά και τα πρόστιμα που επιβάλλονταν δείχνουν πρόνοια για τις αγορές και μέριμνα για τη διατήρηση των κτηρίων και του φυσικού περιβάλλοντος (δένδρα κλπ). Ειδικοί κανονισμοί αφορούσαν στους αθλητές. Άλλοι κανονισμοί αφορούσαν μεταξύ άλλων: στη στάθμευση των οχημάτων (όπως άμαξες και καρότσια), στη διαμονή των προσκυνητών (που δεν επιτρεπόταν στα ιερά), στο άναμμα της φωτιάς, στους διατροφικούς περιορισμούς (νηστείες κλπ), στην τελετουργική καθαρότητα, στη χρήση του νερού και των λουτρικών εγκαταστάσεων, στην τυχόν αποχή από σαρκικές επαφές και στη βροσκή των ζώων.

Τίποτα δεν επιτρεπόταν να διακόψει τις ιεροτελεστίες κατά τις εκδηλώσεις. Όταν ο Ξέρξης εισέβαλε στην Ελλάδα το 480 π.Χ., οι τελετές στην Ολυμπία συνεχίστηκαν, ενώ οι θεατές παρακολούθησαν τους αθλητικούς αγώνες (Χρόνης 2002, 36).

Τα ταξίδια απαιτούσαν χρόνο και οικονομική άνεση (Dillon 2001, 70-241). Οι περισσότεροι ταξιδιώτες προέρχονταν, όπως και σήμερα, από τις ανώτερες κοινωνικο-οικονομικές τάξεις. Συνδύαζαν δε τα προσκυνήματα με τη διασκέδαση,

² Οι χερσαίες οδοί συγκρίνονται με το σημερινό σύστημα σιδηροτροχιών. Οι οδοί αυτές προϋπέθεταν την κίνηση των οχημάτων εντός αυλάκων, που είχαν σταθερό μετατόχιο 1.40 μ. Όμως, οι οδοί αυτές εξυπηρετούσαν κατ' αρχή στρατιωτικούς σκοπούς, βλ. Πίκουλας, 1995.

γνωρίζοντας νέα μέρη, παρακολουθώντας θεάματα (αγώνες αθλητικούς, μουσικούς κ.ά.), συμμετέχοντας σε εορτές, πομπές, παρελάσεις και άλλες δραστηριότητες.

Ορισμένα έξοδα (Burkert 1993, 544. Καλαποθάκης 1996, 74. Σταυρόπουλος 2000, 35, 254. Βαλαβάνης 2004, 261. Pollak 2005, 71) προέρχονταν από τη συμμετοχή στις θρησκευτικές δραστηριότητες, που αποτελούσαν το επίκεντρο του προσκυνήματος. Η μη καταβολή εξόδων είχε ως συνέπεια τον αποκλεισμό του πιστού. Οι προσκυνητές έπρεπε απαραίτητως να θυσιάσουν στον τόπο προορισμού. Τα θεραπευτικά κέντρα χρέωναν έξοδα για ύπνο στο Άβατον, τα Μαντεία χρέωναν για τους Χρησμούς και οι τόποι μύησης για τη συμμετοχή στα Μυστήρια.

Τα ομαδικά ταξίδια ήταν άγνωστα, εκτός από τις μετακινήσεις του στρατού στη διάρκεια πολεμικών επιχειρήσεων. Μοναδικοί τακτικοί ταξιδιώτες, πλην των προσκυνητών, ήταν οι έμποροι και οι μεταπράτες. Οι αθλητές ήταν μια κατηγορία που ταξίδευε, επίσης, συχνά. Ορισμένοι προσκυνητές ταξίδευαν για λογαριασμό μιας πόλης ή μιας μεγάλης κοινωνικής ομάδας (Dillon 2001, 206-241), προκειμένου να συμβουλευτούν μαντεία, ιερά, ασκληπεία κτλ. Άλλοι, πάλι, ταξίδευαν για τους ίδιους λόγους, αλλά για λογαριασμό τρίτων. Αυτό ήταν μια συνηθισμένη πρακτική στο Μαντείο των Δελφών. Πολύ γνωστό είναι το παράδειγμα του Κροΐσου: προκειμένου να ελέγξει την αξιοπιστία των μαντείων, έστειλε απεσταλμένους σε επτά μαντεία που υπέβαλαν ταυτοχρόνως την εκατοστή μέρα την ίδια ερώτηση, στην οποία απήντησε μόνο η Πυθία (Dillon 2001, 143). Πρόκειται, ασφαλώς, για μια δελφική ιστορία που στόχευε να αποδείξει την ανωτερότητα του Μαντείου των Δελφών, σε σχέση με τα άλλα Μαντεία, τα οποία δεν μπόρεσαν να απαντήσουν επιτυχώς στο ερώτημα, δηλαδή τα Μαντεία της Δωδώνης, των Διδύμων, της Σίβας Αιγύπτου, των Αβών Φωκίδος, του Τροφωνίου Λεβαδείας και του Αμφιαράου Θηβών. Πάντως, στη συνέχεια, ο Κροΐσος προσέφερε στους Δελφούς πλήθος αφιερωμάτων.

Ακόμα, αναφέρονται παραδείγματα ασθενών που ιάθηκαν δι' αντιπροσώπου, ο οποίος μετέβη στο σχετικό θεραπευτικό κέντρο. Έπρεπε, όμως, ο αντιπρόσωπος να κάνει ό,τι θα έκανε και ο ασθενής. Μια μητέρα κοιμήθηκε στην Επίδαυρο αντί της κόρης της που έμεινε στη Λακωνία, είδε το ίδιο όνειρο και θεραπεύτηκε (Σταυρόπουλος 2000, 71).

Ορισμένα ιερά δέχονταν και προσκυνητές που δεν ήταν ή δεν θεωρούνταν Έλληνες, αν και γενικώς αποκλείονταν όσοι δεν ήταν Ελληνόφωνοι. Τα μέρη που δέχονταν μόνο Ίωνες ή μόνο Δωριείς ή μόνο Αιολείς ή μόνο Βοιωτούς κ.τ.λ. μπορούσαν από τις διαφορές στην προφορά να αντιληφθούν τα μέλη άλλων εθνικών ομάδων. Σε μαντεία που δεν δέχονταν μη ελληνόφωνους (μαντείο Τροφωνίου, Πτώων κ.ά.), οι χρησμοί δίνονταν μέσω Ελλήνων που τους συνόδευαν και ρωτούσαν για λογαριασμό τους.

Οι Δελφοί δέχονταν ερωτήσεις και από βάρβαρους, οι οποίοι απηύθυναν, όμως,

τις ερωτήσεις στα ελληνικά. Στο Πτώον ο ιερέυς έδινε προφορικές απαντήσεις. Το Μαντείο του Πτώου επισκέφθηκε κατ' εντολήν του Μαρδονίου ο Μυς, ο οποίος συνοδευόταν από τρεις Θηβαίους ξεναγούς, που κρατούσαν μια πινακίδα, στην οποία θα γραφόταν η απάντηση στο ερώτημά του. Τότε όλοι έκπληκτοι διαπίστωσαν ότι η απάντηση δόθηκε στη γλώσσα που γνώριζε ο Μυς, στην Καρική (Burkert 1993, 246, υποσ. 8).

Στις περισσότερες τελετές επιτρεπόταν η παρουσία γυναικών (Dillon 2001, 291-316), κυρίως σε ιερά. Σε ορισμένες τελετές συμμετείχαν αποκλειστικά γυναίκες: στις Βρυσηίδες Λακωνίας (στο ιερό του Διονύσου), στη Μεγαλόπολη (στο ιερό της Δήμητρος και στο ιερό της Κόρης), στο Ιπποδαμείο της Ολυμπίας (μια φορά το χρόνο), στην Πελλάνα (κατά τις εορτές της Μυσίας Δήμητρος, οι άνδρες άφηναν μόνες τους τις γυναίκες κατά την τρίτη ημέρα), στην Αθήνα και στην Πάρο (κατά τα Θεσμοφόρια), στη Μήθυμνα της Λέσβου (στο Ιερό του Βάκχου), στη Βραυρώνια (όπου γίνονταν τελετές αποκλειστικά για κορίτσια, τις λεγόμενες άρκτους).

Οι λατρείες που προορίζονταν αποκλειστικά για άνδρες ήταν πολύ λιγότερες από τις αντίστοιχες των γυναικών. Ορισμένες γυναικείες λατρείες τελούνταν μυστικά και άλλες κατά τη διάρκεια της νύχτας. Πάντως, οι μεγάλης επισκεψιμότητας τελετές οργανώνονταν από άνδρες, ακόμα κι αν αφορούσαν σε γυναικείες θεότητες, όπως στην Ελευσίνα, στη Λυκόσουρα και στην Ανδανία ή ακόμα κι αν απευθύνονταν αποκλειστικά σε γυναίκες. Οι γυναίκες ήλεγχαν μόνο τοπικού χαρακτήρα γιορτές, όπως τα Θεσμοφόρια.

Επισκέψεις για προσωπικούς λόγους

Μαντεία

Οι επισκέψεις στα μαντεία γίνονταν, κυρίως, για προσωπικούς λόγους. Οι μάντεις άνδρες ήταν λιγότεροι. Στα περισσότερα μαντεία υπήρχε ενεργός συμμετοχή των γυναικών, όπως ήταν οι Πυθίες (Καλαποθάκης 1996, 73, 74. Dillon 2001, 143, 144, 145-158).

Τα περισσότερα μαντεία είχαν ιδρυθεί προς τιμήν του Απόλλωνος, μερικά προς τιμήν του Διός, ενώ υπήρχαν και ορισμένα μαντεία άλλων θεοτήτων (Burkert 1993, 251-255. Καλαποθάκης 1996, 76-79): της Ήρας, της Αθηνάς, της Αρτέμιδος, της Αφροδίτης, του Άρη, του Ερμού, του Πανός, του Αμφιαράου, του Τροφωνίου κ.ά. Τα μαντεία λειτουργούσαν σε συγκεκριμένες μέρες σχεδόν όλο το χρόνο, πλην του χειμώνα. Το μαντείο των Δελφών, που ήταν το πιο φημισμένο, έκλεινε το χειμώνα, για τρεις μήνες, όταν ο Απόλλων απουσίαζε για να επισκεφθεί τους Υπερβόρειους.

Μεγάλης σπουδαιότητας ήταν και το μαντείο του Απόλλωνος στα Δίδυμα (Dillon 2001, 158-162), που ελεγχόταν από τη Μίλητο, το μαντείο του Διός στη Δωδώνη (Dillon 2001, 163-168), του Άμμωνος Διός στη Σίβα της Αιγύπτου και

του Διός στην Ολυμπία (Βαλαβάνης 2004, 45-47).

Μικρότερης επισκεψιμότητας ήταν άλλα μαντεία (Dillon 2001, 168-169): στη Δήλο (το οποίο λειτουργούσε μόνο το καλοκαίρι), στο Πτώον, στην Κλάρο (Dillon 2001, 162-163) και στις Άβες Φωκίδος. Στη Θήβα υπήρχαν μαντεία του Ισμηνίου Απόλλωνος και του Αμφιαράου. Στη Λεβάδεια μαντείο του Τροφωνίου. Μεταξύ Οιτύλου και Θαλαμών ήταν το μαντείο της Ινούς. Στη Μίλητο υπήρχε μαντείο του Βράγχου και στην Κιλικία μαντείο του Αμφιλόχου. Μικρό μαντείο του Διός ίσως υπήρχε στη Νεμέα (Miller 1989, 89).

Μυστηριακές τελετές³

Για προσωπικούς λόγους γίνονταν επισκέψεις σε ιερά απόκρυφον λατρειών όπου λάμβαναν χώρα μνήσεις. Τα παιδιά, γενικά, μετείχαν σε μυστηριακές τελετές, όμως αποκλείονταν από την Ελευσίνα, ίσως γιατί δεν ήταν σε θέση να κατανοήσουν τις ιεροτελεστίες. Στα Ελευσίνια Μυστήρια μετείχαν μόνο Έλληνες. Αργότερα επιτρεπόταν και η μύηση ελληνοφώνων Ρωμαίων. Τα Μικρά και τα Μεγάλα Ελευσίνια Μυστήρια ήσαν ετήσιες τελετές, που υπόσχονταν καλή μεταθανάτια ζωή.

Πανελλήνιας εμβέλειας ήταν τα Καβείρια Μυστήρια στη Σαμοθράκη. Μάλλον περιλάμβαναν τελετές γονιμότητας, αποτροπής θαλάσσιων κινδύνων και άλλων κινδύνων γενικότερα. Καβείρια Μυστήρια γίνονταν επίσης σε Λήμνο, Ίμβρο, Τένεδο, Θάσο, Τρωάδα, Πέργαμο, Τέω, Μίλητο, Φρυγία, Μυσία, Καρία, Χίο, Δήλο, Πάρο, Σύρο, Θήβα, Θεσπές, Ανθηδόνα και Κέρκυρα.

Τοπικής εμβέλειας ήταν τα Μυστήρια στην Ανδανία της Μεσσηνίας, με τελετές που περιλάμβαναν θυσία ταύρου και οινοποσία (οι τελετές διακόπηκαν στη διάρκεια της σπαρτιατικής κατοχής). Στη Λυκόσουρα γίνονταν τελετές ιδιαίτερης σημασίας για τους Αρχάδες προς τιμήν της Δέσποινας. Στο Ιδαίον Άντρον στην Κρήτη γίνονταν τελετές που περιλάμβαναν νηστεία και αποφυγή επαφών με γεννήσεις και ταφές. Τέλος, μυστηριακές τελετές γίνονταν στη Φλύα Αττικής (σημερινό Χαλάνδρι) και στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου.

Θεραπευτικά κέντρα⁴

Για προσωπικούς λόγους γίνονταν επισκέψεις σε ιερά, που περιλάμβαναν θεραπευτικά κέντρα, συνήθως Ασκληπιεία. Στα θεραπευτικά κέντρα μετέβαιναν άνδρες, γυναίκες και παιδιά. Δεν υπήρχε, συνήθως, ειδίκευση στις παρεχόμενες

³ Για μυστηριακές τελετές κατά την αρχαιότητα βλ. επίσης Mylonas G.E. 1961. Burkert 1993, 562-599. Foucard 2000. Dillon 2001, 112-132. Κουρτίδης 2002.

⁴ Για τα θεραπευτικά κέντρα κατά την αρχαιότητα βλ. επίσης Καστριώτης 1903. Σταυρόπουλος 2000. Dillon 2001, 132-143.

υπηρεσίες που γίνονταν κυρίως από ιερείς παρά ιατρούς. Ορισμένοι ασθενείς θεραπεύονταν αμέσως μόλις έφταναν στο ιερό! Πάντως, η άνθηση των Ασκληπιείων συνδέεται και με την άνοδο της ιατρικής. Τα Ασκληπιεία ήταν ανοιχτά όλο το χρόνο, αλλά δέχονταν επισκέπτες κυρίως τις «καλές» εποχές. Στη μητροπολιτική Ελλάδα και τις αποικίες αναφέρονται πάνω από 380 Ασκληπιεία. Μεγάλη πυκνότητα Ασκληπιείων παρατηρείται στην Πελοπόννησο, πάνω από 53, κυρίως στην Αρκαδία, δηλαδή περίπου το ¼ των Ασκληπιείων της Πελοποννήσου (Σταυρόπουλος 2000).

Το πιο φημισμένο ήταν το Ασκληπιείο της Κω. Μεγάλης επισκεψιμότητας ήταν το Ασκληπιείο της Επιδαύρου, που αντικατέστησε σταδιακά το παλιότερο Ασκληπιείο της Τρίκκης στη Θεσσαλία. Ονομαστό ήταν και το Ασκληπιείο της Περγάμου. Μικρότερης εμβέλειας Ασκληπιεία είχαν η Κόρινθος, η Τροιζήν, η Λεβήν στην Κρήτη, οι Αλιείς, η Σικυών και η Ρόδος.

Θεραπευτικά κέντρα άλλων θεοτήτων υπήρχαν στον Χάρακα (μεταξύ Νύσας και Τράλλεων), όπου υπήρχε το Πλουτώνιον, στην Τιθορέα, όπου το ιερόν της Ίσιδος και στον Ωρωπό, όπου υπήρχε και το μαντείο του Αμφιαράου (Πετράκος 1968).

Εορτές- Θεάματα

Μαζικές επισκέψεις γίνονταν σε διάφορα ιερά, όπου οι ταξιδιώτες μετείχαν σε εορτές ή παρακολουθούσαν θεάματα, μεταξύ των οποίων και αγώνες.

Αγώνες⁵

Στους Πανελλήνιους Αγώνες μετείχαν μόνο Έλληνες. Στα ρωμαϊκά χρόνια, επιτράπηκε η συμμετοχή Ρωμαίων (Βαλαβάνης 2004, 137-138). Αθλητικοί και Μουσικοί αγώνες με πανελλήνια σημασία γίνονταν ανά τετραετία στην Ολυμπία, προς τιμήν του Διός και στους Δελφούς προς τιμήν του Απόλλωνος και ανά διετία στην Ισθμία προς τιμήν του Ποσειδώνος και στη Νεμέα προς τιμήν του Διός (Dillon 2001, 181-191). Υπήρχε μέριμνα, να μην συμπίπτουν χρονικά οι αγώνες, ώστε να είναι πιο εύκολη η συμμετοχή όσο το δυνατόν περισσότερων αθλητών και θεατών. Ο πλήρης κύκλος των αγώνων (Dillon 2001, 171) ήταν:

1ο έτος Ίσθμια (Απρίλιος/Μάιος), Ολύμπια (Ιούλιος/Αύγουστος)

2ο έτος Νέμεα (Ιούλιος/Αύγουστος)

3ο έτος Ίσθμια (Απρίλιος/Μάιος), Πύθια (Ιούλιος/Αύγουστος)

⁵ Για τους αγώνες κατά την ελληνική αρχαιότητα βλ. επίσης Βαλαβάνης 1996. Βαλαβάνης 2004.

4ο έτος Νέμεα (Ιούλιος/Αύγουστος)

Τα Ολύμπια ήταν η πιο γνωστή πανελλήνια εορτή. Περιλάμβαναν μόνον αθλητικούς αγώνες και συνέπιπταν με την εμφάνιση της πανσελήνου. Η Σύβαρις και ο Κρότων στη Μεγάλη Ελλάδα είχαν προσπαθήσει να διασπάσουν τους Ολυμπιακούς αγώνες, διοργανώνοντας κατά το ίδιο χρονικό διάστημα αγώνες με προσφορές πολύτιμων αργυρών βραβείων. Ο Κλεισθένης είχε προσπαθήσει να δώσει μεγάλο κύρος σε Πύθιους αγώνες (Dillon 2001, 231) στη Σικυώνα.

Στα ελληνιστικά και τα ρωμαϊκά χρόνια διάφορες πόλεις προέβαιναν σε εορτασμούς που επιδίωκαν να αναγνωριστούν ως ισοδύναμοι άλλων μεγάλων και καθιερωμένων εορτών. Είχαν παρόμοιο πρόγραμμα και κανονισμούς και ονομασίες όπως ισολύμπια και ισοπύθια.

Σπουδαίους αγώνες διοργάνωνε η Αθήνα ανά τετραετία, τα Μεγάλα Παναθήναια και κατ' έτος τα Μικρά Παναθήναια (Dillon 2001, 173. Βαλαβάνης 2004, 336-391). Ανά τετραετία διοργανώνονταν και τα Ελευσίνια (Dillon 2001, 173).

Αγώνες με Υπερτοπική σημασία γίνονταν ανά τετραετία στην Επίδαυρο, τα Ασκληπιεία (Dillon 2001, 173), εννέα μέρες μετά τα Ίσθμια. Ονομαστοί ήταν οι αγώνες της Τύρου και της Νεάπολης (Dillon 2001, 176) στην Ιταλία, τα ρωμαϊκά Σεβαστά.

Αγώνες με τοπική σημασία (Dillon 2001, 175. Βαλαβάνης 2004, 393-397), διοργάνωναν όλες σχεδόν οι πόλεις. Από τους πιο γνωστούς ήταν οι αγώνες στην Πελλάνα, σε πόλεις της Αχαΐας, σε πόλεις της Αρκαδίας, στον Κλείτορα, στην Τεγέα, στο Λύκαιον όρος, στο Άργος (τα Ηραία και τα Εκατόμβαια), στην Επίδαυρο, στον Μαραθώνα, στον Ωρωπό (τα Αμφιαράεια) στην Πλάταια (τα Ελευθέρια), στα Μέγαρα, στη Θήβα, στον βοιωτικό Ορχομενό, στην Εύβοια (και ειδικότερα στο Ιερό του Απόλλωνος Ταμυνών, όπου προσέρχονταν Βοιωτοί κι άλλοι ξένοι). Ακόμα στο Θέρμον, στη Φυλάκη Θεσσαλίας, στη Φθία, στη Σικελία και σε ιωνικές πόλεις.

Στα ελληνιστικά χρόνια (Βαλαβάνης 2004, 398-400) γίνονταν αγώνες στους Δελφούς (τα Σωτήρια), στην Αλεξάνδρεια (τα Πτολεμαία), στην Κω, (τα Ασκληπιεία) στα Δίδυμα (τα Διδύμεια) και στη Μαγνησία (τα Λευκοφρύηνα).

Στους Πανελλήνιους αγώνες δεν μετείχαν γυναίκες. Μπορούσαν όμως να νικήσουν και οι γυναίκες (Βαλαβάνης 2004, 89) δι' αντιπροσώπου, μετέχοντας για παράδειγμα σε αρματοδρομίες, όπου δεν βραβεύονταν ο ηνίοχος, αλλά ο ιδιοκτήτης των αλόγων και του άρματος. Για τις γυναίκες υπήρχαν ειδικοί αγώνες (Βαλαβάνης 1996, 56. Χρόνης 2002, 111) που δεν συμμετείχαν άνδρες. Ακόμα ειδικοί αγώνες υπήρχαν και για τα παιδιά, όπως της Ορθίας Αρτέμιδος στη Σπάρτη.

Με εξαίρεση την Ολυμπία, υπήρχαν 3 κατηγορίες αθλητών: Παιδες, Έφηβοι

(αγένειοι) και Άνδρες. Η συμμετοχή των παιδιών επιτρεπόταν από τα 12 έτη. Στην Ολυμπία υπήρχαν δυο μόνο κατηγορίες: μέχρι 17 ετών ήταν η κατηγορία παιδών και μετά άρχιζε η κατηγορία των ανδρών. Με την ευκαιρία των αγώνων οι ταξιδιώτες επισκέπτονταν τα Ιερά ή ακόμα, αν υπήρχαν, επισκέπτονταν τα Θεραπευτικά Κέντρα, συμβουλευόνταν τα Μαντεία ή μετείχαν σε Μυστηριακές Τελετές.

Εορτές⁶

Μαζικές επισκέψεις γίνονταν σε διάφορα ιερά, όπου οι ταξιδιώτες μετείχαν απλώς σε εορτές ή παρακολουθούσαν θεάματα.

Σπουδαίες ήταν οι εορτές ενίσχυσης εθνικών δεσμών, που γίνονταν τακτικά και αποτελούσαν σημαντική εμπειρία. Οι εορτές μπορούσαν να είναι Πανελλήνιες (Dillon 2001, 170-205) ή Ιωνικές ή Δωρικές (Dillon 2001, 206-229). Καμιά φορά στις εορτές των Ιώνων μπορούσαν να μετάσχουν Δωριείς σύμμαχοί τους κι αντιστρόφως.

Τέτοιες εορτές διοργάνωναν: η Αθήνα, τα Διονύσια στον Πειραιά, τα εν Άστει Διονύσια και τα Λήναια. Η Πλάταια, τα Ελευθέρια, για τους πεσόντες της περιόδου 480-470 π.Χ. Οι Δελφοί, τα Σωτήρια και ανά οκταετία τα Σεπτήρια. Η Επίδαυρος, τα Ασκληπεία. Το Άργος, τα Ηραία. Η Κως, τα Ασκληπεία. Η Μίλητος, τα Διδύμεια. Η Μαγνησία επί Μαυιάδων, τα Λευκοφρύηνα, προς τιμήν της Αρτέμιδος. Η Έφεσος, τα Εφέσια, προς τιμήν της Αρτέμιδος. Η Πέργαμος, τα Νικηφόρια. Η Αλεξάνδρεια, τα Πτολεμαία, ανά πενταετία. Ο ναός της ασυριακής Ήρας στον Ευφράτη.

Μικρής εμβέλειας γιορτές γίνονταν για την ενίσχυση τοπικών δεσμών, όπως: στο βωμό του Τριοπίου Απόλλωνος, η δωρική εξάπολη (αργότερα πεντάπολη, μετά την αποπομπή της Αλικαρνασσού). Στο ακρωτήριο Πανιώνιον, απέναντι από τη Σάμο, στη Μυκάλη, μαζεύονταν Ίωνες της Μικράς Ασίας για να τιμήσουν τον Ελικώνιο Ποσειδώνα. Στην Τέω, προς τιμήν του Διονύσου. Στο Ίλιον, στο ναό της Αθηνάς συγκεντρώνονταν αρχικά ίσως ένδεκα πόλεις κι αργότερα εννέα. Στη Δήλο οι Ίωνες των Κυκλάδων μαζεύονταν ανά 4ετία για να τιμήσουν τον Απόλλωνα. Στην Τήνο, προς τιμήν του Ποσειδώνα. Στη Μύκονο. Στην Τροιζήνα γινόταν Αμφικτυονία επτά πόλεων στο ιερό του Ποσειδώνα. Στην Αθήνα, τα Ανθεστήρια (Burkert 1993, 488-496) και τα Θεσμοφόρια (Burkert 1993, 496-504). Στη Σπάρτη τα Κάρνεια (Burkert 1993, 482-487), με γυμνοπαιδίς. Κάρνεια έκαναν κι άλλες δωρικές πόλεις, η Θήρα και η θηραϊκή αποικία της Κυρρήνης στη Λιβύη. Στην Πλάτεια οι Βοιωτοί εόρταζαν ανά τετραετία τα Μικρά Δαίδαλα και ανά εξηκονταετία τα Μεγάλα Δαίδαλα. Οι Βοιωτοί εόρταζαν και τα Παμβοιωτία.

Εορτές ακόμα γίνονταν: στη Χαιρώνεια, στο ναό της Λευκοθέας. Στην Αμά-

⁶Για τις γιορτές στην αρχαιότητα βλ. και Burkert 1993, 222-242, 467-504. Βρεττός 1999.

ρυνθο Ευβοίας, προς τιμήν της Αρτέμιδος (προσέρχονταν οι γείτονες Ερετριείς κι οι Καρύστιοι). Στο Ιερό Απόλλωνος Ταμυνών της Ευβοίας προσέρχονταν Βοιωτοί κι άλλοι ξένοι. Στο Θέρμον γίνονταν ετήσιες εορτές της Αιτωλικής Συμπολιτείας. Στο Άκτιον γίνονταν εορτές της Ακαρνανικής Ομοσπονδίας στο ναό του Απόλλωνος. Στο Λύκαιον όρος, στο Ιερό του Διός, γίνονταν εορτές της Αρκαδικής Ομοσπονδίας. Στο Λακίνιον, στο ναό της Ήρας, μαζεύονταν οι Έλληνες της Μεγάλης Ελλάδος. Η Ρόδος, διοργάνωνε την εορτή του Ηλίου, στα ελληνιστικά χρόνια.

Διάφορες γειτονικές (Dillon 2001, 229-230) γιορτές μάζευαν κόσμο από τις γύρω περιοχές. Τέτοιες για παράδειγμα έκανε: ο Ωρωπός, το Πτώον, η Πάρος και η Νύσα στη Μικρά Ασία, στο Ιερό του Λειμώνος. Ο Ξενοφών καθιέρωσε εορτές στον Σκιλλούντα, προς τιμήν της Αρτέμιδος.

Άγγελος Νακάσης
Νεαπόλως 62, 15123 Μαρούσι
nakasis@gmail.com

Αθανάσιος Νακάσης
Νεαπόλως 62, 15123 Μαρούσι
anakasis@gmail.com

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βαλαβάνης, Π. 2004. *Ιερά και Αγώνες στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα.
- Βρεττός, Λ.Σ. 1999. *Λεξικό τελετών, εορτών και αγώνων των αρχαίων Ελλήνων*, Αθήνα.
- Burkert, W. 1993. *Αρχαία ελληνική θρησκεία*, Αθήνα.
- Γιαλούρης, Ν. 1996. *Αρχαία Ήλις*, Αθήνα.
- Dillon, M. 2001. *Προσκυνητές και ιερά προσκυνήματα στην αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα.
- Zaidman L.B., P. S. Pantel, 2004. *Η θρησκεία στις ελληνικές πόλεις της κλασικής εποχής*, Αθήνα.
- Foucaurd, P. 2000. *Τα ελευσίνια μυστήρια*, Αθήνα.
- Miller, S. 1989. Η Νεμέα και τα Νέμεα, στο: *το Πνεύμα και το Σώμα*, Αθήνα, 87-95.
- Mylonas, G.E. 1961. *Eleusis and the Eleusinian Mysteries*, Princeton.
- Πετράκος, Β.Χ. 1968. *Ο Ωρωπός και το Ιερόν του Αμφιαράου*, Αθήνα.
- Πίκουλας, Γ. 1995. *Οδικό δίκτυο και Άμυνα*, Αθήνα.
- Polignac F. de 1995. *Cults, Territory, and the Origins of the Greek City-State*, Chicago.
- Pollak, K. 2005. *Η Ιατρική στην αρχαιότητα*, Αθήνα.
- Καλαποθάκης, Μ.Δ. 1996. *Η ελληνική κοινωνία κατά την αρχαιότητα*, Αθήνα.
- Καστριώτης, Π. 1903. *Το εν Τρίκκη Ασκληπιείον*, Αθήνα.
- Κουρτίδης, Κ. 2002. *Αρχαία Ελληνικά Μυστήρια*, Αθήνα.
- Σταυρόπουλος, Σ.Γ. 2000. *Τα Ασκληπιεία της Πελοποννήσου*, Αθήνα.
- Χρόνης, Μ. 2002. *Ολυμπιακοί Αγώνες*, Αθήνα.

ΤΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΤΣΙΠΙΑΝΝΗΣ

Πολιτικός μηχανικός ΕΜΠ, πρώην Γενικός Διευθυντής Ε.Ο.Τ.,
Μέλος ΔΣ Ελληνικής Επιτροπής ICOMOS, Υπεύθυνος θεμάτων Τουρισμού

Η Ελλάδα έγινε γνωστή στην Ευρώπη κατά τον 19ο αιώνα και έτσι καθιερώθηκε ως τουριστική χώρα για τρεις κυρίως λόγους: α) λόγω των περιηγητών που προέρχονταν από χώρες της δυτικής Ευρώπης και είχαν αρχίσει να έρχονται στην Ελλάδα, ήδη από τον 15ο αιώνα, β) με τις ανασκαφές των Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα (Δελφοί, Ολυμπία κ.ά.) και γ) λόγω της τέλεσης των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας το 1896 και το 1906.

Ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (ΕΟΤ), με έτος ίδρυσης το 1929, προχώρησε σχεδόν αμέσως σε μια σειρά πρωτοβουλιών που σχετιζόνταν με τον πολιτισμό, όπως η έκδοση της πρώτης αφίσας (**Εικ. 3**) από φωτογραφία της Έλλης Σουγιουλτζόγλου-Σεραϊδάρη και η χρηματοδότηση των Δελφικών Εορτών του 1930 με το ποσό των 300.000 δρχ., παρά τη μεγάλη οικονομική στενότητα (πρώτη χρονολογικά επιχορήγηση πολιτιστικής εκδήλωσης).

Το 1932, ο Κωνσταντίνος Μελάς, πρώτος Γενικός Γραμματέας του ΕΟΤ, συγκρότησε συνεργείο καθαρισμού των αρχαιολογικών χώρων, καθώς είχαν διατυπωθεί πολλά σχετικά παράπονα από τους τουρίστες. Προς αυτή την κατεύθυνση και παρά τη σχεδόν παντελή έλλειψη πιστώσεων, ο ΕΟΤ διέθεσε το ποσό των 100.000 δρχ. για τον καθαρισμό του περιβάλλοντος χώρου του ναού του Ολυμπίου Διός στην Αθήνα.

Επίσης, το 1939, το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού, που είχε διαδεχθεί τον ΕΟΤ (1936) ανέθεσε στην Έλλη Σουγιουλτζόγλου να διακοσμήσει με φωτογραφίες το ελληνικό περίπτερο στην Παγκόσμια Έκθεση της Νέας Υόρκης (1939-1940), το οποίο επισκέφθηκαν συνολικά περί τα 44 εκατομμύρια άτομα. Πρόκειται για την πρώτη ουσιαστικά προβολή της Ελλάδας στις Η.Π.Α.

Το 1951 (έτος επανίδρυσης του ΕΟΤ), η Ελλάδα προερχόταν από ένα δεκαετή πόλεμο και εμφάνιζε εικόνα χώρας με κατεστραμμένο σχεδόν το σύνολο των υποδομών. Ειδικότερα, στον τουρισμό το 50% της ξενοδοχειακής υποδομής βρισκόταν εκτός λειτουργίας. Η πολιτική του ΕΟΤ, που σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε από τους οραματιστές Δ. Παπαευστρατίου (πρώτος Γενικός Γραμματέας του Οργανισμού και στη συνέχεια μέλος του Δ.Σ. για πολλά χρόνια) και Ν. Φωκά (πρώτος πρόεδρος και για 13 χρόνια Γενικός Γραμματέας.), βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στα συγκριτικά πλεονεκτήματα της Ελλάδος στον πολιτισμό.

Από τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του ΕΟΤ και προκειμένου να γίνεται

καλύτερα ο προγραμματισμός των έργων κοντά σε αρχαιολογικούς χώρους και γενικότερα σε ιστορικά μνημεία, τοποθετήθηκε ως μέλος του ΔΣ ο προϊστάμενος της διεύθυνσης Αρχαιοτήτων Ι. Παπαδημητρίου. Από τη θέση αυτή, στην οποία παρέμεινε επί εννέα χρόνια, ο Παπαδημητρίου συνέβαλε αποφασιστικά ώστε να εγκριθούν πολλά έργα εξωραϊσμού και ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων της χώρας.

Σημειώνεται ότι, σε ειδική συνεδρίαση του ΔΣ του ΕΟΤ, που έγινε στις 15 Απριλίου 1957 και στην οποία συμμετείχε και ο Παπαδημητρίου, συζητήθηκε εκτενώς το θέμα του τρόπου διάθεσης πιστώσεων σε αρχαιολογικούς χώρους και καθορίστηκαν από τον Παπαευστρατίου οι προτεραιότητες για την επιλογή των έργων (κατά σειρά: προσπέλαση, άνετη επίσκεψη και εξωραϊσμοί).

Ένα από τα σημαντικότερα έργα των αρχών της δεκαετίας του '60, στο οποίο πρωτοστάτησε ο Παπαδημητρίου ήταν η αναστήλωση του ιστορικού Παλαμυδίου στο Ναυπλιο. Το έργο διήρκεσε περίπου τρία χρόνια. Η μελέτη γινόταν επί τόπου, υπό τη δική του εποπτεία και εκπονήθηκε από τον αρχιτέκτονα μηχανικό της Τεχνικής Διεύθυνσης Άρη Κωνσταντινίδη και την επίβλεψη του πολιτικού μηχανικού Γεράσιμου Λιβαδά.

Επίσης, από τον Ιούνιο του 1955, ο Παπαευστρατίου είχε ζητήσει να εξεταστεί το θέμα της ολοκλήρωσης των κυριότερων αρχαιολογικών μουσείων της χώρας, με προτεραιότητα το μουσείο της Ακροπόλεως, διότι «η παράταση της σημερινής καταστάσεως αποτελεί αντικείμενο δυσμενών σχολίων μεταξύ των ξένων».¹

Η περίοδος 1951-1960 μπορεί να χαρακτηριστεί ως η «χρυσή εποχή» του ελληνικού τουρισμού (Εικ. 4), αφού τότε ξεκίνησαν όλες σχεδόν οι πρωτοβουλίες, πολλές από τις οποίες συνεχίστηκαν τα επόμενα χρόνια. Από τους Ν. Φωκά και Δ. Παπαευστρατίου, μάλιστα, ιδιαίτερη προτεραιότητα δόθηκε στον τομέα του πολιτισμού. Τότε ξεκίνησαν τα Φεστιβάλ Επιδαύρου (1954) και Αθηνών (1955), καθώς και οι παραστάσεις «Ήχος και Φως» (1959).

Το 1952 ο ΕΟΤ, προκειμένου να προωθήσει τον περιηγητικό τουρισμό, υποστήριξε τις πρώτες οργανωμένες περιηγήσεις σε αρχαιολογικούς χώρους με λεωφορεία. Ο Οργανισμός λειτούργησε ουσιαστικά ως τουριστικό γραφείο, ενώ δημιούργησε και γραφείο κρατήσεων σε συνεργασία με τα ΚΤΕΛ. Έτσι, προέκυψαν οι πρώτες τουριστικές εκδρομές, αρχικά με το ΚΤΕΛ Αργολίδας για ημερήσιες εκδρομές στις Μυκήνες και στο Ναύπλιο. Αργότερα, οργανώθηκαν και διήμερες εκδρομές στους Δελφούς και στην Ολυμπία, καθώς και ημερήσιες στο Σούνιο και στην Αρχαία Κόρινθο. Ακόμη, το 1955 ξεκίνησε η διοργάνωση, πάλι από τον ΕΟΤ, κρουαζιερών με το πλοίο «Σεμίραμις». Σε κάθε κρουαζιέρα υπήρχε απαραιτήτως επαγγελματίας ξεναγός, αφού στο πρόγραμμα προβλεπόταν τουλάχιστον μία ξενάγηση σε αρχαιολογικό χώρο.

¹ Απόσπασμα από τα πρακτικά της συνεδρίασης του ΔΣ του ΕΟΤ (αριθ. συνεδρίασης 31/28-06-1965).

Στον τομέα των τεχνικών έργων, οι παρεμβάσεις με πολιτιστική χροιά υπήρξαν εξ ίσου σημαντικές. Έτσι, κατά την περίοδο 1954-1957, στον περιβάλλοντα χώρο της Ακρόπολης κατασκευάστηκε το πιο σημαντικό, ίσως, από τα χιλιάδες έργα της Τεχνικής Υπηρεσίας του ΕΟΤ. Πρόκειται για τις διαμορφώσεις των διαδρομών, που σχεδιάστηκαν από τον μεγάλο αρχιτέκτονα Δημήτριο Πικιώνη. Το έργο της Ακρόπολης περιλάμβανε δύο κύριες σπειροειδείς διαδρομές, που ξεκινούσαν από τη συμβολή των οδών Διονυσίου Αρεοπαγίτου και Αποστόλου Παύλου. Η μία ανέβαινε βόρεια προς το λόφο της Ακρόπολης και η άλλη στην αντίθετη κατεύθυνση, με δύο επί μέρους απολήξεις στον Άγιο Δημήτριο τον Λουμπαρδιάρη και στο ύψωμα του Άνδρου. Το έργο αυτό, στο οποίο δούλεψαν τεχνίτες της πέτρας από τη Νάξο, θεωρείται το σημαντικότερο δημιούργημα του Πικιώνη και μία από τις πιο καθοριστικές παρεμβάσεις στην Αθήνα μετά τα νεοκλασικά του 19ου αιώνα και τα έργα κηποτεχνίας στον Εθνικό κήπο.

Επίσης, από τα δεκάδες ξενοδοχεία που κατασκεύασε ο ΕΟΤ, πρέπει να αναφερθεί ο Ξενώνας Σαμοθράκης (έτος κατασκευής 1953-1954), δυναμικότητας επτά κλινών, ο οποίος δημιουργήθηκε για να εξυπηρετήσει σχεδόν αποκλειστικά αρχαιολόγους και εργαζόμενους διάφορων ειδικοτήτων, που απασχολούνταν τότε στον αρχαιολογικό χώρο του ακριτικού νησιού. Είχε μάλιστα υποβληθεί σχετικό αίτημα από τον επικεφαλής της αμερικανικής ομάδας ανασκαφών που διαβιβάστηκε στον ΕΟΤ προς υλοποίηση.

Ακόμη, ο ΕΟΤ κατασκεύασε και άλλα ξενοδοχεία κοντά σε αρχαιολογικούς ή ιστορικούς τόπους, όπως τα «Ξενία» Δελφών (έτος 1953) και αργότερα, κατά την περίοδο 1959-1960, της Αρχαίας Ολυμπίας (**Εικ. 2**), της Αρχαίας Επιδαύρου (**Εικ. 5**), των Μυκηνών (**Εικ. 1**) και της Καλαμπάκας. Επίσης, και το Ξενία Ανδρίτσαινας σε μελέτη Καίτης Διαλισμά, για το οποίο, πριν κατασκευαστεί, ο Παπαευστρατίου, σε συνεδρίαση του ΔΣ τον Ιούνιο 1955 είχε αναφέρει τα εξής: «*Ο ναός του Επικουρίου Απόλλωνος έρχεται μετά τον Παρθενώνα και πρέπει να δοθή ιδιάζουσα προσοχή εις αυτόν. Δεν ολοκληρούνται το θέμα με την κατασκευή του δρόμου, αλλά είναι απαραίτητος και η ανέγερσις ξενοδοχείου*».² Επίσης, ο ΕΟΤ, κατά την πρώτη περίοδο λειτουργίας του Φεστιβάλ Επιδαύρου (1955-1962, **Εικ. 6**) αλλά και νωρίτερα, είχε προβεί στην εκτέλεση σημαντικών έργων στην περιοχή Ναυπλίου – Επιδαύρου – Μυκηνών. Ενδεικτικά, αναφέρεται το τουριστικό περίπτερο Μυκηνών (έτος κατασκευής 1952), ο δρόμος Ναυπλίου - Ιερού Ασκληπιού και Λυγουριού – Παλαιάς Επιδαύρου (1956), διάφορα εξωραϊστικά έργα γύρω από το θέατρο και ο Ξενώνας στην Αρχαία Επίδαυρο.

Το πρώτο παραδοσιακό κτίσμα που διαρρυθμίστηκε σε Ξενώνα με μέριμνα του ΕΟΤ ήταν η οικία Τομπάζη, πιο γνωστό ως αρχοντικό Βουδούρη, στην Ύδρα (περίοδος 1954-55). Το κτίσμα αυτό, που ήταν αρχικά έργο Ιταλών αρχιτεκτόνων, λειτούργησε στη συνέχεια για λογαριασμό της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών, αφού η Ύδρα θεωρείται το νησί των ζωγράφων.

² Απόσπασμα από τα πρακτικά της συνεδρίασης του Δ.Σ. του Ε.Ο.Τ. (αριθ. συνεδρίασης 31/28-06-1965).

Οι πρώτες πρωτοβουλίες του ΕΟΤ σχετικά με την ανάδειξη των παραδοσιακών ανεμόμυλων ξεκίνησαν το 1955, οπότε επισκευάστηκαν δύο ανεμόμυλοι στη Μύκονο (μελέτη Ευμένη Μαυρόπουλου, αρχιτέκτονα του ΕΟΤ), κόστους 20.000 δρχ. Τρία χρόνια αργότερα, εγκρίθηκε νέα χρηματοδότηση για την επισκευή και επαναλειτουργία δύο ακόμη ανεμόμυλων που στοίχισαν 35.000 δρχ.

Επίσης, με το σκεπτικό ότι ο ηλεκτροφωτισμός των ιστορικών τόπων και των μνημείων αναδεικνύει αποτελεσματικότερα την πολιτιστική κληρονομιά της χώρας και την καθιστά ελκυστικότερη στους επισκέπτες, ο ΕΟΤ από τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του στήριξε παρόμοια έργα.

Ήδη, από την περίοδο 1930-1932, με πρωτοβουλία του νεοσύστατου τότε ΕΟΤ και με την πρόθυμη συμβολή της Ηλεκτρικής Εταιρείας, πραγματοποιήθηκε το πρώτο σχετικό έργο, που ήταν ο ηλεκτροφωτισμός του Θησείου και του Παρθενώνα. Η πρώτη χρηματοδότηση του «μεταπολεμικού» ΕΟΤ για παρεμφερές έργο αφορούσε στον ηλεκτροφωτισμό της Επιδαύρου, κόστους 20.000 δρχ., ενώ το 1956 φωταγωγήθηκαν οι στύλοι του Ολυμπίου Διός στην Αθήνα, μετά από μελέτη της Τεχνικής Υπηρεσίας.

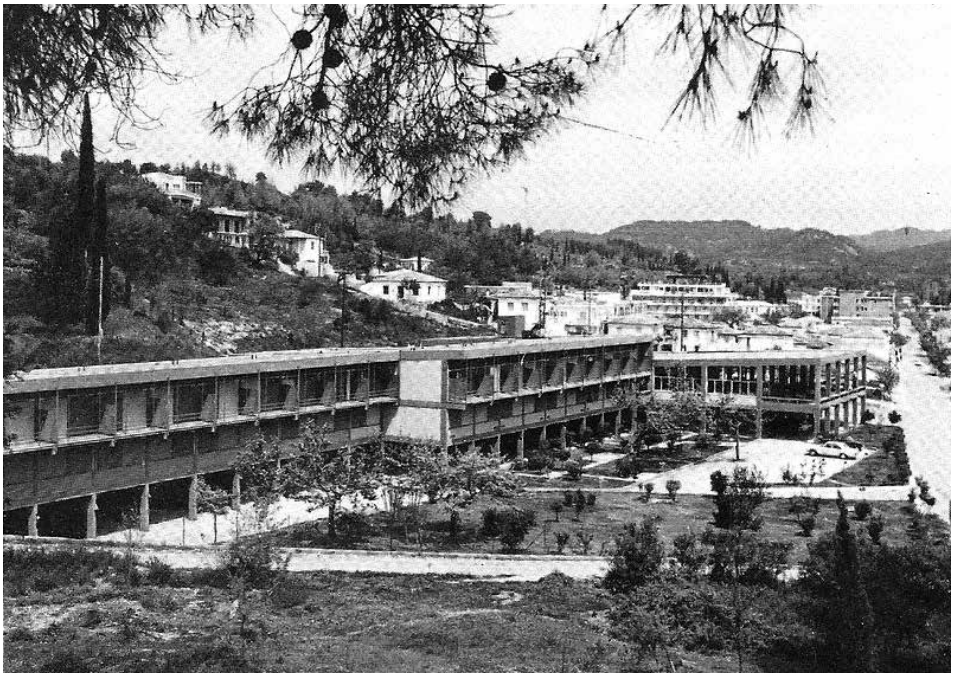
Το 1951, ο νεοσύστατος ΕΟΤ αποφάσισε την επιχορήγηση της Νομαρχίας Ηλείας με το ποσό των 16,5 εκατομμυρίων δρχ. για τη σηματοδότηση της οδού Πάτρας-Πύργου. Το έργο αυτό, από τα πρώτα που αφορούσαν σε οδοποιία, χρηματοδοτήθηκε από το πρόγραμμα της αμερικανικής βοήθειας, θεωρήθηκε δε πρώτης προτεραιότητας, λόγω της Αρχαίας Ολυμπίας. Αναμφίβολα, από τα πρώτα μελήματα των διοικήσεων του ΕΟΤ, ήταν η χρηματοδότηση Νομαρχιών και Δήμων-Κοινοτήτων για έργα υποδομής, που κρίνονταν ως απολύτως απαραίτητα για την ανάπτυξη του τουρισμού. Έτσι, από τα πρώτα προγράμματα του ΕΟΤ προβλέφθηκαν πιστώσεις για έργα ύδρευσης – αποχέτευσης διάφορων περιοχών. Στο πρόγραμμα έργων 1953-1954 περιλήφθηκε η χρηματοδότηση των εργασιών υδροδότησης Αρχαίας Ολυμπίας, Δελφών και Αρχαίας Επιδαύρου.

Επίσης, στο πρόγραμμα έργων 1955-1956 εγκρίθηκαν, μεταξύ πολλών άλλων, πιστώσεις για τις οδούς Ανδρίτσαινας-ναού Επικουρίου Απόλλωνα, Κάστρου-Λουτρών Κυλλήνης και Κιάτου-Σικυώνος. Παράλληλα, ο ΕΟΤ χρηματοδότησε τότε με το ποσό των 317.000 δρχ. την κατασκευή του δρόμου Σαμοθράκης-Καμαριώτισσας-Παλαιόπολης, σε συνδυασμό με την κατασκευή του ξενώνα Σαμοθράκης κοντά στον αρχαιολογικό χώρο και την οδό προς Νέα Μονή Χίου (συμπληρώθηκε το 1963).

Σήμερα, απαιτείται διαφοροποίηση της τουριστικής μας πολιτικής προς την κατεύθυνση του πολιτιστικού τουρισμού, ο οποίος αποτελεί συγκριτικό πλεονέκτημα για τη χώρα μας, χωρίς βέβαια, παράλληλα, να αγνοείται και η σημασία του ήλιου και της θάλασσας ως σημαντικών, επίσης, στοιχείων προβολής του ελληνικού τουριστικού προϊόντος.

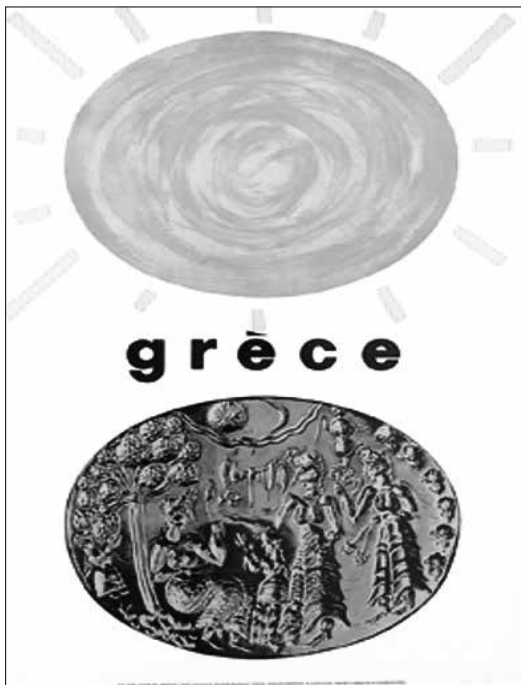
Εικ. 1. Τουριστικό περίπτερο Μυκηνών (Προσωπικό αρχείο Κ. Κατσιγιάννη)

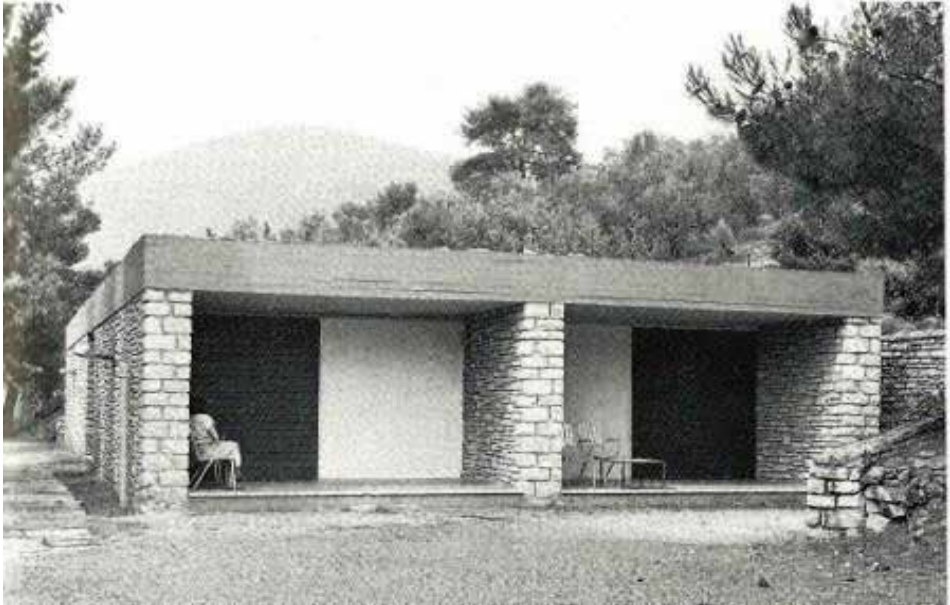
Εικ. 2. Ξενοδοχείο «Ξενία» αρχαίας Ολυμπίας (Αρχείο ΕΟΤ)

Εικ. 3. Η πρώτη αφίσα του ΕΟΤ (1930). Από φωτογραφία της Nelly (Αρχείο ΕΟΤ)

Εικ. 4. Αφίσα ΕΟΤ (1960). Σύνθεση Μ. Κατζουράκη (Αρχείο ΕΟΤ)

Ειγ. 5. Ξενώνας αρχαίας Επιδαύρου. Μελέτη Άρη Κωνσταντινίδη
(Προσωπικό αρχείο Κ. Κατσιγιάννη)

Ειγ. 6. Φεστιβάλ Επιδαύρου 1954, η πρώτη παράσταση (Προσωπικό αρχείο Κ. Κατσιγιάννη)

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΣ ΒΑΣΕΝΧΟΒΕΝ

Ομότιμος Καθηγητής (Πολιτοδομίας και Χωροταξίας) Ε.Μ. Πολυτεχνείου

Τα τελευταία 30 περίπου χρόνια, λίγες έννοιες έχουν ασκήσει τόση επιρροή στον χώρο της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, της χωροταξίας και της σχετικής κρατικής πολιτικής, όσο η έννοια της βιώσιμης ή αειφόρου ανάπτυξης (sustainable development). Η εμφάνιση της συνδέεται, συνήθως, με τη γνωστή ως έκθεση Brundtland του 1987, αν και αυτό δεν είναι απόλυτα ακριβές. Ατέλειωτες σελίδες έχουν γραφεί γι' αυτήν από τότε, σε επιστημονικές δημοσιεύσεις και σε κείμενα πολιτικής, αλλά ο όρος και οι ερμηνείες του επανέρχονται ξανά και ξανά σε επίσημες εκθέσεις, νομοθετήματα, συγγράμματα και ερευνητικά προγράμματα.

Η Έκθεση της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη του ΟΗΕ (Report of the World Commission on Environment and Development), με τίτλο «Το Κοινό μας Μέλλον» (Our Common Future), έμεινε γνωστή ως Brundtland Report, από το όνομα της προέδρου της επιτροπής, και πρώην Πρωθυπουργού της Νορβηγίας, Gro Harlem Brundtland (Brundtland Report 1987).¹ Ο ορισμός της βιώσιμης ανάπτυξης που περιείχε η έκθεση έμελλε να επαναληφθεί χιλιάδες φορές: Βιώσιμη ανάπτυξη είναι «η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να διακυβεύει την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους» (Λάσκαρις χ.χ., 50-54. Βασενχόβεν χ.χ., 94-98).² Ο όρος sustainable development αποδόθηκε στα ελληνικά, άλλοτε ως βιώσιμη ανάπτυξη, άλλοτε ως αειφόρος, άλλοτε πάλι ως διατηρήσιμη.

Η έννοια όμως της αειφορίας ήδη υπήρχε στην δασοπονία από πολλά χρόνια. Όπως εξηγεί ο Γκατζογιάννης,³ «η αειφορία, ως έννοια, επικεντρώνεται κατ' αρχήν στην ικανότητα του δάσους να παράγει διαρκώς αγαθά και υπηρεσίες κατά τρόπο άριστο, δηλ. σύμφωνα με τους στόχους της δασοπονίας». Βασικές αρχές της είναι, πρώτο, ότι «σύμφωνα με την αρχή της συντήρησης, στόχος είναι η διατήρηση του δάσους ως φυσικού οικοσυστήματος, το οποίο αποτελεί πηγή συνεχιζόμενης ωφέλειας για τον άνθρωπο», και, δεύτερο, ότι «σύμφωνα με την αρχή

¹ Βλ και τους διαδικτυακούς ιστότοπους <http://www.ekdd.gr/ekdda/index.php/gr/> και http://www.ekdd.gr/ekdda/files/ergasies_esdd/13/2/425.pdf (24/9/2015) του Εθνικού Κέντρου Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης (ΕΚΔΔΑ).

² Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.

³ Τακτικός ερευνητής του Ινστιτούτου Δασικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Αγροτικής Έρευνας (ΕΘΙΑΓΕ).

των καρπώσεων, στόχος είναι η διαρκής παραγωγή (απόληψη), ίσων κατ' έτος ή κατά μικρές περιόδους καρπώσεων».⁴ Ανάλογη είναι και η έννοια της αειφορίας στην γεωργία. Η βιώσιμη γεωργία απαιτεί εξισορρόπηση του υγιούς περιβάλλοντος, της κοινωνικής δικαιοσύνης και της οικονομικής ευρωστίας σε όλους τους τομείς της αγροτικής παραγωγής, με έμφαση στην διεθνή και διαγενεακή ισότητα (Franck and Brownstone 1992, 295).

Κατά τον Allaby (1994) το ουσιαστικό μήνυμα της έκθεσης ήταν ότι «βιώσιμη ανάπτυξη είναι η οικονομική ανάπτυξη που παίρνει πλήρως υπόψη τις περιβαλλοντικές συνέπειες της οικονομικής δραστηριότητας και βασίζεται στην χρήση πόρων που μπορούν να αντικατασταθούν ή ανανεωθούν και συνεπώς δεν εξαντλούνται». Η θέση ενός άλλου ερευνητή ήταν ότι αν αποδεχθεί κανείς τον ορισμό της έκθεσης αποδέχεται ότι «η οικονομική ανάπτυξη μπορεί να αποκληθεί επιτυχημένη μόνο όταν δεν πραγματοποιείται σε βάρος ανανεώσιμων και μη πόρων, απαραίτητων για την διατήρηση της ζωής και του πολιτισμού στην υδρόγειο» (Wolman 1992, 5). Η συμπερίληψη του πολιτισμού στον τελευταίο ορισμό δεν πρέπει να διαφύγει της προσοχής μας.

Βέβαια, το ενδιαφέρον της έκθεσης Brundtland δεν εξαντλείται στον διάσημο ορισμό της βιώσιμης ανάπτυξης, διότι σε αυτήν αναλύονται τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τόσο οι χώρες με αναπτυξιακή υστέρηση, αυτές που παλιότερα χαρακτηριζόνταν ως υπανάπτυκτες, όσο και οι οικονομικά αναπτυγμένες. Οι πρώτες υποφέρουν από ανικανοποίητες βασικές ανάγκες, φτώχεια, ανισότητα και δυσαρμονία δημογραφικών πιέσεων και ανάπτυξης, που επιδεινώνουν την οικολογική κρίση. Στις δεύτερες κυριαρχεί μια υπερβολική αντίληψη αναγκών, υπερεκμετάλλευση φυσικών πόρων, επιβάρυνση των φυσικών οικοσυστημάτων και υποτίμηση των ορίων της οικονομικής διεύρυνσης. Το σωρευτικό αποτέλεσμα απειλεί να οδηγήσει σε εξάντληση πόρων, που αναπόδραστα επιβάλλει τον καθορισμό για κάθε φυσικό πόρο μιας μέγιστης «αειφορικής παραγωγής» (sustainable yield). Η επιβάρυνση των οικοσυστημάτων προκαλεί αναπόφευκτα τη μείωση της βιοποικιλότητας και μετασχηματίζει έμμεσα τα δημόσια αγαθά σε αγαθά σε στενότητα.

Οι συντάκτες της Έκθεσης επιδίωξαν εμφανώς να δείξουν πραγματισμό και να αποφύγουν τις υπερβολές: «*Η οικονομική διεύρυνση και η ανάπτυξη προφανώς συνεπάγονται αλλαγές στα φυσικά οικοσυστήματα. Πουθενά δεν μπορούν να διατηρηθούν ανέπαφα όλα τα οικοσυστήματα. Ένα δάσος μπορεί να αποφυλωθεί σε ένα τμήμα μιας λεκάνης απορροής και να επεκταθεί σε ένα άλλο σημείο, που δεν είναι απαραίτητα κακό, αρκεί η εκμετάλλευση να είναι σχεδιασμένη και να έχουν ληφθεί υπόψη οι ρυθμοί διάβρωσης του εδάφους, τα υδατικά ισοζύγια και*

⁴ Βλ. Σ. Γκατζογιάννης, Αειφορία και σύγχρονες τάσεις (αειφορικής) διαχείρισης των δασών. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό ιστότοπο http://politics.wwf.gr/images/stories/docs/Pistopoiisi/gatzogiannis_background.pdf (6-6-2015).

οι γενετικές απώλειες. Γενικά, δεν είναι αναπόφευκτη συνέπεια η εξάντληση αναεώσιμων πόρων, όπως τα δάση και τα ιχθυοαποθέματα, υπό τον όρο ότι ρυθμός χρήσης των πόρων είναι μέσα στα όρια αναπαραγωγής και φυσικής αύξησης. Όμως, οι περισσότεροι αναεώσιμοι πόροι είναι μέρος ενός σύνθετου και αλληλένδετου οικοσυστήματος και η μέγιστη αειφορική παραγωγή πρέπει να καθορίζεται αφού ληφθούν υπόψη οι επιπτώσεις της εκμετάλλευσης σε όλη την έκταση του συστήματος».⁵

Αυτή η αποφυγή απόλυτων τοποθετήσεων και η αναζήτηση συμβιβαστικής προσέγγισης είναι ένα χαρακτηριστικό της Έκθεσης, που ξαναβρίσκει κανείς και στην πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Προκάλεσε όμως και κριτική τόσο της έκθεσης, όσο και του ίδιου του ορισμού της βιώσιμης ανάπτυξης που υιοθέτησε, ώστε θεωρήθηκε από κάποιους ως ανθρωποκεντρικός, αν και άλλοι το θεωρούν αυτό ως πλεονέκτημα. Αυτή η διαφωνία θέσεων, κατά τον Selman (1996, 12), είναι στην ουσία διαφωνία για το κατά πόσο ο άνθρωπος αποτελεί μια υψηλότερη μορφή ζωής, που διακρίνεται από τη φύση, έστω συμβολικά. Άλλοι σχολιαστές είναι περισσότερο οξείς στην κριτική τους: «[Α]πό την αρχή της έκθεσης διευκρινίζεται ότι αυτή [η άποψη της έκθεσης] δεν αποτελεί μια πρόβλεψη της αυξανόμενης περιβαλλοντικής φθοράς, φτώχειας και γενικότερης κακουχίας, αλλά μια νέα ευκαιρία για οικονομική ανάπτυξη, η οποία θα βασίζεται σε πολιτικές που θα συντηρούν και θα επεκτείνουν τη βάση των φυσικών πόρων που, βέβαια, αποτελούν και την υλική βάση αναπαραγωγής του σημερινού συστήματος παραγωγής. Αυτή όμως η καθαρά ανθρωποκεντρική αντίληψη, η οποία προσεγγίζει τη φύση από τη σκοπιά της οικονομικής ανάπτυξης, δεν είναι παρά η αντίληψη, η οποία αιώνες τώρα προσδιορίζει το περιεχόμενο της ανθρώπινης συμπεριφοράς απέναντι στη φύση, μην επιτρέποντας κανενός είδους αντίλογο» (Λάσκαρις 1993, 20). Ο Λάσκαρις δεν είναι ο μόνος επικριτής. Ο Σταμάτης (1996, 141) κατηγορεί την έκθεση διότι σ' αυτήν «το περιβαλλοντικό ζήτημα αποκόπτεται ... από τις κοινωνικές και οικονομικές βάσεις παραγωγής του ... Η αντίληψη αυτή αναπαράγει το παραγωγιστικό (productivist) πρότυπο ιστορικής προόδου και ταυτόχρονα συμβιβάζεται με τη διαιώνιση των ανισοτικών, εκμεταλλευτικών και αλλοτριωτικών σχέσεων που εκτρέφει εγγενώς ο καπιταλιστικός τρόπος οργάνωσης της ζωής και εγκοινωνισμού των ανθρώπων».

Όπως είναι φανερό, δεν ήταν η έκθεση Brundtland που άνοιξε την ιστορία της βιώσιμης ανάπτυξης και της αειφορίας (Λάσκαρις χ.χ, Βασενχόβεν 1994). Εκτός από τις κατά πολύ παλαιότερες βιώσιμες πρακτικές στον πρωτογενή τομέα της παραγωγής, νωρίτερα από την έκθεση «Το Κοινό μας Μέλλον» είχε δημοσιοποιηθεί και ένα πολύ σημαντικό κείμενο της International Union for Conservation of Nature (IUCN) που είχε τίτλο World Conservation Strategy και χρησιμοποίησε τον όρο sustainable development (Βασενχόβεν χ.χ., 91). Στην έκθεση της IUCN (IUCN

⁵ Brundtland Report: Part I, chapter 2.

1980) τονίζοταν ότι για να είναι η ανάπτυξη πραγματικά βιώσιμη πρέπει να λαμβάνει υπόψη τους κοινωνικούς και οικολογικούς παράγοντες, όπως λαμβάνει υπόψη τους οικονομικούς, τη βάση των βιοτικών και αβιοτικών πόρων, που υποστηρίζουν το αναπτυσσόμενο σύστημα, και τα μακροπρόθεσμα, όπως και τα βραχυπρόθεσμα, πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα, των εναλλακτικών τρόπων δράσης.

Ήταν όμως η έκθεση Brundtland, που μάλιστα εγκρίθηκε και από την Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ (Franck και Brownstone 1992, 229), η οποία είχε αποφασιστική επίδραση στην αναπτυξιακή και περιβαλλοντική πολιτική πολλών οργανισμών, περιλαμβανομένου του ίδιου του ΟΗΕ, μεμονωμένων χωρών, και πληθώρας διεθνών συνεργασιών για το περιβάλλον. Ήταν, παράλληλα, εμφανές ότι η βιώσιμη ανάπτυξη ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη και με κοινωνικούς παράγοντες. Το αποτέλεσμα ήταν μια εννοιολογική επέκταση της βιώσιμης ανάπτυξης ώστε να ενσωματώσει την κοινωνική ισότητα, τη συμμετοχή των πολιτών, το ανθρωπογενές περιβάλλον των οικισμών και την περιβαλλοντική ποιότητα της διαβίωσης των ανθρώπων.

Στη δεκαετία του 1990 τον διάλογο για το περιβάλλον, την ανάπτυξη και την βιώσιμη ανάπτυξη σημάδεψε η Διάσκεψη Κορυφής του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (UN Conference on Environment and Development), που έλαβε χώρα στο Rio de Janeiro το 1992 (United Nations 1992) και η λεγόμενη Ατζέντα 21, το σχέδιο δράσης για τον 21ο αιώνα που συγκαταλεγόταν ανάμεσα στα ψηφίσματα της διάσκεψης. Είναι πολλοί εκείνοι που θεωρούν ότι *«χωρίς αμφιβολία η Agenda 21 είναι το σημαντικότερο κείμενο που έγινε ποτέ για την προστασία του περιβάλλοντος και την βιώσιμη ανάπτυξη»*, διότι *«εκφράζει την παγκόσμια συναίνεση για τη στρατηγική της βιωσίμου αναπτύξεως»* (Δεκλερής 2000, 55).

Στην Ατζέντα 21 γίνονται εκτενείς αναφορές στα οικοσυστήματα, τη βιοποικιλότητα, την προστασία των φυσικών πόρων, τα δάση και την αποψίλωση τους, την ερημοποίηση, τη βιώσιμη γεωργία, τη ρύπανση, τις θάλασσες, τα υδατικά αποθέματα, την κλιματική αλλαγή κ.ά. Η Ατζέντα ήταν μια πρόκληση για διεθνή συνεργασία και παγκόσμια συναίνεση. Λίγο μετά τη Διάσκεψη του Ρίο του 1992, συγκροτήθηκε από τον ΟΗΕ η Επιτροπή Βιώσιμης Ανάπτυξης (Commission on Sustainable Development ή CSD) για να παρακολουθήσει την εφαρμογή των συστάσεων της διάσκεψης, ενώ 10 χρόνια αργότερα, σε νέα διάσκεψη στο Γιόχανεσμπουργκ, επαναβεβαιώθηκαν οι προτάσεις της Ατζέντας 21. Το 2012 ακολούθησε κι άλλη διάσκεψη, γνωστή ως Rio+20, με αφορμή την οποία έγινε αξιολόγηση της εφαρμογής της ατζέντας.

Στα χρόνια που ακολούθησαν τη Διάσκεψη του Ρίο του 1992, η βιώσιμη ανάπτυξη εξελίχθηκε σε ακρογωνιαίο λίθο της περιβαλλοντικής και αναπτυξιακής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ένα πρώιμο κείμενο πολιτικής είναι το πρόγραμμα δράσης «Προς την Αειφορία» (Towards Sustainability) της τότε Ευρωπαϊκής Κοινότητας, που επικαλείται και την έκθεση Brundtland (European Community

1993). Η έννοια «βιώσιμη» χρησιμοποιείται στην έκθεση «Προς την Αειφορία» για να εκφράσει μια πολιτική διαρκούς οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης χωρίς βλάβη για το περιβάλλον. Το κείμενο ήταν το πρώτο βήμα προς την μεταγενέστερη Στρατηγική Βιώσιμης Ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που έχει έκτοτε επικαιροποιηθεί, επανειλημμένως. Το 1997, η βιώσιμη ανάπτυξη γίνεται πλέον βασική επιδίωξη της Ε.Ε. με την Συνθήκη του Άμστερνταμ, οπότε και χαρακτηρίζεται ως ο κυρίαρχος στόχος της Ένωσης.⁶

Οι επόμενες εξελίξεις ήρθαν με τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Γκέτεμποργκ (Göteborg European Council 2001). Με αυτές άνοιξε ο δρόμος για τη Στρατηγική για την Βιώσιμη Ανάπτυξη, που είχε επεξεργασθεί η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Commission Communication COM(2001) 264 final). Στη Στρατηγική γίνεται ανάλυση των απειλών κατά της βιώσιμης ανάπτυξης (φτώχεια, δημογραφική γήρανση, κλιματική αλλαγή, ρύπανση, απώλεια βιοποικιλότητας, μεταφορές και περιφερειακές ανισότητες), παρουσιάζονται οι μελλοντικοί στόχοι και τονίζεται η ανάγκη μιας προσέγγισης που θα συνδέει την οικονομική, κοινωνική και οικολογική βιώσιμη ανάπτυξη.

Σε μια ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του 2005 (Commission Communication COM(2005) 658 final) διασαφηνίζεται, πλέον, ότι κυρίαρχος στόχος της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι η βιώσιμη ανάπτυξη και γίνεται μια αναδρομή στην εφαρμογή της Στρατηγικής Βιώσιμης Ανάπτυξης. Έμφαση δίνεται και πάλι στην κλιματική αλλαγή, τις καθαρές μορφές ενέργειας, την υγεία, τον κοινωνικό αποκλεισμό, τους φυσικούς πόρους, τις βιώσιμες μεταφορές και την φτώχεια. Εντούτοις, στην έκθεση προόδου του 2007 αναγνωρίζεται, ότι παρά τα βήματα που είχαν γίνει, τα αποτελέσματα υπήρξαν μέτρια.⁷ Μια ακόμη αξιολόγηση της εφαρμογής έγινε το 2009, με την οικονομική κρίση σε πλήρη εξέλιξη (Commission Communication COM(2009) 400 final of 24 July 2009). Επαναλαμβάνεται και εδώ ότι πάνω από όλες τις άλλες επιδιώξεις της Ένωσης βρίσκεται η βιώσιμη ανάπτυξη και ότι ζητούμενα όπως η οικονομική μεγέθυνση, η κοινωνική συνοχή και η περιβαλλοντική προστασία βρίσκουν τη θέση τους μέσα στο πλαίσιο της αναθεωρημένης Στρατηγικής Βιώσιμης Ανάπτυξης. Ωστόσο, ένα ενδιαφέρον και απογοητευτικό στοιχείο είναι ότι η θεματολογία δεν έχει αλλάξει και δεν περιλαμβάνει τον πολιτισμό.

Από το 2010 και εξής η αναπτυξιακή πολιτική της Ένωσης εκφράζεται από τη Στρατηγική «Ευρώπη 2020», τη στρατηγική για μια ανάπτυξη έξυπνη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς (smart, sustainable and inclusive) (Commission Communication COM(2010) 2020 of 3 March 2010).

⁶ Βλ. European Commission/ENVIRONMENT. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://ec.europa.eu/environment/eussd/> (5-6-2015).

⁷ Για την έκθεση προόδου της Στρατηγικής Βιώσιμης Ανάπτυξης του 2007 βλ. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52007DC0642&from=EN> (29-9-2015).

Δεν κλονίζεται, όμως, η Στρατηγική Βιώσιμης Ανάπτυξης του 2009, που θεωρείται αναπόσπαστο τμήμα της Στρατηγικής «Ευρώπη 2020», αν και από μια νέα έκθεση παρακολούθησης της εφαρμογής της στρατηγικής, με βάση μια σειρά δεικτών, προκύπτει ότι τα αποτελέσματα στην εφαρμογή είναι ανάμεικτα και αβέβια (Eurostat 2013, 17). Η στρατηγική του 2009 παραμένει και σήμερα σε ισχύ και ανατρέχει πάντα στην έκθεση Brundtland του 1987.⁸

Παρά τον προβληματισμό για το περιεχόμενο της βιώσιμης ανάπτυξης και τον παρατεταμένο διάλογο, δεν δόθηκε έμφαση στο γεγονός ότι πέραν των φυσικών πόρων υπάρχουν και οι ανθρωπογενείς, οι αστικοί πόροι των πόλεων και των οικισμών και η πολιτιστική κληρονομιά, για τους οποίους η συζήτηση υπήρξε συγκριτικά περιορισμένη (Βασενχόβεν χ.χ.). Το αστικό και οικιστικό σύστημα έχει ως συστατικά, εκτός βέβαια του φυσικού περιβάλλοντος, τους ανθρώπους, τις κοινωνικές δομές, τις σχέσεις της κοινωνίας με το εξωτερικό περιβάλλον, τον πολιτισμό που ιστορικά το έχει διαμορφώσει και τα έργα των ανθρώπων στο έδαφος. Έχουμε, ήδη, δεχθεί ότι βιώσιμη ανάπτυξη είναι εκείνη που δεν καταλήσσει τους φυσικούς πόρους (ενεργειακούς, ορυκτούς, βλάστησης κ.), αλλά, αντίθετα, ενσωματώνει στους λογαριασμούς της τα περιβαλλοντικά κόστη. Τι συνιστά όμως βιώσιμη ανάπτυξη όταν αναφερόμαστε σε συστήματα κοινωνικής οργάνωσης, όπου το δημιουργημένο από τον άνθρωπο κεφάλαιο έχει εντονότερη παρουσία; Το κεφάλαιο αυτό δεν είναι μόνο υλικό, αλλά και κοινωνικό, πολιτισμικό, συμβολικό και ιδεολογικό. Πέρα από τις έννοιες του οικονομικού και κοινωνικού κεφαλαίου μπορούμε να μιλήσουμε για ένα «χωρικό κεφάλαιο», το οποίο συνθέτουν τα φυσικά χαρακτηριστικά κάθε τόπου, η υλική και άυλη κληρονομιά, το πάγιο κεφάλαιο (υποδομές – εγκαταστάσεις), ακόμη και σχεσιακά αγαθά, δηλ. νοητικά, κοινωνικά, πολιτισμικά και θεσμικά. Αυτός ο προβληματισμός οδηγεί σε διεύρυνση της έννοιας της βιωσιμότητας και στη σύνδεση της με τον πολιτισμό, μέσα από δύο οπτικές, τον ρόλο του πολιτισμού στον σχεδιασμό της βιώσιμης ανάπτυξης και την εφαρμογή των ιδεών της βιωσιμότητας σε πολιτισμικές πρακτικές και θέματα. 30 χρόνια μετά το Brundtland report η ενσωμάτωση της κουλτούρας στην βιωσιμότητα παραμένει μια μεγάλη πρόκληση, επιστημονικά και πολιτικά.

Την πρόκληση αυτή αντιμετωπίζει μια πολύ πρόσφατη και ιδιαίτερα σημαντική έρευνα με τον προκλητικό τίτλο «Ο πολιτισμός στην, για την, και ως βιώσιμη ανάπτυξη» (Dessein, Soini, Fairclough και Horlings, 2015). Στην έκθεση που προέκυψε από το ερευνητικό πρόγραμμα τονίζεται:

α) ο υποστηρικτικός ρόλος του πολιτισμού ως 4ου Πυλώνα της βιώσιμης ανάπτυξης, δίπλα στον οικονομικό, κοινωνικό και οικολογικό (ο πολιτισμός στην βιώσιμη ανάπτυξη).

⁸ Βλ. European Commission / ENVIRONMENT. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://ec.europa.eu/environment/eussd/> (5-6-2015).

β) ο μεσολαβητικός ρόλος του πολιτισμού, που συνδέει, πλαισιώνει και δίνει νόημα στους άλλους τρεις πυλώνες (ο πολιτισμός για την βιώσιμη ανάπτυξη).

γ) ο θεμελιακός ρόλος του πολιτισμού, ως θεμέλιου και δομής για την επίτευξη των στόχων της βιωσιμότητας (ο πολιτισμός ως βιώσιμη ανάπτυξη) (Dessein, Soini, Fairclough και Horlings, 2015, 28-29).

Στην τρίτη περίπτωση, ο πολιτισμός δεν προστίθεται, απλώς, ως μια ακόμη συνιστώσα της βιώσιμης ανάπτυξης, μαζί με την οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική, αλλά τις περιβάλλει και τις εμπεριέχει (Dessein, Soini, Fairclough και Horlings 2015, 29). Σε μια χαρακτηριστική παράγραφο με θέμα τις πολιτικές για τον τόπο, το τοπίο και τον χώρο, εξηγείται η σχέση των ανθρώπων με τους τόπους, μέσα από τη θέση τους σ' αυτούς, την οικολογική τους συμμετοχή, την αίσθηση ότι ανήκουν εκεί κοινωνικά και χωρικά, και ότι έτσι βρίσκουν μια πολιτισμική ταύτιση και κοινότητα. Μνήμη, κληρονομιά και ταυτότητα παίζουν μεγάλο ρόλο. Οι άνθρωποι δίνουν υποκειμενική πολιτισμική έννοια σε ένα τόπο, κάτι σαν αίσθηση του τόπου ή του τοπίου. Η αίσθηση του τόπου συνδέεται με τη βιωσιμότητα, διότι υποδηλώνει την κατασκευή μιας κοινωνικά και περιβαλλοντικά βιώσιμης κοινότητας. Η χωρικότητα είναι και αυτή μια συγγενής έννοια που αναφέρεται σε ένα πλαίσιο που διευκολύνει τον μεσολαβητικό ρόλο του πολιτισμού να εντάξει την κουλτούρα στις προθέσεις και πρακτικές της χωρικής ανάπτυξης (Dessein, Soini, Fairclough και Horlings 2015, 40). Πλήθος εννοιών συνωστίζονται σ' αυτή την προσέγγιση, όπως «τόπος», «τοπίο» ή «ταυτότητα», που δεν είναι δυνατό να αναπτυχθούν εδώ, πράγμα που συμβαίνει και με άλλες έννοιες, όπως το «χωρικό κεφάλαιο», που αναφέραμε νωρίτερα. Είναι όμως ευχάριστο ότι έχει ανοίξει για τα καλά ο διάλογος για την σύζευξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και του παράγοντα «πολιτισμός» από την μια, και της βιώσιμης ανάπτυξης, από την άλλη.

Δεν μας μένει παρά να κλείσουμε με ένα δημοτικό τραγούδι που εκφράζει το νόημα αυτής της σύζευξης καλύτερα από κάθε άλλο σχόλιο, και το οποίο ο συγγραφέας έχει και άλλοτε χρησιμοποιήσει (Βασενχόβεν 1994).

*«Σ' αυτόν τον κόσμο πού'μαστε, άλλοι τον είχαν
πρώτα, σ'εμάς τον παραδόσανε κι' άλλοι τον καρτερούνε» (Πολίτης 1932)*

Λουδοβίκος Βασενχόβεν
Δεινοκράτους 115, 11521 Αθήνα
lwassen@arch.ntua.gr

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Allaby, M. 1994. *The Concise Oxford Dictionary of Ecology*, (Oxford University Press), Oxford.

Βασενχόβεν, Λ. 1994. «Περιβάλλον και επιστήμες στο τέλος του 20ού αιώνα από τη σκοπιά του πολεοδόμου», στο *Επιστήμες και Περιβάλλον στα Τέλη του Αιώνα: Προβλήματα και προοπτικές*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο: Κέντρο Ερευνών και Μελετών Διεπιστημονικής Προσέγγισης της Ανάπτυξης. επιμ. Δ. Ρόκος, (Εναλλακτικές Εκδόσεις), Αθήνα, σσ. 78-87.

Βασενχόβεν, Λ. χ.χ. «Αειφόρος αστική ανάπτυξη και η έννοια των αστικών πόρων», στο *Sustainable Development: Θεωρητικές προσεγγίσεις μιας κρίσιμης έννοιας*, επιμ. Κ. Λάσκαρις, E.U. Petra II Programme, (εκδ.Παπασωτηρίου), σσ. 87-134.

Commission Communication COM (2001) 264 final of 15 May 2001: A sustainable Europe for a better world – a European Union strategy for sustainable development.

Commission Communication COM (2005) 658 final of 13 December 2005 on the review of the sustainable development strategy: a platform for action.

Commission Communication COM(2009) 400 final of 24 July 2009: Mainstreaming sustainable development into EU policies – 2009 review of the European Union strategy for sustainable development.

Commission Communication COM(2010) 2020 of 3 March 2010: Europe 2020 – a strategy for smart, sustainable and inclusive growth.

Dessein, J., K.Soini, G. Fairclough και L.Horlings, eds. 2015. *Culture in, for and as Sustainable Development. Conclusions from the COST Action IS1007 Investigating Cultural Sustainability*, University of Jyväskylä, Finland.

Δελγεράς, Μ. 2000. *Το Δίκαιο της Βιωσίμου Αναπτύξεως*, εκδ.Σάκκουλα, Αθήνα.

European Community, 1993. *Towards Sustainability. A European Community programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development*. Official Journal of the European Communities. No C138/5/17.5.1993.

Franck, I. and D. Brownstone 1992. *The Green Encyclopedia*, New York: Prentice Hall.

Λάσκαρις, Κ. 1993. «Περιβαλλοντική κρίση: Ένα παγκόσμιο κοινωνικό και εκπαιδευτικό πρόβλημα», στο *Περιβαλλοντική Κρίση: Θέματα θεωρίας, μεθοδολογίας και ειδικών προσεγγίσεων*, επιμ. Κ. Λάσκαρις, E.U. Petra Programme και Ελληνικό Κέντρο Αναπτυξιακών Μελετών (ΕΛΚΑΜ), (Σύγχρονη Εποχή), Αθήνα, σσ. 17-52.

Λάσκαρις, Κ. χ.χ. «Η έννοια της αειφόρου ανάπτυξης», στο *Sustainable Development: Θεωρητικές προσεγγίσεις μιας κρίσιμης έννοιας*, επιμ. Κ. Λάσκαρις, E.U. Petra II Programme, (εκδ.Παπασωτηρίου), Αθήνα, σσ. 13-86.

Πολίτης, Ν.Γ. 1932 «Το τραγούδι του ντουινιά», στο *Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού*. Αθήνα.

Selman, P. 1996. *Local Sustainability*, St. Martin's Press, New York.

Σταμάτης, Κ. 1996. «Βιώσιμη ανάπτυξη και οικολογική διάσταση της ιδιότητας του πολίτη», στο *Οι-*

κολογία – Κοινωνία – Εκπαίδευση, επιμ. Γ.Δ. Ιατρού και Θ.Α. Μαροδίδης, Συμπόσιο ΥΠΕΠΘ και ΥΠΕΧΩΔΕ, (Νέα Σύνορα – Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη), Αθήνα, σσ. 133-153.

Wolman, M.G. 1992. “Contemporary value of geography: Applied physical geography and the environmental sciences”, in *The Student’s Companion to Geography*, eds. A. Rogers et al., Blackwell, Athens, pp. 3-7.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

Brundtland Report (Report of the World Commission on Environment and Development), 1987. Our Common Future. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (23-9-2015).

Eurostat, 2013. Sustainable development in the European Union: 2013 monitoring report of the EU sustainable development strategy. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5760249/KS-02-13-237-EN.PDF> (29-9-2015).

Göteborg European Council, 2001. Presidency conclusions. 15-16 June. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο http://ec.europa.eu/governance/impact/background/docs/goteborg_concl_en.pdf (17-9-2015).

IUCN (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, 1980. World Conservation Strategy. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/WCS-004.pdf> (24-9-2015).

United Nations, 1992. Conference on Environment & Development: Agenda 21. Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό ιστότοπο <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>. (11-9-2015).

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

ΠΕΤΡΟΣ ΘΕΜΕΛΗΣ

Ομότιμος Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας

Η σύγχρονη πολιτιστική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης ενθαρρύνει επενδύσεις σε πολιτιστικούς και δημιουργικούς τομείς που συμβάλλουν στην πάταξη της ανεργίας, στην κοινωνική ευημερία και την λεγόμενη οικονομία της ευτυχίας (economics of happiness), που συνδέεται άρρηκτα με τις νέες μορφές διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Κερδίζει συνεχώς έδαφος η αντίληψη ότι οι αρχαιολογικοί χώροι και τα μνημεία προστατεύονται και συντηρούνται αποτελεσματικότερα, όταν αποτελούν μέρος της ζωής των πολιτών, όταν περιλαμβάνονται στη λεγόμενη οικονομία του ελεύθερου χρόνου και στη δια βίου εκπαίδευση.

Η νέα διεθνής οπτική και πρακτική στον χώρο της προστασίας των πολιτισμικών αγαθών, τα οποία βρίσκονται στο φυσικό τους περιβάλλον σε αρχαιολογικούς χώρους ή στεγάζονται σε μουσεία, σχετίζεται άμεσα με αυτό που ονομάζεται επιστημονική, κοινωνική και οικονομική διαχείριση αυτών των αγαθών. Ο όρος «διαχείριση» που αποτελεί απόδοση στα Ελληνικά του όρου management, μολοντί δεν θεωρείται επιτυχής, επειδή παραπέμπει στην οικονομική κυρίως διαχείριση, έχει καθιερωθεί, δεδομένου ότι δεν υφίσταται άλλος επιτυχέστερος όρος (Ντούμας 2000, Mendoni 2004, 197-221, Λαμπρινουδάκης 2000, 363-370).

Η διαχείριση ασκείται κατά κύριο λόγο από το κράτος, και παράλληλα από φορείς που μετέχουν στην αποκάλυψη, την ανάδειξη και τη μελέτη των υλικών καταλοίπων της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, όπως τα Πανεπιστήμια, οι Ξένες Αρχαιολογικές Σχολές και η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία (Νικολέντζος 2003).

Η «διαχείριση» (management) περιλαμβάνει οτιδήποτε σχετίζεται με τη χρηματοδότηση, την αποκάλυψη, τη στερέωση-αναστήλωση, την ανάδειξη και την προβολή, καθώς και τη λειτουργία ενός αρχαιολογικού χώρου. Η Πολιτιστική Κληρονομιά δεν έχει, ωστόσο, μόνο ανάγκη προστασίας, πρέπει να είναι προσιτή και κατανοητή στον ντόπιο και ξένο πληθυσμό όλων των ηλικιών, των κατηγοριών και των σωματικών δυνατοτήτων. Ιδιαίτερα οι τοπικές κοινωνίες, όπως συνηθίζουμε να αποκαλούμε τους πολίτες των πόλεων και των δημοτικών διαμερισμάτων, πρέπει να ενημερώνονται κατάλληλα, ώστε να εκτιμούν την αξία της πολιτιστικής τους κληρονομιάς, έχουν, άλλωστε, δικαίωμα και υποχρέωση να ενδιαφέρονται για το παρόν και το μέλλον του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, στο οποίο ζουν. Ας μην ξεχνάμε ότι, σύμφωνα με τον Αρχαιολογικό Νόμο

(3028/2002, άρθρο 3), «η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας συνίσταται μεταξύ άλλων και στη διευκόλυνση της πρόσβασης και της επικοινωνίας του κοινού με αυτήν, στην ανάδειξη και την ένταξή της στη σύγχρονη κοινωνική ζωή και στην παιδεία, την αισθητική αγωγή και την ευαισθητοποίηση των πολιτών για την αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς».

Η παγκοσμιοποίηση έχει φέρει τεράστιες αλλαγές, όχι μόνο στις γεωοικονομικές ισορροπίες (με τη δυναμική εμφάνιση της Κίνας και της Ινδίας), αλλά και στα μοντέλα ανάπτυξης που καλούνται να υιοθετήσουν οι ευρωπαϊκές οικονομίες. Τώρα, αναγνωρίζεται διεθνώς ο ουσιαστικός ρόλος των περιφερειακών και των τοπικών αρχών που εκπροσωπούν τις τοπικές κοινωνίες, ο ιδιωτικός τομέας, καθώς και οι μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί και τα σωματεία. Σημαντικοί τομείς στη διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς μπορεί να αναδειχθούν με τη συμβολή και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, όπως άλλωστε προβλέπεται από τον Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων (μέσω προγραμματικών συμβάσεων, άρθρο 225, παρ. 5, Ν. 3463/2006).¹

Οι αρχαιολόγοι θεραπεύουν, σήμερα, μια αρχαιολογία πλησιέστερη στις θετικές επιστήμες, η οποία έχει ρόλο να παίζει και στη διαχείριση των απαιτήσεων των τοπικών κοινωνιών, απαιτήσεων που σχετίζονται με τον υλικό πολιτισμό τους (Μελάς 2003, 110).

Σήμερα που οι αρχαιολογικοί χώροι θεωρούνται παράγοντες ανάπτυξης για την πολιτιστική κληρονομιά, το κεντρικό ζητούμενο είναι να βρεθεί η κατάλληλη διαχειριστική διαδικασία που θα λαμβάνει υπόψη όλες τις αξίες ενός αρχαιολογικού χώρου (ιστορικές, πολιτιστικές, επιστημονικές, αισθητικές, διδακτικές), και ταυτόχρονα τις οικονομικές του δυνατότητες. Το σχέδιο διαχείρισης ενός αρχαιολογικού χώρου μπορεί, επομένως, να εννοηθεί ως ένα πλάνο εργασίας (working instrument) για την ιεράρχηση και την προώθηση μιας σειράς ενεργειών που στοχεύουν στην προστασία, την αποκατάσταση και ανάδειξη και την υποδειγματική λειτουργία του χώρου και ταυτόχρονα στη συμβολή του στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής όπου βρίσκεται.

Τα χαρακτηριστικά του αρχαιολογικού χώρου της Μεσσήνης τον αναδεικνύουν, νομίζω, ως μια ενδιαφέρουσα περίπτωση μελέτης των στόχων και των μεθόδων διαχείρισης ενός αρχαιολογικού χώρου. Η συντήρηση και η αναστήλωση των επί μέρους μνημείων και η ανάπλαση, διαμόρφωση του χώρου έχουν προσφέρει σημαντικές ως τώρα δυνατότητες τοπικής ανάπτυξης στις γύρω κοινότητες και ευρύτερα σε όλο το Νομό. Αυτό σημαίνει ανάπτυξη ενός πολιτιστικού

¹ Έρχομαι, σήμερα, να συμφωνήσω με τον συνάδελφο Δημήτρη Κωνσταντίο, ο οποίος είχε υπογραμμίσει τα παραπάνω πριν από 25 ολόκληρα χρόνια στο Έκτακτο Συνέδριο του Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων για τον Οργανισμό της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας του 1984. Βλ. Κωνσταντίος 1987, 517-520.

τουρισμού υψηλών προδιαγραφών με προοδευτικά αυξανόμενη επισκεψιμότητα, τόνωση του ενδιαφέροντος των τοπικών κοινωνιών για την πολιτιστική τους κληρονομιά και ταυτόχρονα εγγύηση ότι αυτή η κληρονομιά θα κρατήσει τη δυναμική της για πολύν καιρό και θα διατηρηθεί αλώβητη για τις επόμενες γενιές. Αυτά μέσα στο πνεύμα και της λεγόμενης αιφόρου ή βιώσιμης ανάπτυξης, η οποία δεν εξαντλεί τους φυσικούς της πόρους, ούτε και αναλώνει τον πολιτισμικό της πλούτο, ο οποίος άλλωστε δεν θεωρείται ανανεώσιμη πηγή ενέργειας, γιατί είναι αναντικατάστατος (Mendonì 2004, 188).

Η μέθοδος διαχείρισης που εφαρμόζεται στον αρχαιολογικό χώρο της αρχαίας Μεσσήνης βασίστηκε σε διακριτά στάδια, τα οποία είναι αναγκαίο να τηρούνται, σύμφωνα με τους ισχύοντες διεθνείς κανονισμούς, σε κάθε διαδικασία αποκάλυψης, συντήρησης, αναστήλωσης και ανάδειξης των υλικών κατάλοιπων, ήτοι:

1ο Στάδιο: Αναγνώριση, επιφανειακή έρευνα πεδίου, ανασκαφή, μελέτη και δημοσίευση των υλικών κατάλοιπων του παρελθόντος ως πηγής επιστημονικών πληροφοριών.

2ο Στάδιο: Μέριμνα για την εφαρμογή των προβλεπόμενων νόμων μέτρων για την προστασία των μνημείων, αυτού του πολυδύναμου αγαθού και του φυσικού του περιβάλλοντος σε συνεργασία με τις αρμόδιες κατά τόπους αρχές και το Υπουργείου Πολιτισμού.

3ο Στάδιο: Εκτέλεση εργασιών για την προστασία, την ανάπλαση και τη διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου με ταυτόχρονη στερέωση, συντήρηση και αναστήλωση των μνημείων, στο βαθμό που επιτρέπει το σωζόμενο αυθεντικό υλικό. Τήρηση της προβλεπόμενης από τον Νόμο διαδικασίας, δηλαδή:

4ο Στάδιο: Ανάπτυξη στρατηγικών για την αύξηση του ενδιαφέροντος ιδιαίτερα των πολιτών των τοπικών κοινωνιών (για την πολιτιστική τους κληρονομιά), μέσω της ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων που τους καθιστά κατανοητούς και διδακτικούς, και της διάδοσης της πληροφορίας σε συνδυασμό με τις στρατηγικές οικονομικής ανάπτυξης.

Εφόσον αγωνιζόμαστε να καλλιεργηθούν αγαθές σχέσεις Κράτους – πολίτη, όσον αφορά στην αντίληψη για την προστασία και την ανάδειξη της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, είμαστε υποχρεωμένοι να επιδιώκουμε με κάθε δυνατό τρόπο την προσέγγιση των πολιτών προς αυτό το αγαθό, καθορίζοντας, ει δυνατόν και τους όρους αυτής της προσέγγισης.

Οι μέθοδοι διαχείρισης που εφαρμόζονται μπορεί να λειτουργήσουν και ως οδοί παράκαμψης της σύγκρουσης συμφερόντων και σύγκλισης μεταξύ διαφορετικών προσεγγίσεων.

Κατά καιρούς ανακύπτουν ποικίλα αντιμαχόμενα, επιστημονικά, πολιτιστικά, κοινωνικά και οικονομικά συμφέροντα (και ενδιαφέροντα), σχετιζόμενα με τον αρχαιολογικό χώρο.

Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και των τάσεων διαφοροποίησης των τοπικών κοινωνιών, το πολιτιστικό παρελθόν εμπλέκεται σε συζητήσεις, ακόμη και σε διαμάχες περί δικαιωμάτων κυριότητας, όπως σημειώνει ο γνωστός αρχαιολόγος και θεωρητικός Ian Hodder, ο οποίος αντιμετώπισε ανάλογα προβλήματα στη διάρκεια της 20ετούς διεύθυνσης του προγράμματος ανασκαφών και της ανάδειξης του Νεολιθικού οικισμού στο Catalhöyük της Μικράς Ασίας. Η περί ιδιοκτησίας αντίληψη αφορά σε μια ειδική σχέση με το παρελθόν, βασισμένη σε δικαιώματα επί των υλικών καταλοίπων ενός αρχαιολογικού χώρου και της εκμετάλλευσής του (Hodder 2003, 139-147). Μια θετική πλευρά της σχέσης αυτής αναπτύσσεται μεταξύ Ελλήνων της διασποράς (αλλά και άλλων εθνοτήτων, όπως Ινδών και Τούρκων της διασποράς), οι οποίοι υποστηρίζουν και χρηματοδοτούν προσπάθειες αποκάλυψης και προστασίας των μνημείων της γενέτειράς τους.

Είναι γεγονός ότι οι μακρόχρονες συστηματικές εργασίες αποκάλυψης, αποκατάστασης και ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων, επηρεάζουν αναπόφευκτα τις κοινωνικές, τις οικονομικές και τις πολιτιστικές δομές των περιοχών δράσης, δηλαδή τους ίδιους τους πολίτες των περιοχών αυτών. Είναι λανθασμένη η αντίληψη ότι εμείς οι αρχαιολόγοι και οι συνεργάτες μας «απλώς σκάβουμε» ή «απλώς αναστηλώνουμε», αδιαφορώντας για το κοινωνικό περιβάλλον, για την επιρροή που ασκούμε στους πολίτες, ανάμεσα στους οποίους ζούμε και εργαζόμαστε. Τα δικαιώματα, τα ενδιαφέροντα και οι ευαισθησίες των τοπικών κοινωνιών πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη και να αξιολογούνται ως μέρος του προγράμματος διαχείρισης ενός αρχαιολογικού χώρου (Hodder 2003, 146).

Στις στρατηγικές αφύπνισης του ενδιαφέροντος των τοπικών κοινωνιών (για την πολιτιστική τους κληρονομιά) εντάσσεται και η καθιέρωση, σε συνεργασία με τις τοπικές και εθνικές αρχές, ενός προγράμματος ποιοτικών πολιτιστικών εκδηλώσεων συμβατών προς τους αρχαίους χώρους θεάματος και ακροάματος που αντέχουν, φυσικά, στην ταυτόχρονη παρουσία πλήθους ατόμων. Όταν τίθεται το δίλημμα μεταξύ χρήσης ή προστασίας, τότε βέβαια υπερισχύει η προστασία. Στο πρόγραμμα εκδηλώσεων είναι δυνατό να ενσωματωθούν και οι γνωστές τελετές αφής φλόγας και ποικίλα πολιτιστικά δρώμενα τοπικών συλλόγων και φορέων, οι οποίοι, ενίοτε, εγκαταλείπουν στον αρχαιολογικό χώρο, μεταξύ άλλων, μισοκαμμένα στουπιά και μαυρισμένες λαμαρίνες που δέχτηκαν τη φλόγα.

Την τελευταία δεκαετία έχουν πραγματοποιηθεί διεπιστημονικά και πολυεθνικά προγράμματα υπό την αιγίδα και με χρηματοδότηση κυρίως του Συμβουλίου της Ευρώπης, τα οποία είχαν στόχο την ανάλυση των αναγκών για τη διαχείριση των πολιτιστικών αγαθών και τη δημιουργία ενός κώδικα επαγγελματικών προσόντων για την άσκηση μιας αποτελεσματικότερης διοίκησης και διαχείρισης. Το προφίλ ενός “site manager”, υπεύθυνου για την επικοινωνία μεταξύ των διάφορων επαγγελματικών ομάδων και ικανού να εναρμονίζει (συντονίζει) τις προσπάθειες και τις δραστηριότητες (ενέργειες) τους, δεν σημαίνει αναγκαστικά αναζήτηση ενός νέου επαγγελματικού curriculum, διπλώματος ή ειδικών προσόντων. Ο ιδανικός manager μπορεί να προέρχεται από διάφορους κλάδους της αρχαιολογίας,

της αρχιτεκτονικής ή και άλλων επιστημονικών κλάδων. Επίσης, πρέπει να εξασφαλισθεί η δυνατότητα ενδο-υπηρεσιακών εκπαιδευτικών σεμιναρίων ανοιχτών στις διάφορες κατηγορίες πεπειραμένων επαγγελματιών από τον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα, οι οποίοι απασχολούνται σε αρχαιολογικούς χώρους. Τέτοιου είδους σεμινάρια μπορεί να προσφέρονται με ή χωρίς τη συνεργασία των Πανεπιστημιακών Τμημάτων.

Ήλθε η ώρα να επενδύσουμε ως κράτος σε μη ρυπογόνες δραστηριότητες, κατά κύριο λόγο στον ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ, έναν αναπτυξιακό τομέα που αποδίδει αποδεδειγμένα καρπούς, τομέα όπου η χώρα μας διακρίνεται και μπορεί να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για μια άνοιξη όχι απλώς οικονομική, αλλά πολιτιστική και πνευματική. Ο πολιτισμός, όπως η υγεία, η παιδεία, η άμυνα είναι εθνικό θέμα πρώτης προτεραιότητας.

Πέτρος Θέμελης
Ψαρομηλίγγου 33, 10553 Αθήνα
pthemeles@gmail.com

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Hodder, I. 2003. "Sustainable Time Travel: Toward a Global Politics of the Past", in *The Politics of Archaeology and Identity in a Global Context*, ed. S. Kane, Boston Massachusetts, Boston, pp. 139-147.

Mendonni, L. 2004. "The Protection and Presentation of Archaeological Sites in Connection with sustainable Development: The Archaeological Site of Karthai'a", in *Perception and Evaluation of Cultural Landscapes*, 197-221/ (ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 38), eds. P. Doukellis-L. Mendoni, Athens, pp.187-221.

Κωνσταντίνος, Δ. 1987. «Προστασία των Μνημείων και Τοπική Αυτοδιοίκηση», στο *Έργο και λειτουργία μιας Υπηρεσίας για την προστασία των μνημείων σήμερα, Έκτακτο Συνέδριο Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων για τον Οργανισμό της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας*, επιμ. Ο. Γκράτζιου, Π. Παπαγγελή, Ε. Σπαθάρη, Αθήνα, σσ. 517-520.

Λαμπρινουδάκης, Β. 2000. "Η αναγκαιότητα της διαχείρισης των αρχαιολογικών χώρων: η εμπειρία της Νάξου και γενικότερες σκέψεις", in *Les Politiques de l'archéologie du milieu du XIX siècle a l'ère du XXIe*. Colloque organise par l' Ecole francaise d' Athènes à l' occasion de la celebration du 150e anniversaire de la fondation, ed. R. Etienne, Athènes, pp. 363-370.

Μελάς, Μ. 2003. *Η Αρχαιολογία σήμερα*, Αθήνα.

Νικολέντζος, Κ. 2003. *Όψεις της διαχείρισης της αρχαιολογικής πολιτικής. Οι σχέσεις του ΥΠΠΟ με τις Ξένες Αρχαιολογικές Σχολές και την Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία*, Αθήνα.

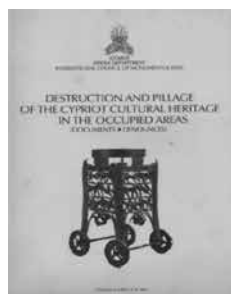
Ντούμας, Χ. 2000. «Προβλήματα διαχείρισης ενός μεγάλου αρχαιολογικού χώρου», in *Les Politiques de l'archéologie du milieu du XIX siècle a l'ère du XXIe*. Colloque organise par l' Ecole francaise d' Athènes à l' occasion de la celebration du 150e anniversaire de la fondation, ed. R. Etienne, Athènes, pp. 399-405.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΙCOMOS

1985. Destruction and Pillage of the Cypriot Cultural Heritage in the Occupied Areas (Χορηγία του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών).

1990. Διεθνής Χάρτα για την Προστασία των Ιστορικών Πόλεων (Χάρτα Τολέδου).

1993. *Νέες πόλεις πάνω σε παλιές. Το παράδειγμα της Ρόδου.* Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου. Ρόδος 27-30 Σεπτεμβρίου 1993 (Συνεργασία με ΚΒ'ΕΠΚΑ, 4η ΕΒΑ, ΤΕΕ Τμήμα Δωδεκανήσου). Επτάλοφος Α.Ε.Β.Ε., Αθήνα.

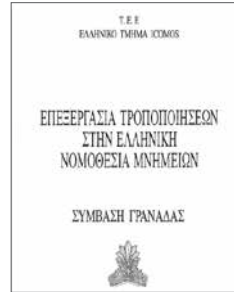

1994. *Νέες πόλεις πάνω σε παλιές : το παράδειγμα της Σπάρτης.* Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου. Σπάρτη 18-20 Φεβρουαρίου 1994, επιμ. Αυγερινού-Κολώνια Σ. (Συνεργασία με τον Δήμο Σπάρτης και το Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδας). Σπάρτη.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΙCOMOS

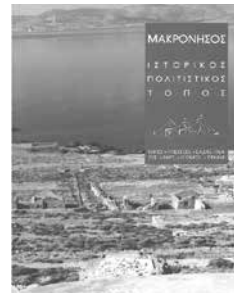
1995. *Επεξεργασία Τροποποιήσεων στην Ελληνική Νομοθεσία Μνημείων - Σύμβαση Γρανάδας, Αθήνα.*

1995. *Τεχνικά Χρονικά – Τουρισμός και μνημεία – Πολιτιστικός Τουρισμός.* Πρακτικά επιστημονικής ημερίδας. Συνεργασία με το ΤΕΕ.

1998. *Ιστορικό Τοπίο και Ιστορική Μνήμη. Το παράδειγμα της Μακρονήσου.* Συνεργασία με το ΤΕΕ και το ΥΠΠΟ.

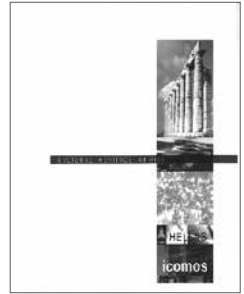

2001. *Ο δομικός λίθος στα μνημεία.* Πρακτικά διεπιστημονικής ημερίδας, Αθήνα 9 Νοεμβρίου 2002, Μυτιλήνη 11 Νοεμβρίου 2002, Αθήνα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ICOMOS

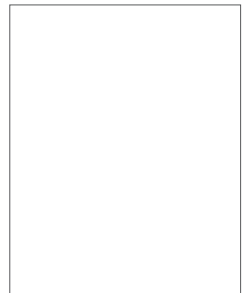
2001. Νέοι Δρόμοι προς την Ιθάκη. Φρανκφούρτη.

2002. «Προστασία και Ανάπτυξη των Ιστορικών Πόλεων στον 21ο αιώνα». Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης 18-22 Απριλίου 2002, Διεθνής Επιστημονική Επιτροπή Ιστορικών Πόλεων (CIVVH-ICOMOS). Ρόδος 2002, Ελληνικό Τμήμα ICOMOS, ΤΕΕ.

2004. Τουρισμός και πολιτιστικό περιβάλλον. Παγκόσμιο Επιστημονικό Συμπόσιο, Αργοστόλι Κεφαλονιάς 18-20.6.2004, ΤΕΕ, ΤΕΕ/Τμ. Δυτ. Ελλάδας, ΤΕΕ/Τμ. Κέρκυρας, Ελλ. Τμήμα ICOMOS, Ίδρυμα Κεφαλονιάς και Ιθάκης, σε συνεργασία με το ΕΜΠ, το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας και άλλους φορείς.

2006. Ιστορικές Πόλεις - Λιμάνια της Μεσογείου & Πολεοδομικές Παρεμβάσεις στον 20ο αιώνα, Μεσογειακή συνάντηση Διεθνούς Επιτροπής Ιστορικών Πόλεων CIVVH-ICOMOS και Επιστημονικό Συμπόσιο, Πάτρα 9-12.3.2006, Ελλ. Τμήμα ICOMOS, ΤΕΕ, ΤΕΕ Δυτ. Ελλάδας.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ «ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΔΙΕΘΝΙΣΜΟΣ & ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 21Ο ΑΙΩΝΑ», ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ ΤΣΙΡΙΚΟ ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΟ ΨΗΦΙΑΚΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ «DIGILAND» ΣΕ ΧΑΡΤΙ ΓΡΑΦΗΣ 80 ΓΡΑΜ. Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΙΝΑΙ ΤΩΝ ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΨΑΡΟΥΔΑΚΗ ΚΑΙ ΣΟΦΙΑΣ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ. Η ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΕΓΙΝΕ ΣΤΟ ΨΗΦΙΑΚΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ «DIGILAND» ΤΟΝ ΙΟΥΝΙΟ ΤΟΥ 2017 ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ICOMOS».

